

C(201)

У-67

**ШЕРИЙН
ГУНАН
КОГАШКАРА**

С/100
7-12

74897

ШЕРИЙН ГУНАН КОГАШКАРА

ДИЙЦАРИЙН, СТИХИЙН ГУЛАМ

Грозный
Нохч-ПалгIайн кнiжнiй издательство
1989

ФИЛИАЛ
С. Давыденко

Апр 8 - Март 1990
УСС ЧИАССА

У ПОДНОЖЬЯ ЛЕТ
Сборник рассказов и стихов
(на чеченском языке)

Редактор И. Н. Эльсанов. Мл. редактор Р. Х. Плиева. Художественный редактор М. Влдаев. Технический редактор С. П. Липатова. Корректоры Л. У. Асхабова, А. А. Виситаев. ИБ № 1699. Сдано в набор 13.02.1989 г. Подписано в печать 4.04.1989 г. СФ00124. Формат 60x84 1/16. Печать высокая. Гарнитура литературная. Бумага писчая № 1. Усл. печ. л. 13,25. Усл. кр.-отт. 13,6. Уч.-изд. л. 16,88. Тираж 3000. Заказ № 2278. Цена 1 р. 40 к. Чечено-Ингушское книжное издательство Государственного комитета Чечено-Ингушской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли. 364903, Грозный, пр. Ленина, 9. Типография им. И. Н. Заболотного Государственного комитета Чечено-Ингушской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли. 364021, Грозный, ул. Интернациональная, 12/33.

У-67 **У подножья лет: Сборник рассказов и стихов.** — Грозный:
Чечено-Ингушское книжное издательство, 1989. — 288 с.

У 4702700100—30
М 135(03) — 89 20 — 89

С2 (Чеч.)

ISBN 5—7686—0124—7

Чечено-Ингушское книжное издательство, 1989 г.

ДИЙЦАРЫ

Абдулаев Леча вина 1953 шарахь Казак-станехь, 1970 шарахь Нохч-Галггайн пачхьалкхан университет чекхъяккхина, школахь а газетийн редакцешкахь а болх бина. Хинна стелалад журналехь ву болх беш. Стихийн шина кингин автор ву.

ХЪАЖАХЪА, ХЪАН КУЙГАШ ДУ ХЪУНА!..

Автобус длайолаелира. Хазахета кхунна нштта машенахь некъ беш. Некъ беа мел хуьлу а, хазахета.

Хаза дан а ма ду и. Некъо тайп-тайпана ойланаш йойту. Цкъа а гина боцу нах дуьхалхуьтту кхунна. И нах тайп-тайпанчу хьелашка нисло. Дов а, машар а. Безам а, цабезам а. Дерриге а хуьлу цигахь. Дуьненан мехха — къонахий. Къонахийн мехха — мехкарий...

ЭхI, цига ваха йиш хилча!..

Хлаъ, члогла хаза хуьлу некъ беш. Машенан моторо цъхана-эшшарехь гловгла йо. Оцу гловглане дикка ладоьгIча, цъа мукъамаш а хеза кхунна. Вуьшта цкъа а хаза йиш йоцу. Мухха делахь а, хиницалц хезначех-м ца хуьлу уьш.

Иштта длаоху машинан цъханаэшшарехь йолчу гловганехь шен ойланаш яржайой. Цу ойланаша тайн-тайпана хаза адамаш кхуллуш, цу адамаша воккхавевеш. Хаза хуьлу церан безам а, цабезам а. Велххал члогла хьогу хIара царех.

ЭхI, цига кхача йиш хилча!

Автобус тохаелира. Цеххъана саманккхича дIахседа гIан санна, дIадайра кхуьнан ойланаша кхоьллина сурташ: и хаза адамаш, и исбаьхьа мукъамаш. Цъханаэшшарехь «угIура» машинан моторан аьрта «гIагI-гI-гI». ХIорш гIалел арабевлла дикка хан хиллера. Хиница цъхана басех хъалайолуш яра кхеран автобус.

Доккха садаьккхина, дIаса а хъаьжна, шен некъахой тергал-бан велира хIара. ДIога, хьалха, цъа стомма воккха стаг Iа. Цунна гIетевжина Iаш (хетарехь, наб озийна) шийтта-кхойтта шо хир долуш кIант а ву. Воккхачу стага кIентан коьртах дай-й куьг хьовкху. Кхунна члогла товш хета и сурт. Кхунна дагавогIу шен деда. Кхунна дагавогIу дуьненчохь мел болу дедай а, берийн

бераш а. Царна гена йощуш, ерриге а тлоьрмигашна юккье а
яхна йачу цхьана хенарочу зудчунна тлехь-м кхин блаьрг а ца
сацнийра кхуо. Уьш болуьйтур-м бацара, цомгаш а хуьлуьйтур ба-
цара, вуьшта кхин безам-м бац цаьрга. Доккха хлума ду-кх оцу
цхьаболчу нехан сутаралла. Иштта адамахь оьпанех тера хета
кхунна. Муха аьллера царех цхьана поэта-а?.. Длабахьа...

Хлара корох арахожу. «Марша догIийла! Марша догIий-
ла!» — бохуш, дерриге а дуьне ду-кх кхарна дуьхьал уьдуш. Цхьа
мерзза велахьежа хлара. Юха а, схьавоьрзий, автобуса чуьра нах
тергалбан волало...

Кхуьнан дага чу цхьа вон ов туху. Юха а, юха а кхета гIерташ,
длахожу хлара. Юха а, юха а цхьа вон дог Iовжадо. Кхунна ма-
сех Iойла йитича, дехьарчу могларехь Iара иза. Кхунна цуьнан
юьхь агIонций бен ца гора. Товш яра иза. Кьона яра, тлехьажа-
рехь, ткье цхьаь-шиь шо бен хир доцуш... И хIун ду дан а! Цунна
керахь Iуьллуш кегийчу зударша лелочех тлоьрмиг бара, Iаьржа
а болуш. Цу тлоьрмига тIе охьадиллина дара йовIан ши куьг.
Аьлча а... Аьлча а... ши пхьарс. Пхьарс, куьг хотталуччелц... куьй-
гаш дацара цуьнан.

Кхуьнан легашка цхьа хала кьурд хIоьттира. Цхьа вон Iов-
даделла, тохаделира дог. «Хьажахьа, хьажахьа!» — детталора
хье чу.

Цо бер схьаоьцуш сурт дуьхьал хIутту кхунна. Аьлча а, иза
бер схьаэца гIерта. Амма и бер керара дуьйлу цуьнан: куьйгаш
дац. Беран коьртах куьг хьакха гIурту иза... Куьг дац!

Ткьа пхьор муха кечдийр ду цо? ХIуманаш муха юьттур ю?

Цхьаь вукхул ирча дара дуьхьал хIуьтту суьрташ. Цхьаь ву-
кхул Iовжаме дара. Хлара юха а, юха а кхетара, йешара: кху дуь-
ненан уггаре йоккха харцо хьан дан гIо доцуш, хьан лаца дакьа
доцуш, хьуна хьалтха, хьан блаьргашна гуш стагана хуьлу гIело,
адамехь болу бала бу-кх!..

...Цхьа тамашийна, цхьа бозбуанча юкьагIоьртича санна, хий-
цаделира дерриге сурт. ЙоIа, меллаша и Iаьржа тлоьрмиг схьа а
бостий, цу чуьра схьаоьций, шен юьхьа тIе дай-й Iовлакх хьокху.
Кхуьнан корта хьаьвза. «Хьажахьа, ма Iовдал ву со... И тлоьрмиг
схьа а лоцуш... Цу тлоьрмиго кьайладаьхна хилла-кх».

ХIаь, кхунна дац аьлла тарделла йовIан куьйгаш долуш дара.

...Лилул сийначу бай тIехула дедда цхьа бер догIу. ТIамарш
а яржайой, цу берана дуьхьал хьоду йоI. Куьйгаш тIе хьала а
лоций, леккха хьалаойу цо иза. Бер доьлу, хлара а йовлу. Кхуо
хьоьсту и бер, маракьуйлуш, коьртах куьг хьоккхуш, барташ
дохуш.

Сихха хьаьвза кинолента санна, хьалха шена оцу йовIан
куьйгаш дац моьттича, дуьхьалхIиттича дерриге сурташ шен ой-
ланехь юяхьовзадо кхо. Куьйгаш доцуш ша мел кхачийнчу мет-
тиге юяхюьгу и йоI. ХIинца — куьйгаш а долуш. Кхуо кхавьнаш

доху: «Хъажал... Хъовсал!.. Хъовсал, кхуьнан куьйгаш ду шуна!»

— Хъажахъа, йол, куьйгаш хилла-кх хъан! Деллахъ ма дика ду и. Гой хъуна, хъан куьйгаш ду хъуна! — кхунна хаа а ца делира, ша оцу йолана улло муха кхечира.

— Хъажахъа, куьйгаш хилла-кх хъан! — блаьргаш чу хиш а хиттина, воккхаверца кхаъ бохура кхо йоле.

— Ва устаз! — Ша Іачуьра хъалатасаелира йол. Шинна а куьйга къевллина мара буллуш, шен карарчу тлоьрмигах тлевенчу кхунна дуьхъало ян тлоьртира иза. — Ва устаз, длаваккхийша хлара!

Автобуса чохъ тловгІанаш евлира. Хлара ца кхийтира, уьш стена реза бац. Хлара уьш кхето тлоьртира: «Ас хІума-м ца бо-ху... Хъан... Кхуьнан... куьйгаш...»

— Хьо хъера-м ца ваьлла, къонах?!

— Длавалахъа, хІей, цо хІун юьйцу йийца а — «куьйгаш ду». Куьйгаш хъенан дац?!

— ЛартІехъ вац-кх и къонах. Цо хІун куьйгаш юьйцу? Куьй-гаш хилча, хІун ду?!

— ХІун де боху ахъ цу йоле?! Цунна шена ца хаъа, шен куьй-гаш дуйла?!

Цкъа йоле хъаьжира хлара. Цуьнан блаьргаш чохъ — цакхетар, кхераялар, цецъялар. Автобуса чухула дІасахъаьжира, ванах, ихъа а сема, къарвалаза, бларзвалаза стаг ван а вац техъа кху чохъ аьлча санна. Амма цхъаберш къежара. Вуьш оьгІазе хъоьжура. Цецваьлла хъожург а кхетамечу, ойланечу, догдикалтин цецваларца ца хъоьжура. Кхунна ша бух боцчу Іинна чу вьодуш санна хийтира. Хлара хІинца дуьххъара вьодуш вацара цу бух боцчу Іинчу. Юха ойланехъ ша цу Іинчуьра хъалаозийна, хъала-ваьккхина, массо а адам лавттаху, латта, ваха, ван, ваха атта доллучу дІахІоттийра.

«Сапсахъа автобус!» — мохъ туьйхира кхо. Автобус сецира. «Нах, бакълоь шу. Со ван а ву хъераваьлла, со хІинца охъавусу. Со дуьххъара вуссуш вац шуна автобуса тІера охъа».

Кху йоккхачу автобуса тІерачу адамийн блаьргаша юнаш а етташ, неІаре кхечира хлара. Охъавуссуш, автобусан неІарша ша тІаьхъара аратоттуш санна хийтира. Мухъа делахъ а, цу тІера охъанккхича, хлара цкъа горавахара. Хъала а писвелла, ченах дуьзна куьйгаш вовшаххьокхуш дІа а цІандина, юхахъаьжира. Автобус дІанккхира. «Вахъа-хъа-хъа!» — и делар цу автобуса дича санна хийтира. Дуьххъара хилла ойна оцу воккхачу стагна уллохъ Іийнчу кІантах яра кхуьнан. ТІаккха снигаттаме вела а къежна, ша-шега элира: «Цкъа а кхетар волуш ца хилла-кх хьо. ХІинца моццазлагІа вьосси хьо я ваьккхи автобуса тІера охъа?! Мила цецваккха тІертара хьо хІинца а. Куьйгаш дерг муха кхетар ву шен куьйгаш хиларх?!»

Хлара юханехъа волавелира. Малхо, эсала, аьхна тІехъаьжна,

шен злаьнарййн куьг хьаькхира кхуьнан коьртах. Хьала а хьаьжна сингаттаме велаькьежира хIара: «Малх, хьо хIинца бан ма бац. Хьо, хIиница болу дела, бац. Хьо, ца хилча, хир бара. ТIаккха массо а автобуса тIехь хьох хир дара нехан кьамелаш».

ХIара, йокх-йоккха гIулч а йоккхуш, дIаволавелира, тIаьхь-тIаьхьа дегIана воккха а хуьлуш, воккха мел хили адамийн бIаьргашна ган хала а волуш, хала ма-хиллара, масала, хIаваь ган, дIаволавелира кху дуьненан еа маьIленах цхьанна а агIор доцуш.

БУЬИСАННА, ХАН ЯЬЛЛАЧУ ХЕНАХЬ

«Сахьто, цхьамза-малаш Iуьттуш, денош, шераш лелхад». Цул тIаьхьа дахка дезачу дешнаш тIехь тасавелла Iара поэт.

ХIаь, Яхьья поэт вара. Кхуинна езаеллачу цхьана йоIа элира и цкьа: «Хьо, стихаш язъеш ца хилча а, ву поэт, — поэта санна, тIеоьцу ахь дахар». ЭхI, мел томехь а дийкира хIетахь и дешнаш! Беттасино хьааен буйса санна, кхуьнан ойла хьаош, берриге син-хаамаш цхьана аьхначу Iовхонца малбеш. Мичахь ю и йоI хIинца?

«Мичахь лела хьо, со вицвина?»...

Аьлча а, ойла юха а оцу могланашна тIе юхайирзира: «Сахьто, цхьамза-малаш Iуьттуш...»

«Дз-з-з, тап-тап-тап», — я гIовгIа, я тата аьлла, билггал цIе яккха хала, цхьа хIума хезира кхуинна. ХIоьан чкьуьрига чохь олхазарш вовшах летча, тIемаш детташ, цара яккха тарлора-кх иштта гIовгIа. Юха и гIовгIа дIатийра.

«Сахьто, цхьамза-малаш...»

«Дз-з-з, тап-тап-тап», — юха а — изза гIовгIа. ХIара чухула дIасахьаьжира. Схьагуш хIумма а дацара. «Сахьто, цхьамза...» Юха а — «дз-з-з, тап-тап-тап».

Яздечуинна тIе ойла яха ца вуьтура. Ручка охьа а йиллина, хьалагIаьттина, гIант дIа а теттина, и гIовгIа схьаюьйлу меттиг ловхуш, дикка ладоьгIуш, чухула дIасаволавелира хIара. Цхьана агIор велира. ТIаккха — вукху агIор а. ХIаа. Эххар а тIекхирира хIара. И гIовгIа кор долчу агIонгахьара яра. ТIевахара. Коран цхьана сонехь — гезиго доьзна «машшаш», цу «гуро» лаьцначу буйсанан поллано, кIелхьара бала гIерташ, тIемаш деттара. Цо деттачу тIемаша йохуш яра и гIовгIа. Цхьа вон ов туьйхира кхуьнан дага чу. И дог дерриге а кьинхетам хилла тохаделира. Ют-кьаелира ойла.

Ткьа гезиг... Ижуна тебаш, тIегIерташ яра гезиг. «УойтI, мар-жа-я!» Цу юкьана дуьненан ерриге харцо кху жимчу коран соне схьагуьбелира. «Гаур-я!» — гезиг тоьхна цхьана агIор йожийра кхуо. Оцу хенахь, кIелхьарабала гIерташ, дукха тIемаш

диттина, гелбелла, сакхачийна полла, кхин меттах ца хьовш, длатийра. «Уойт!, маржа-я!» И харцо, уърсан шийла дитт санна, шелонна хлара хобуьйтуш, хьакхаелира кхуьнан ойланах. Лаза-ме. Iовжаме.

Меллаша, лазорна кхоьруш, экама ларбеш, кхуо полла гезга-машинна юккъера схьабаьккхира. Тамца кьевсина яьккхина ду-кхаеза йол муха оьцур яра куьйгаш тле, иштта бай-й, набарх ба-ларна, кхоьруш санна, экама куьйга тле биллира. Велакъежира, бляьргаш чу хиш а хлуттуш. Кхоан бляьрхиш дара уьш: полла дийна бара. Амма иза меттаххьалучохь а бацара, байн там ла-стош кхуьнан куьйга тлера глаеттина, бахна шехь серлонна гон-дла-м муха хьавьзар бара и тлаккха.

Шен стоьла тле схьавеара хлара. Стоьлан цхьана сонехь Iуьл-лучу А. Фетан стихийн книги тле, чIогIа ларбеш, охьабиллира пол-ла. Поэзис цунна чу юха са кхуллур ду бохург-м дацара и кхуь-нан. ДуьххьалдIа и книга нисъелира куьйга клел, цу тле охьа а биллира.

Дикка Iийра хлара поллане хьовжуш. Иза, меттабан гIерташ, жим-жимма меттаххьера. Там хилира кхуьнан дагна. ЭхI, юха а хазъелира ойла...

Ручка схьанйцира. Юха а дагадаькхира оцу мацахлерчу йойан дешнаш: «Хьо-м, стихаш язъеш ца хилча а...» «Мичахь лела хьо...»

Аьлча а, «Сахьто, цхьамза-малаш Iуьттуш...»

Кхидла а ойлаян велира хлара. «Сахьто...» Цигаьрка латийра. Цигаьрка уьйзуш Iийра. «...цхьамза-малаш Iуьттуш...» Буйса юкъял тIехъяьлла дуккха а хан яра. «Сахьто, цхьамза»...

Цхьа хIума хьакхаелира кхуьнан лергах. Корта ластийра. «Сахьто...» Кхунна хьалхахула хьавьзира иза. Кхо, куьг ластий-на, дIакъахкийра. «Сахьто, цхьамза...» Юха а, мерах, беснех, лер-гах етталуш, кхунна гондIа хьавьзира. Куьг ластийра. Амма пол-ла серлонна тIегIертара. Кхуьнан стоьла тле хIотточу буйсанна латочу стогаран серлонгахь хийизара иза, цхьа шен, полланан, ирсан хелхар деш.

ДогдетIира кхуьнан. Стоьла тIехь Iуьллу цхьа газет ваьшта а диллина, цунах «герз» дира. Поллана тоха, хьалаайира и. Полла, кхуьнан стоьла тIехь лавттачу стогаран серлонгахь кхин цхьа-ши го а баьккхина, бахна кхуо хьалха экама ларбеш ша охьабил-лина хиллачу А. Фетан книги тле охьахира. «Дап» оьккхуьйтуш, газет далийтира кхо цунна...

Ручка схьа а эцна, охьахира. «Сахьто, цхьамза...»

Валарх а, цу буса кхин цхьа а могIа дага ца беара поэтана.

Алихаджиев Эльбрус вина 1966 шарахь, 1988 шарахь чекхъяккхина Нохч-Галгалайн пачхьалкхан университет. Зорбана ваьлла «Хинца а хьалха яра ах буьйса» цле йолчу коллективан гулама тлехь.

ЯИЖАРИЙ

— Аса цхьана дийнахь шина йишица сакъерар дийций шуна?

Муьйллуш чай ду тхан, вареница. Моз, шоколадаш, пирожнеш, кхаллар кхин а цхьацца хлумнаш ю юккье оьзначу стоьла тлехь. Иштта хаза суьйре наггахь бен йоглуш яц. Тлаккха, цхьаьна-кхетча, массо а ша-ша динарг, шена-шена гинарг дуьйцуш, вовший самукъадоккхуш ла. Шийтталгla сахьт ду. Учара схьа зуда-берийн делар, кленташа дуьйцу хабар хеза юкъа-юкъа. Хьо цхьаь чохь висча, йовшучу книги тle ойла ца йовдуш ла дукха, са арахь долуш. Квртирашкахь гlоле ду оцу агlора. Чу-ара волуш вахтерана юххехь лачу мехкарийн тидам бо. Кху чохь лаш верг-м марзавелла цаьрга, цхьа а цец ца волу, тleбогlурш а хуьлу: доттагl, йиша, шича-маьхча волчу. Еккъа йовхначу халаташа, тleвоьхуш санна, дегlан ерриг хазалла, кледалла гойту.

Арахьара хьаьжча кхечарех кьаьсташ доцуш цla.

Чохь кхин дахар.

— Днийцахь.

— Днийцахь, — хеза маснийтта аз.

— Кlиран занятеш чекхъевлла, субботехь цla воьдуш вара со поезда тлехь. Кеттla, бохург санна, охьа ма вуьллу цо со. Хьайна плацкартний вагон я купе чохь агlора ваьлла вахар дуккха атта ма ду, автобусе дласавоьттуьйтучулла. Гlала кхаьчча, хьала-охьа, поезда тlехь шортта яьсса меттигаш хуьлу. Паргlат дlакхо-чу хьо, эцца йол нислахь некъ бацло.

— Дукха дах ца деш днийцахь хlинца.

— Юха аса nel схьайиллинчу купе чохь цхьа йол ма яра ша. Чу а ваьлла:

— Охьахаа мегар дуй? — хаьттира аса.

— Мегар ду, — боху.

Діадоьлхуш хабар ма тасало данма: «мичара йог'лу?», «х'лун леладо?», «ц'лєра стєнгара ю?» — цхьа бала боцу х'лумнаш дац?

Дуьххьара хетта а, дийца дезаш долу. Йол хаза хилахь, хьайн дог даглахь кхин дла а дахдан ма хьожу хьо шайн довзар. Тхан юххєрачу юьртара хили х'лара, г'лалахь болх бєш заводєхь. Діа-кхачалє, базаран дийнахь цхьаьний схьадог'лур ду аьлла, барт бин охашимма...

Яхьєлира суна и суьйрє.

Со хьалавааьлча хичаш йини х'локхо, юххєхь ерг нана ю аьлла. И Гуьмсєхь охьайоьссича йолана т'євахара со. Аьхкєнан к'айн коч яра цунна т'єхь, т'єлєтта. Ой, цхьа хаза хєтара суна и т'лаьхь-т'лаьхьа. Бєрх'итта шо, кхин хир дацара цуьнан. Г'лала схьа а кхачьна, охьадоьссина дог'лучу хєнахь, со сєцавора аса, нахана юкхьєхь цхьа доьхнарг ца дан. Оцулла инс'єлла яра и.

— Рая, хьоьга муха эра ду-м ца хаьа суна...

— Х'лун ду и?

— Нийса кхєтар юй тє хьо?

— Кхєтар ю хьуна, алахь.

— Х'лара сан карара дипломат охьаюьллуж ахьа вайша кватирєхула дахнийтича...

— Сиха ма ю со.

— Хьєлур дац вайша.

Коьртаниг и рєзар дара. Нєларє кхачьча-м чуюьгур ма яра и, дуйнаш б'єьна а, лєйина а. Такєн лоцу аса. Кватирєхь соьца лаш жєрой а бара, шайн кьаьсттина нєл йолуж. Сан чохь г'луллакх дора цара, яа х'лума а, оьшург а латтайора. Цхьаь марєхь яра царєх. Цуьнан майра т'лаьхьа вєьча, цхьаьний сакьоьруш лара тхо. Иштта, сайца йол ялар нисдєлча, тхан шинча ю х'лара, алара аса. Вукхарна-м хаара.

— Шичой-м хаза бу хьан, — хьовзавора цара со.

Схьа мєл ялош ерг «шинча» ма яра. Цкьа дуьххьара вайн курсєра Зарган ялийра аса. Цо хаза г'иллакхєхь кьамєл дира царга: «Х'лара тхан Эми харцахьа-м ца лєла?» — бохуш. Чудахана ларг'латдала кхиалє, вєха мавахарг, лулахойн шина к'антє корєхула чухьоьжуш амал г'лад дайина, д'лаваха дийзира. Хаза ца нисдєлира оцу дийнахь. Шина к'єнтан да ву суна кхано вєла кьє-жаш дуьйцуш...

Раєга боху аса:

— Цхьа пластинка ду сан. Мєл хаза мукьам бу хьан хьуна оцу т'єхь? Ч'лог'ла ахьа цуьнга ладог'ла лара суна.

Пластинка т'єдєллина, цуьнга, д'лаєрза, аьлла, т'єра х'лумнаш хийцира аса. Мукьам дагах кхєташ бара. Ладог'луж х'єьна лара и, корта оллийна.

— Кавалєры приглашают дам, — даг т'є куьг диллина вистхи-

лира со, жимма охъатаѳаш. Цкъа хъаѳжира и соѳга, эсала, тѳаккха меллаша хъалаѳѳаѳтира. Хелхадуйлуш лара тхойшнѳ. Цуьнан дерриг а ховха деѳ халора суна. Юѳх ѳогуш яра сан. Балдашна тѳекхевдира со.

— Ца ѳѳу... Эми.

— ладѳе.

— Ма, — алара цо.

— Бѳаѳгаш дѳаѳлаѳла цкъа, — элира аса.

— Ца ѳѳу...

— Цхъаѳ ала валлара со. Бѳаѳгаш дѳахъаббе. Эхъ хета суна царех. — Баккхий лѳѳржа бѳаѳгаш бара цуьнан; уѳх хъѳѳжуш чекх сагуш санна хетара. Уѳх цо дѳахъаббешшехъ, обанаш баха вуйлира со.

— Эми... Эми...

Цхъа тамашийна настарш егаѳора сан. Сайн дола ца далуш...

ѳѳ-м ца хиллера и. Чу воѳллина ву бахара цо шеца дуѳхъара хилларг. Лейинчух тера дара и. Ян а яра и атта делур ѳолуш, дог кѳеда ѳѳ.

Аѳхкенан сесси тѳекхачале ѳолу хан яра и. Шен ненан ѳиший-ца заводан юкъаралѳлехъ лаш яра и. Со водара цига. Наггахъ цуьнан ѳиша а хуѳлур аѳѳргахъ, еана. Чѳѳла дика клант тар-веллера царна соѳх, со гѳиллакхехъ вистхилара, жимма эхъ хеташ лѳлачуха, кеп хѳиттош. Со веѳча кхѳ а цхъаѳний хъаѳвзий уѳш, яа хѳума хъалхаѳѳллий, магнитофон латаѳѳ, самукъадаккха гѳертара. Тхойша тхъаѳшнѳ а дисара чохъ. Кѳордийча доладала додара. Цхъа-ши бутт бѳлира иштта. «Дѳа маца юѳгу», — аѳлла ѳолаелира и тѳаккха. Аса, «собарде, цкъа хѳинца а ойла еш ву со», алара. Хъалха лен ма ѳиннера и, «юѳгур ю, суна бен а дац, ѳѳ хѳлча а ца хѳлча а, дика хѳлчахъана», бохуш.

— Я дѳаѳнга я со ѳѳлчу кхин ма вола, — эли эххара. Дукха хан ялале дов делира тхойшинна. Цуьнца хѳла марзвелла, са-гатлора наггахъ. Боккъал а яло ойла хъовзара коѳрте. Хаза яра и. Паркехъ, киношкахъ, квартирехъ, юкъаралѳлехъ дуккха мет-тигашкахъ хиллера тхойша цхъаѳна. Хетарехъ, везавеллера цун-на со.

— Хъо санна клант суна гина вац. лалѳлай, Эми... Хъайна хѳѳча... — алара цо. Тамашийна хетара суна сайга и дуѳѳцуш. «Вѳза бохург соѳга дуѳхъара бохуш дуѳ-те цѳ?» — Сонта ойла а хѳий-зара коѳрте. Тѳша а лаара: «Хѳунда дац цо и даггара дуѳѳцуш? Хѳла ца тарло?» Къа а хетара.

Тѳаѳхъара экзамен дѳаелла схъавѳлуш, цуьнан ѳиша гѳира суна. Цулла ѳоккха а цхъа-ши шо, хаза хѳларрий бен кхин ѳрча а яцара и. Вистхилира со. Схъадоѳлуш, — парке дахѳѳтахъа вай-ша, — элира аса. Реза яцара.

— Делахъ кино.

— Цѳа яха езаш ю со.

Халла парке сара. Рая хьахаелча, — тхойшиннан дов хIунда даьлла хай хьуна? — хьаттира аса.

— ХIунда?

— Хьуна тIехула...

Кхоам бара цуьнан кхин дезар доцуш ялийтича. Ца тийшира и дувхьара. Аса схьалаьцна марайоблтира.

— Ой, не падо, Эми, — боххушехь обанаш баха вуьлира.

Кегий пах а бара шишша бекъабелла мар-мара хьерчаш лешаш. Цулла тIаьхьа тхойшиь квартире дахара.

— Что ты со мной сделал? Зачем? — Елхайзайора и. Со цецвийлара цунах: «Ша мара а хьерчийна». Зудчунна луш ца хилча стаге хIумма а далур ма дац. Суна сайга-м далур дац, аьлла хета.

Сарахь и дIакхетийча дагадеара суна: «Рая йолчу ваха везара со», — аьлла. Хьалххе, аьса дIакхаьчча дувьцур долчуьнан а, муха лела веза а, ойла йина вахара со.

НеI йилли. Спортивни форма чIогIа товш хетара цуьнгахь. Кор-та оллийна, бехке жIаьла санна, неIарехь латтара со, льаттан бIаьра хьобжуш.

— Эми, это ты?

— Рая... Я...

— Заходи.

— Рая...

Со веана хаза хеташ, аса лелочух цецъяьлла латтара и, ша муха кхета еза ца хууш.

— Рая, я очень долго думал... Я виноват. Прости меня... Рая... Я не могу так, — дагахь Iампийнарг дIадийцира аса.

— Я знала, что ты придешь, Эми, — маракхийтира суна и. Чуваьлла догIа дIатуьйхира аса.

— Ца оьшу, Эми, — мелла дувхьало йора цо. Массо хIума а дишло суна...

Стройотрядехь ши бутт баьккхина цIавецча вахара со и йолчу. Цьанхьа-м, танцашка яхана ю, элира. Цига воьдуш, дувхьала йогIу хIара евзира суна. Сайн Iаьржа плаш тIехь йолуш буьйсанна со ца вевзина хир вара цунна; юххе хIобьттина цуьнан боларехь вагIара со. Хьала хьаьжна:

— Эми?! — аьлла сецира иза.

Тохара иштта ца алара цо. «Эми», кхечу тайпана — цецъялар, хазахетар, йоккхаер кхин а дуккха хIумнаш цьхаьна ийна декара.

— Эми?! — аьлча хира суна цьхаь хиллий. Цуьнца йолу йол дIанехьа элира. Соьца а вара накьост, аса сакъера воьду вайшиь аьлла араваьккхина

— Хьайн накьосте дIанехьа вала алахь. — И дехьо велира.

ТIаккха дов дан йобьлла и, цо лейинна бага — «бобьа хIума», «кхяхьпа», «стаг йоцу хIума» — бобхий-цлений схьаIеттош.

— Лууш вара хьо хинца а? Клезиг ду хуна айха динарг? Неалт хила хуна! Са ца тохаделира хьогга?! Хый неалит хьо боьхачу хлумаина! Шу санначу хлумнаша галдоккхуш дай тхан да-хар-м. Аш дой тхоьх кхяхьпанаш-м.

— Ой меллаша дийца хлай. Нах бай лелаш-м. Оьзда доцург ма дийца, — теян глертара со.

— Эхь хета хуна?! Эхь хета? Хьо-х сука ду. Нахаца лела хлума!

Айса хлун дийр ду ца хууш висанера со. «Хлокхунна тлара тоха деза те я хлун дича нийса хир дара те?!

Сайн дагахь: «Бакь лов-кха хьо», — аьлла вухавирзира со. Ян а яр-кха и бакь луйш.

— Кхин цкьеллиг цкьа а цу аглор ког ма баккхалахь! — Тлаь-хьа мохь туьйхира цо.

Хинница дукха хан йоццуш Гуьмсехь лаьтташ ву со, хлуш дууш. Юьртара кхин а студенташ бу гонаха. Йоглуш ю хлара шиь, юх-юххе хлоьттина. Йоккхаха ерг схьа ца хьаьжи, Рая клелдлахула ши бляьрг кьарзийна, елакьежна тлехьелира.

НЕКЪАШ

Со волчу накъост веана. Сакъера. Цхьана классехь дешна долчу тхоьх цлахь тхойшиь бен вац. Довшуш волу сой, хинница армера цла веана Къовсаммий. И сайн юххера доттагI ву ала хаац суна, кхин хьагI-гамо а яц сан цуьнца, кегий долуш наггахь дар-дацар эккхаш хиллехь а.

Цкьа бархлалгIачу классехь дов даьллачохь юьстах волуш, дерриг берийн сур тлаьхьа хлоьттара тхойшинна. Аса:

— Аша дан хлума дац цигахь. Тхавьшинна гIуллакх ду. Шу совца, — элира.

Вуйш схьаглертара.

— Со ца лета, — элира аса.

Хууш дара Къовсам онда вуй. Жима волуш дуьйна а охьатоха лата Iамнийна вара и. Цлахь беза болх беш. Турника тлеххийзалуш. Штанга уьйбуш а. Аса книгаш йовшучу хенахь.

Бераша со кхеравелларг лерира.

Цара шайх тарвира со.

Суна ца лууш дерг, нагахь сайна сов кхетахь а, и царна гайта цалаар дара. Школехь хьалхара дешархо ву бохуш волу.

Таржлуш, тIе тиша хлумнаш юхуш вайча, данман а со чохь Iан марзбеллачу нанас:

— Ахьа хлун до? — хьаттира.

Иза леян а хилла дацара соьгахь.

Оццулла тамашийна стаг вара со цу хенахь.

— Лата воьду, — аьлла, и йистхила лараяле аравелира со.

Шолгачу дийнахь школехь, Эльбрус сийсара лата вахана хиллера Къовсамах, бохуш дуьйцуш дара.

Кетлара кибарчигаш тлехьа доттаглий лачкыййна, буьйсана юккъехь ша араваькхинера, аьлла хиллера Къовсама.

Доттаглий цлешаца бийцинера.

И бакъ доций царна хууш хилчаьхана, кхечарна хлуьа моьттича а, тергал ца дира аса. Я суна дуьхьала хлума эра долуш вачара цхьа а.

Цу буса, ца лата, хабар массо аглор хьовзийра Къовсама.

Билггала и ца летий хича, дог даьтлначу аса:

— Ахьа хлун дийр дай? — элира. — Суна нах болчохь хабарш юьйцуш яц ахьа. Цхьаьнга къеста войтуш хазахеташ ву хьо. Суна и базарш ца езий хаьа хьуна. Хьо ца лай, вайшинна дов хир ду. Нах боцчохь.

Цулла тлаьхьа коча ца глертара Къовсам.

И ловш берш а бара. Шайн дакъазалла.

«Гюле-м шайн марш йохайтна а, сацийча яра», — оила йора аса.

Суо волчохь и кхечаьрца а эвхьаза ца волуьйтура.

— Витахь и клант лад, — длавоккхура аса и хийла.

Делахь а хлинца, юкьа зама йоблча, и дерриш а клезинг хлумнаш хетара. Мелхо а, цхьаьна яьккхина хан, мерза яра.

— Дагадоглий хьуна? — (хлара я и) бохуш дийцара Къовсама.

Цуьнга ла а доьглуш, ойлаеш лара со. Сайна кхузахь кхеттачу цамгарх. И бахьнехь со армех ца вуьгуш цлахь витарх. Цхьа массо хлумнах хьдча санна висарх. Сайн ойланаш цхьанне оьшуш а, я сайх кхеташ стаг цахиларх а.

Къовсама дийцарехь вон Ийначух тера дацара и армехь.

Дла ма кхеччина, бакъонаш хиларе терра, машен тле хайра.

— Хьо тлаьхьа ца велир-кха хьайниш схьаэца? — хьаттира цо соьга.

— Хинца совнаха-м хир яцара уьш. Хлетохь кхин оила яра.

Дембеляш длабахчи-м тлетоделира глутлакхаш. Полковник лело волавелча. Палахь дласахокхийла хилара. Дайман кисаныхь шайкай яра цундела. Оьшуш хлума дацара. Кьортаниг Москвахь хилар дара. Юьртара нах а гора сиха-сиха. Нохчий-м шайн давелла шорта бара цигахь. Хийла хихки цо уьш! Хьаьрса волу хлара цхьанне а, нохчи хир ву аьлла дага ца догтура. Кхунна ша вовзийта ца лаара. Хьо цхьаь хьашт хилла тлелерта моьттар дара. И кхуина хичнера. Уггара новкьа деанарг, цкьа кхо ден шича клант вовза вевзина, машен сацийна, и длакхетийча, цо ши туьмни пхи сом кховдадар. Цунна хлара вевзаш ца хиллера.

Армех хилла воцчу суна хала дара накъостан къамелехь бакъдерг а, харцдерг а къасто. Хиницалца нах сайх терра бу моьттуш, айса дийцича кхечара а дуьйцу моьттуш, бакъдерг лелла волу, хиница башха леха ца лора хазчу хабарх. Хьесапаш дора.

Схьагарехъ, жимчохъ дуйна а марзделла хума дладалаза дара Къовсамах. Хиллачул а сов дийца лаар.

Цкъа КПП¹ хьалха цхьана хазчу йола салти схьакхайкхахъара элира. Цле, фамили яккхица. Цуьнан везар волчух тера дара и. Вукхо ша ца vogly, клордийна шена и элира. Йола ша чуйнгахъара, дийхира. Каптерки чохъ вара важа. Тлаьхъа йол а хлоттийна хлара чохъа ваьлча, салти нрхънккхира хлокхунна. Цигахъ дош дладовдуш клант хиллачух тера дара и. Йолана а хьашт доциург элира цо. Къовсама и тоьхна лункара хлоттийра.

Юхайоглуш йол хлара волчу еара. Члогла хаза йол яра и.

Дла ладовгича, хлокхеран хьаькаман йол хиллера и.

Кхидла-м кхера обьуш меттиг яцара кхуьнан. Машенахъ шена лубучу хенахъ ваглара керта. Йола шайн цла а вигара. Нанна хууш дара хлокхо шен йолехъа даьккхица гло. Кхуьнан хеннара, жимма воккхо а хир волуш клант вара церан. Спортсмен ву бохуш. Къовсам ца везара цунна. Цкъа, мухха а, гиря хьахаелира кхеран. Къовсий ахъа шеца, хаьттира йоблан вашас, дукха хьан ойбу.

— Хлокхо, ахъа айа хьалха. Ша аьрру куьйга сов ойура ю, элира. (Бакъдерг аьлча, школехъ дуйна а бие кийла ца кхоччуш штанга хьалаяккхара цо. Гиря хала ю шена, алара. Марза валарза).

Ма хазахийтира йолана и тоьлча, эшнарг шен ваша велахъ а.

— Смотри, смотри, папа, — аьлла едда дехъачу яхара и.

— Вот что значит советский воин, — элира дас.

Духъхарлерчу буса хлумма дан ца хлоьттира и. Дерзнна ший Илтиншехъ.

Тлаьхъа, йола, хьо муха лавелира, хаьттира цуьнга.

Вуьшта, тлехъаьжча а гуш бара цо баьхна кхнамаш. ДегI кхин а таделлера цуьнан. Коч длаяккхица мышцаш юьйлина сурт даьккча, ганза дукха хан яьллачунна вевзар вацара. Отпускана цла а ца voglyш, вешинна тлаьхъа вахана хиллера. БАМехъ, заочно деша а доьшуш, болх беш волчу. Цигахъ институтан спортзал чуввахханчохъ, хьоьжуш дика леташверг билгалваьлча, ша тасавала мегар ларин, хаьттира тренере. Хьажарх зен дац, амма ша хьехар-м дийр дацара, элира вукхо. То биьна циниг санна хьекхийра кхуо и. Цецбевллера берриш. Мила ву хаа лира. Нохчи! Хлун деш ву, дерриге а охьадиллийтира. Схьавола ши шо чакхдаьлча, ша институте длатарвинир ву, атта Иийр ву хьо, элира.

— Бутт бовш длаваха везаш ву со. Вайн цлахъ хала ду деша. Я цхьамма чакхвоккхуш ца хилча соьга экзаменаш а ялалур яц. Цигахъ дуккха а аьттонаш бу кхузахъ боцу. Хьо цигахъ хилча хуур дара хьуна, хлара хлумма доций. Ма дезза зудабераш а ду. Хьена коча глара дара ца хууш.

— Зудабераш-м кхузахъ а ма ду, Къовсам, — велавелира со.

— Ду-кха, долчарна.

¹ Пропускашка хьоьжу пункт.

— Тхо цхъаьна тхов кIелахь Iаш хилча, оха цхъа чIогIа сакъоь-
ру моьтта хир ду-кха хьал ца хуучунина а.

— Къоьручо-м кхузахь а къоьру хир дара и, — элира Къовсама.

— Дера иза а бакъ ма ду.

— Хьо-м телхина стаг вара. Оцу книгагш тIаьхъаваьлла висина.
Оцу полкан тIе хъажь. Ахъа хIун до оццулла книгех? Уьш ешарх
кхочушнила хIума а ца хилча. Хьехархо Iен дагахь вуй хьо? Кхе-
чахъа ваха везаш хиллера. Кара сом доглуш ца хилча хала ду та-
хана. Хьо коммунист хиларх наха шайн гIуллакх до. Я нахана а
бала пайда бац хьоьх, я Iедална гергахь а диканиг вац хьо...

— Со Iамош ву хьо, — юха а велавелира со.

— ХIета зудабераш долчу гIо вайшиь? ХIума йинна а довлий.
Муха хета хьуна?

— Хьуна луьург дийр ду-кха вайшимма.

— Вайнехан мехкаршца сакъерра дацара аса, — элира Къов-
сама.

Амаев Ваха-Хъаъжа 1963 шарахь Ножай-Юртан районан лалларахь вина. Ростовн университетехь философин факультетехь дешна. Дуьххъара зорбане ваьлла стохка араьйллачу «Хинца а хьалха яра ах буйса» цле йолчу коллективан кинги тӀехь.

ЭДАЛ

— Ма бахийталахь! Неларх араьккхуш бу хьуна! ТӀетоха! — бохуш, бетта мохь хезира суна тхайн юьртарчу туькканан неларе кхочуш. ХӀеттахь сайн когаш кӀелхула боккха, сира мукадахка дӀабодуш гира суна, юха бӀаьрнегӀарш тоьхна валалий цхьана йоккхачу, хьаргӀа санна лаьржачу этко сан хьаж а лецира. Благор беана, лаьттачохь шиь го а тесна, чохьхавелира со.

— ЭххӀай, БукьаршӀела, хьо новкъа ца нккхинехь, этка кхетта белла хир бар-кха и мука! Мел нийса ниша¹ лаьцна кховсси-нера ас иза! — бохуш, суна резавоцуш хьаьвзира йохкархо Сутарбек. Корта лестош лара цу чохь волу сан кхин юьртахо Богасултан а:

— И вайн иччархочо санна, цхьа бӀаьрг а тӀийна-м хьажий-нера!

— Ойн, — боху ас цаьршинга, — сан коьртанна ниша лаьц-чахьана лей ткъа и мука?

— Хьан коьртанна хьажийна яцара иза, ткъа мукина. Хьайн и черма санна йолу яьсса хӀож а эцна, ца торуш санна ван а веана, дӀа-м хӀоьтти хьо! — охьадиллира жоп Сутарбека.

«ВанпӀаров, со лазаварра-м дац хьехош а», — бохург дага а догӀуш:

— Корта баьсса хиллехьарий хӀинца а бекаш хир бара, — олуш. — Цхьа кила гарзанаш озахьа суна, — бохучу дешнашца чекхдаькхира ас.

— Кхехкийнарш бен ян-м яц.

— И хӀун ду?

¹ Ӏаьлашо.

— Вуьшта дехкаша йнта а ца йнтина, кхехкийна-кха ас уьш. Хьуна езыхь йовхха гарзанаш ю-кха дехьа чохь лаьт-таш.

— Еккъя цхьа хлума а дехкаша церг тасанза юй те кху чохь?

— Хир яц дера. Кхалла хлума йолчу глерта массо а: дехкий делахь а, адмаш делахь а. Болх бан лууш вац цхьа а. Хьажал хлукху Богасултане а: зудчо далланаш ян хохаш цланбан охьа-хайначуьра ведда веана ву хьуна хлара. Далланаш юучу хенахь-м водур вацара хьуна хлара, — аьлла, вукхунна йоттар йира йохкархочо.

— Хьо санна зудчух кхоьруш вац со! — иштта кура дара Богасултанан Сутарбеке жоп.

— Гураш дахка магац ахь царна? — аса-м сайинг дуьйцура.

— Гураш бопуш цхьа мача а, яй а, йуьрг а дац кху чохь-м. Уьш дукха хиларна мича дехкина днц а лой, сайн куьйгаш хлаллакдина волуш воллу со-м. Эх! сан куьйгаш-м хлуи дара, стома-ра ду-кха дло лахаюккьера Цлока ас шен зудчунна йовхкинчу ма-чи чу и лацийта гур биллина, бохуш, сох лата гиртича.

— Кху туьканан хехо Гниммаргла а ма хуьлу кхузахь дийнахь а шен гира и топ дла ца йоккхуш, хьийзаш. Цо и «мим» алале хлаллакдинр ма дара уьш.

— Моза белур бацара цуьнга. Хьастарла ас и а аьлла цхьана буса кху чохь витича, цхьа шиша кьаьркьа а мелла, кху чохь топ йиттина цо динарг! Ша и дехкий-м хаац суна, цу буса кху чу мел деана жин а, шайтла а, глам а хлаллакдина, цундела соьгара цхьа шиша доглу шена бохуш, хьийзийна цо-м со. Хлетяхь эккхийра-кх ас иза...

Похкархочо дуьйцуш лаьтташ цхьа жима дахка аьнгалин рюм-ка эцна сонера йуьрг долчу а бахана, соьга блаьрг а тайийна (я сайна моттаделира и хаац), йуьргахь кьайлабелира. Оцу хенахь цхьа мукадахка а лаьттахь йуьллучу муьшан цхьа юьхьинг бага а йовллина, йуьрга тилира. Кхано метта а веана, йохкархочунна гайтира ас йуьрга хьаьдда боьду муш.

— Йойт, еха муцлар ерг бу-кха хьуна иза! — олуш, вахана кхачош боллучу муьша тле ког биллира Сутарбека, амма длаоьхучу муьшо ког а шаршийна, лаьттахь туьйхира иза: масийтта дахка хилла хир бара хлинца муш дланйзош.

— Хлах! хлинца итт метр муш а бац! — хьгна лаччохь куьйга корта а лавина вистхилира Сутарбек. — Дукха хан ма яра и еха муцлар ерг муш бахьа глерта, — тлера нехаш а егош, хьалаллаьттира иза. — Сайн киснара ахча охьадила деза-кх ас хлинца а. Валлах!-биллах! хлара пхи шо ду-кха со айса схьа мел оьцу алапа оцу дехкаша длакхоьхучу хуманийн метта охьадуьллуш волу. Цара ца хьуш хлума а ца йитиний кху чуьра-м: бесара те-левизор, диванаш, кхин а, кхин а.

— Муха, Сутарбек? — тешшаний а ца тешаш хаьттира ас.

— Валлах! хаац суна-м, ша буса вовшах а йоккхий, цхьацца меженаш цара дла ца кхехьахь. Хинцца хьайн бларгашца гиркха хуна со а лаьттах тухуш, цара бадийна муш. Тлаккха наха хабарш йийцахь а, жимма-тламма тле шайнаш ца даьхча волий со юхкучунна...

— Ахх! — туьканан пенаш дегийра цхьана стоммачу озо. — Кху чохь хилла-кх хьо, бецан меъ!

Длахьаьжча хаьн тле ший куьг а диллина, гоьллец кучан пхьуйшаш а хьаладина, наьрт-аьрстхо санна лаьтта Богасултанан зуда гира суна. Ia-a-ай, даь ма даьтларг, ма ян а яра иза!

И вайн докха-пол бина ваьхьира цо-м шен майра Богасултан.

— Хлах! тлаккха а ву ша зудчух ца кхоьру бохуш лелаш а, — Сутарбек а ца вешира цунах. — Дика ду-кха сан Цаьпцалдиг ишта йоцуш!

Суна ца хаьа-кхи зударийн хьал: сан дедас, кланта, ша жимма а кьонахалла йолуш велахь, ткье пхийтта шо кхаччалц зуда ялор яц боху дела, зуда ца ялош ладлаш ву со. Зудчунна каравахана стаг лелина даш ду боху цо: цу лалийначу дошах тоьпан чаччамаш а яло, амма коча уллу хлайкал а дало. Бакьду, зуда мел зобртала хилча а дика хир ду аьлла-м хетара суна, амма суна моьттург хинцца гиначу суьрто шелдо.

— Дависа, сан стуннана а елира оза! — бохура Сутарбека.

— Богасултанан зуда санна ю и ткьа? — хаа ма лаьа суна.

— Ю хьаха, цул а ца оьшуш-м. Наггахь ян а йоглий, кепек ахча а ца луш цхьа галий дузний хлумнаш хьо-кха цо кху чьура.

— Тлаккха цо яьхьнарш а такха ма еза ахь?

— Токхуш ву со-м. Цхьа бакьду, цо ен харж-м дукхе дукха дика шозза метта хлоттара сан-м: ревизи а еана, хлоккхул ахча суна тледожийна олий, хлора шарахь а тухий ши-кхо эзар докхура ас цуьнгара-м.

Юха а беана цхьана мукадехко, шен йуьрг долчу кхоччуш лата а еш, токан фонарик яьхьира. Гуш дара кху туьканахь церан вон йойла цахилар а, царна массо а хлума а Сутарбеканна санна дика евзаш хилар а. Ткьа со-м цара лелочух цец а волий, уьш кьахкон а ца ларавора.

Кестта лакха тлехь а, аглон тлехь а сахьтан санна шиъ цамза болуш, кхин дуккха а пиллигаш, бес-бесара нуьйдарчий а йолуш, терхи тлехь лаьттачу цхьана аьчкан яьшканах бларг кхийтира сан. Иза цхьа тамашийна хиларна, хлун ю хаа лууш, Сутарбеке хаьттира ас.

— Хлара дера ю.., — со эца воллу моьттуш хазахетта суна хьалха, глопастн тле йиллира цо иза. — Цкьа хьой а хьажахьа.

«ЭДАЛ-85» гира суна яьшкин цхьана аглон тлехь даккхийчу, сийначу элпашца яздина.

— Хлара хлун ду? — ца кхетта хаьттира ас.

— «ЭДАЛ-85» Эчинг, Дечинг, Ахча Лохург! — аьлла, цу элпийн маьйна довзийтира суна йохкархоcho.

— Мичахь лобху цо уьш?

— Лавтта бухахь елахь хоуьйту-кха. Дукхахдерг архиологаша лелайо хлорш Хлара кара а оьций, хлокхеран ши нуьйда а талаяй, хлокху тлера цамза бирзинчу аглор длагло хьо — тлаккха аглон тлерачу цамзано ЭДА карийча санор ву-кха хьо.

— Кху туьккана муха кхаьчна хлара?

— Цхьа бутт хьалха товар дан вахча тло боккху машен ю мьоттуш еьнера ас хлара-м

— Дехкаша ца хьуш дика йитина хьан хлара-м.

— Цара хлун до цунах шайна оьшу массо хлума а кху чохь хилча.

— Дика хлума-м хила ма еза хлара, — олуш, цхьа ларамаза цо сайна гайтина ши нуьйда талийра ас: го тесна-а, неларехьа а бирзина, сецира некъ гойту цамза. Оьшу хенахь цхьа ойла коьрте а йовьссина, и яьшка кара а эцна, неларехьа волавелира со йохкархочуьнга:

— Суна тлавхьа валол! — олуш.

— Ахь хлун до хлай?

— Валол, валол!

Со туьканара ара ма-велли, некъ гойту цамза езткъе нтт градус аьтту аглор бирзира. И бирзинчу аглор со длавьдуш туьканан соне кхаьчча, юха а цамза езткъе нтт градус аьтту аглор бирзина, пигахьа вахара со. Вукху соне со кхаьчча, шовзткъе пхиь градус бен аьтту аглор ца бирзира цамза. Цу аглор ас йиь глулч яьккхи-ча, аглон тлера цамза длаэккха санна тоха а белла, юха охьа а бирзина, «занкъ» аьлла сецира.

И гина со а, Сутарбек а цхьана ханна цец а ваьлла, Iадийча санна сацавелира.

— Сутарбек, — кхапо меттавеара со, — пхеа шарахь дехкаша хьан мел лачкыйина хлума кху меттехь ю-кха, — аьлла, со лавттачохь когаш туьйхира ас.

Мерах млар хьоькхуш Iийна-а, дIанккхина вахана цхьа йоккха кхимар йолу трактор ялнийра цо.

Собгара яьшка схьа а эцна, телевизарчух тера йолчу жимачу экран гIехь хIовьттинчу терахье а хьаьжна, трактористана тIе вахара иза.

— Дукха кIорге гIерта а ца оьшу, — элира цо трактористе, — ах метр кIоргалла бен ца гойту «ЭДАЛа».

Тракторо кхузза кхимар а хьаькхна, йоккхачу майданара латта схьаэцча тхуна гIинарг! Цхьа люкс а, цхьа музей а хир яцара цу дехкийн хIусамал хаза.

— Хьажахьа! — шен карара «ЭДАЛ» охьа а кхоьссина, куьй-гашца корта лецира Сутарбека. — БархIбе кхузткъе бархI сом доккху сирвант а кху чохь ю-кха, ткьа эзар шибIе сом доккху куз

— Адрес дийцахъа, — аьлла, стоьла тѣра кехат а, къолам а схъайишира Макхас.

— Дѣязде! Кнйча вуй хьо?

— Хѣаъ, ву. Схъадийца.

— Язде: Тѣурне, Ча Такхийна тача, Эмкал-Седа, Маьлх-агѣорхъара гѣишлошъяран куп ноль ноль шиъ. Яздин ахъа?

— Хѣаъ. Ткъа-а, Балаш, шун хъаькам мила ву цигахъ? Къа-мел догѣур долуш хѣума юй?

— Гѣишлошъяран куьпан хъаькам цхъа робот ю, мехкадаьт-тано делош. Шена мехкадаьттана метта ахъ чу спирт доттахъ эц-ца яха а ехий, цхъаьнциа а бала боцуш, сарралц Индагѣхъ йнжица ѣуьллѣра иза-м. Доцца, иза вайн карахъ ю-кха!

— Хѣай даъ ма даьтѣа хъан, Балаш, и эчиг а хъайн кара дер-зѣйна-кх ахъ!

— Кара ца ерзалуш хѣумма а яц лаьттахъ а я стиглахъ а: ка-раерзон хаа деза!

— Иза нийса ду! Тхо муха кхочур ду цига?

— Лаьттара шина баттахъ цкъа бен ца догѣу кхуза кема. Цундела сѣхха схъакхача ахъ хѣун дан дезий? Байконуре а ваха-на, цхъана космонавтаца дийца деза ахъа. Суна схъахетарехъ, шена жимма хѣума елча реза хир ву хъуна мѣлла а. Ахча бах-кхи ас. Ахча — и паччахъ ду, паччахъо бохург дийр ду хъуна цара. Тѣаккха цара шаьш кху седанна уллохула тѣехдовлуш кхузахъ охъадохкур ду шу.

— Кхетта...

— Хѣаъ, Макха, аллохѣ, хезий хъуна?

— Хеза, хеза!

— Цхъа бутт гергга хан ю-кха оха тхайна гѣирс кхехъа хѣот-тийна Даштар хъостамий а аннаш а дан Лаьтта вайнтина. Цѣаху-ла гѣиний хъуна иза? Зудчо жайнаш даийна а хаац шена, и ца гуш дукха хан яьлча ца мега ша бохуш вара иза.

— Гучу-м ца ваьлла иза.

— Дика ду делахъ, иза жимма хъевелла дела хаьттира ас.

— Кхин цѣахула керла хѣумма а дуй? Могуш ѣай берриш а? Ялийнарг, йитинарг вуй хѣонекъехъ¹ гучуваьлла?

— Башха керла хѣумма а дац, дѣабохку берриш а. Шен да велла дисарг, и томка дѣаден гѣерташ ву жима а, воккха а, — зударий, «со-ас» боху къонахий а... Хѣаъ, Балаш, маьлларгонна дицлор-кха суна, хъан сесак а хъоьгара кехат дан хъе а делла, ас ма гѣо бохуш лаьтташехъ ша хъо лахайоьду аьлла, Омске яхна-кх. Суна-м хаац хѣун дийр ду а...

— Сан Зезагга-а-й?! Ёйѣт гора Зезаг ѣѣ, со ца карийча Ёйѣр ѣц иза. Кестта хѣоккхуза а кхочур ю, хѣумма а дац, Макха.

¹ Хѣокху некъехъ, кесталгѣа (диал.).

— Ткъа... вуышта, муха ду цигахь, Баллаш? Сакъера меттиг карабой?

— Башха сакъоьрийла ца хуьлу кхузахь-м. И цхьа малаш а йолуш, кегий догIмаш а долуш, адмаш-тайпа го хIоккхехь наггахь. Бакъду, тхан хьаькамо кестта Цхьогал-Седанна тIера вайн мехкарий санна хаза адмаш догIур ду боху кхуза цхьана шарна садаIа. Цундела шаьш догIуш малар алсамо а дан хьовснийша.

— Дика ду делахь, Баллаш. Кхин хIумма а-м оьшур яц шуна?

— Шуна аьлча а, суна ахьаран йоккхо-о кхоь сискал а, тIо тоьхна берам а бан диц ма делахь, уьш чIогIа дагаяхкIина ву-кха со...

— ЗIе вовшахъяккха итт секунда йисина, — хезира йоьлан аз.

— Делахь цкъачунна, Iодика йойла, Макха!

— Iодика дала йойла шун а, Баллаш! Сискалш...

«...ян дицнийр дац ас», — бохург Макхин аланза а дуьсуш, вовшахьелира зIе. Телефон юха а маьнгI кIелла теттина, гIовлах йолу цIен нуьйда тайнийра Макхас: стоьла тIерачу телевизоран экрана тIехь гучуелира дехъачохь цхьацца деш йоллу цуьнан зуда.

— Бацчалн, ахьаран йоккха кхоь сискал а, цхьа бога тIо тоьхна берам а кечбехьа, новкъа вала деза сан... ХIаь, цхьа яй далнаш а елахь, сийна хохаш тоьхнарш — уьш суна дагаякха там бу цигахь, — аьлла, шен бедарш тIеюха вуьйлира Макха.

МЕЦА НЕКЪ

Со-м вайн гIалахь доьшуш ву-кхи, университетехь. ХIора а шоьта дийнахь бохург санна киснахь кехатан ахчанан синпаргIате шар-ширан меттана кепекийн синхьийзаме зов хезча цIа а воьду со-м. Бакъду, ахчанан пал дика хуьлуш белахьарий башха цу лаьмнашкарчу сайн юьрта ваха а гIертар вацара со сих-сиха, хIунда аьлча мегарг некъ а бац цига боьдуш, догIан тIадам кхоьснич болучу хоттана юьртахь дIасаволнийла а ца хуьлу, цхьаь бен йоцу тхан юьрта йоьду н автобус а хуьлу тIанк-олий юттий.

Нийсса цкъа иштта юькьачу автобуса чохь ерстинчу шина зудчо венза ваьккхина со-м дукха Iийдина, дера ваьккхина. Со-м чуьркал башха а ца хетара царшинна. Ас кхин са а ца тохаделла, халла мохь аьлча: «Хьажахьа, Хьуьлипат, хIокху берашка а, цIахь ца Iаш, даима дуьйладелла лелаш», — боху-кха царшиннах цхьаммо. ХIахI, со бер ду тов! Ткъе диь шо а кхаьчна волу со! Тховса еьча а зуда... Бакъду, дегI цхьа дIора зоьртала дац сан, нийсса аьлча дукха жима ду. Со хIун яра пийлаш санна йолчу цу шина зудчунна? Делахь а и шиь жимма суна тIегIоьртичуьра дIасахилча дукхе-е дукха паргIат вогIура со кIедачу дIа а

тсвжий. Цхъана хенахь маьлларгонна наб кхеташ а йоллур, кхетта а хир яра, лаьржачу некъара дла а йолуш, жагла боьхкинчу аьрхачу некъа автобус ца яьлলেখьарий. Ма бан а бара и некъ! Автобус длахьавзачохь сайн дег! дуткъло а, дахло а мовттура суна-м, хлунда аьлча и туьйранехь буьйцу тлеттла а, дласа а боьдучу шина бердах тарлора шн зуда ишттачохь. Вай-вай-вай, цхъанний а тле ма доийтуьйла цигахь царшиннан когашна клел вожар — и вайн хлоадоттург йийрьяр-кха царшиммо хъаннах а.

Цкьацкъа хлаваь а ца тоьий, вочу а волурий со-м, тлаккха сан бехк барий, ас цхъана зудчун тускар чуьра схьаэцна, кхо лаж а, вукху зудчун тловьрмиг чуьра схьаэцна ши нлаьна-кемпет а йиъча? Цу тле а оцу дийнахь а некъана бен ахча доцуш, хлумма яанза а вара со. Сайн дагахь сагла хила бохуш-м йибира ас яа-м. Вуьшта, сайна уьш хъарам хир ю аьлла ца хета-кх суна. Цул сов, нийсса сахътехь меран клел хъйиза барула можа лежаш а царула цлен кемпеташ а ца юуш мила лелур вара?

Бакъдерг аьлча, сийдоцу хлума а ма ю мацелла гай. Хьаста-гла соьца цхъаьна чохь, юкьаралойлехь лаш волу сан доттарла Таьхьтамар мацалла кхин дан хлумма а ца хилла, сан тиша елахь а наггахь тлеюхуш йолу ботинкаш дийнахь сарралц кхехка а йина, уьш яа гиртина-кх. Цхъана ботинкин айра-м дерриг а диъна-кхи цо. Кинохь Чарли Чаплинас а мача юуш гинера шена боху, вуьшта массо а адам а хлуьу ловш хила а, лан лама а деза боху. Хаац, цуьнан гено-м ца лайра хъуна и диъна айра — шина сохътехь кыйкьинчул тлаьхьа тесахь карадайтир-кха цо иза. Цул тлаьхьа яахлума хъахийча ца мегаш лийлира иза-м шина дийнахь. Мел воккхавера иза ша диъна и айра бахънехь масийтта сом кхоййна, цундела кино а, цирке а глойла хир ду шен бохуш. Юкьаралойлехь тиша мачаш мел ю, дийр ду ша боху ишттаниг. Цо дийр а ду: массо хлума а лан лемаш ма ву иза. Цундела йиъна мача гай чохь саццалц дан дезар ду цо иза. Дависа, боху, вайн глаларчу туьканашкара мачаш ма елира сел механа еза, уьш яра аа бен кхин пайденина йоцуш, амма, боху, диъ туьмнаш луш уьш а муха юур ю.

Хлаь, шина зудчунна юккье а нисвелла сайн вар дуьйцуш варий со-м. И шиъ дланехьа уллохь хиъна лачу шина йола охьаханитанехь а дера мегар ма дара. Царшиммо ца хоуьйтор-кха. Члогла кура а яра. Шаьшшиъ жимма а хаза хиллехь, ма хир а яра и шиъ! Цхъаь со санна лоха хир йолуш яра. Тиллина йовла-кх а ма дан а дара цуьнан: иттазза тлеклел тоьхна муш а бина, цу муьшан хлос бар-кха. Блаьрнегларш а лилула сийна — суна-м цкъа и цхъанхьа буйнаш деттачу кыйсадаларшкахь хилла хир ю моттаделира. Юха улло а кхевдина, лерина хьаьжча хиир-кха суна, цо хьаькхнарг тушь ю и я гуашь ю и хаац суна, царшиннах цхъаь дуй.

Юха а шина зудчо йовдарна, цу йовлан дерриг а сибат схьала-

ца а ца ларийра со. Я лаьчна а хIун дийр дара цуьнан? Бесара кьоламаш а эций, паьрга хьежахьа: уьш ду-кха и йол санна болчу мехкарийн сибат: цIечу кьоламе хьажа — балдаш, сийначуьнга хьажа — блаьрнегIарш, иштта кхин дIа а.

Цкъа сан коьрта тIе оьгучу шийлачу, тIуьначу хIумнаша мет-тавалийра со. Халла хьалахьажавелча цхьана зудчо юучу пом-доран мутт хиллера тIеленарг. Ас шег хьожу-у-ш яа аьлча: «Вай, бабиниг», — аьлла, таллийна сан бага помдор йоьллир-кха оцу зудчо. Цу хенахь автобус дIаса а техкина царшиммо Iовдарна а, дукха йоккха а, ах аьрга а хиларна, помидоро багахула садаккха ца витарна а, чIогIа хорам хиллерий суна-м. Данма букьбелла болу сан мара, цигахь со дукха гIоьртина, жимма баста а белла, валанза висир-кха со. Вехха Iийра со-м автобус нис а елла, ши зуда жимма дIасахилча а, сан декъазчу бага нуьцкъаша яхийтина и помидор схьа ца яккхалуш. Эххара схьа а якккхина, со чIогIа меца хиларна, медачуьра яа а йиьна, йисина аьрга ах и сайна бага йоьллинчу зудчун тускар чу а кхоьссина, ткъа цуьнан метта уггар а боккха хир бу аьлла хета Iаж схьа а эцна, биьра ас: со-м хьаха вацара сайна динарг дIа ца доькхуш дуьтур долуш.

Со Iаж биьна а ваьлла, цуьнан лаг вукху зудчун тIоьрмига чу кхоьссина воллуш сана кхин а цхьа ерстина, кегашех дуьзна гали санна йолу зуда хIокху шинна: «Ва-а, елла яла со делаI, Хьуьли-пат, Хьаьнипат, шуьшиь яц хIара-а?!» — аьлла, маракхийти-кх хьуна. Оцу кхаа хухарна юккье а нисвелла, ас лайнаргI Уьш ма-ра лелхаш раз а нисделла, цхьаьннан киснара аьчкан сом сан пIендарх гIоьрти, вукхуьнан киснахь дерш бочабаIарш хиллехь а я туьтеш хиллехь а, чIогIа со лаза а веш, сан букъа тIехь массаж еш дара, кхечуьнан, халатан Iаьржачу, диь-диь Iуьрг а долуш йолчу шина нуьйданах цхьаь сан мерах Итталуш, важа хьаьж тIе телаш, сан блаьргех суйнаш туьйсуйтуш яра. Уьш бийлабел-чий.! Мачин айра диьначу сан доттагIчуьн Таьхьтамаран кье-кьа гай-м кхеран кьамкьаргашка хьаьжча виран Iахарна хьалха нIаьна-кIорнин кхайкхар дара. Ткъа со мел луйьсура царI Ци-гахь со адам а доцуш, ткъа хIоа-м, хаац суна, локкхарг хиллехь а цара дукха лийсина кIорни даькккхина хир ма дара сох.

Со вицвеллехь а я сох боккьал а локкхарг тарьеллехь а, со тергал ца веш, шайн хабарш дуьйцуш йогIура и кхо зуда. Бакьду, уьш маралилхина бевлча жимма парIато-м елира суна.

ПIоза махиларг, цариа юккьера дехьа волийла а дуй ткъа: борза-морзахо санна лаьчна ма ву со-м хIинца. Сайна мел хуу йозаллица дозу закон лелон гIоьртича а, гIуллакх ца хуьлура сайчух — ткъа мелхо а гилгаш довлахь а я сан куьг, гола уьш кIамбеллачу ас тIаIадахь а гуттар тамхуьлий, тIетаьлара уьш. ТIаккха и законаш а Iад ца дитича ма ца дели сан.

Автобус мича кхаьчна а ма ца хаьа суна, кор гойла доцу дела. Цу тIе а тIеанчу кхоалгIачу зудчо и кура ши йол а гучуьраяьк-

кхира суна-м — глaддайча цаършинга хъежа а мегар ма дара.

Сайн са а, дер! а оцу кхаа зудчунна кара деллера ас, ткъа хлума а сан уьш цара кхоа а ца дор-кха: ловдура, таладора, хорам бора, тлехула бода хлоттабора — доцца, цаършиннан члаглала мел ю хаа зуйьш саина бохкур-кха.

Иштта ойланаш коърте а оьхуш лачуьра со меттавеьча и вайн цхъа беа мохъ бу-кха хъуна сан коча оьल्लीна, аьлча а, лежаш а помидораш а чохъ долу тускар ду-кха сан логох ши тлам а тесна, суна хьалхашха оллийна. Кхин кьызалла гиний шуна автобуса чохъ?!

Цхъа буьрса дог детлира сан, хлун дан дохку шу, дог детлира сан, амма дан хлума дацар-кха. Халла куьг меттахдаккхадалар бен, со суо ма вац меттаха валалуш а.

И тускар а ду даштлугал деза. Тлаккха и дай ца дича со-м ма ву «оппа» глур волчу хьолтлехъ. Хлун ду а хаац, тускар дайдан дагадеьча, сайн гай а цхъа члогла даьсса хийтир-кха суна.

Шайн эладнташ дуьйчу важа кхоъ яцара со тергалвечохъ а. Тлаккха кочара мохъ байбан вуьйлира со. Тускар чуьра схъа а оьций лаж бууш — цуьнан лаг вукху зудчун тлоьрмига чу кхуссуш, важа лаж бууш — цуьнан лаг а оцу тлоьрмига чу кхуссуш, дукха хан ялале ши-кхо сахъ лежаш «дукъал тлехъа» ма дахийтира ас-м. Оцу лежжел хир йолуш помидораш а ю-кха тускар чохъ, глoза ма хиларш, цхъаерш аьрга а. Тлаккха уьш а, мадъелларг юуш, аьрганиг тлоьрмига чу кхуссуш, тускар дасса ма дин аса.

Кочара мохъ байбеллера, амма, нана маяларг, гайчуьрниг совбаьллерий-те мoьттуш а вар-кха со. Ишта а хала доьлу са, кхин а холчу-м даьллера суна.

Оцу сайн хьолан оила а еш воглу со тлееанчу кхоалгачу зудчо: «Децнийниг, хьажал, хлокху хи чу йoьллинчу помидоро дог талор ду хьан!» — аьлла, ба! санна дуьра йолу помидор бага а йoьल्लीна, со самаваьккхир-кха цхъана хенахъ. Со вукху шиннан гергара ву мoьттуш хилла хир яра иза.

Помидоран дуьралло сан дог-м, хаац суна, со суо верриг а длаталийнер-кха. Иштта а йовхачу автобуса чохъ со мел хьагвира цо. Ткъа бларззий? — велххал бларзвеллера! Йогура бага и вайн багахъ зуьнан клорни йолуш санна эзар маха интало моттуьйтуш. Тлаккха со жимма хлаваъ лацийта дагахъ бага глаттош воллуш: «Хъажахъа, мацалла вала воллуш хилла децнийниг!» — аьлла, дуьрачу хи чу йoьллинчу наьрсан гижу а доьллира суна бага цу зудчо. Ой, важа шиъ а хуьлий цуьнга, шайн къамеле а бевлла, йист а: цхъаъ шен нус «юьйш» йоллу; важа шен несан да-нана «хъаьшна» йолуш йоллу.

Вай-вай-вай, дала цхъанна а тле ма доуьйтийла и наьрсан гижу зудчо дукха талаярна сан леге а кхаьчна, ас лайнар! Схъа а ца йолу логера я чу а ца йoьду. Оцу хенахъ сан ирс хьалха а

даьлла, автобус длахьовза езаш некъ нисбелла, кхаа зудчо Iов-
дарна гижу ара а нккхина, сан кочарчу тускара чу йожарна,
меттавеара со. Сов дуьра хиларна а, со вуьзна хиларна а ца юуш
Iадитир-кха ас иза.

Кестта «дещина» а Хьуьлипатана а юккьехула муха волу хаа
со а ца ларош, сехьа а ваьлла, цхьа со санна пекъар нисвелнр-кха
суна хьалха. Со санна аьлча-м харц хир дара, ткъа сол ши-кхо
пIелг лекха а ши-кхо пIелг белшашкахь шуьйра а хир вара иза.
И шуьйра хилар бахьана долуш аьтту а белира сан.

Хабаре ваьлча хинра суна, иза Мехкадаьттан институтан сту-
дент вуй а, хIинна де-ненан кисана кховда цIа воьдуш вуй а, ба-
гахь баьпкан цхьа цуьрг хиланза ткъе днъ сахьт даьлла вуй а,
цIахь шен бераш доцуш вуй а, хIунда аьлча хIинца а зуда ялий-
на воцу дела.

Сан накъосто ша меца ву олуш хезча санна: «Хьажал, децин
чхьонкар, хIорш мел мерза ду!» — аьлла, шен доккха кана дуьз-
зина долу кхункхаш бага доьхкира цунна «децас». Цкъа цец а
ваьлла, бIаьргаш къарзийна-а уьш даа вуьйлира сан накъост. Су-
на хIуьттареина санна «чIоп-чIип» деш, чIогIа со хьега а веш дуу-
рий по-м уьш. Оццул со вуьзна воллушехь цергех хи-м дера тесира
суна! Айса кхункхаш даанза низаре дукха зама яьлла делахь а,
со жимма мацвелча санна хийтир-кха суна. ТIаккха халла сайн
кочарчу тускар чуьра гижу схьа а эйна, кIанте делира ас, цо и
дууш гича зудчо кхункхаш сан бага дохкаре са а туьйсуш. Амма
ас сатесначу кхункхийн метта сан бага: «Хьажал, децин чIинчIо-
лаг, кIон хIума а мел дика ю дегIанал!» — олуш, хорсаман ца-
стар бага доьллина, вукху шинца къамеле етира «деца». Цхьа
бIагор хьаьвзира суна, цхьа бIагор хьаьвзира суна, нана яларг,
хьаьвзира... амма дан хIума дацара. БIаьргех мела хи а хьодуш,
и цастар даа дийзира сан: накъосте а муха лур дара багара а
даьккхина?

Вай-вай-вай, и цастар со кхачийта гIиртинчу дIакхаьчча цигахь
дегI! Ша кхаьчнадохь Iан ца лууш цкъа суна легашка гIоьртира
иза, сан мерчухула цхьа вуно кIон хьожа аратухура цо, — кье-
матан де дар-кха!

Со жимма меттавеьча воккхавеш-м сан накъост а ца кариьра
суна: сан гижу диьна ваьллачул тIаьхьа, наьрсан кьаьхьа бух
нисбина хилла зудчо цуьнан бага. ХIара дуьне а шена кьахьдел-
ла бохуш, чIичкъа вахана, бIаьргаш хьаббинна, баа-м дера биира
цо и бух а: и дар-кха мацалло чам ца хержар. Бух биьна ваьлча
ша хIинца санна мерза хIумнаш яанза дийина цхьа шо ду баха
эхь а ца хетара цунна-м.

Кхано тхан юрта кхаччале йолчу цхьана жимачу юьртахь
охьайоьссира и кхо зуда а, сан накъост а. Зудчо сан кочара тус-
кар а дIадаьхьира. Юькьачу автобус чуьра хала охьайосса гIер-
таш и даьсса дуй ца хиьна хир дара цунна.

Ох!-хай, уш охъабиссича мел хаза, мел сирла хетара суна гондла мел дерг а. Сайна къекаш хетара суна шоферан кабинн чу латийна Баччан¹ а. Ткъа со санна лекха хир йолу н автобуса чубра йол! Цуьнан бляьргларш тлеттла дахча кегийчу, сийначу лъмнех тарлора, балдаш мадбеллачу цлечу ложан дуткъачу ца-старех тера дара; ткъа маълхахлуш мел чехка, мел говза, хаза дуура цо; длакхуйсу чкъуьйригаш алкханчарчех тера, тлома йовлуш санна хеталора...

БІАЪСТЕНАН ЦХЪАНА СУЙРАНА

Бляьсте шен бакъо ерг клел ца дуьтуш йовдура, вуьшта аьлча сийналло буьзна бай кхиош, стоьмашна гла а, заза а датлон маршо луш, сагалматаш шайн готтачу, боданечу хлусамашкара арарчу цленачу хлаваэ дохуш, иштта адамаш а, мох а чухийза аьтто болчу, неларш, кораш доцучу тховкелешка дохуш.

Цу бляьстенан цхъана суйранин сихонца суьлхъанаш а ххийзош, кест-кеста хъалаайбалой кетларчу зларехъа бляьрг а тухуш, зарделла истанг тлетесна болчу тховкелларчу дечкан маьнги тлехъ хийна лара Хотталгери. Цо суьлхъанаш сихонца ххийзадаран бахъана суьйре тлехлотале цуина хезна цхъа керланиг дара, ткъа кетлехъа хъежаран бахъана лулахошка яхана, цуьнца шовз-ткъе ялх шо даьккхинна, нахана гергахъ «цкъа а дов-дош» хиланза, амма хлора дийнахъ цхъа «дог даьттарг» хлокхуина хьалха кхусу, цу кхоссарехъ ша дукха хьолахъ тола а тулуш йолу сте Дашовгал цла яре хъежар дара.

Хан ялайоблча суьлхъанаш ххийзадар саца а дой, кетлехъа хъежар дахдора Хотталгерис. «Хай дела хуьлда хуна...» — н дийдош а хазадора оцу хенахъ цуьнан матто. Дера, шен зудчун цларах хъажийна-м дара уш, амма хлоразза а кхин тлавхъе йоцуш дуьсур-кха, масийтта тайпана длаьвше чаккхе хила йиш йолуш делахъ а. Бакъду, н дешнаш аьллачул тлавхъа дакъаделлачу логан шад-м хахкалора цуьнан хъала-охъа.

Кхано гучуелира йоккха стаг. Ша лулахошкара йоглуш елахъ а, зларах човхъаяьлча ма-хуьллу латташ кегош йоллчу лулахойн цхъа ларжачу котаман букъах латтийн блал туьйхира цо. Блал кхетча кхераелла а, йовхна а хилла котам, «къа-а-акъ» олуш, цкъа йоккхачу стеган мара а кхетта, тлаккха серийн юьйцинчу лекхачу кертах дехъа а иккхинна, шен да ваьхначу беша охъайоьс-сира.

— Дукха ма яха шу, шаьш йитича хлара дуьне а млараш хъекхна тлелел тосуйтур дар-кха аш! — лулахойн котамийн тайпанна а сардам буллуш, дехъа иккхинчо санна латташ кегош

¹ Баччан — Индин киноактер.

йокху шен котамаш бер санна хьаьстина, тховкелонехьа еара йоккха стаг.

Гниарг Хотталгерина шен зудчуьнца дов даккхал бахьана дара, амма керлачо ца дайтира иза а.

— Дашолиг, — зуда хн а мелла, данма санна ша корта «лозу» хилар гойтуш, шинна а куьйга корта лаьчна, жлов-гленга хича цхьа эсала вистхилира Хотталгери, — суна хлун хезна хьанй хьуна?

— Дера хаьа, — цхьа глийла, узаре элира зудчо.

— Хьуна мичара хаьа? Хлун хаьа? — цевелира майра.

— Даьндин кланта Кьоккьас зудчунна а, шинна берана а тлехин зуда ялийна боху сийсара — и дийца воллу хир ву-кха хьо а, — майрачо наггахь бен шех олуш доцу «Дашолиг» аларна даго цхьа диканиг хьехахь а, тлаьхьарчу хенахь ша дийца марзълларг аьлла дладахийтира Дашоовгала.

— Кьорланорра ца воллу валланий а-м! И эладиташ дуьйцуш шун, зударийн, долу самукьа.

— Делахь Хинтал-Махьмин йол маре яхана кхо бутт а кхачални, марненаца тар а ца елла, цла еана боху селхана...

— Петарбухе глахьара иза, цла еана а ца лаш! Ма хьехадехьа суна и хлумнаш. Цхьа ткьа туьма схьаэца дагадеана суна.

— Хлап? Хлун ткьа туьма?! — «лозу» корта дла а хьоцуш, ерриг а малх санна екхна, хьалаайбаелира йоккха стаг.

— Загс а яйтина.

— Хьаьнца?! — хиннца берхиттара яьлча санна тлахьаьлла хьаланккхира зуда.

— Ойи, ахь хлун до-о, хлай Дашолиг?..

— Суна тле зуда а ялийнай?! — когийн клажошкара дуьйна оьглазлоно юза йолийра йоккха стаг.

— Ахь хлун до хлай? Чинмаш биьначо а дуьйцур ма дац ахь дуьйцургга-м. Вайшиннан загс!

— Муха? — коьрте кхоччуш йоллу оьглазло юханехьа а лалла-луш, охьахира юха а елакьежна Дашоовгал.

— Вайшимма загс йина.

— Ма дика дагадеьна-кх хьуна и, стаг. Со ловдал... Хьажахьа, со яр-кхи тахана луьйранна дуьйна цкьа меран буьхьнг кламлуш, тлаккха аьрру блаьриглар дегош, юха аьтту куьйган кераюкь кламлуш...

— Остопирла-а-ах!, ас ахча хьахийча данма цхьа меже я егош, я кламлуш хила еза-кх хьан.

— Дайша дийцинарг харц хила йиш ма яц.

— Валлахла яц хьо и харц хуьлуьйтур долуш...

— Делахь, стаг, хинца ден цла яхаеза-кх со, — пхийттара а яьлла, шовдана коьртехь лаьтташ санна корта аглор саттийна, глантахь техкаш, елакьежна йистхилира йоккха стаг.

— Хлунда?

— Хьалха жима йолуш санна хӀинца а ден цӀера ядо ца еза ахь со? ХӀинца ялийна ца аьлча, вайшинна загс йийр юй ткъа?
«Хьо къена къуьжаг ядор дара хьуна хӀинца суна оьшург», — ала сабӀарзделира Хотталгерин, амма дов ца дезна, аланза Ӏен велира.

— Йийр ю. Шайна цхьа туьма дитчхьана, мухариин метта ахча схьало боху цара. Вайшиннан и паспорташ мичахь ду те?

— Уьш-м генахь дацара. Дю сов чуьрчу шипанера чуьрчу шодан юккьерчу хьан кучан хьалхарчу киснарчу мерах хьокхучу йовлакхна юккьерчу чӀураман юккьерчу кехата юккӀе хьарчийна ду-кха.

— Стаг, со яхча хӀун дара теша и ахча схьаэца? — паспорташ долчу меттигана ойланащца тӀекхна гӀерта майра юкӀахвоккхуш, юха а элира Дашоовгала.

— Муьлхачу кучан киснахь? Вайн йоккках йолчу несан Буштатин нанас суна еллачу, пхьуйьшаш доцучу кучан киснахьий? — шеннг хьӀттира Хотталгерис.

— ХӀан-хӀа...

— ХӀа-а, Буштатин ненайишас еллачу, нуьйданаш йоцучу кучан киснахь?

— Вайн жимах йолчу несан Буштин да-нана долчу вайшиь дахча цара хьуна еллачу, ялх киса долчу кучан пхьуйьша тӀерачу киснахь. Стаг, со яхча хӀун дара теша?

— Котамашка, кӀорнешка, бедашка хьажа деза хьан, суьйре ю тӀехӀоьттина, — элира Хотталгерис хӀинца ша кхийринарг (ахча зудчун карадахча цунна кхин гур ду ала йиш яцара) хила-доллий хууш, чӀогӀо-о.

— Цаьрга хьажа-м Бушта йоуьйтур яра ас. Йуьйранна хьайна букъе ан деана бохуш ма вара хьо, цундела хьо цига ца вахава-ларна кхоьрий со-м, — гуттар а шеннг тӀедаха юьйлира йоккха стаг, хӀунда аьлча майрачунна кара кхӀаьчна ахча а цунна кхин ца ган там болуш дара.

— Ан-м дӀатийнера. Байнаш¹, гомаш цӀа кхочу хан ю...

— Ахь уьш дӀатийсичахьана етт-м Буштатис узур бара. Хьо цигахула лелча малхбуза ламаз туьлур ду-кха хьан.

— Ткъа хьайнинг?

— Сайнигга-м доькхуш дича а мегар дара.

— Мегар дац! Хьуна кӀа хуьлуйьтучулла сайна тӀелоцур ду ас iza. Иштта а ду зударшна тӀехь дуккха а кӀинош.

— КӀа дера хир ду суна ан а долуш волу хьо цигахула леллийтича.

— Сан ан дӀадаьлла боху ас юха а. Хьан бепиг датта деза.

— Бепигга-м Буштанус доттур дара. Вайна суьйре шелъяла там бу — хьан ан юха а гучудаларна кхоьру-кха со.

¹ Бежанаш (диал.).

— Кетар юхур ю ас. Котамашна хлума тасарх, клорнеш а, бе-
даш а тергал ялур яц Буштина.

— Йемар ду, стаг, Йемар ду.

Зуда кьар ца яла йоллий а хьна, шег ма даккхало доккха
са а даьккхина, мелла а чlogla вистхилира Хотталгерис:

— Ва-а, ва хлай зуда, ва хлай, со ца вахча глудлакх хир дац!
Цу тle а Буштина гомашах етт а ца кьастало, Буштанина
ахьарх дама а ца кьастало, Буштина котамх бад кьастон а ца
хаа баьхнарг хьо яц ткъа? Хьастагla ду-кха Буштату гомашах
эса дакхон глуртина бохуш, хьо цунна лийна. Кlира хан яц-кха
хьо базара яхча Буштанус дама ду моьттуш ахьарх динна бепиг
даа а гlюртина, сан ян а йоцу цхьа церг кагъелла. Стомара дац
Буштас клари клелахь бедо динна хlоа а карийна, хьогга: «Хьажа-
хьа, баба, вайн цхьана котамо динна доккха хlоа! Вай устазор, ма
доккха эхь ду хlара!» — баьхна?! Делан дуьхьа глур яц хьо со
цаьрца а витина-м!

— Ойн, кегий ма бу уьш хlинца а, — ша ахча схьаэца яхча-
хьана несарий дашо бу ала а реза яра Дашоовгал. — Буштатн-м
дац ткъе дейтта шо бен, ткъа Бушти — ткъе вархl: бер ду-кха
хlинца а. Йемар ма бу уьш. Цкъа шайн керташкахь бежан-котам
йолуш хир бай уьш-м. Ахь хьогхуш, ас дуьйцуш ца lамийча,
царна мичара хуур дара глудлакхаш дан?

— Хlете ткъа, вайн керта бахккалц элийн йоьларий ма хилла
уьш — царна мичара хуур дара? Бехийрий ас хьогга, ловзар хилла
бутт а балале, уьш шайна ма баха? Сайн клентий ас lамийна
тоххара, хlинца хьайн несарий lамабе ахь.

— Клентий беккъа хьан а бац, цкъа делахь; шолгla делахь,
ахь lамийна а бац!

— Кьорlанорра бац ахь lамийна а-м...

— Донца, стаг, несаршна тlехь марден онда, болатан куьг хи-
ла деза!

— Валлахlа ца деза сан куьг хила-м! — шег дlовш тухучу
лаьхьанна тlедиллал хьайн ши куьг аьлча санна, шен куьйгаш
хьийзочуьра совцийначу суьлхьанашций а хечин кисана талийра
Хотталгерис. — Хlокху шовзткъа сов шарахь хьо цхьаь а ца
кьарьелла висинчу суна, кхоь муха lамалур яра?!

— Со-м мас-малик санна дера яра...

— Яра хьайна цхьа жимма а моха еьча и мас дlатосуйтур
йолуш а-м!

— Дlадевлларш дита вайша, стаг. Ас хьогхур ду-кха хьуна и
кхоь муха lамо еза. Со ахча схьаэца йоьдуш ас уьш схьахьовсор
бу дан дезарг а аьлла, ткъа хьо хьайн lаса кара а эций, уьш
схьабогlуш хьайна ца гуш санна кху уьйтlахула волало, хlинца-
лера зударий иштта бай, вуьшта бай бохуш, яппарш еш. Тlаккха
хьайн шнна бlаьрга гур ду-кха хьуна цара мел дика глудлакхаш
до. И дарба тахана хааделла суна вайн лулахощка яхча.

— Остопирла-а-ах! Дашолиг, ма къаръяла ца йоллу-кха хьо ялла-м ткъа, — Хотталгерис а бохуш, яхана паспорташ схъа а эцна, хиницца кхойтара ялча санна болар ловзуш, кех елира Дашоовгал.

Хлеттахь роґлера цла даьхкина байнаш а, цхъа нана-гомаш а длатесна, шен Јаса дукха жима а хетта, и гомаш дЈалоллуш лелон цхъа стомма, хьокхан барамехь йолу гЈаж кара а эцна, кертахула волавелира Хотталгерис. Кетта гомашо санна «кхонч-кхинча» деш коґаш бетташ, зЈарах чохъхайолучу, шораллина а локхаллина а цхъатерра хила там болчу йоккхах йолчу несак Буштатех бЈаьрг кхийтира цуьнан. Несе дЈа а ца хьожуш, зудчо иштта а дог датЈийна волу иза, оьгЈазе яппарш ян вуьйлира:

— Беданара кхош даха хаац хиницалерчу зударшна! Бежане хъажа а хаац! Аьттан цЈога мнчакх хуьлу а хаац!

Марда иштта гича озаелла-а, цхъа сирдиллина доккха ведар а эцна, божалехъа охъаелира Буштата.

Кхано гучуелира багахь йуьйшуш сегЈазан боккха овгал болуш йолу Буштану а.

— Хаза бос боккхуш бепиг датта хаац! И ца датта хЈуш а дууш, дийно сарралц туькан бертиг ларийнр йолуш бу-кха хиницалера зударий!

Кхераелла-а мардегахъа бЈаьрг а бетташ, бод хъакхон тас а, дама оьцу чами а схъаэца, чохъ ялта долчу цла чу тилира Буштана.

Жимахтерг а ша жима хилча коча а хила еза моьттуш бедап боларехь техкаш сана, сеттина-а зЈарах чохъаелира. Цунах бЈаьрг кхеттачу Хотталгерис:

— Ма тамашийна бу-кха хиницалера зударий! ХЈоьах локкхарг а ца къастало! ВаллахЈа, кхехка а йнна хъалха котам йнллича, тЈемах гЈоґл-м къастало хъуна царна дукхе-е дукха шера! — элира.

Марда сел кЈон гича дукха сиха шен кочалла а довш, кЈорнешна мижарг хъакхон кад эцна, Буштану яханчу едир Бушта а.

Кхано пхъуьйшдоцучуина чухула юьйхинчу шина халатана а, шина кучана а чухула йолчу цхъана кучан аґлонтЈерачу кисанакх загс йнна схъаэцна ахча а долуш цла йоґлу Дашоовгал шен кетЈа кхоччуш цкъа цец а, тЈаккха акъ а яьлла, сацаелира. Цуьнан бЈаьрг кхийтира мохк бегочу хенахь санна бегочу, чуьра цхъа къора татанаш хезачу шайн беданах; барзо йоруш санна гомашан цхъа ирча тЈехар а хезара. ТЈаккха хааделира йоккхачу стагана юьрта юоккхехъ а йоґлуш хилла къаьхъа хьожа шайн пешара схъайолуш хилар; гира ша дама хъакхадо моьттуш жуьйраш а хъакхийна, царех бепиг датта гЈерташ ша тасийтина хьожа хъа-цар-кЈур а хилла, французийн ЈатЈарца лагЈъан гЈерта Буштану. Буштас ахъаран мижарга меттана кЈорнешна деман бод а тесна, и баа тЈегуьлЈелла мел йолу котам а, бад а, кЈорни а цо зЈакарш

схъа а лешна, тлемаш лестош, «вай» даьккхнна вовшийн дласанй-зон юыйлира. Дукха хан ялале беданара аранккхира юьху гомаш а, цуьнан цхъана куьйга цлога лавьнна йолу Буштата а, вукху куьйга Буштатас логах тесна чуха лавьнна долу кьорза эса а. Пхъаьрсах ши го тосуйтуш схъалаьнна цлога мел чlogla юха ий-задарх ца соцуш, Буштата а, эса а хьош, цхъа глайба хиллал ме-саш тосуйтуш, злакардохинна юккьехула йолий, цхъана агlor длахьодуш, тлаккха юхяхьодуш, уьйтлахь дласанда йолаелнира гомаш.

Цхъанхъа а гуш вацара несарний Iамон витина Хотталгери. Кортта тле а, ахча долчу кнсанна тле а куьйгаш дехкина, кхин цхъа куьг шен делхъара и даг тле а дуьллур долуш, ша йолччохь латта йнсира тахана несарша дуьххъара йохийна хилла Дашо-овгал.

ЦА ОЬШУ ЦХЪАЬНГГЕ А ХЕТТА

— КIант, — бохура нанас, йоккхачу стага, шен декъа, дуткъа ши куьг хьалха а туьйсун, — хьо тлехийза йол уггар хьалха муьлхачу товханера ю хъажа веза хьуна хьо, цуьнан лу-лахошка, юьртахошка хатта деза хьуна ахь и муха ю те, гIулла-кхаш деш юй те, коча юй те, кура юй те, мегар йолуш юй те аьлла. Бляьргаш а хъабдой ца до хьуна ша дийриг. Iеха а лой, хIун ю а, мила ю а ца хуучуьнга хъайн хье ма малниталахь. Пхеа стаге хъала а охъа а хатта деза хьуна ахь...

Кхин а деха хин долу ненан хьехарш вист а хилла, юкъахде-хира кIанта:

— Э-э-э, нана, телевизор чохь ШитIа ца гнна хьуна кхааммо дийцинна захало пхьобхана даьлла, веаммо дийциннарг базара даьлла, ткъа шиммо дийциннарг кхочуш хилла бохуш?

— И хъайн саьхъара ши бляьрг ма белабел суна, — куьг ла-стийра нанас. — Хьобга пхеанга захало дийцийта ца боху ас, ткъа хатта боху!

— ХIун башхалла ю? — юха а кьсжара кIант.

— Башхалла дукхе-е дукха йоккха ю, — ша бохург тодеш корта тахкийра нанас. — Цу тле а гIалахь Iаш волчу ШитIнна мичара хуур дара юьртара хьал? ГIалахь атта ма ду иза — чучча пхъаьрсаш а даьхна, кино бахчахъана бовлу.

— Вайнаха лелориг ду-кха цо дуьйцург. Хьо хьуо а ма хуьлу цо цхъа Iутаре хIума дуьйцуш, ма нийса олу цо бохуш, и хестош.

— ШитIинн ненан хенара хир ю со — ас бохург дичхъана волу хьо. Дика йорт йитти ахь, тоьуш ду хIинца. Шу пхеа шарна де-ша доьлхуш дерш-м цкъа хьалха зударний баллийний бен дахийта дезаш а дацарий: хьекъал дукха «сов долу» шун цигахь. Хьобл хьалхара кхоь а лийлн дешна валлалц зуда ца ялош, царал

тлаьхьа висна хьо а вац. Хьада валo хIинца, хьоо вoьдучу гIой вала — шун да а ву цIа вoгIуш.

Суьйренца шен кечвалар дена ца гайта тIехьарчу зIарах а ваялла, луларчу юьрта бoьдучу новкьавелира Зеламха.

Нанас хIора дийнахь бохург санна шега деш хиллачу цу кьамелах хIинца а дагахь вoьлура иза. Делахь а дагадаара нанас бохург дан, дукха хан йоццуш шена евзинчу, луларчу юьртарчу йоIах лаьцна цуьнан юьртахошка хатта. «Боккьал а, муха йoI ю те Асмаь цаьрга хьаттича? Муха мах хадор те?»

Стиглан малхбузе ал-цIен бой яьржина гора. ХIинца новкьа вoгIу Зеламха санна цуьнан хазалле хьoьжуш Iан хеталора дисина Iалам а. Ткьа гондIа долчуьнца шеца а мел хазалла йоллура. Хезара цкьацъа ца хууш пондаран мерзах пIелг тасабелча долу зов санна некъана йистерчу цхьанхьа диттан буюххьера я ирзон цаналара Iаламан мерзан — олхазаран — цIеначу ломан хIаваo гуттар а зевналла ларйo декар. Наггахь гIена тамехь шар-шир хозуьйтура лекхачу пепиний баххьашкахула йорт тухучу махо. Мел токхе дузура пexаш кIайдарг олучу зезаган яйн-мерзо-о хьoжа ийначу башхачу хIоно; кIанта хIоразза а доккха садоккхий чу узучу цо Iуьйренан маьлхан зIаьнар санна байн тIам хуьлий дайдора дeгI а, са а.

«Ма бIаьрзе хилла со хIинциалц, — бохура шега цу хазно вахийначу кIанта, — цкьа а ца хIoьттир-кха тахана санна хьан исбаьхьалла йовза; ненан бIаьрхи санна йолу хьан цIеналла, мехкарийн санна йолу хьан испайлла¹, деп хьехам сапна йолу хьан нийсо йовза! Ма дог деса, са кьен, бIаьрг бIаьрзе хилла сан!»

Вехха лаьттира кIант цу гондIарчу Iаламе ладоьгIуш, хьoьжуш. Эххар я хахкаяла а, я йолаяла а кхоьлличу хIумано ца хьoьшучу шогачу жагIан новкьа дайчу боларехь дIаволавелира.

ХIинца, ша юха а дIаволавелча, хинра Зеламхина хIинца хьалха шен дог-бIаьрг дуза гIодинарг шен даг чохь ша васхала даьккхина, шен бIаьргашна хьалха данма лаьтта Асмаан гергара амат дуйла. ТIаккха кхин а шовкье дийкира са, деган дeттадалар дацара — бара безаман мукьам, бIаьргашна хьалха хIуттург йoьлан сирлачу юьхь-сибтах ийна дирзира зовкхечу малх-зIаьнаре Иист йоццуш самалхадаьллера кIентан.

Кестта гучудевлира регIан кIел гIoьртичу жимчу юьртан даккхийчу цIенойн кIайн тхевнаш. Юьртана герга мел кхочу а, тIаьхьаьсура тийналла — ша тайпана гIовгIане саделар хаалора юьртан.

Ша юьрта кхаьчча шена девзачу, кьеначу акхтаргийн хьаьвхьехь² долчу шовданехьа дIаволавелира иза. Юха а шен дагахь велалуш, цIагIо йира тIекхьачначуьнга Асмаах лаьцна хатта а.

¹ Куьнан исбаьхьалла (днaл).

² ИидагIехь.

Дуьхъара тIеlоттаелира цунна ткъе пхийтта шо хир долуш, Iаьржо-очу аматар, тайна-доккхачу дегIахъ йолу цъа зуда. Хих дуьзна доккха ши ведар цунна йозалла хета а ца хета аьлла дагадеара Зеламахина — оццул дайн дара зудчун болар. Бегаш а балош, зударшна уггар а тамехъ хетар долчу къамелаца цуьнга хьал-де хаьттира Зеламахас. Хьакъ доллу жоп ца карош ца Iийра зуда а.

— Асмаъ ма евза хьуна?

— Евза суна-м.

— Муха йол хета хьуна иза? — вела а къежаш, хаьттина дIадахийтира кIанта. Шена иштта цIехъана хаттар хIоттийнехъ а ца юьйхира зуда.

— Деллахъа, кIант, муха хир яра хIинцалера йол? Лерган агIох IатIар а Iюьттина, беснеш тIе подаран дохк а ялийна, балдаш буьххъе басар шаршийна, гIин диллина месаш а яржийна, хьаж тIе бIаьргаш а даьхна, шайга вист мила хуьлу те бохуш, буьйлабелла лелаш бац уьш?

— О-о-о, — велакъежира кIант, — берриш а бу иштта? Аса-м Асмаъ ма хаьттира.

— Бакъду, Асмаъ ца гина суна царах лелаш — и дика, эсала йол хета суна. Амма дукхахберш ас ма бийццара бу-кха хьуна. Шу кегийнарш санна хилча цаьрга дIа а хьожур яцар-кха со!

Цъаьболчу мехкарийн иштта тоьхна мах а хаднийна, дIаяхара зуда. «Со — нана: цъаъ — ноль», — шен дагахъ билгалдаьккхира кIанта.

Кестта хитIара йогIу ши йол дуьхъал кхийтира цунна. ДIаяханчу зудчо бийцинчу мехкарех и шиъ хилар дукха къа а ца хьогуш хааделира Зеламахина.

— Суьйре дика хуьлда! Ца лекъна шовда хIинца а?

Важа шиъ гуттар а кортош охкийна, цъхамма халла къаьсташ: «Хьо вогIуш ву?» — олуш, лаьттачу кIантанна тIехйолуш йоллура. Вахана цаьршиннан некъ лецира Зеламахас.

— Пурба дац, хIай ши йол, сан цъана хаттарна жоп а ца луш дIаяха! Кху юьртара уггар а хаза йол Асмаъ ма евза шуьшинна — со санна дикчу кIанта йнга мегар долуш юй иза?

— Ва-а, ма эхъ ца хеташ а ву! — элира шиннах цъхамма.

— Дера, мехкарий, эхъ а хетта, хаза йол йита йиш йолуш ма вац со-м. Дукха генара веъна со...

— Сел генара а веъна, и ца йигча кхин йол йоцуш ву хьо кхузахъ? — элира шолгIачо а.

— Ца теша со цул хазаниш кхузахъ бу бохучух!

— Ахъ юьйцучулла хазаниш-м бу, — эвхъазайолуш яра хIинца ши йол. — Цъа кура, цIахъболчийн жимах ерг ю бохуш, коча ю иза...

ШолгIачо а:

— Дера ю дукха хьоме.

— Кура, коча, хьоме — тхан бабас аьлла соьга ишттаниг хьеха а ма е. Шуьшинна баркалла сан бӀаьргаш белларна, хӀай дика ши йоӀ.

«Со — нана: цхьаъ — шиъ», — дага а доглуш, шина йоӀах шена вьолуш, дӀаволавелира Зелимха.

Басехула мох санна хьаьдда чувуссучу цхьа жимчу стагах бӀаьрг кхийтира Зеламахин. Иза иштта сиха хилча дукха луйш а иийр вац аьлла, и тӀекхаччали собар а дина, салам а делла, Ас-маах лаьцна хьаьттира цо.

— Суна-м башха дӀора йовза а ца евза иза, наггахь белхех гуш хилар бен, делахь а цхьаболчаьрга хьаьжча и дика йоӀ хета суна. Бакъду, цхьа вон хӀума ду цуьнан — цхьанхьара-м тӀеххий-заш кӀант ву бохуш, цхьаьнга а йнест хир йолуш яц-кха. Вуьшта, дегӀ а цхьа жимо-о ду цуьнан, ши-кхо шо даьлча хецалур делахь а. Бакъду, болх воккхачо санна дика бийр болуш ю иза, вуьшта, муха эр ду хӀинца... цхьа... цхьа... цхьа... — балдаш саттийна, куьйгаш хьовзийна, корта тахкийна, бӀаьргаш тоьхна цхьаъ дагаданйта гӀоьртира жима стаг.

Мел йолу меже меттах яхарх кхин цунна хӀумма а дагадан а ца тигна, вистхилира Зеламах:

— Баркалла, накъост, баркалла. Бехк ма биллалахь хьуо сацорна. Баркалла.

— И цхьа... муха эр ду хьоьга, и цхьа...

— Баркалла, накъост. Ас хьайна хьем барна бехк ма билла.

— Иштта цхьа ю-кха иза, муха эр ду хӀинца...

— Накъост, баркалла хьуна доккха. ТӀаккхахула, хьайна дагадеьча, аьр ахь.

— Метта буьххьехь ду-кха суна иза, и хӀун дара-а... и цхьа... цхьа... доцца, доккха йовлакх а туьллий, кьена зударий санна дела-кх иза. Бакъду, ша оьзда йоӀ ю...

— Баркалла, накъост. Бехк ма билла суна. Баркалла... — бохуш, халла дӀахьажийра Зеламахас жима стаг.

«Ӏалелай, ма дукха а луйьр-кха иза! Со-нана: шиъ — шиъ», — кӀанта дийцинарг а шегахьа хилнийтира цо.

Хьалха даьккхиша ши эса а долуш йогӀу, шовзткье пхийтта шарал хьала яьлла цхьа зуда дуьхьал кхийтира Зеламахина.

— Суьйре дика хуьлда хьан, йоккха стаг! Даьхний-м ма ду хьан шортта!

— Диканца вехийла, кӀант! Гезарий ю-кха, даьхний аьлча а. Ткьа ахь сох йоккха стаг ца аьлlexь а мегаш дара, — слакьежира зуда.

— Бехк ма биллалахь, нана, хьан хебаршка ихначу, амма хӀинца а кьоначу хазаллин лараш тӀехь йнсанчу юьхьо алнийтира соьга.

— Хьо-м, хьаха вац, кӀант, бегаш ца хууш. Амма цхьаъ хаа-

лахь: тхан, нанойн, къоналла а къаналла а шу — тхан бераш — дуйла.

— Иза а, шолгачо дагна шийла йовжам бахь а, сайна хаьа мовтту суна. Амма билггал хаьа суна сайн ненан къежъелла месаш а, ширачу хебарша аьхна юьхь а тхо веа вешни, цуьнан веа кӀентан, эскарехь даьккхина бархӀ шо а, доьшуш даьккхина ткьех шо а дуйла.

— Соьгахь доллу хьал ду-кха хьан ненехь а.

— Оха шайна дукха там ца бинехь а, кӀинтӀера девр хир ду шу.

— Нана кӀинтӀера ца яьллачу кӀантанна вижа каш дац олуш ду-кха. Шен берана кӀинтӀера ца яьлла нана ца гина суна айса йоккхучу хенахь.

— Баркалла шуна!

— Ткъа хьо хӀумма а лууш варий, кӀант?

— Вара со-м. Кхузара Асмаь бохуш цхьа йол евзиннера суна. Цкъа лулахошка, юьртахошка хатта деза тӀехьийза йол муха ю аьлла, наха дукха дуьйцу дела, и хӀун ду хьажа араваьлла ма вара со-м. Хаа-м дера хаьара суна нехан дешнашца адам ма-дар-ра девзар доций...

— Девзар дац, кӀант. Оьзда белхий а, самукъне ловзарш а, шийла шовданаш а мел ду — хӀунда эшара хетта? Ткъа ахь-м муххале а. Ахь юьйцучу йоблан нана ю со. Амма ас цхьа дош а эр дац хьобга цунах лаьцна, нана хиларе терра, хьуна а ца хуьйтуш, хӀуьрлаӀани мехкарех тарйина и хестон йиш сайн хил-лехь а. Со ца кхаьчча хитӀа а йоуьйтур ю ас иза. Юьртахоша ала-м олу соьга хаза ю хьан йол олий, амма ахь айхьа доллийнарг цкъа а ма даккхалахь еккьачу хазаллина тӀе а воьгалоьй чехх. Хьеннан йол слахь а. Нагахь адам дика, оьзда, гӀнллакхе делахь хаза а ду хьуна.

И дешнаш а аьлла, шен шн эса а лаьллина, дӀаяхара йоккха стаг.

— Баркалла, нана... — зудчунна хезар доцуш элира жимма воьхна хиллачу кӀанта. — Бакь ю хьо — ца оьшу цхьаьнгге а хетта!

Некьан йистош баьццарчу бархатехь йохкура. Алсамо-о хьекха бодийра мох, амма бацара иза шийла, аьрха, — аьхкенан суьйренан мела мох бара.

Акхтаргашна кӀелларчу хьаьрсачу лаьттап тархах долчу цӀу-замехула охьаоьхура сирла шовда. Уллохь тархах дӀатоьхначу дечкаи кожалх кхозучу жимчу зоканахь хи а эцна, мелира кӀанта: шовдан шелоно лахайора цергаш. Иштта, охьалахвеллачохь, шен куьйга тӀе а оьгуйтуш, сацавелира Зелама.

Шовданан го а бара беркатечу куьйгаша тӀулгийн шуьйра экъанаш а схкина, тобина. ДӀанехь-о лаьттара аннийн жима гӀант а. Вуьшта аьлча, клад а, хьар а веллачу некьахочунна а, йоланна-

кІантанна а ялсамане гийзагаш такха тийна маьлиг яра и меттиг.

Дукха хан ялале шовдане йогІу Асмаъ гира кІантанна. Сийначу йовлакхна шена кІеллахь ца сааделлачу Іаьржачу месийн га ловзадора мелчу махо. Корта гІайгІано базбинча санна тевжина бара. Ца гора кІантанна стиглан ши йиша — сийна ши бІаьрг: уьш лаьтта кхевдинера. Амма гира тайна дегІ, болар — цхьа башхачу мукъаман лаамца ден моьтту.

І дерриг а гинчу Зеламхина кхин хІумма а ца хилира: балдаш вовшах девлла къежира, бІаьргаш дувйлуш серладевліра, дог доккхадеш детталора.

КІантанна улле кхаьчча чехкачу хьажарца цуьнан бІаьра а кхевдина, лаьтта хьовжуш сецира йол. Цу хьажарехь ша ловху цІе хааелира кІантанна.

— Суьйре дика хуьлда, Асмаъ! Хьан нанас «човха-м» ца йира хьо?.. Цуьнца къамел хилира сан хІиннца хьалха. Дагахь а доцш. Хьовга хІумма а элирий цо?

— Хи дан гІо элира.

— Кхин хІумма а?! ХІета, Асмаъ, цкъа кестта хьан ведарш кху шовданера дІадахьа йоккха стаг ша йоуьйтур ю вайшимма. Иза кхетар ю аьлла хета суна.

ЧЕХКА ДЕША ДЕЗА ДИЙЦАР

— Ассалам Іалайкум, сан хьоме лулахо. УхІ, ас цхьа хІума дийца хьуна... Сих ма лохьа, хІай, — «мим» алале волу-кха со. Хьажахьа, хІиннца хьалха сайн доттагІ Говлаби волчу вахнера со. Ас цуьнан цийнан неІ «жІаршт» аьлла схьаеллар, «гІапп» аьлла сан бетак цхьа Іаьржа месала хІума кхетар, «гІабарапп» аьлла со тІекІел валар цхьаь хили-кха хьуна. Юха «парт» аьлла дІа хьаланккхи со: сан доттагІчуьн и цхьа нана-боккха куй бу-кха лаьттахь Іуьллуш. ХІеттахь деана «ткъолопп» аьлла цхьа нана-доккха Іаьржа цинцг а кхийти-кха хьуна цу куйнна тІе. «ДІарж» аьлла мийра тоьхна, цинцкана «мІяьв» ала гІо а деш, «шхьовв» аьлла и шиь кертан цхьана маьлІе ластийна, «къакъарашт» аьлла дІа чу туьлу со. «Шхьаршт-шхьиршт» деш, ченан цхьа нана-боккха кІур тасийтина нуй хьовкхуш йоллу вайн нус, ткъа вайн нун ву-кха балдашка «чІоп-чІип» дойтуш, «тІанк» аьлла дуьзначу цхьа нана-доккхачу чорпин боганах тасавелла воллуш. «Тапп» аьлла Іаш ма ду ший а. Салам ло ас сайн доттагІчуьнга — «парх» аьлла хьалаиккхина «тІорш» оьккхуьйтуш сан куйгах куьг а тоьхна, «бапп» аьлла суна мара а кхетна, «вабб» аьлла юха шен гІента кхеташ воллу-кха. Ойи, кхин «чІикъ» дІа а ма ца доккху хІокхо, «дапин-даппехьа» детталуш дог а ду хІокхуьнан, «гаррехьа» дегош ши куьг а ду. Кхано: «Чорпа яахьа, Дордал», —

ха юьхь кIарула Iаьржа хIоттарна кхоьручух а дац вайн несан аз. «Хьан нанас теза чорпа яа ца мегаш, ас яа мегаш ду-кха нза?» «Цхьа жимма хIума хилча а стуннанойн кочу ма вьоду хьо-о?!» «Делор вьоду шу ца Iамочу бехк церан болу дела». ОхIо-охIай, сан хьоме лулахо, цул тIаьхьа вайн песо вайн невцана тIе «гIалх-гIилх» деш, вукхо дуьхьал «IанцI-IннцI» деш, «гIарчI» аьлла цхьа нана-доккха дов дели церан чохь, хIун дан воллу хьо. «ЧIофф» аьлла чуьра ара а иккхина, «дIаз» аьлла nel тIе а тоьхна, «гIанчI» аьлла араьяхула nelаран зайл дIа а боьल्लीна, цигара юм эцна воьлуш ву-кха со. ТIаьхьа хеза суна церан чуьра «тIох», «зIов», «гIашт», «дIов», «гIов», ва кьап-кьарс, ва хIуя бусалбанаш! ТIаккха а гур ду-кха хьуна кхана вайн нус, nelаран зайл дIабаьллера, и дIатоха вагIахьара хьо, кIант, аьлла, со волчу йогIуш. ВаллахIа хир бу-кха и зайл вайн невцан хьаьж бехке долуш дIабаьлла а... хьа-хьа-хьа... Ткьа ахь хIун леладо те, сан хьоме лулахо, стуннанна марчо эцна вьодуш санна сихьелла, цхьанхьа хьаьдда вьодуш-м ма вара хьо?

— Асай? Со хIинца «дIаз» аьлла чуьра ара а иккхина, «чIофф» аьлла nel тIе а тоьхна, «дапин-даппехьа» догIа дIа а хьовзийна, «кьакьиккьехьа» дог а детталуш, «гIарж-гIиржехьа» бIаьргаш а детташ, «ловв» аьлла ведда вахана, цхьа нана-йоккхачу стуннанас цхьа теза «шхьандрашш»... ХIун хилла-а?! ХIун юьйцуш ву со? «ДIов» аьлла бага а гIаттийна, «лап-липехьа» бIаьргаш а кьарзийна, «парх» аьлла совга стенна хьобжу хьо? ХIун? Со вац лартIахь?! Со БорIане вьодуш хилла хир ву боху ахь?! «ЗIов» аьлла дIа стенна ведда хьо, хIей Дордал?! Со ву телхина?! Велахь хуьлда хьуна «IуьI»! Лийриг вьусу молха эцна вьодуш санна и хьайн мотт сиха лебеш, наха ца дуьйцуцу тайпана хабар дуьйцуш, кху юьртахь мел волчуьн мотт а талхийна ваьлла-кх хьо! Цкьа а хьайн хабарна юккье путьаш ца балош Iийр волуш а ваций хьо-м!..

Арсамирзаева Асет йина Казахстанехь. Нохч-Гялгйайн пачхьалкхан университет чекхъяьккхина, школахь болх бина. Хинца «Ленинан некъ» газетехь болх беш ю. Цуьнан дийцарш арадийлина «Ленинан некъ» тӀехь, «Стелалад» журнала тӀехь.

НЕНАН ДОГ

Йуьйранна нӀаьнеш кхойкху хан хилале гӀаьттина хьийзаш яра нана. Лекха лаьмнаш хинца а лаьржачу бодано хьулдина дара. Дукха тишъяларна зарзъелла йолу басмин мокха коч, лаьржа шолан йовлакх, тиша ши пошмакх юьйхина «кечъеллера» иза. И йовлакх цо лело хӀара ткъех шо дара, цийinda кхелхина ша йисинчу дийнахь дуьйна, кхин духар цунна тӀехь ца гинера юьртахошна я цуьнан и дан а дацара. Хилча а хӀун дора цунах, са а кьералуш тӀедухург ца хилча?

Суьйранна, дӀайнжале кечбира ша тахана кха тӀе хьон болу гӀирс: дулахошка дехна картолаш чуйохка галеш, бертигаш дӀаехка тийриг, бел а, марс а. Иштта биц ца бира муш а. И берриге а гӀирс рагӀу кӀелахь долчу тишачу гӀанта тӀе охьабиллира. Чехка хьаьвзира де серладалале шух хьалаяла дагахь. И кхунна уггаре а хала некъ бара. Настарш лозуш хиларна, вуно чӀогӀа ницкъ хуьлура шух тӀейолуш. ХӀетте а ца яхча ца лара.

Божал чуьра тишбелла бухка схьайцира. Цуьнца ма-къовлла-лун чӀогӀа къовлуш, дӀайнхкира шен гӀодаюкъ. ХӀоразза а иштта гӀодаюкъ къовлуш ледал дара Хьулиматан. Схьахетарехь, кха тӀехь болх беш мелла а гӀо хуьлу хир дара-кх цунна. Ша ара-йолуш, схьаэциначу гатанпа юкъа хьарчийра сискалан юьхккий, кӀолдан мижарггий, цхьа хоххий. ЦӀеххьана дагадаара «нагахь санна дукха йовха хилахь, хьогалло хьийзор ю-кх со», — аьлла, тӀаккха иелсаргӀехь лаьтгачу кхаби чу шена мала хи доьттира. Чохь дӀаса а хьаьжна, кхин ша хӀумма а йиц ца йина-кх аьлла, шен кхаца юкъахь болу шад мара а къуьйлуш, дӀайолаелира.

Беша дӀахьаьжча, цӀийъеллачу помидорах бӀаьрг кхетч, дог хилира шена цхьа-ши помидор яккха. Амма кхушара уьш пуно кӀезиг латийна хилар дага а деана, юха ша-шега сихха «хӀан-хӀа,

ца хъаер ас уьш, бераша члогла йоу. Вуьшта а ледара латийна кхушара, ас ца яарх хлумма а дац, царна хилчахъана, ткъа ас хьош ерг а сов ю сан къанделлачу деглана» аьлла, юхаелира нана. Меллаша длатеттира цо тишачу цийнан нел а, шен когийн тата а хезна, йижина йолу нус самаяларна кхоьруш. Иштта меллаша яхара клант вуьжучу цийнан коре а. Ехха лаьттира иза клентан кора клелахъ а, вижинчуьра иза самаваккха ца хлуттуш («сел члоглачу набарх хьо муха воккхур техъа ас?»).

Цхъаьна кертахъ дара клентан, ненан цленош. Бакъду, нана чохъ лачарах тера-м дацара Хъасанан цленош. Еттинчу кибарчигех, вуно куьцехъ теклел йина хлусамаш яра уьш. Ткъа нана чохъ ерг цхъа тиша лаппагла яра, хьалха, халчу хенахъ, кхо шен цийндеца йина. Керлачу цленош чу хьаьхна поппар мегарг бакъа а балале цу чу велира Хъасан, шен къена нана а йитина. Нене цхъа а дош а ца элира цо, ткъа вукхо шен дагара я клантана а, я несана а ца хайтира. Ша йисча, худаелла, мажъелла, лазаро лаьцна, длаелира Хьулимат. Вуно члогла халахийтира цунна шен цхъаь бен воцчу доьзалхочо динарг. Эхъ хетара лулахойх а, юьртахойх а. Южалле сатуйсуш кху дийне схъасара иза. Лулахошна а ца тайра Хъасана динарг, амма массо а ладийра. Тлехъ да а воцуш, оцул хала кхийинчу кланта динарг лалун хлума а дацара. Бакъду, ненаца цхъаьна кертахъ-м ву хлара, делахъ а шен тхов клелахъ, шен доьзалца. Хетте а нана клентан кор тоха а ца хлуттура.

— Хъасан, — гийла, хазарна кхоьруш санна, мохъ а тухуш, корох байн пелг туьйхира йоккхачу стага. Амма дуьхьал цхъа а вист ца хилира. Юха а, глехъа лаьттиначул тлаьхъа, жимма ойуш:

— Хъасан, — элира, даяха сиха йолчу нанас.

Дукха хан ялале нел йобллуш а хезна, неларе хъаьдира иза. Дерзинчу дегла тле коч а ийзош, араглерташ вара набарх а валаза волу клант.

— Хъасан! Къинтлера валалахъ суна, ас хьо сел мерзачу набарх ваккхарна. Дела ву теш, ца яьллий бен хьо глаттор варехъ. Тахана картолаш схъаяха кха тле йобдуш ю со. Кхидла йнтахъ яхкалур ю-кх уьш...

Хъасан, нене хъала а ца хьожуш, шен кучан нуьйдарчий длаюхкуш вара. Клентан доккхачу, шурула-клайчу дерле а хьоьжуш: «Мел нисвелла, товш ву-кх хьо, хъайн да санна. Дала лалаш-ве-кх хьо сан!» — ша-шега а бохуш, лаьттара нана.

— Схъаяха тлаккха, — доцца жоп делира кланта.

— Хъасан, суьйранна, хьо балхара цла веача, суна тлаьхъа во-глур вуй хьо? Ас дуьзна галеш, со схъаяьхна ма-еллинехъ, кха тлехъ а ца дуьтуш, асфальта некъа йистте дохур ду хьуна. Тлаккха ма-шен тле докхуш бен къахъега а дезар дац. Сихха дер ду вайшиь, дихкина кийчча долу галеш машен тле а кхисина, цла доглур ду вайша, — дукха хала, бехкала яхана элира нанас.

— Маса гали чохь хир ю хъан уьш хила мукъане а? — оьглазе хаьттира кIанта.

— Деллахь, Хъасан, хьийза-м во-кхи ас хьо, хIора шарачь а уьш цIа я бохуш. Хаац суна-м, исс-итт гали хилахь кхин-м хир яц, схьахетарехь. Билггал хьоьга ала-м хаац суна, — юьхьа тIе охьа-деана йовлахь хьала а ийзош, элира нанас.

КIант, вист а ца хуьлуш, коьртах мIараш а хьоькхуш, лаьттара. Кхин и вистхирг а ца хилла, юха а хаьттира нанас:

— Хъасан, воьлур вуй хьо тIаьхьа?

— Ца веача волий со? Цкъа а дера ца вуьту ахь сайн накъо-сташца охьахаа, — наина реза вацара кIант.

— Бакъ лоб-кх хьо, ца яьлла бохура аса-м, — бехкала яхана элира нанас. Амма кIант тIаьхьа ван резахиларна, самалхаделира.

— Картолаш схьайохуш накъост-м оьшур вац хьуна? — аьлла кIанта тIаьхьа мохь тоьхча, гуттара а самукъаделира.

— Баркалла, схьайохуш со а ларор ю, сарахь уьш цIа ян хьо веачхьана. Варийлахь, дукха садаре ма хьежалахь, — геннара юха а ййрзинна, мохь туьйхира нанас.

Делкъахан а хилале элира йоккха стаг картолаш схьаяьхна. Исс гали евлира кхуина уьш. Галин бертигаш дIа а ййхкина, уьш вуно хала кха тIера юьстах дехира цо. Некъа йисттехь лаьтташ дара бIаран цхьа доккха дитт. Цу кIелахь дIанисдира Хьулимата шен галеш. Цул тIаьхьа, кIант тIаьхьаваллац аьлла, садаIа охьа-хира.

— Де дика хуьлда хъан, Хьулимат! — аьлла, тIееанчу луларчу кха тIерачу Зулпаа ойланашкара яьккхира иза.

— Де дика хуьлда хъан а, Зулпаь! Хьо хьайн хеннахь еа хьу-на кха тIе, делкъе дIайоллуш, — элира йоккхачу стага.

Хьулимат санна цIийнда хьалххе кхалха а кхелхина, йисина Iаш елахь а, Зулпаь кхунах тера а яцара. Хазинг, диканг бен шена тIе а ца юхура, мерзанг бен яа а ца юура, де шелделчий бен кха тIе а ца йогIура. Ткъа мукъачу дийнахь, хаза кечлой, суьй-раина луларчу кегийчу зударшца сакъера а, клубе еана индихойн кино хилча, басар-пудар а хьокхий, цига а йовдура. Иштта дIа-доьдура цуьнан жеролла.

— Вай, Зулпаь! Ма дукха хан яра суна хьо ганза. Мичхьахула лелаш ю хьо? Гуш ма яцара хьо.

— Хьуна муха гур ю со, Хьулимат, со цIахь йоцу бутт хилча. Дера яханера, сан доттагIа, курорте садаIа. Вай ваьш ца лардахь, вайн доьгIмаш цхьамма а лардийр ма дац. Цхьа-ши де бен дац со цигара цIа еана а. Даго а, доIахо а хьийзош ю со, Хьулимат. Сел-хана ялаза ели...

— Къанделла вай хIинца, Зулпаь, къанделла. Дог а, доIах а тишделла.

— Къоналла-м дIаяьлла вайн, Хьулимат, цу тIехь бакълов хьо. ВаллахIн тоьур ду-кх хIинца къоначарна тIелитталун бохамаш-м.

Со хїинца схьайоглуш суна гина сурт ма гойла я бусалбанашна а, я керстанашна а, ма ирча сурт дара иза. Дика хьаха ду машен тле хаа сан кїант воцуш...

Хьулиматана Зулпаа «авари» дош аьлчахьана, кхидла дуьйцург хаза а ца хезира. Лулахочо кийра цле латийра йоккхачу стагана. Кхин йист ца хилалуш, ехха йийра иза, вукхо кхин дла дуьйцург хлун ду а ца хууш. Цле летта догучу дегле хїинца хорша хьаьдира, глора дацара йистхила, ткьа важа-м кьамел деш яра.

Эххар а, легашкара шад дла а баьлла, йистхилира:

— Зулпаъ, чехкка алахьа, аварехь дукха барий лазийнарш? Цхьа а вен-м ца вийна? Мила хилла техьа машен хьалха Іаш?

— Ма-дарра ца хиира суна лазийнарг маса стаг хилла. Цигахь гулбеллачу наха цхьаь-м больнице дла а кхачале лийр ву, бохура. Машенахь берш глаларий, Шуйтарий нах хилла бохура.

— Вай, шайн наной лойла церан, ма ирча хлума ду-кх царна хилларг, — олуш, шийла мохь белира Хьулиматан кийра.

— Царна юкьахь массарал а кьона шофер ву а бохура цара, — юха а дуьйцура лулахочун кийрахь яьллачу цларах кхеташ йоччу Зулпаа. — И ву бохура массарал а гийла верг а, — ца дуьжуйтура шен кьамел.

— «Хїан-хїа, — бохура ненан даго, — хїан-хїа, хїокхо сох леч-кьадо аварн йинарг Хьасан хилар. Хьасан!! Вай со нана яла хьан дела!! Со хїинца кхочур ю хьуна хьо волчу! Хїинца! Хьалагїатта гїуртура йоккха стаг, амма, бїагор а богїий, юха а охьалах-лора.

Жимма а Іай, юха а меттахйолу. Болх бина гїелделла кьена дегї ладуглуш дац, амма ненан дог дларгєрта. Гїашлойн новкьа а йолий, охьахьоду йобьхна нана. Цунна гуш хлума дац: асфальтан новкьахула лела машенаш, кхуьнан чехкачу боларх а, коьртахь доцчу йовлакхах а цецбуйлуш, тлєхбуйлу нах. Цхьа а хлума ца го орцах хьаьдда йоглчу нанна. Иза сиха ю, сиха ю кїант вєхачу керта кхача. Ша шу тле кхача, новкьахь авари хилла меттиг гича а, вєвзарг цхьа а ца гира цунна. Хїинца цхьа-ши стаггий, милици бен кхин аддам а дацара цигахь. Сихха хьаьдира Хьулимат шух чу а. Ца хиира ша кїант вєхачу ураме кхача а. Бїаьргашна хьалхара дла ца болура Іаьржа бода. Цо хлумма а ца гойтура, хїетте а нийсса шен кїентан керта кхечира дагах цле летта йоглуш йолу нана.

Доккха садаьккхира. Кїант вєхачу кертахь тийналла яра, керташкахь ловзуш долчу берийн аьзнаш а долуш, урамехь гуш адам а доцуш, кхин лула-кулахь а сингаттам боцчу кєпара дара дерриге а гуш долу сурт. Шайн кетїа схьа а сана, кетларчу гїанта охьа-хиира декьаза нана. Хїинца хезира Хьасанан чохь лобкху му-зыка а, диллинчу корехула сакььоруш болчеран хабарш а. Самукьадедира йоккхачу стеган шен кїентан кертахь вон доцийла хїьча.

Лулахочунна Алпатуна-м бакъ ца хетара Хьулимата Хьасана машен эцчахъана шена бала тлехсетта аьлча.

— Иза-м, куралла, йоккхаш дуйцура ахь, — олура. Ткъа ненан дог гуттара а догура, тийжара, доьлхура вонах кхоьруш. йоккхачу стагана хIумма а ца хетара машен йохарх, ягарх, шен цхьаь бен воцу вуно ша хала кхинийна волу кIант ца лазийча-хъана.

Хьулима т юха кха тle кхаьчча, кхузахь цхьа дегI а дацара. Массо а цIа ваханера. Маьрклажа хан яра. Цлеххъана дагавсара цунна шу тlехь Iаш волу Iумар: «Шен говр-ворданахь хIорш цIа ян вогIур вацара техьа?» Хала еара йоккха стаг Iумаран кетIа кхаччалц. КетIахь лавтташ Хьулима т гича, цецвелира Iумар:

— Хьулима т! Ахь хIун леладо «Iуьйккъа» хенахь? Хьо лаа юй?

— Iумар, сан картолаш ю эрна арахь. Тховса цIа ца яхьахь, цхьамма дIахьур ю уьш. Волахьа, уьш ворданахь цIаян, — халла элира гIелъелла йожа йоллучу Хьулимата.

— Ахьа хIун картолаш юьйцу, хьера-м ца яьлла хьо? — реза воцуш хилира Iумар. Делахь а ца догIучу дагца вахара йоккхачу стеган картолаш цIаян. ДIакхаччалц гIам-гIим деш вара. Шаьш-шиь галеш тle дехкина даьлча, Хьулима т ворданна тlехаа тасаел-ла йоллуш, Iумара оьглазе элира:

— Хьан кIант мичахь ву? Ворданахь текхочул вуно атта хьур ма яра цо хIорш машенахь. Ткъа къанъеллачу хьан дегI а мегар дац кху тlехь дIасадиттича. Мичахь ву Хьасан?

— ТIаьхьа вогIур ву ша дера аьллера цо соьга. Делахь а пач-хьалкхан балхахь ма ву иза, вар нисделла хир дац-кх, — бехка-заваьккхира нанас кIант.

— ДIахаалахь, йоккха стаг, хIоккху хенахь пачхьалкхан гIул-лакх деш вац хьуна я со а, я ахьа эвлаяь а вина кхобуш волу хьан Хьасан а. Ва дера-кх, иза-м, чайни чохь сийна кIур а баьк-кхина, шен накъосташца кад тухуш Iаш, — юха, говр а човхош, шаьшшиь новкъа даьлча, дIадолийра къамел. — Хуур дар-кх, сьнарг хьо ца хиллехь, со Хьасанан галсш цIадан вогIу я ца вогIу. Эхь ца хетий цуина, ахь гулдинчу ахчанах машен а эцна, цу тlехь шен «кедан» накъостий а хохькуш, хьо кха тle йогIуш а улло шен цхьа бер а ца долуйтуш, ништа лела.

— Витахьа и сан кIант, хьайн тарлахь, — кхин тоха са дацара ненан. Легашка хорам беара йоккхачу стагана. — Ца хиьна цун-на, хиьнехь вогIур вара.

— Ой, хьо сан кетIа еьча ма элира ахь хьо Хьасан тIаьхьаво-гIу бохуш Iийнера. Иштта дацара иза?

— Хьуна хIун бала бу сан кIантаца? ХIа? Кхин хьо велла эхар-та ваххалц цуьнан цле ма яккхалахь, кхийтти хьо? — Iумарна чу-хаьхкира кхин тоха са доцчу нанас, ворданна тIера ша чуйожарна а кхоьррушехь. — Сан кIантана ала хIун дара хьан?

— Ой, ас хъуна халахетийта ма ца боху, хьох къахеташ...

Цуьнга кхидла къамел а ца дайтира йоккхачу стага. Чехкка кхиссира Хьулимата вордана тлера картолан галеш некъа йисте охъа. Тлаккха глудалкха тлера ша а охъайоьссира...

Хиницали хлора пхи минот моссазза ели асфальтан новкъахула лелачу машенийн тата а дацара хезаш. Картолан гали тле а хиина лара гелъелла нана буйса юкъал тлехъяьллачу хенахъ а. Цо ойла йора ша йожале цхьаь вевзарг шена тлехкачахъара, бохуш. Дуьзна лаьттаху галешка а хьоьжуш, Хьулимата ша-шега бохура: «Мел нисъелла ю кхушара картолаш, члогла нисъелла. ла тледаллац подвала чохъ а латтийтина, юха мах баз а балийтина, юхкур ю. Терзанца оза а узуш. Кийланан мах сом а болуш. Тлаккха Хьасанан керлачу хлусамийн чьонашкахъ коре-неларе охка керла дареш оьцур ду. Ткъа клантана мел хазахетар ду мичара ду а ца хууш, иштта даьккхинчу ахчанах ас и глудлакх дича»...

Байсултанов Дауд вина 1956 шарахь Киргизехь, Эскарехь гууллахь динна, Нохч-Галггайн университетехь дешна. Аргунерчу школахь завучан болх беш ву. Цуьнан рецензиш, дий-царш арадийлина «Ленинан некъ» газета тлехь, «Орга» альманаха тлехь

БОДАНЕХЬ

Буййса. Ца чохь... Наб кхетта къона пана. Аганахь джигина шо кхачаза бер. Са къуйлуш гуьллу да... Арахь догга доьлху. Корехь — Гаьржа бода... Меллаша, хала хьалаглотту меттара. Коьртехь благор хийза, хьабелла кийра. Хи лоху... Ца карадо. Вовшехь шеддаш бан санна, Ювду ши куьг. Ца хаало лазар. Иза кийрахь ду... Ойла ХЬАЛХАРЧУ денна тлеххийда.

— Хаважи! Да ма ека хьо берзан, да-а! Кхин шек вуй, шекар дийначул башха... Шу ма цецдевлла хьожу соьга, со-м Увайс бен вацара хьабжча а, ца хьабжча а. Кientий! Суна кхаь!.. Хаважинна и... Петр Первый ма вина! Хинцца чуьрчо телефон туйхи-кх больницера! Тоха тлараш!.. Хаважи! Тоха ког!..

— ...Кientан це хун тиллина? — И хаьттинарг Леча вара.

— Це-м туйллуш ийр дара...

— Хан... дlалацал... Кientий! Хаважис це тиллаза ю. Ничего. «Петр Первый» тlера! — элира Увайса.

— Зеламхана тlера! — Салмана элира.

— Македонски тlера! — Вахас элира.

— Македонскес-м шен дена диг деттахьара. Собар... Буйрканна тлеххетта Дасаев санна, шу кедаш тlе деттадаларх ца тоьа. Айдамиран Хаважини кientан Олхазарна тlера! — И Хьамзата элира.

— Олхазарна тlера! Ворхl вешин ваша хуьлда цунах!

— Олхазарна тlера!

— Олхазарна тlера!..

Чухчаран келлахь кхийсало чlара санна ловза дуьйлтура дог. Хьанна хун дика дийр ду ца хавара. Сирла еанера бlаьстенан буййса.

ЦА ХААРА ХIУММА... ЦХЬАННЕНА А

Амма ШОЛГИАЧУ дийнахь заманан чкъург юханехъа керчира. Кхолламо бляэрзе дуьнен тле ваьккхина хиллера Олхазар.

«...Хлун де аса?.. Хлун? Аса мича ваккха веза и? Мича?.. Хьанна тле вига?.. Хлан-хла, хлан-хла. Со велла длаваьлла велахъара — и дара диканиг. Дара! дара!.. Бляэрзе... сакхат клант — иза хьанна оьшур ву хлокху доккхачу дуьненахь. Ма ала кхоллам бу! Суна ца оьшу и алар... Олхазар!.. Къа хьан ду, кхин хлумма а дац... Аса хлун де? Цъа а тайпана дан хлума дац боху... Бутт баьлча шо кхочу Олхазаран. Зама йьоду. Хлунда ца хили бляэрсар?! Цо хьанна хлун динера! Со хлунда сихло хлора дийнахь цла кхача?.. Хлун хаьа, тахана бляэрс деана каравахь а... Туьйсу са, туьйсу — ца караво! Ца караво... Суна тле хлунда деана иза оццул къиза?! Сила-а долчу адамашна юккхехь сел декъаза со хилла-кх! Да вала хьан, дуьне... Тоха доцу собар. Доцу дан хлума. Кхана луьйранна соьга хоттур ду: «Ахъа со вен хлунда ца вийра, соьга хлара къиза дуьне доуьйтучул»... Ас хлун эр ду?.. Хьенан бехк бийр бу? Иза хьанна тле глур ву, цуьнга мила хьожур ву, со а, Петламат а дладьлча?.. Хъажа да а воцуш, нах а кхьардаш, аравала глертар ву, бераша тляхъа тлулгаш а кхуьйсущ. Бляэргаш хилча а ца тоьа-кх хло¹ дуьненахь. Дехъа-сехъа вала ца деза, нах бовза ца беза?.. Цунна муха хуур ду нехан дагахь дерг, цо муха къийса деза ямарт-лонца, харцонца, адамийн стешхаллица? Тешнабехка-х хлинца когаш клел бай. Тлаккха гло хьаьнга деха деза? Ду, ду, дика адамаш ду! Церан коча тесна лан — сан юй и бакъо? Хинцале чувсанчо а туьма-пхи сом кхийдадо беран кара. Фоккха ю адамийн дикалла. Ткъа сан яхь-юьхь хила ца еза! Нехан дикаллек тешна муха лийр ву? Хинцца воккха хир ву. Ас хлун аьлла лур ду цунна далахан дика-воллех лаьцна жоп? Ша кхета глертар ву... Я соьга саца а лур вац. Туькана ваха глертар ву. Клубан кетлахь а карор ву, чуваха глерташ. Дуьне доккха ду. Хаза ду. Амма вулавелла, вонна кийча лан везаш ду. Цуьнан дуьне дац хлара. Цъаь... Хлуьа днна а цъаь дан деза...»

Чохь тийна ду. БОДАНЕХЬ ЦА ГО ХЛУММА А... «Гата... доьхка я... хлан-хла, гатанца меллаша тлеталийна... бляэргаш хьаббийна. Буьйса ю. Нанна хуур дац. Я цъана а дена... Цъана дийнахь елхар тоьлу, ша елла длаяьллагц йовьхучул. Ткъа суна-м неалт хилча а... клант виьна волчу суна-м хлумма а дац...»

Мела хи хьоду бляэргех. «...Бляэрс, бляэрс хиллехъара. Цъаь бен хила а ца хилча...» Цъаь луьйш санна хетало... «Ма сихло клант вен! Изам хьан вай!» Ладуглу... Хаало агана чохь садьлуш. Ладуглу... Кхин дац хезаш хлумма а, цъа доьлху догла доцург. «...Тляхъа хилале, тляхъа хилале, тляхъа хилале...» — бохуш хета коран гураца ледачу догланан тладамаша. «...Гата? гата мича оьллина-те? Дехъа чохь...» Хьалаглотту. Меллаша ког

¹ Хлокху (диал.).

боккху. Сонехъ къаьста къорза гата. Схьаоьцу. Куьйгаш, глорийча санина, лехна. Эс¹ даьхьна. Ког боккху. Цхьаь. Шиъ. Кхоъ... Дац кхин глора. Тlаьххьара а — кхин а... Ага. Охьалахло. Аганан гlаж лаьцна ненан куьг го боданехъ. Цlеххьана вуху. Дицло шен карахъ гата хилар. Vogly-уш, метта vogly. Хьалаойу одеялан маьлинг. Ца тоьа ницкъ... Лапъаьлла, дагаоьккху машено хьаьшна больницехъ операци йина куьг дlадаьккхича тlаьхьа ша эсе еача юьртарчу Каметас шен нене хьаттинарг: «Мама, сан куьг мича дахана?...» «...Хьайн клант сакхт кхуьййла лаьа хьуна? Хьо-х юьртахъ массарел куц-хьуьнар долуш стаг хета нахана. Шкоlexъ а, армехъ а, балха тlехъ а — цхьанхьа а яхъ дlа ца елла ахьа. Айдамиран цийнах бевла клентий ша берриш цlе йоккхуш къонахий хилла. Ца хеза хьуна хьайна наха олург: «Делан гlуда ду Хаважех хьаьрчинарг. Ша-шех дукха тоам бина vara иза...»

...Сиха деттадала долало дог. Духьалтуьйсу Олхазар кертара ара вер волу де.

— ...И вoьдург Хаважин клант вац? Го дейша цуниа, къа дац цуьнан...

— ...Куьг лацийша цуьнан. Делан пекъар ма ву иза...

— ...Дала собар ло-кха и волчарна...

— ...Миска я! Ма декъаза дуьне ду-кх и хьайнинг, бlаьрса доцуш...

— ...Вадахъ... ядахъ... хlара ахча кховдадехьа цуьнга. Меца вуй-те иза? Чувогlур варий-те...

Логаца беттало пха... Собар кхачийна бlарзъелла хьийза ойла. Ницкъ ца тоьа кхин ладегlа ойланехъ духьалтуьйсучу нехан къинхетамечу хабаршка! Дlаделира иза! Сигаретийн пачка оьцуш а итт туьман кехат охьатуьйсуш леллачу Хаважис я Хаважин ворхlе а дас ца кхийдийна наха лучу хlуманна куьйгаш, Хаважин кланта а кхийдор дац!.. Гата дуткъдеш хьовзадо... Петlамат! Петlамат! Петlа!.. Хьалагlатта! Ма! Ма!!

Дас бlаьргаш хьаббо, амма куьйгаша шайна хьехинарг кхочуш-до... Озадо... къовлу. Маржа нана я! Напа елара-кх хьуна хlунда аьллера! Хьайн тховсалерчу набаран тарна дохкоьйлуш ши куьг дуур дар-кха ахьа!.. Жимчу, буйннал долчу беран ницкъ а, ойла а ца кхочу дуьненал а йоккха къизалла дlататта. Цхьанненна а ца го кегий lаржелла балдах боданехъ меттаххьеш... Ца хьаь ала «нана»... «дада». Я хьгча а тlаьхьа дара. Тlаьххьарлера ден ойла а хеда: «Бlаьрса хиллехьара...»

...Доккха садоккху. Ладогlа гlоьрта... Боданехъ Петlамат, тохара санина, аганан гlаж лаьцна, наб кхетта lуьлтлу.

«Гата дlадилла деза хьалхалерчу метте... Хlинца чекхдaьлла иза». Хьалагlоттуш, голаша къарш до. Ваьхьча санина, лаьтта цхьа хан яьллалц. ...Боданехъ lаьржа бlарларlа хилла къаьста ага. Ца

¹ Кхетам.

хеца беран набаран садеIар. «...Кхана делкъехъ догIа сецча дIа-
вулдуру ву...»

Метта дIатевжа. ЮргIа тIеузу. Шийла ду, барамна тIе тесча
саина. «...Бода... да ватIарг, бода лавттар бац-те. Дуккха а, массо
ханна. Иштта бода... Цкъа а малх ма кхетийла кху дуьненчохъ.
Цкъа а Iуьйре ма хуьлийла...» Воьлху. XIнница ша динарг дина ца-
хуьлуйтург шен дегIах исс дакъа дойтур дара. ЮргIанан маьIи-
гIуьйшу... «...Ас хIун до? ХIумма ма ца хилла... ХIун хилла? ХIум-
ма а... Ша иштта догIа доьлхуш буййса ю-кх...»

Нана меттаххье... Шийла ага тахкадо. «... Цо хIунда техкадо
ага? ХIунда? хIунда?...» Пхьаьрса кIел мела хьацар Iийдало. Ца
хIутту бIаьргаш белла... Иштта а бода бу чохъ.

Арахъ догIа доьлхура...

БОРИН ТКЪЕ КХОЙТТА ГО

Хила я ца хила! — Иштта ду гIуллакх!

(Шекспир. «Гамлет».)

Iодара кхосса кечъелча саина, саца меттиг байна хьийзара
ейтта говр юьртана арахъа долчу томка чудерзийначу кха тIехъ.
Даша доладелла ло бIаьрган нур дойуш бес-бесара лепара аьрц-
наш тIехъ чуччара чучча юьйлучу мархашлахъ гIийла хьобжучу
Iаьнан юьхьан малхехъ. Кханна жимма дехо гучу дукъан сиртаца
гулделла дара дуккха а адамаш. Кха тIе богIучу некъанна сехъа
дIахIиттийна яра дIехъа-сехъара баьхкинчу нехан машенаш а,
районера нах балош еана автобус а. Говраш хахкийтаран бахъана
меттигерчу колхозо пачхьалкхана томка дохкаран шеран план
шозза кхочуштьар дара. Юкъ-кара пондар лобкхуш, хелхарш дора
кегийрачу наха гу тIехъ. Наг-наггахъ адамийн гIовгIанех кхералой
генинахъ гучу кхораш тIера хьаргIанаш, цкъа тохалой хьаваэ хьа-
лайIалуш, тIаккха охьаховшуш Iара. ...Шед тоьхна говр човхош
юкьавелира цхьа воккха стаг.

— ХIай нах! — мохъ туьйхира цо. — Совцаел цкъа шайн гIов-
гIанаш!

— ЛадогIа! Собардел!.. Ма хьекха маьхьарий!

— Тахана кху арахъ ваин колхозо говраш хохкуьйтуш ю го-
нехъ. Биллинарг, дагахъ латтаделаш, ткъе кхойтта го бу шуна.
Хакха кечийнарг, вайна сьбахетарехъ, цкъа хIокху сохьта, ейтта
говр ю, царех кхоъ — баьхкинчу хьешийн ю. Вайна латта даста-
делла ду, говрашна а, берашна а кхераме шаткъа хьаьхна а до-
луш. Цундела цхьа дехар ду баккхийчу нехан шуьга: шайн де-
сара, шу дика а дара, кегий бераш дIа а дахий, дой кегийрашка
хахкийта. Бер лазон сахьт дац. Масане хуьлу хIума. Дагахьбал-
лам бисар доллу. Кхин хаалаш: гонна юкъа говраш тийсар магор

дац шуна. Говраш а билгалбинчу гонехъ лела еза, дуй хьуна... Вай хаържинчу комиссес длакхайкхад: хьалха говр еанчунна — тел-визар, шолгла еанчунна — пхийтта туьма ахча, кхоалгла еанчунна — итт туьма. Го бузар оцу клант йовлакх дикхинчу хьокхання тле кхаьчча лоруш ду... Кегийраш! Хинца шайн дой длахитто бакьо ю шуна. Догларг дера дац шуьгара!..

Береша шайн яйдакх говраш хьаькхначу сизаца нисйира. Уьш цхьаана хеннара кегийраш бара. Царна юккьехъ вара борачу говра тлехъ спортивни свитер юьйхина озочу аматахъ волу Хьасан. Говран кхесах снх-снха дайн куьг хьокхура цо, схьагарехъ, клант сниттем байна вара. Дло-о гу тлехъ гулбеллачу мехкаршна юкьахъ лаьт-тачу Заремас, нагахъ санна хьан говр хьалха ялахъ, ша хьобга йоглур ю аьллера Хьасане. Юртахъ дукха-м дуьйцура Заремех лаьцна... Кура юй, коьртахъ йовлакх ца леладой, йолчара коча ламиний, массанхьа а ша гайта лууш юй... Наха хлуьу дийцахъ а, Зарема, туй тесна а бен блябра ца кхажжал, дашон буьртиг санна хаза по! яра. Дукха клентий бара юьртахъ и езаш а, шайн дагара ханйта лууш а. Иссалгачу классехъ дуьйна Хьасанна езара иза. ...Ткьа тахана Заремас делла дош... И дагадаеча клентан юьхъ цийло, кьега бляьргини хьажар, тохало дог. «Поглур ю, Хьасан, нагахъ санна...» «Маржа я! Бора, стиглара леча хлунда дац-те хьо!» — керча соборо са кхачийна оила. Снх-снха гешнахъ лаьт-тачу йоле длахьожу. Цунна го шеге зуьйш хьожу гондларчу мехкарша дуьйцург ца хеза Зарема. Хьоме сийна бляьргаш! Церан меха хлун хир ду кху дуьненахъ! «Поглур ю... йоглур ю!» — Горле-ра дуьне я!

Стигал кьарьеш делира герз. Говраш, экхано лелхийча санна, длалилхира. Гулделлачу адамиин гловгланаш алсамъевлира. Хю-ранна шен-шенна дара гушдерг, хезашдерг, олург... Дой некьо голатухучу кхаьчча, гуш дара церан хьалха-тляьхьа хилар. Массарел хьалха, кхоьссина хаштиг санна, йоглур бора говр.

— Бора ю массарел хьалха! Хьасан ву! — мохъ туьйхира цхьамма. Заремин хазчу юьхъ тлехъ клеззиг елакьажар кхерстира, юха дладайра. По! леррина хьожура борачу диннахъ воглучу кланте. Чекхбелира хьалхара го. Дой шайн рожжехъ доглур. Лекхачу меттехъ длахлоттийначу машенан борт охьа а яхийтина, цу тле стол хлоттийна, цунна гонаха хевшина лара комисси. Машен тле хьала-довлий царна го беш, тлаккха баккхийчу наха ласанашца човхадой охьалелхаш бераш дара шакарш а, маьхьарний а детташ. Иттех сов го чекхбаьлча нехан гловгланаш мелла а длатийра. Ах го хиллал хьалха яра Бора.

— Клант! Урх юха оззош яийта и говр! — мохъ туьйхира машен тлера. Амма Хьасанна шеге тоьхна мохъ ца хезира я хлара иза хезийлехъ вацара. Клантана хьалхахьа гург Зарема яра. Иза дага мосазза йоглу ларамаза шед кхетара хьозанал маса йоглучу Борина.

...Декхначу дийнахь шийла мох хьобкху лерехь. БӀаьргех хиш туйсу. Бергаш клелхӀара лайн а, лаьттан а овгалш кхийсало. Моьтту, дуьне а шен гонехь клентаи безамна хьийза...

ТӀехтирила ткъа го. Берех цхьаь ма-вогӀлура говр шершина охьакхийтира. Гуш дара некъ хат баьлла боьхна хилар. Ткъа Бора-м хецаелла йогӀлура. Хинца дукха юкъ ца йисинера цунна кхечу дойшна цо го тӀе кхион. ШолгӀа йогӀлура сира говр. Цуьнан да, хан тоьхна стаг — Насрадди, цкъа хьалаоьккхуш, тӀаккха охьахууш, юха киснара даккхий насвайн шишанах катухуш, зил тӀе ваьлла хьийзара. Цкьеллига а цкъа ца нисло цуьнан говр хьалха яр. Мосазза хохкуьйту, шолгӀа я кхоалгӀа йогӀлу, шен да ма ватӀарг. Я нехан бӀаьрг хуьлу а хаац, жайна а ма дара кест-кестта хуьйцуш. Ца хаьа хир ду даккха. Цхьа а молла а яц оццул дукхачу молланаш юкъахь. Шега бердах ца оьккхуьйту, нахе лачкъа ца йойту жайна даккхяхьара ахьа говрана аьлча, цхьана моллас иштта элира кхуьнга: «Хьада схьаялаяй эцца тхан арарчу гоьзанах дӀатаса иза. Сан кхин дан хӀума дац цунна». Зама хир ю-кх бехке. Я-ге. ДӀаевлла Насраддин дог кура доккху хенаш. Бац тахана уллехь чарташ санна болу деган доттагӀий: Мохьмад, Асла, Тата... ХӀай, ма зама яра и! ХӀаь. Дуьсур ду... КӀента кӀентаи куйнан мерцхиг коьрта туьллучу даьлча хаа-м дера дезара кьеначу барзана шен гӀуллакхаш мича кхачна. ТӀаккха а кьена дог, аьлча а, хӀара кийрара жӀормак ца ла-кх, етталуш бен. Мел дуур ду-м ца хаьа хӀара маьлхан дуьне... Воккхачу стагана тӀехьашхула тӀетаттавеллачу цхьана норканан куйнан дас олуш хеза шена юххерчуьнга:

— Селхана ма Ийра со гӀали тӀехь Салманца спорить деш. Я говорю, говрийн хан дӀаяьлла. Нет, шениг дуьйцу. Говорит, вайна ца го, бах, говрийн трагеди. Смотри! Говраш это? ХӀах! «Трагеди»... Я не спорю, были скакуны у Бибулата, там... еще у кого-то. Ну у меня есть дома одна, там, книжонка. Я же собираю нашу историю. Есть у меня, там, всякое старье. Лур йолуш яц... Смотри, смотри!.. Нет, не обогнал...

«Оцу кӀанта хӀун юьйцу йийца мукъане а»... — ойла эkkха Насраддин коьртехь. ТӀаккха иза а дуйтий, гоне дӀахьожу. ХӀинца хуур ду хьанах хӀун доллу.

...Шен мукъамехь хьобкху мох. Лерехь ца хеда бергийн тата. Дитташ, аьрцнаш, генара лаьмнаш чехкаллин хелхарехь, цкъа а ца совца санна, дӀауьду... Юй те цераи идараи чаккхе?! Малх а стиглара хецабелла чухьаьдда богӀуш хета... ТӀех туьлу кӀайн йовлакх. Безаман закъалт...

— ХӀа-хӀаний кӀентий! Ткье пхи го чекхбели шуна! Ткье пхий!

Хьасанан дегӀах шийла хорша хьаьрчира, тоьхна мохь хезча. ТӀера свитер яшийнера хьацаро. Борин мочхалшна юкъара хӀинца, саба хьаькхча санна, чопеш оьгура охьа. ТӀехь волчу беречун го-

лаш тiадийнера говрах даьллачу хьацаро. Цхьаммо а дийца ца оьшура Хьасанна Борера хьал. Амма шен ницкъ ма-ббу хьаьдда йоглура, ша лара ма йо шен ден ирсан го ваьшта кхетийта глерташ. Буткъа корта, ловза кхийсалучу кхесаран кюзаршца дiа а кховдийна, хьацаро хи санна дашийна лаг, ладдарган суьртахь оза а дина, ма-йоедду хаьхкина, кхин тiе, тiе а шед етташ, яийтора Хьасана Бора. Кхечу хенахь, кхин меттехь къа хетар дара цунна Борех, амма тахана, Заремина хьалха, цо делла дош кхочуш дечохь... Хiан-хiа! Къинхетам хьехочохь дац гуллакх. Зарема йоглу я ца йоглу! — Иштта боху безамо.

— Ткъе итт го буьзи шуна, кiентий! Хiинца кхоа ма елаш! — Туху мохь.

— Тоха! Тоха шед!

Оцу маьхьаро вагийна Насрадди хьалаиккхира.

— Доккъанна тiехь ериг! Хьасрам-Басри! Ша дуткъаделлачу-хула хедар ду. Ялийта чоже шед!

Цхьаццанхьахула гу тiехь, куьйгаш ирх кхуьйсуш, маьхьарий дегтара:

— Лалла! Урх малъе!..

— Юм яйта!..

— Шед кхетийта лена!..

— Тохий, сии-пха багабе гавуран!

— Хьа!.. Хьа!.. Хьайт!

Геннахь, массарел тiаьхьа йисина, цкъа соцуш, тiаккха хеца-лой йоргла йолуш, йоглура хоттан чкъуьйриг хилла цхьа алаша. Нахана ша тiе кхочуш хотташа юьхь низаръяьккхинчу беречо мохь бахийтира:

— Маса го бисина алийша!

— Кхоь бисина, кхоь!

— ...Тлеталабе аьшкал!

— Да ма ека цу цловкъа айгларан! Ма хир хаьдда цуьнан.

Норканан куй болчо а кхоьссира:

— Це ядийна воглу Прометей вац и парень?

...Довха ду нехан маьхьарий. Шийла ду. Ца хеза уьш Хьасанна. «Бора, тахана ма кхоадехьа хьайн са а, ций а. Хiинца бисинарг... ши го ах го бен бац хьуна. Тiаккха... кхин цкъа а кху гоне... ца доглу вайша!»

...Юкъ-кара ойланехь кхерста цхьацца дагалецанийн суьрташ. ...Дуьхьара яздина безаман кехат... И дiакховдийна перемена... Цийелла беснеш... Тiаккха... тiаккха суьйренашца ларбина хи тiе боглу некъ. Тiекхачча ца каро дешнаш. Безаман дешнаш. Ца керча мотт... Эххара... кхечира даго сатийсина жима кехат. Дерриге а дешнаш... кхо сатийсина дешнаш... Цул тiаьхьа кхаа шарахь дешарх ца iсба царех дог. Тiекхача, ган лаьара. Томка меа дуллучу гаражехь хийла суьйренаш дiаьхьира кхо Заремина гiо деш. Дукха гуллора хiетахь мехкаршна гiодан боглу кiентий. Буьйса

юккѣ яххалц хезара цигахъ мехкарша лѡккху эшарш. Хийла кѡнт-йол ирсе динна суйиренаш яра уьш. Ткъа хѡнца?!

— ...Тѡаххъарлера го бу шуна!

«Тѡаххъарлера го, Бора!..» Бергийн тата, юха а тата. Тѡтта гѡрта. Сиха юхахъожу... Борин гоан тѡе корта биллича санна, йоглу сира говр. Бѡаьргаш йовжадо хъацаран дуйрчу муттано. Ту-ху кхоамза шед. Юха, юха... Борин кийрара тѡа Хъасанан юьхъ ягош еттало.

— Тоха! Кхетийта, кѡнт, говрана шед!

— Хѡе-хѡе-хѡе-ей!..

— Шедан бахтар кхетитий, дух лахде!..

— Ялийта баштарна!..

Куьг дагош туху юха а. Борин дог шен кийрахъ детталуш санна хетало Хъасанна. Бѡаьргийн хъажар гу болчухъа кхерста. Ойла ца кхуьу долчунна тѡе.

...Шийла шакарца мох. Гѡеллуш лаьтта дуьненан хыйзар. Малх а сецна хетий?! Меллаша, меллаша техка, тѡекхийда кѡйин повлакх... адамийн яхъаш... Зарема! Цхъа кѡезинг... Бора! Хъасанна шен аьтто агѡр гучуболуш сирчу говран корта го. Дерлах цѡе йолу... «Да вала хъан, Бора!.. Таханлерчу дийнахъ санна ца эшне-ра-кх хъо цкъа а. Иийт, маржа дуьне я!».

Хъаьнга деха-те орца?! Мила кхетар ву хъан дагах?! Хъасанан, жима волуш чайник чуьра довха кхихкина хи шена тѡе тѡаьнча санна, мохъ белира:

— На-наа-а!

Ткъа Бора... дѡагѡрта, дѡакхийда шен болу-боцчу ницкъаца. Кѡезинг... Жимма... Цхъа цуьрг! Тѡахъа ю сира говр!

— Хѡе-хѡе-хѡей!.. Бора! Бо-о-ра-а!

Говро, леи чов хиллачу адамо санна, «ах!» до. Хъасанна ца хеза и. Цуина шера къаьста Заремин лепа и сийна бѡаьргаш! Зарема ю дѡо-охъ! Тѡетѡалахъ, Бора! Эццехъ... говр ша ма-йоглура лункарнехъа ши го боккхуш охъакхийтира хоттала. Хъасан кхоссавелла говрана дехъа лаьттах кхийтира. Ша лазийна хилар дицдина хъаланккхира. Тѡехъаьдира. Озийра дуьрста. Говран гѡйла диллинчу йожаллин кѡйин марха лацалчу тѡаьржачу бѡаьргех хи оьхура. Уьш дуьнене, ша бехкала хилча санна, хуьйсура. Хиллачо тѡдийначу Хъасана, воьхна, шед туьйхира йоьжначу говрана. Говр, цкъа корта хъала а кхуссуш, хъалагѡтта тохаелира, тѡаккха бергаш лаьттах хъаькхна, мочхалийн салазаш дѡа-схъа а озош, дуладелла тѡд санна... дѡатийра. Цуьнан гучуьхначу кѡйичу цергашна юккѣхула цѡйин тача тѡйдалора. Хъасан, вериг махвелла, еллачу Борин... аьлча а говран коьртах мийра бетташ, дуьрста нйзош лаьттара, тѡехъаьлхинчу паха дѡа ца ваьккхинехъ. Юьстах ваьлла, кѡйиделлачу бѡаьргашца Зарема лехча, цунна гира Заремас цѡйибинчу цѡулан серах тера шѡгахъа саттийна шийла балдаш.

...Дуьне-м кхин гонехъ хыйзара.

Нунуев Сайд-Хамзат вина 1952 шарахь Кэзалхстанехь. Чекхъяьккхина Нохч-Глаглайн пачхьалкхан университет. Болх беш ву партия Веканан райкомехь. Прозин кхаа книгин автор ву.

ДІА ЦА КХАЬЧНА КХАЬ

— Нуц аьлча а, хІара палс! Кхуьнан карах ца дели-кх нехан карах долуш дерг! Нехан нецарий ткъарш-ш аьлла, жовжарлат чуьра хаьштиг а дахьар долуш бу. ХІара мекха бац-кх текхна бер болуш! Кхуьнан карах ца дели-кх нехан санна, шен цхьаь бен йоцу стунийиша институте деша дІатаса! — марсаяьлла хьийзара цу сарахь Хьаьсibat, шен йоккхahйолу йол яханчунна луйиш. Мо' жачу йовлакхан тІам коьрта тІе хьала а баьлла, хьаж тІехула чуолабеллера. Къаьрзина, боккха ши бІаьрг хьаж кІелхьара ара гІоьртинера. Бе-башха а боцуш дІасалестабора ша чухула хьокху нуй. Жимахйолу йол Зазовбика, (институте «дІатаса» гІертош ерг) голаш тІе книжка а йиллина, тховх хьала къерзаш, боккха кхоллуш, Іаж а бууш, дивана тІехь аркьалъяьлла Іуьллур, доькка хьадда топ санна. Хьаьсibата ен яппарш, хІетта чукхьячна, чухула дІасахьийзачу шен йоккхаха йолчу йоле дІахазийта еш яра.

— Кхушара ялх шо кхочу-кх н бера тІорза институте дІатасаяла гІерта! Къа дац цу пекъаран? И хІун оьшу нехачарел? Ган дерг, куц дац, нехачийл Іовдал ю, тІедуха, кога духа дац, шай-кай яц?! ХІун ца тоьа? Вайн вала а ца мега цхьаь мукъа висши образовани йолуш? ЦІунцІин йол, и дакъаделла йилбаз ПихІа а, Хьатухьажин жеро Мерижа а, оцу боьхачу хІуманан Курбикин Заббарн а ма бу уьш а яьхна, сетта а сетташ лелаш, баккхий парпесарш а хилла! Сан-м цаьрца а ма яра яхь! Нуц велара стенна олу, ишттачуний бен? ХІарах-х ша а ву институт а яьккхина, учитир а волуш. Кхуьнга хІунда ца дало нахе далуш дерг?

Йоккхahйолу йол йистхила ца яьхьаш Іара. И хабарш цунна кхушара дубхьара хезаш дацара. ХІоразза а олура йоккхahйолчо шен цІийндега Ахьлуддега: «Бехьа гІаьгІа Зазовбика институте дІатаса. Шай-кай а яра церан шортта. Эццига цхьаьнга дийца а

дийций, д'анисъехъа. Карор ву хуна г'уллакх ден долу стаг шегашортта шай-кай д'акховдийча...» Ахълудди вегавора и дешнаш шена хезча. Сихха д'асахъожура, цхьанна а хаза-м ца хеза-те и кхераме дешнаш олий. Т'аккха доккха са доккхура:

— Дела дуьхъа, зуда, ма хъаштоцург дуьйцу ахъ юха а! Со хъанна т'е г'лур ву ахча а эцна?! Хуна-м дера базар ю ма моьтту цигахъ ерг, ахча д'аделчахъана х'уа а мах беш! Со-м чувуллур вай къапвеллачу г'уьйраинна, схъа а лаьцна, жимма х'ума тосалуш-шехъ! Сан-м набахтешкахула лела хан яций! Ца го хуна сан йис тесна, к'айбелла корта? Iама х'унда ца йо цо предметаш? Ас уггаре а дика пособеш ма елира цунна! Репетировать а йийр ю, хъашт мел ду а...

— Хъан «репетит'оват-м» дера ца оьшура цунна, — оьглаз йоьдура т'аккха х'усамнана, корта хилча-м иза институте г'лертар а яцара, эциге шена цхьанхъа туькана я бедарш тоьгучу а яхана, шортта кара х'ума а йог'луш, парг'лат ехар яра! Цул а, хъайга бохург а дей, кара ахча а эций, аравалий, г'лайг'ла бехъа иза д'атаса!

Ахълудди реза ца хуьлура. Кхечу нехан стаге ахча дала Хъаьсибат а ца яхъара. Кхоьрура, цхъа «з'лав-з'лав» а дина, иза дайарна. Ялхазза яхнера Зазовбика экзаменаш д'аяла. Х'оразза а уггаре а хъалхарчу экзаменна шнъ а доккхуш, ц'ла йог'лура. Зама д'а-йоьдура. Мукъа ц'лахъийна Зазовбика стамъяла йолаеллера. Ерстина, букъ а, ворта а, корта а вовшахъийнера. Амма, хан д'а-яларх, коьрта чу х'умма а ца гуллора.

— Мама, аш со кхушара а институте ца тасахъ, со маре-м г'лур ю! — дивана т'ера схъа мохъ туьйхира Зазовбикас, ша Iаж биьна яьлча, Iежах йисна юьхк ц'енкъа юккъе а ластош.

— Хьо йигча бен йоьдий хьо, кхелли! — т'ечевхира цунна оьглазъяхана Хъаьсибат. — Цул а, Iамаде хъайна, нехачара санна!

Ласттийна книжка дивана к'ел а яхийтина, диванан пурженаш а екош, ха хаьрцина, т'ехъа а йирзина, елха йолаеллира Зазовбика.

Поккхакх'олчуьнга кхин са цатохаделира юха а д'адоладелла и дов лан. «Д'азз-д'изз» — аьлла неIарш а тухуш, парт-т аьлла араиккхина, иза шен мера ц'ла хъаьдира.

Ц'а кхаччалц дагалийцира оьглазъяхана хахкаелла йог'лучу зудчо ша Ахълуддица доккху долу дов. Амма ша керта ма кхеч-чинехъ, кара бел а эцна, бешахъ воллучу майрачун мискапах шен б'аьрг ма кхийттаинехъ, Iа а ца елла, елха а йоьлхуш, ц'енойн лав-меш т'е охъалахъелира.

— Ой! Х'ун ду хилларг? Хьо стенна йоьлху? — воьхна т'евсдира Ахълудди, шен карара бел д'ла а ластош.

— Х'инцалц хилларг хилла-кх, х'ун хир дара вайна? Мама ю-кх юха а ахъ Зазовбика деша институте ца тосу бохуш, орца дохуш. У-у-уу... Ах'и-ах'и-и!..

— Ой! Со ректор ву-м ца моьтту цунна? И глудлакх сан карахь делахьара, ас-м цхьаь днна хир ма дара!

— Сан карахь! Хлума а дац-кх хьан карахь! — йоблхучуьра саца а сецна, тлейнрзира хлусамнана. — Бакъ луьй мама-м хьо...

— Хлун со? Хлун со? Муха ву со? Хлун боху хьан мамас суна? — меттахвелира Ахьлудди а. — Клордийна-кх суна хьо ловдал а, и хьан йиша а, хьан пана а боху... — Цхьана ма! Паргонна «ловдалш» олура Ахьлуддис, амма шен хеннахь батт тлехьевлира. Хаац, хлун хир дара, цуьнан багах и даьлলেখь. Вуьшта, хлусамнана иза а тоьира.

— Хьо хлун ала глертара сан нанний, йишиний, хла-а? Дний-цал! — моха тлейоглуш йоллура Хьаьсибатан йоккххайолчунна а. — Диделла хьуна, со йоглуш хьо мила вара? Институт якккхина ву, хьекъал долуш ву, бохуш наха и хабарш а йийцина, еарий со хьобга-м, хьо мискалла вала воллуш хиллашехь! Суна-м тлехьий-заш завмагаш а, зивскладаш а, ур-атталла цхьа заготовитель а варий! Со-м элан зуда санна ехаш хир ярий цаьрга цхьаьнга яхана хиллехьара! Хлара ду ахь суна бохуш долу баркалла?!

— Бара дера-кх... Хьуна тлехьийзаш-м спекулянт Буштур а, цлокарчий длаобцуш хилла Ваха а вара. Хинца мичахь бу уьш?

— Уьш-м миччахь белахь а, шайн зударшна шортта рницкьа а дитина баханера.

— Во! И дар-кх хьуна дезаш дерг а! Со цхьанхьа набахтехь а волуш, хьан шортта ахча а долуш...

— Дера иза глони-м яра, хьан соне хьйна лачул, туьканара муьста бепиггий, маргаринний а юш...

— Ларжа талу дуур делара ахь кхин сан кертахь хлума ца юуш-м! Яхийта хлокху кертара! Има а, беркат а хир дацара хьо гуш йолчу кертахь; дакъаделла еша! Со-м халла садетташ варий хинццалц а, хлара кху тле ца далийта глерташ! — кхоччуш чуравелира Ахьлудди. Цо бетта мохь йоллучу а куьпахь длаhezара. Урамех тлехьуйлу нах совца а севцна, леррина схьахьуйсура, шайн берийн хьехамча хьер-м ца вели-те бохуш.

— Глур ю хьуна со-м! Хьо ма кхера хьо, ца яхарна! — глехь йобхна хьаьвзира хлусамнана, ванах, боккъалла а ша длаяхийта воллу теьх хлара аьлла.

Цкьа чу а яхана чамда-камда вовшахтоха дог хилира хлусамнана. Юха а дохкоелира: тлаккха глудлакх боккъалла а гена даларан сахьт дацара.

Кех ара а яьлла, бляьргаш чу буйнаш а хьийзош, йоккх-йоккху глуд а тосуш, шен ден цлехьа йолаелира Ахьлуддин хлусамнана.

— Ма-ма-а, хьо стенга йобду-уу? — елха а ийзош, тлаьхьа хлосттира цунна йоккха-йоккханиг хьалха а йолуш, йиь йол.

— Длавало хьо а хьайн пана тлаьхье! — вортан тлера а лаяцна, цла чохь бехделла циги санна, ара тесира Ахьлуддис шен кхо шо кхаьчна клант а.

Наний, цунна тлаьхьа хл'овттина берийн арданггий, шийла маьхьарий а дэтташ, эвла юкк'ехула чуттилла.

Буййсанна ша висинчу Ахьлуддис ен ойланаш самук'яне яцара:

«Эх! Ма юьхьлаьржо ю хьо, бокк'яла а! Вехна цлавеанчу муьжгичо санна, бага лейи-кх ас зудчуьнга, эвла юкк'е а хл'овттина! Сох шайн бераш а тешийна Iаш болчу нахана хлуи моьттур ду?! Глоза ма хиларг, хлара Iовдал а ца ели сан кочара цк'я а, школа чекхьяькк'хина яьлча а! Ас хлуи дан деза хлиьца кхуьнна? Мица дала деза ахча? Бухахь длаьцуш цхьаь велахьара-ам цхьаь дара... Кхарна-м дера моьтту цигахь схьа а йиллина лавьтташ касса ю, чу ахча кхоьссичхьана, милла а деша дла а оьцуш! Цул сов туьма — ши туьма а ма дац дала дезашдерг, лаххара а ши бIе туьма ма ду! Цу ахчан-х, гучувалахь, итт-пхийтта шо а эцна чу вохуйтур ма ву, сан цлахь йоьцчу таронца!

Вижиьна Iуьллучохь хьацаро вашийнера Ахьлудди. Амма хлуьа хилахь а, гIуллакх муьха нислахь а и ахча схьа а эцна цк'я ша ара ца валахь ца волий хиьра цунна. Иштта бен доьзалехь кхечу арIор барт хуьлучуьра даьллера.

Автобус чохь ша гIала охьа мел гIерта а, ойланаш йора Ахьлуддис: «Яз а динна, кехат тесча хлуи дара-те? Хьаьнга яздийр ду, приемни комиссин председателе я декане? Ректоре яздиьча муьха хир дара-те? Хлан-хIа. Кехато атта гучувоккхур ву. Iза кичча улика ю, нагахь вукхуьнна гIуллакх гена даккха лаахь. Хьанна хаьа, Iза сох ца теший. Тоьшийла а ма дац! Хлан-хIа. Цунах гIуллакх хир дац. Бен а вац, цк'я цхьана лахаро-о волчу хьехарчуьнца доттагIалла тосур ду ас, ресторане дла-схьа а кхайкхина. Tлаккха, цо хьохур ду суна дан дезарг. Хьанна хаьа, шеге эхча дла а эцна, гIуллакх дан а мегий ишттачо-м!»

Цу тлаьхьара шен коьрте еанчу ойланах воккха а веш, вахана дIакхечира юьртара хьаша институтан берте. Каралаьцначу боккхачу Iаьржачу портфель чохь, газета юкк'е а хьарчийна, ит-итт туьма билгалдоккхуш дIанисдина, хьарчийна ши бIе туьма ахча Iуьллера.

Кьевллина лавьнера Ахьлуддис портфель. Хеталора, тIех мел вериг а цу портфеле хьохжуш, цунна чекх, ангалех санна, са гуш санна.

Массо а юьстаха лавьтачу нахана юк'яхь а, институтан ехачу сени чухула буйлабелла лелачарна юк'яхь а цхьаьца-шишша милицин а, прокуратуран а белхахо волуш санна хетара. Духьалбеттачу нахана бIаьра хьажа ца хIуттура. Ког а бай-й боккхура, шен мачашна буха тоьхна аьчган ланаш долуш санна, татанаш чIогIа дарна кхоьруш.

Хлиьцалц коьрте оьхуш хилла ойланаш а «тIап-п» аьлла яйнера, цхьаь йоьцург: ресторане кхайкха стаг лаха веза! Цигахь атта дийцалур ду иштта хIума!

Сахъта тӀе хьаьжира Ахьлудди, делкъанна ши сахът доллуш лаьттара. ГӀуллакх сикхо ечохь дара.

Цхьа лекха, къоьжа накъост тосавелира Ахьлуддина диллинчу кора улло а хӀоьттина, гӀийла цигаьрках кӀур боккхуш лаьтташ. «Билггала хьехархо ву хьуна хӀара, экзаменера араваьлла лаьтташ», — сацийра Ахьлуддин даго. Иза волуьйтучохь дацара тӀе ца вьдуш.

— Цигаьрка кхи-м яц хьоьгахь? — хала къовлавелла, тӀевара цунна Ахьлудди. Аз дегадора. Ши балда къежна дӀасадаьт-тӀачохь диснера.

Башха тӀевеанарг тергал а ца веш, меллаша кисанарчу батта чуьра схьаяьккхина, цигаьрка дӀакховдийра кора уллохь лаьттачо.

— С-сирникаш?

— ХӀа, — дӀакховдийра сирникийн ботт а. Жимма хан елира. Цигаьрка озна волуш воллур лекха, къоьжа къонаха. Ахьлуддина кхин хатта хӀума дага ца догӀура. Шен кхетамехь, цкъа а бага йиллина ца хиллачу цигаьркан кӀуьро а йовхарш тоха дог оьхуьйтура. Ши бӀаьрг а цӀийбпнера.

— Х-хала-м дац? — тӀаьххьара а хьаттира юьртарчу хьешо.

— ХӀун? — Ца кхийтира важа.

— Болх бан.

— ХӀумма а дац. Ца бича боллий болх? — цуьнга хьаьжира къонаха. Ахьлуддина эхь хийтира ша хьаттинчух. Хьаьж тӀе хьацар тоьхнера. Амма юхаволийла дацара.

— Наг-наггахь садолуш ца хилча-м муьххале а хала хуьлий-ц болх. Сарахь цхьана ресторанехь сакъийрича хӀун дара-техь вайшимма? — ша-шах аладелира Ахьлуддига.

— Заочник-м вац хьо? — цхьа тамашийна къежира къонаха.

— ХӀан-хӀа. Вац дера. Иттех шо ду со дешна ваьлла а.

— Ткъа мила ву хьан оценка йиллийта дезаш? — юха а хӀилланца къежира къонаха.

— Цхьа а дера вац. Хьуна хӀун хааделла? — гӀехь вуьйхира Ахьлудди.

— Деллахь, ахча мича хьур ца хууш араваьлла-кх хьо, милла а ресторане кхайкха йиш йолуш хьо велахь. Минчара даьлла хьуна оццул ахча? Кхаж-м ца баьлла хьан?

— ХӀан-хӀа! Минчара! — кхоччуш вьохна хьаьвзира Ахьлудди, шен карара Ӏаьржа портфель шена тӀехьа а лечкъош.

— Ас-м... ас-м ахь суна цигаьрка елла дела, сайна кху гӀалахь вевзаш стаг а воцу дела бохура...

Къонаха дӀавирзира. Цигаьрка озна а велира. ХӀунда ца водахь а, дӀа ца вьодура. Ахьлуддина а бакъахьа ца хетара ша хьалха цунна уллора дӀаваха, эхь хеташ, хала латтахь а.

— Тамашийна хӀума ду хьуна, — юха а велакъежира къонаха, Ахьлуддига схьа а хожуш. — Шайна деша ца лууш берш а институташка а богӀий, оценкашна тӀаьхьабовлий лела. Ца лелош

хлума а ца дуьту, шайна н кхоъ диллийта глерташ. Дешар дезаш ца хилча, хлуида боглу институташка? Ахь бехк ма биллалахь, суна хьо а ишттачарех тарвелира, ахь ресторани хьахийча...

Ахьлудди дуьхьал дош аьлла валале кьонахчо юха а ша дуьйцура:

— Тамашийна хлума ду иштта болу нах институте чекхбийлар а! Школийн программан ах а хууш ца хуьлу-кх цхьаболу студенташ! Хлуи аьлла хета хьуна, муха буьйлу иштта студенташ чекх? Хлуи лаьржа ницкъ бу уьш чекхбуьйлуьйтуш берг?

Ахьлуддина юха а шен карара тлоьрмиг базбелира. Кьонахчо буьйцу «лаьржа ницкъ» шеко йоццуш и бара. «Ванах, дла муха вер вара-техь кхуина уллора? Ван мукъа мила ву-техь хлара?» дегле зов доглуш лаьттара Ахьлуддина.

«Профессор, хлара муха ду техь? Кхунах кхетавехьа со!» — аьлла тлеванарг ас цкъа а кхета ца веш дла ца вахийтина. Ламавар, кхетавар а мел хала кхеташ велахь а, и сан деххар ду, амма оценкин дуьхьа доьшуш берш — уьш сан мостагий бу! — дуьйцура лекхачу, кьоьжачу кьонахчо. Цуьнан багах «профессор» боху дош даьлча-м шен когаш клелхьара паркет ловзаяьлча санна хийтира Ахьлуддина. Профессорх доккха цюькьалом тарделлера. Шех — ахьара юккьера схьанккхина мустбелла дахка. Целетта йогура беснеш. Ши блаьрг мича хьажор, мича лачкьор ца хаьара.

Ахьлуддис лелочух шекваьлла делахь а, я кьамел дан стаг хьаштхилла делахь а, профессора кхин а дехха дийцира халачу хьехархочун новкъахь шена зеделларш. Ахьлуддина-м тоьаш дара цо дуьхьара аьлла ши дош а.

Цхьадика, мацца а, шен хьехамаш а, кьамелаш а чекхдевлча, профессор Ахьлуддин Йодика а йина, чувахара. Кхин миног институтан сени чохь ца йоккхуш, хьацарша дуьзначу дегла тлера лаь а глуттуш цу чуйра аранккхира, кхаь эцна вахнарг.

Шен болар сихдина, дланккхина воьду иза, институтана гена волуш сецира. Цлеххьана юха а ойла хьаьвзира: «Ванах, ма дош дац хлара! Кхин данне а дан хлума дац-техьа?» Цу сохьта дуьхьал-хлюьттира лам тлехь бустийна, цлабеана лахар етт санна, ерстина, мукъа лаш йолу, лала а дина коьрта чу доьттича а, хлума а схьалоцуьр доцу стуййиша. «Маре яхана а, сан кочара а ца ели хьо йовдал-м! Итт шарахь школехь а, цул тлаьхьа ялх шарахь цлахь мел ла а ламийча а схьалаца ма дезара цхьа ах мукъане а! Циркехь черний а, жлаьлеш а, цикаш а ма ламадора дагарда а, вилс-петаш хехка а, кхидерг дан а... Хилица иштта цлавовдийла-х яций!»

Юхавирзина, цхьацца ког боккхуш, юха а вахана, институтана хьалха дина лаьттачу цхьана дехачу гланта тле охьахира Ахьлуддин, шина куьйга корта а лаьцна. Глантана тле а олладелла лаьттачу диттан гаьн тле а хьина, «чир-чир-р-р» — бохуш, дека хлюьтира блаьстенан хьоза. Хлума а глайглане яцара цуьнан шок. На-

бахти чу дахаран кхерам а бацара цуьнгахь. «Жолам хьо, кхаь ло бохуш-ха ца хыйзадой хьо! — доккха садаьккхира Ахьлуддис. — Суна-м н хьан шок ца хезаш глехь шераш довла мегаш ду хьуна, ас лелориг ледална гучудалахь...»

Ах сахьт гергга хан елира. Ахьлудди ша хинна лачуьра меттах-вала ца хлуттура. Хетарехь, хинца санна де доьхна цкъа а ца хил-лера иза шен дахарехь. «Дагавала стаг мукъа велара, тешам бол-луш. Цхьаь улло веана охьа мукъа ца хуур-техь», — сатеснера Ахьлуддис. Ша кхечунна улло глур ву бохург-м дладайнера хин-ца цуьнан даг чуьра.

Ахьлуддис саготта дласакерчо бляьргаш хааделча санна, инсти-тут йолчу аглорхьара схьаваьлла, ван а веана, цхьа лохо-очу де-глахь, сикха дласалелаш кегий бляьргаш долу къонаха хинра кхун-на улло гланта тле. Сикха шен карара газета дласа а даржийна, цу тлехула дласандо вуьйлира и шен каде мокха ши бляьрг. Ахьлудди глехь цецваьлла клелдлашхула кьерзара шен лулахо-чуьнга. Атта хир дацара цуьнан хлоккхул шераш ду аьлла хан хад. Сикха длахаьжча, иза Ахьлуддил итт шо жима ву ала тар-луш дара. Леррина хьаьжча, итт шо воккха хила герга а дара.

«Хлара ву-кх цхьа шайтла-стаг! Кхуьнан аьтту хир бара-кх хлуьа дело а! Там бара хлара хьехархошха хила! Дала вайити-техь хлара суна тле? — марсаелира Ахьлуддин вуьшта а карзахь-ьяьлла ойла.

— Деша длатаса везаш стаг-м вац хьан? — Ахьлуддин дагара хийча санна хаяьтира тевеанчо.

— Ой! Хьуна хлун хаь? — цецваьлла, хаяьтира Ахьлуддис, шен пхьаьрса клелхьара лаьржа портфель ондда тле а ловдуш. Тевеанарг вела кьежира:

— Хьуо очно деша ван воккхо-о ву хьо, ткъа длаюьйлаяла гер-гаяхана тлеэцаран экзаменаш ю. Цул сов, дуккха а хан а ю суна хьо кхузахь дласахьийзаш гун.

— Сера дайна котам санна, бохий ахь? — кьежира шен балха-на кьера волу Ахьлудди.

— Хлун де-ткъа, цхьа къа ца хьегча, ца нисло-кх хлумма а. Къа хьегчи а ца нислуш меттигаш а йоглу дуккха а. Цхьа бехк эцна араваьлла лела хир ву-кх хьо а, — кхийтира, цхьадика, тевеанарг Ахьлуддин гуллакхах.

— Эх! Делан дуьхьа, ма нийса боху ахь! — меттахвелира Ахьлудди. — Бехк бу массо а хлуманал а хала. Дийцахьа, накъост, боккъалла а, хьо кху институтехь балхахь-м вац?!

— Ву дер. Ректоран заместитель ву бохуш лелаш-м ву со.

— Ахь боккъалла а бохий?! Делхьа дийца, цле хлун ю хьан?

— Султан Бетирсултанович олу сох ала-м. Ахь доцца Султан ала мегар ду хьуна. И «хьенехович» боху хлуманаш башха вайна-ха лоруш а ма дац. Ткъа хьан цле хлун ю?

— Ахьлудди ю-кх сан цле! Султан, хинца, боккъала а, ма

аьтту хуьлуш лавтта сан хьо вевзина. Дийцахьа, боккъялла а, дукха сиха-м вац хьо, ма дукха хIуманаш дара сан хьоьца къастон дезаш! Цхьанхьа ресторане вахар муха, маца нислур дара-техь вайшиннан? — хьаставелла, кьежинна, хала хьавьзира Ахьлудди.

— Ресторане а ваха дера мегар ду вайши-м. Гарехь, соьгара цхьа накъосталла оьшу хир ду хьуна. Цкъа чуглой, ректоре вист а хилтий, ара вала со?

— Валахьа! ЭхI, ма доккха гIуллакх хуьлура цунах! — барам бацара Ахьлуддин гIадвахаран.

...Оркестро ен гIовгIа юьхьанца дукха чIогIа, новкъа хеттехь а, хIинца, кхо-ийнъ рюмка чохьаяьллачул тIаьхьа, мелхо а самукъне хеттера Ахьлуддина. Мобттура и ерриге а ресторан а шен дуьхьа серлаяьлла, чу гулбелла нах а шен дуьхьа гулбелла. Хелхавала дог оьхура, чохь мел волчунна обанаш баха лаьара. Хетаделлера, цу минотехь дерриге а шен кхочушхилла даьлла. «Кхин хIун оьшу, арабаьккхина некъ кхочушхиллачу метта бу! Уллохь верг ректоран заместитель ву. Бакъволу проректор! ГIуллакх дIахьахийна ду, дийр ду ша аьлла хIокхо тIелаьцна а ду! ХIинца ца кьийрина маца кьобьур ду са?!»

Воккхавеш, кьежара Ахьлудди. Мала а, даа а, оьш-оьшург охьадиллина дара. ГIуллакх ден дерг уллохь хиьна Iара.

«ХIумма а хала гIуллакх а дера ца хилла ас арадаьккхин-нарг-м. Кобртаниг — оьшучу стагана тIелоттавалар хилла. Султанал бакъахьара стаг-м хир а вац! Гостиницехь номер а ма яьккхи суна, хIумма а хала а ца йоккхуш. Бакъду, ши туьма-м ийци цо соьгара, вуьшта, соьга сайга дийцалур ма дацара хIумма а. ТIаккха дезара хьуна вокзалехь буйса яьккха! Э-э, хIара доккха ирс ду! Султан дIамалван мегар долуш стаг вац. Ванах, дийцича а, тешар буй-те сох юьртара нах, со проректорца ресторанехь Ийна аьлча? Со вевзаш верг мукъа вуй-те кху чохь цхьа а?» — дIаса-кьаьрзира Ахьлудди. Лакхо-охь хиьна Iара кхеран колхозан коьртачу бухгалтерх тера цхьа кьонаха. Амма цуьнан белшаш тIехь ул-уллохь баьлла цхьатерра ши корта бара. «Аттачохь-м вац иза цу шина а коьртана тоьал кьаьркъа мийло дезахь!» — дагадеара Ахьлуддина.

Мотт шарбеллера Ахьлуддин. Кху тIаьххьарчу ткъех шарахь ша мел лелийнари а, ца лелийнарш а карладевллера. Султан цо мел дуьйцуьчунна корта а телуш, ладоьгIуш Iара. Ша кьамел кле-зиг дора.

— Султан! Шун ректоран цIе хIун ю? — хаьттира Ахьлуддис, Султан жимма кьамеле ваккха гIерташ. Султана цхьа кхин кьамел а долийна, шега динчу хаттарна жоп ца делира.

— Собар-собар! Ас-м шун ректоран цIе хIун ю хобттий! — юха а леррина хаьттира Ахьлуддис.

— Витахьа ректор, Владимир Степанович вара иза-м, — куьг ластийра Султана.

Ахьлудди цецвелира. Хетарехъ, кеп а нийсса ах длаелира. Ой! ХIара хIун ду кхо дуьйцург?! Владимир Степанович муха хуьлу тахана Iуьйранна ас цуьнан неларна тIехъ дешнарг «Иннокентий Парамонович хилча!»

— Керланиг-м ца вайитина шуна ректор?

— ХIан-хIа. Тохарлерраниг ву. ХIан, витахъ ректор. Валохъа, жимма хелха вала вайшиъ, ца го хуьна оцу жероша сеттон догI-маш? — хъала а нккхина, дIахъаьдира Султан. Ахьлудди меттах а ца хъайра. Цуьнан дегIах коьртера когашка кхаччалц цхъа шийла шеко хъаьддера...

«Со ле а вина, соьгара шай-кай яккха дагахъ хилдехъ-м хIумма а дацара, тIоьрмиг хIоккхузахъ бу, ткъа иза милцошха велахъ?! ХIун дича бакъахъ дара техъ? Меллаша хъала а гIаьттина, ведча?..»

Ахьлуддина и дага догIушехъ йиш чекхъелира.

— Со схавогIу хуьна, цхъана минотана ара а ваьлла, — кхоьс-сира Султана геннара. «...ХIан, дIалаца хъайна! Ваха хуьна телефон тоха!!»

Сихха шен тIоьрмигах ка а тоьхна, Султанна тIаьххье арахъаьдира Ахьлудди. Цхъана маьIаргонна, тIекхетта, официантка а харцайора, тIекIалIоьттина йохьчу пхьегIашца цхъаьна.

Геннахъ, суьйренан чиркхаша серлабаьккхинчу урамехъ цхъа машен а сацийна, «проректоран» лоха, горга букъ цунна чу хууш бIаьрг кхийтира Ахьлуддин.

«Ша гучуваьллий а хIъна веи я милици яло ваха?!» Кеп-м тIап-п аьлла дIайниера Ахьлуддин. Юха ресторан чу а, шен номер чу а ваха ца ваьхъара. «Цхъанхъара геннара ца балийча а, кху-захула дIасахьийзаш а ма бара хIара милцой шортта, вай даьлча санна». Делахъ а теша ца тешара.

Ши-кхо сахът гергга хан елира Ахьлудди Соьлжан басайистехъ йинчу кертах а таьIна, гостиницан а, ресторана а неларшка стешха бIаьрг бетташ Iаш «проректор» гучу ца велира. Ресторан а дIакъевлира. ХIетта дагадаера Ахьлуддина ша цу чохъ расчет а яза араиккхина хилар а. ГIайIа кхин а элсамъелира.

«Цкъа тховсалера буййса хала а, атта а чекхъялахъара, кхин кхузахъ ца хьийза-м хала дацара!» — чIарIо йира цо, гостиницан неларехъа а волалуш.

Шен номеран цхъаъ бен доцу кор кIеззиг серладоллушехъ саманккхира Ахьлудди. «Эх!! Ма дика дIа а доладелира, ма вон чекх а делира и сийсарлераниг. Хъажахъа, тешам бан а бац-кх кху гIаларчу нахах. ХIуьа а дийр ду-кх кхара шайн аьтту баьлча! Со а ма Iехавелира, бер санна. Бакъ-м дира-кх цо суна иза!» «Проректор» милицера ца хилла тIеххъа дог-ойла ястаеллера Ахьлуддин. Сийсара са ма тессн, цIа гIур ву ша аьлла кхоллаелла хилла ойла а хIинца жим-жима юхайолуш лаьттар. «Ресторанехъ рас-чет а ю-кх сан янза! Ванах, хIинца ваьхъар а вуй и аьлла, цу чу

тийна, схяхъаьдда воґлура кху масех шарахъ а ишттачух кхийрина волу Джанеттин майра а.

— Оьґлаз ма ґлохъа! Хьо-х цхъа хаза, нисъелла, тайна зуда ю... — ша хІун дуьйцу а ца хууш, ґлам-ґлим дан волавелира Ахълудди. И ґлаьххъара дешнаш ґлекхаьчна ваьллачу Джанеттин майрачунна а хезира.

— Накъост! Хьуна жеро карийна моьтту суна! — эсковаторан чами тасабелча саина, вортан ґлера пиджакан кач схъа а лаьчна, цхъана хІумано хъалаайвира Ахълудди. Дерриге дуьне а лестира. Ши ґлаьрг къаьрззинчохъ бисира.

— Кхин хІара тайпа сурт хІоттор дац ахъ, хъайна дийна виса лаахъ! — лаьтта охъавиллира лам санна зоьрталчу кьонахчо Ахълудди. Хъан ког кхин филармоне балха а ца ловзу-кх хьуна! — ханйтира цо ґлаккха шен зудчуьнга. Важа, елха нйзош, машен чу хаа сихъелла поьдура...

«ДІалаца хъайна! Вевзи хьуна декан а!» — вахана цхъана ґлан-ґле охъавуьйжира Ахълудди.

— Ас ца элира хьоьга, цуьнан майра ву? — улло веана, охъахира дядя Степан. Ахълуддин цуьнга хІумма а дийца дог ца доґлура. Ша диъ туьма а делла эчна зезагаш ґлакхисса кхоам а хетта, хъарччийна уьш чудохка дагахъ, шен Іаьржа ґлоьрмиг схъабиллира Ахълуддис.

«ХІара хІун ду?!!» — хилларг дерриге а днцдеш, цхъа стелахаьштиг кхийтира цуьнан деґлах: ґлоьрмиг чохъ ахча дацара!!! Цкъа кІайвелира Ахълудди. ґлаккха, чуьра ма боллу шийла мохъ а хъаькхна, шен ког ма боллу ведда, дІаиккхира.

— Эй! Ахъ хІун до? — цкъа ґлаьхъа мохъ туьйхира дядя Степана. ґлаккха, доккха са а даьккхина, корта ластийра:

— До-а! И бу хьуна безам! Шена цхъаь дан мукъане а ма дахъара, мискано!

Гостиницин неларан бертте ґлакхочуш дагадаара Ахълуддина ша и ши ґле туьма, дІавуьжущ, шен гоьна кІел диллина хилар. Жимма чу са деара. Амма кхоччуш дог ца тийра, ша дерриге а ахча дагардинчул ґлаьхий бен. Стунненан ахча дерриге а шен меттахъ дара.

«Шен да вала а велла, диссахъара хІара ґлуллакх! — кхоччуш дог даьтґлера хІицца Ахълуддин. — Кхин хІара пал ца делон-м сан дезахъара! Тховса-м висина вели со. Автобус хир яц юьрта хъалаваха. Амма кхана Іуьйранна со цлехъа а таьІа-кх хьуна!!!»

Гастронома чу вахана, чаґларан шиший, беттина чІарий, бепиггий эчна, шен неларна доґІа а тоьхна, чувуьйлира Ахълудди. Сатеснера сихха шоллаґІчу дийнан Іуьйре ґлекхачарга...

Юха а номеран цхъаь бен доцу кор серла а доккхуш, ґлееара аьхкенан Іуьйре. Ахълудди тахана а хъалххе самавелира.

«ХІумма а дац. Иштта дІадирзина а дика ду хІара-м. Сайн

ахчанца-а Іедална кара ваханехъ хІун дийр дара? Ваьллера хьуна тІаккха дуьне диъна. ХІинца а дукха тешам болуш-м дер дац гІул-лакх. Хьанна хаьа, со кхузахула лелаш цхьаъ шек а ваьлла, ас лелоче ладугІуш дуй а! Ресторанехъ йина расчет а ма яц хІинца а! Маржа яІ, цкъа хІара карара ахча дІадалахьара. Расчет-м юха веана ян а мегар дара, цахуьлчу даьлча. Дера веза дукха сихонца кху гІалара аравала!» — хьаланккхина, шен хечех катуьйхира кьонахчо.

Гостиници чурьа ара а ваьлла, волавелла дІаваха ца хІуттуш лаьттара Ахьлудди: онда хІума дара юха а цахьболчеран Іит-таршка ладийгІар. Институте воьдийла-м янне а яцара.«Цу Іов-далчу деканна гахь, цо-х вай легаш Іаьвдина а вуьйр!»

Масех минот елира. Ахьлуддина хийтира хІинца уллохула тІехваьлла милцо леррина шег а хьаьжча санна. Сихха трамвай соцуьч дІаволавелира и, шен портфелан тІам ондда буйна а кьуьй-луш. Юхахьаьжначу Ахьлуддин са малделира: тІаьхьахІоьттина вогІура милцо. Кхеравелла Ахьлудди цхьана йилтинчу неІарх чу иккхира. Іза хиллера эударийн парикмахерски.

— Хьуна месех басар до, я маникюр йо? — цергаш кьажийра цхьа гІам санна лекха, оза, хьаьрсачу зудчо.

— А-а, суна-м хІара божарийлинг ю моьттара, — аравелира Ахьлудди. Милцо гена воцуш лаьттара. Ахьлудди меллаша, бай-й ког боккхуш, дІаволавелира. Милцо, шен цигаьрках бай-й кІур а боккхуш, тІаьхьаволавелира. Ахьлудди сецна гучу трамвайна тІе-велира, шен гІора ма-дду дІаиккхана. Милцочо тІаьхьа мохь туьй-хира:

— Накьост! Собардел!

Урамна юккьахь, вогІавелча санна сецира Ахьлудди, и деш-наш сипметта кхетта. Юхахьажа ца ваьхьара. «Па-ап, пи-ип, паа-ап!» — бохуш сигналаш а етташ, тІехьуюьй.Іура машенаш. ТІевеан-чу милцочо цхьа пхьар а лаьцна, тротуара тІе ваьккхира чурьа са дІадедда кьонаха.

— Гойтал хьайн документаш.

Ахьлуддис, кисана халла шен дегон куьг дахийтина, схьадаьк-кхина, паспорт дІаделира.

— Мицахь ву хьо балхахь?

— А... нехь. Шкоলেখь хьехархо.

— Валол цкъа суна тІаьхье.

Милцо дІаволавелира. Ахьлудди тІаьхьа хІоьттира.

Наг-наггахь бен юха а ца хьожура милцо. Хаьа хир дар-кх цун-на, кхеравелла ваьлла Ахьлудди цхьаннахьа а гІур воций а, ваха цуьнан дисина де доций а.

Шен карара портфель яра Ахьлуддина доллучул а дагахь йол-лург. Цхьанхьа дІакхуссур яра, милцочунна коьртах ериг ца хилча!

Гостиницана улло нислуш воллуш дагадеара цхьа хІума! Цо

юха а дог тохадалийтира! Меллаша тлоьрмиг схъа а баьстина, ах-чана бонг карайицира вуьгуш волчо. Гена йоццуш лаяттачу цхъана урнех блаьрг а кхийтира. Хинца, цу тле кхаччалц милцо юха ца хъажыхь, дерриге а дланисделла дара!

Милцо, цхъадика, юха ца хъаьжира. Ахьлуддис шен карара, газета юккье хьарчийна йолу ахчанан бонг меллаша урни чу кхоьссира.

«Хах-х»-аьлла паргIатделира дог. Шена бухахь когаш а, бел-шаш тлехь корта а хаабелира. Куьг хъаькхна, дладаьккхира хъаж тIера шийла хъацар. Хинца хIуьа хилахь а, башха доьхнарг ца хила герга дара. Хан тохахь а, клеэзиг бен ца тоха декхар дара. Жим-тIама дерг-м хIумма а ца хетара Ахьлуддина, шен цIахь болчеран хIуьтареина а.

Милцо гостиницана уллохь сецира.

— Схъавоьл чехкка, вайшиь цкъа цхъана метте гIур ву, хьо сиха велахь а, тIаккха хуур ду суна хьо дIавахийта мегар делахь а, дацахь а. — Милцо гостиницана бухахь йолчу ресторанан неIарх летира, тлехъа хIоьттина лаятташ Ахьлудди а волуш. Ресторан болх бан дIайолаелла яцара, белхажой, схъабаькхина чохь дIасале-лаш гуш белахь а. Духьбалъсанчу цхъаммо неI схъайиллира. Ахь-лудди кхеташ лаяттара хуьлуш долчух. ХIара шиь цхъана слу-жебни кабинета чу вахара. Цу чохь аддам а вацара.

— Схъакхайкхал Лизега, — элира милцочо. Лиза дукха ца Iаш чуеара. Иза яра цу дийнахь АхьлуддигIарна хьошалла делийна официантка.

— ХIара ву хьуна! Дера ву хIара! Суна-м буйьсанна юккьехь а вевзар вара хIара!

Кхуьнан и кьаьркъано макхийна оза баттий, кьоьжа кортий-м суна кху шиня буса гIенах а цхъаьна духьлара ца девли! — чуьра-елира Лиза. Юхьблаьржа хIоьттина Ахьлудди, хебна, ша волчу тле а жимвелла, лахвелла, цхъа цуьрг хилла дIаваьллера.

— Бакъ дуй цо дуййцург? — хъажаяккье шад а хIоттош, хаьт-тира милиционер. Ахьлудди, урок ца Iамийна, доски тле кхайкхи-на бер санна, охьатаьIначуьра хъала ца таьIара. Барам бацара цуьнан холчахIоттаран. ХIара минот тIехIуттучул-м цо ша птг шо хан а тоьхна, чувовьлина хуьлуьйтур вара.

Милцочуина а, официанткина а гора Ахьлудди холчахIоьттина хилар. Кхин иза чеа ца веш, меллаша хаьттира гIехь ястаеллачу официанткае:

— Хьох-м дукха дегабаам а бацара тхан, хьоьца хилларг вара тхуна стохка дуййна коьртах ваьлла аферист.

И стенга вахана? Иза вара чуволлийта везаш верг!

Ахьлудди вист ца хуьлура.

Официантка тIаьхь-тIаьхьа алссам ясталуш поллура.

«Оцу вукхо левина валийна хилла хир ву хIара миска. Оцул холчахIоьттина волу хьийзо везаш а вацара хIара. ХIара шиь вед-

дехъ а, хлума а ца йоккхуш ца йисира со-м цу сарахъ а. Кхаършин-на дог а дайттла алссам яккхира!»

— Сержант, длавахийтахъа хлара! Ас вужхуьнан амат дуьйцуру ду хуьна, кхо ца вийцахъ а. Ахча хилла хир дац кху мисканехъ...

— Суна иза цу дийнахъ дуьххъара гуш вара, — меллаша дели-ра Ахълуддин багах.

— Мила? — ца кхийтира сержант.

— Прорект... аьлча и Султан бохург.

— Цо валийнера хьо ресторан чу?

— Хлан-хла. Ас и.

— Ой! Шайгара боглу мах дла а ца луш, вада хлунда ведира шуьшиъ? Цеяьлла меттиг-м яцара?!

Жоп лучу меттана Ахълуддис, кисана куьг дахийтина, масех туьманан цлен кехат схьдаьккхира. Отпускан ахчанах шен дисинарг. Ахча гича официантккин ши бляьрг серлабелира. Дагар а дина, шена оьшшучул длаийцира.

— Хьо вига а вигна, чу волла йиш яра сан, делахъ а, хьо хъайгара даьллачунна юьхьляьржа хлюьттина хиларна длавохуьйту ас. Варийлахь! Кхин ишттаниг хъайгара ма далийталахъ! Длавалло хлинца! — ша тляьхъа а сецна, аравалийтира милочо Ахълудди.

Ша ледалан буйнара воллушехъ глайгла хилира Ахълуддина ша урни чу тесначу кхаа эзар соьмах. Хахкавелла цунна тлевондийла яцара: хлуи хаьа, милцо тляьхъа ладоьглуш вуй а. Иштта хила а хиллера иза. Сержант, дукха ца лаш кхунна тляьхъа аравелира. Меллаша длаволавелира Ахълудди урна йолчухъа. Цигахъ гинчо кхерийна, цхьана маьларгонна ша-шех мохъ болура: урни чуьра хьалаоьхура сийна клур! Цхьаммо, тлехволуш, чу цигаьрканан юьхьинг тесначух тера дара.

«Везан дела! Хлуи глуда хъаьрчина хилла-те хьан сох? Маца вер ву-техъ со хлара баланаш лайна?!» — ша-шех къахетта, бляьргех хи тесира Ахълуддина. Амма дан хлума дацара: урни чуьра хьала сийна клур буьйлура, тляьхъа хлюьттина милцо дла ца волура!

Некъал дехъа а ваьлла, ша трамвай схьакхачаре хьоьжуш санна сецира Ахълудди. Милцо а дласахьийзара вукху аглор шен доцчу глудлакхца. Кхийтира кхаь бахьаш веинарг, ша кхузахъ меллаьтта а, иза дларлур воций.

Схьаеара трамвай. Ахълудди цунна чу хира. Трамвай длайолаелча сержант а меллаша юхаволавелира. Цхьа остановка дла а вахана, шен ког ма-боллу юхаведира Ахълудди. Катоьхна, схьаийцира урни чуьра цхьа агло клеэзиг яьгна ахчанан боиг. Сихха иза тлоьрмиг чу а тесна, кхин а чехка юханехъа ведира иза.

Ахълуддис динарг гина: «Дела, хуьна бу-кх хастам! Ишттачуха лардиний ахъ тхо. Хьо ма да бусалбанашка!» — къахеттера «хьерваьллачух» цхьана юьртара охьадеанчу доккхо-очу зудчунний, майрачунний а...

И ерриге а халонашший, баланаший лайначу Ахьлуддига
Галамат боккха кхаъ баьккхира цу сарахь цахьболчара: стуньиша
сийсара маре яханера!

«Ахь хлуи до, х!ай! Хьо стенга снхъелла? Вайи нуц ма ву хьо
институте длатаса вахана! Юхаерза, хьеръяьлларг!» — бохуш, на-
нас тлаьхьа мохь бетташехь, яха бохура иза тоьпара яьлча санна,
едда, бешара хьаьжклаш а кегъеш, кертал тлех а кхоссаелла, уьй-
тлара ши глуркх а кагбеш...

ЛОВЗАР ЧЕКХДАЬЛЧА

Дог-ойла айелла Гара Кхама кху клартъеллачу гуьйренан тлаьх-
хьарчу деношкахь. Беркате чекхдолуш лаьттара шо. Дика аьто
нисбеллера Кхамин а, цуьнан доьзалан а кхушара гламаршка хор-
базаш делон баханчохь. Воккхаха волчу кланта, Дардаила, тлеоб-
шург жим-тлама нахера даьккхинехь а, «Жигули» машен эцнера.
Атранл, юьккъераниг, Гуьмсе хьодуш, Грозный хахкалуш, ша пхи
шо хьалха чхо йина лаьттачу раглуна кибарчигаш нисъян глер-
таш делара. Уьш хир ю аьлла меттиг а бара. Уггаре а жимха вол-
че, Самраиле, хабар кьададайтинера дас, сом-ком жимъялале,
снхха зуда ялон глайгла бе аьлла.

Самранл дуьхьал вацара. Гена йоцуш ехаш яра цуьнан дегах
суьйнаш дегта йол. Хийла йол-жерочо, тлехйолуш, хьовзайой гара
йоккхура ткъей диъ шо кхаьчначу Самранлан ерстина ворта. Амма
Сацитас дерриге а дицдора. Самранлан дакъазалла, хлора иза
эвлаюккье мел воьду, уьйтлахула я урамехула дласандадора Са-
цитас шен кьона, гуьйренан стом санна кхиъна даьлла дегл.

Тлехчецира Самранлан, Сацитин ловзар хлосттина де а. Сирла,
мела, екхна дара и гуьйрено совлатана санна делла де. Уьйтле
длаюьзнера ловзарга таттаделла кечделлачу адамо. Беш ма-ю
дласадаьржинера хлетта домара балийначу кхо шо кхаьчначу ста-
рах даьккхина жижиг. Дехьа маьлпехь кхехкара глуркхаш тле-
ихкина даккхий еш.

Кхамин даге хьаьжжина ийзабора кьанъеллачу жерочо мал-
хехь лепа цен кехатан пондар. Чан эьккхийтинера ловзарна юьккье
тесначу жираш тле мийраш беттачу маьл-маьллера сом-ком а яьк-
кхина, цлабирзинчу кегийчу наха Шелара, Мартантлера, Курчала-
ра, Грозный — глалара базаршкара хьаладеана дерриге а импорт-
ни кьорза духар дласандадора йовларша а, жероша а ловзаран
гонна юьккьехь. Вовшахъийнера мехкарех етталун Францехь дин-
чу духин а, кегийчу нехан багара оьху кьаьркъанан а хьожанаш.
Багош а гловттийна, глалбахана лаьттара мехкаршна тлехьа кьан-
белла зударий.

Кесталгла ца хлосттинера ширачу ламанан юьртахь хлара тай-
па бал. Цхьа юкь тезеташ ца хедаш йоглурпа. Важа юкь — берриге

а бохург санна нах сом-ком яккха дласабовлий. Массо а аьх-кенаи заманчохь цлахь сецча-м, юьртахоша шаьш ма-аллара, ма-цалла хлуттур ма ярий-ц. Дажа лаьल्लीна шинара а дуьтур даца-ра кьуша.

Ловзаргахь кьайлаха воккхавеш, дерриге а дуьне а шен дуьхьа хьийза моьттуш лелара Кхама. Кхамин хлусамненан а, несарийн а ойла-м зударша схьакхоьхьучу кузашна а, кладенашна а гонаха хьийзара. Хьан хлун йохьу дlаяздеш охьахайна яра Дарданлан йоккхаш йолу ворхlалгlачу классера йол.

Доцца аьлча, дерриге а хила ма деззара дlадоьдура.

Цхьана юьккьехь гlовгlанаш евлира.

— Дlаваккха! Дlаваккха! Дlаваккха кху кертара! Дlавигийта шайн волчашка а але! — мохь беттара тхьамдас.

— Ва-а устаз, Чухчуланиг вац иза ван а? Кхуьнан де а, таро а ма ю кьаьркьа мийла! Вай, со яла елла! Вай, хlара сецаве зудар-ша! Нана яла кхуьнан! —кьаьстара зударша деттачу маьхьарш-на юьккьехь массарел а чlогlа мохь беттачу зудчун аз.

— Дlалакха и пондар!

— Пондар хlунда сацийна аш?

— Йитийша и мералуьрг. Дlаюьгур ю йолчаша. Дlалакхийша вайн пондар! — маьхьарний деттара хевшина lачу кегийчу наха а, царна юьккьехь дlанисвелла, дикка самукьадаьлла lачу участкови инспектора а.

Юха а дийкира пондаран аз. Юха а дlасалестон охира жираш. Юха а юьккьехьовзийра мехкарша шайн импортин духарш. Гlа-бали-м цхьана сонехь лаьттачу нускална Сацитина тlехь бен яцара.

Дlабирзира Кхамин кертара бал.

Берриш а реза бара. Там-каме, совгlат-мовгlате, дерриге а даьлларг дlалерича, шинне агlор болчарна а харж башха йоккха ца хиллера. Харже ца хьоьжуш, воккхавера Кхама шен жимха-верг дlанисвелла.

Сацитин да-нана а дара кхоччуш реза. Ялх йол цхьаццанхьа маре еллера царшимма. Сацитин бен а, хетарехь, вочохь ца нис-беллера. Цлахь йиснарг цхьа Тойита бен яцара.

Кхоччуш кху балхана реза долу шиь-м Самранллий, Сацитий дара. Хетарехь, хlумма а дацара кху керта деана дика кьахко...

Амма дерриге а дохийра кlнран дийнан сарахь шен сира маж а лестош, lаса а луйьзуш, Кхамин керта веанчу эвлaйистерчу вок-кхачу стага lамирхьажас.

— Шaьлги-Юьртара нах Инттабеллий хьан берех кхушара хор-базаш лелочохь? — хаьттира lамархьажас Кхамига, ша хьал-де а, могуш-паргlат а, хатта мел дезарг а хаьттина ваьлча, букь тоьхна, диван тlе дlа а тевжаш.

Совнаха берш, бlаьца йина, чуьра арабаьхнера Кхамас.

— Дера, Инттабелла моьттуш-м ву со. Аьлча а, тхуна уллохь

шайн хорбазаш лелош бар-кх уьш а, — дерг ирдира Кхамас. —
Хіун хилла ткъа?

— Цара тахана, дийнахь, цхъа стаг вайитина суна тle. Тхан
дена мацах бевзина, хьеший лаьттина нах бу уьш.

— Хіунда? Хіун боху цара? — са ца тохалора Кхамнга.

— Дера дац цара дуьйцург хіумма а томехь гіуллакх!

— Хіун ду и? Делхъа, ма дахде, дийцахь ма-дарра. Декхар
ду-м ца боху кхара вайна тleхь?

— Декхар-м хала а ма дацара. Иза-м хилча а дла ма делли-
нехь, дладолура...

— Осто-о-пирллах! Алий валахъа ткъа, сан са а ца дууш!
Хіун боху кхара баха?!

— Суна-м хаац хьобга иза муха дуьйцур ду а.

— Ма дарра дийцахъа, ма дарра!

— Ма дарра аьлча, вайн жимах волу клант Самраил шайн зуд-
чунна тleкхевдина боху-кх цара...

Кхамин глаьттинчу багара дош ца долуш тleхь хан елира.

— Гкъа хіун дан деза! — мацца а метта веара воккха стаг.

— Цано ян еза-кх.

— Муха?

— Дуй а биъна.

— Хіун аьлла?

— Вайн клентан бехк бац аьлла.

Юха а жимма хан елира.

— Шайна хіун хаьа боху кхара? — ши блаьрг серлабелира
Кхамин.

— Гина боху.

— Хьанна?

— Цу зудчун марवेशина.

— Ой! Марехь а ю и зуда?!

— И ма ду и галдаьлларг а. Йол я жеро иза елахъара-м схъа
ма яллийнехь ма довлура вай. Вешан ледалохь.

— Хіун гина боху ткъа марवेशина?

— Ма дарра...

— Ой! Ткъа хіунда магнийтина боху, шена иза гушшехь?

— Хуьлуш долчун иза дуьхе кхиъна валале, дедда боху ший а.

— Эх! Цле йожа клегаш тle! Хиницалц хіунда инйна шаьш
боху кхара?

— Шуха цхъаь хьалха гучуволу шайна бохуш. Куьг бехкенаш
шу хилча... Хиница цу гіуллакхан цхъа йист ца яккхяхь, вайн
стаг веза ца ла шаьш а боху-кх цара!

Кхамин юьхь тleра бос байра. Багара кхин дош ца долура. Ду-
кха вохьначу дех къа а хетта, ламархъажа цунна хьехарш дан
вуйлира.

— Воха мегар дац. Вухуш товш вац къонаха, шена тle хлуьа
хlobттича а. Хийла даккхийнаш хлуьтту уьш нахана тle а. Цундела

тховса хъайна веза-везарг чу а кхайкхий, царех дагавала. Сан хъекъалца, къур'анах дун а биъна бен доързур долуш х'ума дац х'ара. Цкъа хъалха к'анте хатта деза, бакъ ду и я дац аьлла. Цо бакъ дац бахахъ, дуй ца биъча бер бац. Иштта бен доързур долуш г'уллакх дац х'ара. Х'ан, Iадика йойла. Дала шун даго ма бохху д'адоързийла х'ара. Хала ду нахаца Iоттаделларг. Делахъ а, дагавала тховса.

Iамирхъажа, шен г'аж а луьйзуш, араваьлла, ц'а вахара. Кхамас, булчу боданехъ шен х'усамнана араяьккхина, ву аьлла мел волу шен тайпанан стаг схъакхайкхийтира.

Дукха дийцира чугулбеллачара т'еенчу юкъ'аьржонах лаьцна, шайна хета-хетарш. «Цу Шаьлги-Юьрта цхьа хийра стаг а вахий-тинна, билггал цара х'ун боху, маца, хъаьнга баа боху дуй, къасто деза», — барт сецира церан т'аьххъара а. «Дуй кхузткъа стага баа беза, уггаре а хъалха юьртарчу моллас а бууш. Ши к'ира юьккье хан а ма йолийта боху цара», — юха веара хабар эцна Шаьлги-Юьрта вахийтинарг. Г'уллакх кхин т'е а дазлуш лаьттара!

Довалг'ачу дийнахъ юха а чугулбира Кхамас шен тайпанан вежарий.

Лурвоьллачу стеган санна гучукъеддера ден озачу бета т'ехъ сира маж. Ши б'аьрг чубоьжнера. Аз лаг'деллера. Цхьа к'еззиг воккхачу стеган са меттадалийнарг цхьаь дара: Самранла шен бехк бац аьллера, шег а цу хьокъехъ хаттар динчуьнга.

Дена и г'уллакх хъехо а, лело а дукха Iаткъамс а, ца товш а долу дела, тхьамдалла цуьнан воккхах волчу шинас Бетилгирис шена т'е эцнера.

— Дуй ца биъча вай ца довлуш хилар гуш ду, — д'адолийра Бетилгирис шен къамел, — вайн к'анта шен бехк бац боху. Суна хетарехъ, вай массара а цунна т'аьхъа а х'иттина, дуй баа беза.

— Вай-м буур бара. Ткъа моллас буур буй? — хьаттира, юккъера схъакхайкхина, цхьамма.

— Буур бу дер-кх, дуй хьовха, и къур'ан а-м цо, цхьацца кехат схъа а доккхуш, шена вай ша реза воллуш шай-кай лахь! — тешийра иза цхьана кхечо.

— Ас-м буур бац! — схъакхайкхира неIара йисттехъ диванна улло тасавелла Iан Кхамин юьккьера ваша Хьамад. Берриш а цуьнга д'ахъаьвсира.

— Х'унда буур бац ахъ?

— Суна х'ун хаьа цара х'ун лелийна?

— Ой! ИI бохург х'ун ду? Оха массара а бууш хилча, ахъ х'унда ца буу?!

— Со вала везаш ма ву.

— Тхо дац ткъа дала дезаш? — оьг'Iазвахара Бетилгири.

— Сайна билггала хууш доцчуьнна дуй буур болуш вац-кх со,

аш хлуъа дахъ а! Цу беркат доцчу хлумано и ца лелийна аьлла муххале а!

Чохъ гловгланаш евлира.

— Дера, куьгбехкечун девашас а бууш ца хилча, тхан а-м глуклакх дац и баа! Ул-уллорчу верасо хьалха бууш хуьлу дуй, — меттахвелира цхьа шиъ. Бетилгири кхоччуш оьглазвахара:

— И хьан ювдал амал ю-кхи хьохъ яханарг-м! Наха-м аьтту бер-берг леладой. Биъча хлун хиларна кхоьру хьо хьайна, оха масара а бууш болу дуй?

— Харц лен йиш йолуш вац со.

— Воцу дела дера ву и бат а ирийна, ши ког а текхош лелаш! Наха леллориг лелийнехъ, хинца а колхозан складехъ хьайн болх беш хир вара, шортта жижиг а, дама а дууш!

— Ой! Шайна хуьушехъ, харц дуй баа боху аш соьга?

— Ца боху. Оха дийрриг де боху, лач а ца вуьйлуш! Ахъ ца биъча, дуй ца бууш юха глертарш ца го хьуна?! — тлечехара воккхаволу шича Бетилгири. Хьамадан харц амал дика евзаш волу Кхама корта охьа а таийна, ладда лара.

— Моллас аьлча буйи ахъ? — хаьттира Хьамаде схьакхайкхина цхьамма.

— Моллас а баа декхар дац шена билггал ца хуучунна дуй.

— И моллина шена дика хуур ду. Схьакхайкхал, Атраил, моллига. Вай дерриш а шега хьуйсуш дуй дла а хайита, — длахважийра Бетилгирис Кхамин юккьера клант. И араволуш а хаавелла, тлаьххье араваьллачу Кхамас, клантан лерехъ цхьа хлума а аьлла, кисана шай-кай таийра.

Молла схьакхаччалц хевшина лара чугулбелларш.

— И вешан куьг бехкениг чу а кхайкхина, ма-дарра и муха дара аьлла цуьнга хаьттича хлун дара техъ? — вистхилира цхьа тлехъ хан яьлла-а волу кьонаха.

— Нийса боху! Хатта деза! — бляьргаш серладевира массеран а.

— Кхама, хьо аравалахьа. Хьо волчохъ бакъахьа ца хета мега цунна, — дийхира Бетилгирис клантан дега. Да меллаша хьала а айвелла, дехьа чу велира.

— Схьавалавел Самранл, — пурба делира Бетилгирис.

Дукха ца лаш чу ваьлла Самраил, корта а оллийна, неларан соне длахюьттира.

— Дийцал хинца дерриге а, ма-дарра! Тхуна цленна хаа деза хилларг, дуйнна тлехиттале! — тлечевххина хаьттира Бетилгирис. Самраил корта охьа а таийна, вист ца хуьлуш лаьттара, шена члорла эьххетта сурт хиттош.

— Вала дийций! Цу дийнахъ а хилла хила велара хьо иштта пекъарваьлла! Вай цу пахе хлун ала деза мукъа дийца, айхьа бакъдерг лечкъадахъ! Кху хьайн девешех тера а вай хьо-м! — тлечевхира Бетилгира юха а.

Самраил вист ца хуьлур. Цу минотехь кIентан ойланехь дуь-хьалхIовттира кьегана малх кхетта, довха аьхкенан де. Лулахойн кха тIехь цу дийнахь хорбазашна хи дилла еана цхьа Лиза бен яцара. Самраил шайчунна тIе хи диллина а ваьлла, вуззалц хIума а йиьна, ши-кхо шиша пиво а мелла, чохь маьнган тIехь аркьал-ваьлла Iуьлтура. Жимчу корехула арахаьжча гуш яра Самраил-на Лиза. ДIасахаьжна, шена кхин аддам а ца гича, юткьачу хала-тан иодарчий ерриш а дIаехира жимчу, нисьеллачу зудчо. Кхамин доьзалш а, лулахой а чохь Iен хIусамаш цхьана тхов кIел яра. Меллаша араваьлла, лулахойн чохь аддам а вуй а хьаьжна, хIин-ца Лиза чу маца йогIу-те бохуш, ларьян велира Самраил.

Йоккха хан ялале, ловзуш санна сих-сиха ког а боккхуш, цхьа йиш локхун узамаш а беш, халатан ши тIам дIаса а бахийтина, Лиза шайн чу яхара. Цунна тIаьххье чу Самраил а велира...

— Вала дийций! Стенна лаьтта хьо, бага а гIаттийна? — метта валийра кIант чугулбеллачарах цхьамма.

— Со... со... хьаг а велла, хи мала чуваханера. Тхайгахь хи а ца карийна, со сихвелла лулахойн чуиккхира. Неларехь лаьтташ Лиза хиллера. Iаьржачу чохь и юй а ца хууш, со цунна тIе кхий-тира, иза охьаюьйжира...

— ТIаккха, тIаккха, кхин дIа?! — меттахбевлира тайпанан вежарий.

— ТIаккха цуьнан марваша чу велир-кх... Со сихха хьала а гIаьттина, аравелира...

— Хи мукъа мелирий ахь? — хаьттира цхьамма.

— Хьа-хьа-хьа!.. — бийлабелира вуьйш.

— Велла велара хьо хьагалла, цу дийнахь и хи молучул, тхуна хIара бала а ца беш! ДIавало хIинца, дIавало тхуна гучуьра! — араваьккхира Бетилгирис кIант.

— Гой шуна? Бакъ хетий шуна цо дуьйцург? Со-м ца ветта-велла нехан зударшна тIе, со мел хьагваларх! — меттахвелира Хьамад.

— Дела вазалор, оцу хьан ешапца веxачул-м веттавала мегар ма дара хьанна тIе а, — жоп делира Бетилгирис. Чохь берш юха а бийлабелира.

— Ассалам Iалайкум! — шуьйрра неларш дIа а йовьлуш, чу велира цхьана хенахь Митларш-молла.

— ВаIалайкум салам! — хьалагIевттира чохь берш. Сехьа валийтина, Бетилгирина улло охьахайтира молла. Неларехь гIан-та тIе хийна сецира цуьнца-а чуваьлла Кхама а.

— Муха ю, Митларш-молла, могашалла, хьал-де хIун ду? — хаьттира наха моллега.

— ЭлхьамдулиллахI, далла бу хастам, дика кхобу дала, вай шена ца бечу дикачу балхе хьаьжча, — жоп делира моллас.

— ХIун дийр ду ткъа, зама ю-кх иштта. Эхь а, има а дIадай-на-кх цхьаболчу хIинцалерчу кегийчу нехан. Вай дIадовлахь, хIун

дер-те хаац кхара, — элира Бетилгирис. Цул тлаъхъа ма-ярра дла-йовзийтира моллина шайх Iоттаелла киртиг, шайн ца хуьлу барт.

— ЭлхамдулиллахI, дела, хьуна бу хастам хIинца а кху юк-кье вер-ваккхар данза, — доккха садаьккхира моллас. Чохь бол-черан яххъаш жимма серлаевлира. — Нахана тIе кхин а даккхий-наш а хIуьтту. Со-м гIуллакх цхъа гуттар а чIогIа галдаьлла моьт-таш веара, аш кхайкхича сил сихонца. Куьг бехкечо шен бехк бац бохуш хилча, цунна цо чIагIо еш а хилча, вай цунна тIаьхъа хIнттарх а дац хIумма а. ДIадерзор ду вай хIара гIуллакх, дала мукъалахъ!

Чохьболчеран, хаа а луш, гIехъ самукъаделира. Шеко яцара, молла кисана кхаьчначу сом-комана резахилла хилар.

— Ой! Ткъа тешана хIун до вай, мацах цхъаммо баьхначунийй дайна? — меттахвелира Хьамад.

— Теш тидаме ма лаца аьлла ду жайнаш тIехъ, ишттачу гIул-лакхна муххале а, — ала хIума карийра моллийна. «ГIугI-гI», — аьлла бийлабелира чохь берш.

— Осто-о-пируллахI, ма кIорггера Iилма а ду-кх оцу жайнаш-ца! — кортош лестош, цецбуьйлура цхъацца берш.

— И жайнаш а ду-кх аш шайна луь-луьчу агIор хьийзош! — дуьхьалвелира юха а Хьамад. — Тамашийна хIума ду-кха хIара, делахъ а до-кх кху заманчохъ наха шайна луь-луьургI!

«Иштта ма ала», «Вон эли ахъ!», «И сонта къамел ду», — гIоврIанаш евлира чохь.

— Ас цхъа кхин а эр ду хьоьга-м, — тIевирзира тIаккха цунна МитIарш-молла, — жайнаш тIехъ кхин а хIун аьлла ду хаьий хьу-на?

— ХIун ду? — лергаш ирдира чохь мел волчо. Хьамад вист а ца хуьлура.

— Дера ду, ций ца Iанийта харц дуй а баа мегаш ду аьлла!

— Осто-о-пируллахI, осто-о-пируллахI! — кортош лестадора чохь болчара.

— Эхъ ду хьуна, Хьамад, иштта ледар хилар, — лен велира тIаккха Бетилгири. — Массо а наха а, ур-атталла моллас ша а дуй буу аьлча, тIаккха а юха гIерта хьо, пеша гIортийна циниг саниа. Ма воккха пийсонча хили хьох! Iедало а ца боху вайга вовшаш-лахъ барт ма бе!

— Iедало-м нехан зударий хьийзабе а ца боху, — дуьхьал вер-за воллура Хьамад.

— ДIасацас и хьайн бат! Со воккха ву хьол, мелла велахъ а! — оьгIазвоьдуш лаьттара Бетилгири. — Кегий хиланза дац вай а. Кегий долуш ваьш лелийнарш дага хIунда ца лоцу вай? КъурIанор яцара ахъ, хьоу ваьхъаш хилча, цхъа сте хIума тIехъ йолуьйтур! Суна ма вевза хьо!

— Дов ма де! Дов дика дац. Вай хаза аьлча а кхетар ву Хьа-мад-м. Хьамад сонта стаг вац, — машар бира моллас, — вай

дийрриг ца дича вер вац нза а. Кхана шех хIун Iоттало а ма ца хаьа цунна а. ТIаккха цунна вай бен карор дац. Цу тIе, кIентан деваша а ма ву нза.

И дешнаш хезча, бIаьргаш лаятта охьа дахара Хьамадан.

— Аса-м дийр ду аш боххург, — делира меллаша цуьнан ба- гара.

Жимчу шийтта машенахь Шаялгин-юьрта охьа а бахана, машар а биша хьалабогIура Кхамин гIуллакхна арабевларш. Дуй а, цхьа дика, массаьрга а ца банийтира вукхара, хьалхарчу шина стаге бен. Самукьадаьллера нехан.

Цхьа «Жигули» лагIлу-уш лагI а елла, массарна а тIаьхьа йисира. Цу чохь кегийнаш бара, шайца Самранл а волуш.

— ХIан-хIа, кIентий, вай «отметить» дан деза хIара гIул- лакх, — меттахвелира цхьа йоккха, цIен бат ерг.

— Нийса хир ду! — меттахвелира чIениг тIехула охьа мекхийн ши юьхьиг оллаелларг.

— ХIун дича бакъахьа ду вай? Аш боххург до ас-м! — тIетай- ра массарел а чIогIа гIадвахана vorIу Самранл.

— Вай Грозный-гIала цхьана метте даха деза. Жерой болчу. Цаьа адрес ду суна хууш, — дийцира цIен бат йолчо.

— Цхьаь дIадирзина а далале, важа доладо вай? — юьккьера схьадийкира цхьана эгIазчун гIийла аз.

— Шек дIа ма довлал шу! Вай хIуьа леладахь а, хьалха вак- кха молла вайн волуш ву, кисана итт туьманан кехат тIаIийчахьа- на! — цуьнан белшашна тIе куьг туьйхира Самранла.

«Жигули» дукха чехка, чкьургашка шок а тухуьйтуш, юха хьаьвзина, гIала боьдучу новкъахь тIап аьлла яйра.

ШоллагIчу дийнахь кхин цхьа «кхатъ» а кхечира Кхамин хIу- саме: ресторана чохь летта, даккхий зенаш а дина, «кIентий» лец- на аьлла. Гарехь, моллин кисана соьмаш телорах лартIе догIур долчух тера дацара гIуллакх хIинца. Иза ша кхача деззачу дIа- кхачаьначух тера дара...

Цугаев Сулейман вина 1953 шарахь Казах-
станехь. Заочно университет чекхъяккхина,
районан газетехь, «Ленинан некъ» газетехь
болх бина. Карарчу хенахь болх беш ву Тю-
менехь. Цугаев дийцарш зорбадийлина пе-
риодикехь, коллективан книгаш тлехь.

ГІАН

Уллорчу гІайбанна тІехула куьг хьаькхира цо. Иза беса бара.

Са а тасале хьаланккхинарг гой хьуна. Тера-м яц нехан зуда-
рех. Делккьалц йижна а ца Іуьллуш, чуьра Іуллакхаш дан муха
йолаелла. Иштта хила а еза зуда.

БІаьргаш схьаделла карах ца долура Къудузан. Амма сема
хилар иза бакъ дара. Балдаш клей хьаьккча санна, вовшахлетара.
Кийрара схьаетталора алу. Богучух тера дара иза. Мала...хи мер
дар-кха, — гІайбанна тІера корта хьалаайбан гІоьртира Къудуз.
Цунах а Іуллакх ца хилира — дукха чІогІа беа бара иза. ХІум-
маъ дац, эциге кабинеташна чухула волавелла леллашехь де а
чекхдер ду. Кхана хьалха со хиллачу, ПМК-и начальник хир ву.
Хьажахьа, хи да ала а вацийца стагга а. Сатасаза йолчу чоьнан
бодан ладерІа дІатийра иза. Серло схьаетталучу дехьа чуьра
«шур-шур» дара схьахезаш.

— ХІей, хезий хьуна. Цхьа фужер хи дахьа, — меттахьІуьллу-
чуьра дІа мохь туьйхира цо. ТІаккха ладуьгІира гучуйоллий техьа
хІусаман нана. Минчара! Юха а дехьа чу мохь туьйхира. «Шур-
шур» ца сацахь а, сов цІа чохь берш кхунна хи дан снха ба-
цара.

Іилларх мала хи хир дац аьлча санна, вуно хала гІайбанах шен
корта дІа а кьастийна, цІенкьа тесначу кузана тІе охьабахийтира
цо шен берзина когаш. ГІентан гІойленна тІе бен а йоцуш, охьа-
кхоьссина хоттех юьзна хеча а, стоьлана тІехь коч а, цІенна юк-
кьехь носкеш а — кху чохь латийна лампа яцахь а, дехьачуьра
схьаетталучу серлонгахь дерриге а гира цунна. Гуш долчу суьрто,
нохчийн грамматикехьчул башха кьепе яц кху чохь, — бохург
дагатесира Къудузана.

Шен эгош болу когаш а луьйзуш, дехьачу вахара иза — и «шур-

шур» хъан до хъажа. Неларехъ кхозучу шаршойх кхуънан корта чекхболлушехъ:

— Папа, аса мел хаза сурт диллина хъий хъуна, — олуш, ша Іачу глантана тлера охъа а воьссина, шен дена дуьхъала хъаьдира, днъ шо кхаьчна жимах волу клант Шепал. Хъинцца длахаьжча, Лунзас школе кхоьхъучу тетрадех цхъаь хир ду-кха кхо бехдинарг, — боху ойла коьрте хъаьвзннехъ а:

— Боккъаллий? Жима велахъ а хІуманах кхуьур волуш-м дера ву папиниг. Схъавоьл. Папа хъажийтал айхъа диллинчу суьрте, — иза а аьлла, Шепал мара а воьल्लीна, стоьлана тле волавелира иза.

ДІасахъаьжча гуш сурт а, карахъ Іачо бехдан тарлуш долу тетрадь а дацара. Ой, кху стоьла тІехъ муха нисделла партбилет. Цхъа вон ойла даг чу йижнехъ а:

— Суна-м ца го ахъа диллина и сурт. Минчахъ ду иза? — хаьттира Къудуза.

— И цІен мужалт йолчу блокнотана тІехъ. Схъалистал ахъа! — лаха плелг хъажийра кланта.

— Муха? ХІокху тІеххъий? — хІундда делахъ а, иза эккхийтина, аьрручу, цхъана куьйгаца партбилетан агІонаш схъалистира цо. Хъалла юккъехъ, цІеначу шина агІонна тІехъ шарикови авто-ручкица диллина йоьлан сурт дара.

Гуш долчух ца тешара Къудуз. Ишттаниг хуьлийла дацара. Хуьлийла дацара аьлча-м харц ду — хила таро яцар-кха. Цкъа дІа а къевлина, юха а схъадиллира цо партийни билет. Сурт аьлча а цунах тардеш дІасахъекхна шекъа, ша хиллачохъ дара. Ой, хІара хІун ду? Боккъалла а бакъ долуш ду техъа хІара. Хъажахъа, хьокху моьлкъано динарг. Шепале хъаьжира иза, клант лаьтта а тоьхна, шен доьхна дог меттадалон санна. Вукхуьнан балда аьрру агІора охъаозаделира. Велха кийчча вара. Гушдолчо — шегара даьллачу гІалатах клант кхетта хиларх шеко ца юьтура.

ХІара велхарх партера дІа ца воккхуш вуьтур ма-вац! Шен лехначу куьйгашна тІехула карара охъа а воьссина, Шепал дехъачу хьодуш ца хааделира Къудузана. Берриге а зудчун бехк бу. ХІокхо хІунда гІаттийна, я ша гІаттийнехъ дІа хІунда ца вижийна клант. Цо и дина хиллехъ сан партийни билет ша хиллачохъ — кастоман чохъьарчу кисанахъ хир ма-дара.

Институт чекх а яьккхина, гІишлошъяран инженер воллушехъ моІарера белхало вахара парте дІаэцийтархъама. Шина шарахъ: аьхка — тов, Іай — шело, гурахъ — тІуналла лайра и цІен билет даккха гІерташ. Цул а хала дара ПМК-н начальникан дарже кхача. Ткъа хан? Шийтта шо. ХІинца хІара партийни билет дІагахъ партера дІаваккхарца цхъаьний, гІуллакхера а дІавоккхур ма-вуй.

Сехъа чу а ваьлла, шен хеча тІе а оьзна:

— Схъайоьл хІокху чу, — дегош, декийра цо шен аз, ойла

еш латтарх глутлакх хир дац аьлча санна. Цийинден омра хеза-
шехь гучуелира Насипат.

— Хлара хлун ду? — стоьлана тлехь луьллучу партийни биле-
тана тле пелг лобттира цо.

— Хьуна ца го? — хаттарна дуьхьал хаттар дира цийинда
стенна тлехьна глерта ца хуучу зудчо.

— Суна-м хьаха гора. Вуьшта, хьан бухлан санна ботчу бок-
кхачу шина блаьргана гур дарий техьа бохуш гойтура аса хьуна
хлара, — сурт диллина агло схьалистира цийиндас.

— Ой, иза хьан...

— Ни ой. Хиница тлаьхьа ду. Сатасале глам-зуда санна, бодаш-
лахь йолзелла а ца лелаш, хьайн кланте хлунда ца хьаьжира хьо?

— Со цуьнан хехо ю-м ца моьтту хьуна? Соьга и ларвойтучул,
наха санна, чамди чу диллинехь и билет. Цу тле, ахьа нийса
боху суна глам-зуда. Бохур дацара сахиллалц гоч беш, ахьа бех-
йина хлуманаш со цланьеш ца яьллинехь-м.

— Уьш ца цланьина кхин хлун дийр дара ахьа, виран клор-
ни, — чукхохкавелира хлусаман да.

— Сан да-нана варраш ца хилла. Церан цле иштта ма-яккха-
лахь хьо дуккха а дукха вахарх, — жоп луш дукха ойла ца йира
зудчо. Хлан-хла, иза кхо ловр долчех дацара. Цунна тоха тлевола-
велира Кьудуз. Питтина, иза упада яккхаро бен нисдийр дацара
хилла даьлларг. Хлокхо тлара ластошшехь, Насипата кхунна дуь-
хьало еш, чоже муьшка туьйхира...

..Цхьаммо чоже муьшка тохаро набарха ваьккхира иза. Хла; ца
тоьхна Хетаделла. Кхо шен корта схьаберзошшехь:

— Нах санна, кхисса а ца луш, йилла ца мега хьо меттахь, —
дегабааме элира Насипата.

— Сан билет... мичахь ду сан билет? — керлачу дийнан Кьуду-
зан хьалхара дешнаш хаттар дара.

— Ахьа хлун билет дуьйцу? — хатта Насипат кхиале, Кьудуз
лаьттахь вара. Ахьа хлун лобху, бохург санна дерг хлара аьлла
ялале, цийинан да шен кастоман кисана хьажа кхиира.

— Мичахь ду билет?

— Соьга деллера ахьа иза?

— Клант вижна вуй? Шепал...

— Ву дер-кха. Кхин хлун деш хир вара иза?

Хлусаман да шен дегочу куьйгашца хлуманийн кисанашка хьа-
жа велира. Царна чохь а хлуппалиг а дацара. РагI книжийн
шкафе кхечира. Цу чохь а ца карийра цунна ша лобхург. Хлара,
деглах цхьанхьа цле яьлча санна, чухула дласауьдуш лелаиш, шена
тле дедеронан халат а юьйхина, цленкьа юккье длахлоьттира Наси-
пат. «Вермут» чагларан бос болу месаш, лахахьо шуьйра мерлуьр-
гаш а йолуш, лакхахьо чуьппалг яьлча санна, тле баьлла мара.
Хьалдахулий, тлехьахулий сороковка олуш долу у санна, нийсса
охьа долчу цуьнан деглана тлелетта яра халат.

Чов серлаяккха кхунна шена дагадогIур дац аьлча санна, стогар хьалалатийра цо. Серлоно новкьарло йича санна, цкъа зудчуьнга оьглазе дIа а хьаьжна, юха а шен гIуллакх дан хIоьттира Къудуз.

— ООН-н кхечу пачхьалкхера волу тергамхо санна, дIа а хIоьттина, хIуи деш лаьтта хьо? — зудчуьнна оьглазе яппар а йина, «Шахерезадин туьйранаш» олучу йийбаран гIутакахаш схьанйзо велира Къудуз. Цунна гIодан хIоьттира Насипан. ХIинца гIуллакх сихо доьдур. Вовший дIаса а тоьттуш, серванташ а, тумбочкаш а, шифоньераш а, диванаш а, маьнгийн баххаш а теллира цу шиммо. Карош дацара и дакъаза ма-даларг. Сахиллалца дан хIума дац бохучух тешна, ша хIинцца Инлличу маьнгй тIе, куьйгашца корта а лаьцна, охьалахвелира иза.

Пхеашеран хьалхарчу шина шеран план цхьана шараххьий эха шараххьий кхочушйинна хиларца доьзна кхо куьйгалла дечу ПМК-н сийсара банкет яра. Цигахь бара хьеший а, партин райкома, трестера, главкера векалш а. Стоьлашна тIехь лаьттара ми-нистраша бен молуш доцу коньякаш, дуьйцу хезна а, казза дисна а даарш. Оцу гIуллакхана профсоюзийн меттигерчу комитетан председатела, дуьхьала а ца вуьйлуш, пхи бIе сом делира. Дерриге а дика хилира. Ткъа чаккхе?

Юьйре ма-хилли, юха а лийхира цу шиммо и билет. Цупах гIуллакх хирг а ца хилла, балха тIе вахара иза. Шен коьртачу инженер хIинцца схьавогIу ша а аьлла, партин райкоман хьалхара секретарь Бурдаев Солта Бекмурзаевич волчу вахара иза.

Кабинетана хехь йолчу секретаршас дуьхьало ца еш, Бурдаев волчу чу велира иза. Ма дарра хилларг кхо дIадийчица, важа шек а ца велира, ишттаниг кхузахь хIора дийнахь хуьлуш долуш санна. Амма:

— Дайнехь хьан ледарлонна дайна. Хетарехь, иийса ца кхета хьо партин политиках. Шеко йоцуш ду, мел иза дан ца лаахь а, хьо партера дIаваккха дезарг хилар, — элира Солта Бекмурзаевича, и дешнаш хьалххе кечдина, сейфа чохь юьхкуш хилча санна. Цийидина хи тIедоьттича санна, оцу дешнаша вагийна Къудуз ша бехказа воккхуш цхьаь ала гIоьртира. Вукхо шен кьамел ца дохаш:

— Аса кьастош дац коммунистийн партехь хиларан гIуллакх. Иза кханаIийча хин йолчу бюрос кьастор ду. Вуьшта бакьдерг кхин ду. Хьо йоккхачу предприяти куьйгалхо ву. Ткъа партехь воцург цунна тIехь куьйгалла дан цхьа а бакьо йолуш вац. — иза а аьлла, кьамел чекхдаьллийла хоуьйтүш, ша Iачуьра хьалалаттира Солта Бекмурзаевич.

Дуккха а дара Къудузан эцигехь ала. Партбилет цIена а, тика а Iалашдарца хадобезаш бац коммунистан мах — цуьнан гIуллакхаллица, хьуьнарца. Районехь йолчу предприяти тоьлашхачех ю и ПМК. Цу тIе, ахьа кьастор ду сан партехь хилар — дIавак-

кхар а, выговор а делла, бухавитар а. Длаваккха я выговор ло — цу шиннах цхьаь — хьайна лиьнарг къаста а дина, кхечу кепара хетарш дуй аьлла хоттур ду ахьа бюрехь болчаьрга. Хьуна дуьхьалвала цу чохь къонаха хир вац. Дерриге а ца дийцича а, партера длаваккхарх куьйгаллах мукъа вита бакъо яц шун. М. Горький а ца хилла партехь. Масане бу Илманчаш, академикаш, лаккхарчу глутлакхера нах — и цен билет доцурш. Дуккха а дара ала. Хетте а ладийра иза. Бюро хилале хьалха иза шена дуьхьала ваккха ца лира. Хлундда делахь а, Солта Бекмурзаевична баркалла а аьлла, цуьнан кабинетан неI шена тлаьхьара длакъевлира цо.

Кхо глутлакх дара бюрон членашна хьалха къасто диллинарг. Царех тлаьхьарниг — вовшахтохараллин глутлакх. Хьалхарчу глутлакхехула доклад йира Солта Бекмурзаевича.

Цо къамел ден ах сахьт сов хан длаелира. Хинца къамел шех, районах хьакхаделира. Кхнамаш буйцуш, цо билгалбехира тоьлашхачу бахамийн, предприятийн куьйгалхой. Цо цле яьккхинчарех вара кхуьнан лулахо, хлайттараллин кадтохархо Исмаилов Исмаил Исмаилович. Я ша Къудуза ма-аллара, «И» в кубе». Дехьарчу моIарехь Iачу цуьнга длаьхьажира иза. Вукхунна наб кхеттера. Корта дласахьийзо ваьлла хIара, массаьрга а шег-шега хьожуш, хьаьжира. Цхьаберш хи мала охьакхевдина эмкал санна, коротшо охьа а дахийтина, наб тухуш бара, важаберш — журналаш, газеташ доьшуш, кхоалгIаниш — вовшашка шабаршибар деш. Наб йинарг сама а волий, газет деша я гIантехула волчу шен лулахочуьнца къамел дан хIуттура. Иза а, важа а дан аьтто боцург тхевнина бухара охьакхозучу люстрашка хьожура.

«Бехк цабиллар доьху» аьлла, цхьаь чохьхьа а ваьлла, дессачу гIантана тIе охьахира. Докладчикан къамел ца хедаш, цхьа сахьт а делира.

Дуьне ма-дду дласаяьржина шен ойланаш докладчикан къамелана тIеерзийра цо. Иза хIинца кхачамбацарех лаьцна дуьйцуш вара. Цуьнан багара схьахезачу дешнех тешча, районерчу бахамийн куьйгалхойх ах сов, партера длабахар-м хаац, хьалаохка хьакъ бара, сийначу Сибареа бахийта безаш бара йохкархой а, царна тIехь таллам латтош боцу ОБХСС-н белхажой а. Къудузана хаьара царна кIадда а хир доцийла. Иза шена хила тарлучух кхоьрура.

Юха а цхьа хан яьллачу хенахь шен тIингар а лестош, «цIанк» олуйтуш неI а йиллина, дессачу гIантана тIе охьахира район председател. Цо шена бехк цабиллар ца дийхира. Дехнехь а цуьнан бехказваларе ладогIа мила вара?

Эххар а «Къудузан дов хатта» долиьра. Кхуьнан глутлакх дуьйцуш волчо, аьлча а зорба тоьхна кехат доьшуш волчо дийцарехь и ПМК хIара начальник вахначу ялх шарахь шен производ-

стенни планашца ларийна ца хилла. ХIусамехь луьра экха кхунах хилтира, нахаца тарлуш вац Къудузана элира и. дI. кх. а.

— Цундела, накъостий, вай цецдохуш дац ишттачу коммунист шен партийни билет дайар. Шайна хетарг аша аьр. Вуьшта, суна хетарехь, иштта коммунист вайца цхьаьна хьакъ вац.

Кхин дIа долчуьнга Къудуза ла ца дуьйгIира. Оьшуш а дацара. Кхунна хаа лиьнарг трибунина тIехь волчо схьаэлира. Алу йоьз-лича санна бегира кийра, сиха тохаделира дог. Шен хье чу ций дэтталуш хааделира цунна. Хьажахьа, хьокху хIуьмалго дуьйцург. ХIокху деношкахь соьгара киралелон автомашен а яьккхина, ша арара яхьна ши тонна кIа хIунда ца дуьйцу кхо. И дIаала я кхечу гIуллакхана делахь а, хьалаайвелира Къудуз. Амма иза нуьцкьаша ша хиллачу охьахайра уллохь Iачу Зайндис:

— ГIовгIа ма е. Шега деша аьлларг дешчахьана волий иза-м. Хьайна лаахь и гIуллакх обкоме арз а дина, цигахь кьастадойтур ду ахьа.

Зайнди бакълоьра. Тховса хийцадала хIумма а дацара. Хьан багах даьлларг, кхана обкоме вахача, циггахь, бухахь хир ду.

ЦIа ван а, ца ван а шина дагахь санна, садайначу урамашка-хула меллаша цIатекхира Къудуз. ХIара човхьа воллушехь:

— Суна кхаь. Хьан билет схьакарийна. Суна кхаь, — гIарэш вовшах а тухуш, когатударгашка вон гIовгIа а оьккхуьйтуш, хьалакхоссаселира Насипат. Къудуз вуьйхира.

— Хьан? Мичахь? — хаьттира цо, жимма ша меттавеача.

— И мила вара ца хаьа суна. Ша хьан доттагI ву а бохура цо. Имран. Иза аша йинчу банкетехь хилла. Охьа а доьжна, цхьанхьа дан там бу и партбилет, хьайгахь дитахьара ахьа зьлла, шега делира бохура цо.

Катоьхна зудчун буйпара билет схьа а даьккхина, неIарехьа дIатасавелира Къудуз.

— Ахьа хIун до?

— Райкоме. Уьш дIабахаза хила мега.

Насипат кхин а цхьаь ала кхнале буьйсанан бодашлахь вайра Къудуз.

СО ВОГIУР ВАЦ ХЬОЬЦА

— Лелий вала, ва Ризван... HeI тIейорIу хьуна...

— Оф-ф-фай! Идда, сакхачадели-кх сан...

HeI тIекхийтира. Чохь берш цхьа вон тIехьа а тухуш, дIайола-елира трамвай. Салонна чохь болчаралахь гIовгIанаш евлира.

— Вайшиь ведда вогIуш шена гушшехь, тIетоьхна neI гирий хьуна? Ца йоллура собар дан-м. Минот ца яьллехь, оцу neIapo Iовдур-кха со. ХIокху водителах дара хьуна, Iабаз, газетана тIехь яздан дезаш, — элира Iабаза шех Ризван аьлла цIе яьккхинчо, трамвайна чу воллучохь дIа а тарлуш.

— Гой хьуна, сан ваша, — вела а къекаш, кхунна тлехилира табаз. — Дахарехь муха хуьлу? — хила доглучух харжарехь. Кхечу дешнашца аьлча, цомгаш болу уьстагI дадоьдучу жанна тлаьхьабуьсу. Тлаккха барзо и уьстагI, кьакь олий, длакхоллу.

— И кьамел со-х хир ду хьан. Со больницера селхана бен ара ца ваьллийла ца хууш ву хьо? Ткьа цомгаш хилча, ахьа дийцарехь, стаг вен веза-кх.

— Аса-м забар йора... Вицвелла тар-кха со... Хинца муха хета хьуна?

— Жимма гIолехь хета суна-м, — операци йинначуьга, коьртан туьтанна тIе дай куьг хьаькхира Ризвана. — Аса аьлпачунна дуьхьал жоп ма ца делира ахьа. Йоккхий ахьа и водитель газетана тIе?.. Газетана тIе-м и ер а яцара, ша нуьцкьаша, теттинз ца яьккхича... Яздой ахьа оцу водителях лаьцна?

— Цунах хийцадала хIун ду? — хаттарна дуьхьал хаттар дира табаз.

— Ца хаьа дера суна-м. Хьуна хаьа хир ду-кха и. Хьо вац журналист а волуш... газетан корреспондент?..

— Гой хьуна, сан ваша...

Цо шен кьамел юха а иштта дадолийча, «Тамбовера хьаннаш толлуш лелаш йолу борз ю-кх хьан ваша» бохург дагатеси́ра Ризвана.

— ...аса цунах лаьцна язди́ча а, иза балхара дапоккхур яц...

— ХIунда? Иштта амал йолу белхало трамвайна улло йнта ме-гар ма дац...

— ...цкьа делахь. Да хIунда йоккхур яц бохий ахьа? Дера йоккхур яц цуьнан метта хIотто стаг воцу дела. Ца боьлху оцу балха нах. Ала дашна, алапа кле́зиг ду. Балхара оьцучу на́чарташ-ца стаге доьзал хьовха, ша а кхабалур вац. Доллучунна а тIе хIин-ца газетехь дерг муха ду аьлча — ахьа цьаннах лаьцна критиче-ски материал язйо. Нагахь иза эла санна вехаш, ша дикачу гIу-лакхехь велахь, я цуьнан лаккхарчу гIуллакхашкарчу нахаца зе-елахь, выговор а оьций, иза кле́лхьара волу. Цунна выговор делла я ца делла цьанна а ца хаьа, делла олий, цуьнан организацин куьйгаллера ши-кхо бутт баьлпачу хенахь жоп догIу-кха редакце.

Газетехь бийцина нах балхара дабаьхна меттигаш хьайна дук-кха а хаьа эр ма-дуй ахьа-м. Аьлча — хьо бакь а хир ву. Ткьа шайн гIуллакхашкара мукьабуьтурш — уьш муьлш бу хаьий хьу-на? Уьш дера бу балхара дабахал куьйгаллина новкьа а болуш, дабаха бахьана а доцуш, белхаш бинарш я шайн алапал сов шай-гина боцу пекьярш. Газетехь статья яьлча, оцу «кандидатах» пар-гIатбовла бахьана долу предприя́тнин куьйгаллина. Иза дитахьа. Хьайна муха хета бахара ахьа? Лоьраш дика хьаьвси́рий хьовга?

— Хьаьвси́ра, царна нелалт хуьлда!

— ?!

— Шайна хIума елча дика хьовсу уьшша-м.

— Ала доглу, хьо кхузахь нийса цахилар... Вайн дерриге а халкъ шен хлайттараллин кынхьегамца Даймехкан хазна алсамъяккха глертачу хенахь... — цхьаь ала Гюьртира Iаббаз. Амма Ризвана:

— «Гой хьуна, сан ваша», «ала дашна», «ала доглу», «хлайттараллин кынхьегамца» — газетан боцург адамийн мотт ца хаьа хьуна? — хаттар а динна, ша ала глертачух ваьккхира иза. Важь ша дуьхьала хIун ала деза ца хууш, воха а воьхна, кьамел дечуьра сецира. Цунна ца моьттурса шен доттагIчо ншттаниг эр ду. ТIаккха:

— Кхин муха буьйцу иза наха? — хаьттира.

— Иштта. Лаккхара дешнаш а, лозунгаш а йоцуш.

Кхолладелла хьал хийца дезаш дара.

...Iальвин кхин цкьа а куьзганчу хьаьжира. Галстук а, кучан кач а нийсса бара. Цена кастом аьхна яра дегIана. Цхьа кIира а дацара иза эцна. Коьртира месаш дIашарйира цо.

— ХIокху тевналлехь хьалха оьллнна галстук, тлейоьхна кастом. Цо лелориг гой хьуна? — хьаьнгга делахь а хаьттира, тлейхьашула тлейьначу кхуьнан зудчо Билкьиса. — Нах боьлур буькха хьох.

— Винчу денца накьост декьалван, бер санна, хечинна чу коч а йоьллнна, ваха веза? — маттаца шен дакьаделла балдаш тIадийра Iальвис. — ХIиннца схьавогIур ву. Хьелур вац.

— Хьан лозуш долчу дагна йовхо дика йоцу дела бохура аса-м, — Билкьиса шен цийиндена хьалха лаьттачу трельяжана тIерачу цхьана хIуманар хьарчийна газет схьадаьстира:

— Горалера хьо яI! Коньяк а дахьа воллу хьо? Мала ахьа. Иштта дIаглахь хьан лозуш долчу даго дукха болх бахь тамаша-м хьаха бу.

Iальвин собар кхачийра:

— У-а-ай! Боккьалла а, ма-хьайн гIуллакх доцурггий, хьайна ца хуурггий дукха дуьйцу-кха ахьа. Сайн доттагI вина де даздечу поьдуш, хIара дахьа а ца мега аса? — газетах мукьадаьллачу шишанна тIе пIелг хьажийра цийьнан дас. — Суначул а дика хаьа-кх хьуна со молуш воцийла а, цхьа вагон хиллал кху чохь лаьтташ иза хилча а, аса иза мер доцийла а.

Iза Билкьисна хаьара. Делахь а совнаха дац-кха цийьнан да маларх ларвар.

— ХIинца хьо дог датIийна яьллехь, хIара кастом тIехьара охьаозал, — омира дира Iальвис. Вукхо шегга бохург дира. Мел дIаса ийзича а гуш дара кастом кхунна тIехьа хилар. Шиша юха а оцу газетана юкьа а хьарчийна, цхьана-шина сохьтехь ша цIавогIург хиларх шен зуда теша а йина, трамвайн остановке вахара иза.

ЦIенна гена мел вели а чIогIа хаалора йовхо. Iаьткьаш ма хилахьара иза. Дог сацарна кхоьру-кха. Ой, ма чIогIа вуьйхи хьо, —

ша-шена чукхохкавелира Іальви. — Казахийн, узбекийн санна, юргІанах дина духар хъайн лело дезнех хІун дийр дара ахъа?

Цхъа ах сахът даьлча, схъаеара номер шиъ йолу трамвай. Уьн-тІапхьидан боларца иза йолаелча, ша кхуьнга хьобжуш латтарна дохковелира Іальви. Хин дарий, такси а лавьна, вахнехъ? Пловха хиларал сов, доккха садаккха хІаваъ-м дера дац трамвай чохъ. Деган деттадалар лагІдели. Хинцалца киснахъ лелош хилла валидол, гой хуна, вукху хечин кисанахъ дицделла. ДоттагІчун шуьне кхачале вала там бара со, — ша-шега вон забарш йира Іальвис.

Длакхача йисинарг йоккха юкъ яцара. Делахъ а деган болар тІаьхъ-тІаьхъа лагІлуш лавьттара. Когийн голашкахъ самалделира. — Трамвай чохъ мукъане а ма лахъара со, — шех дог дилтира Іальвис. «Пруд» остановке длакхаьчча-м, «ХІа-а. Длакхечи. Чехкка схъаеллалахъара неІ. Арара хІаваъ шийло хир дара». Трамвай чуьра аравала, ког баьккхира цо. ДегІ малделира. Когашкахъ а, куьйгашкахъ а зуз даьржира. Шена зедаларехъ, цигахъ цІий цахилар хира Іальвина. Трамвай тІера чувуссуш, бІаьргашна хьалха бода хІобьттира. Кийрара са ца озаделира цуьнга. ТІаккха, ша ла-зош хааделира коьртана. Довха даьтта...

— ХІ-а-а! Иза дуьйцуш воллурий со-м. Больницаш а, лоьраш а. ДІабавьлла-кх, лабаз, нахаца хилла кьинхетам. Хъажал, пачхьал-кхо дика алапа а делла, дІахІиттийна и лоьраш. Стаг тован. Ткъа цара деш дерг хІун ду? Хъуна тІаьхъа воьлург гІуллакхера, пайда баьн болу стаг велахъ, я хьо-хьуо ишттанг хилахъ, цара хьо то-вийр ву. Товийр ву аьлча а, шайга далург дийр ду. Я шай-кай лахъ. Ца ели — эца Іуьллур ву-кха хьо.

Кьинхетам хьахийнначуьра, цхъаъ дагадеа суна. ХІара сан корта лазоле цхъа бутт хьалха ду-кха иза. Заводера бетон сайн киралелочу машенна тІе а йобьттина, иза йохка воьдуш ву со. Буьй-са ю. Трассина тІехула ваххала-м со Іовдал а вацара — Къахьин-кІотарахула боьдучу новкъахула вахара.

Некъо гола туххучу меттехъ лавьтташ нах а, йохийна ши машен а ю. Гена йоцуш Іавьлуш лазийна зуда а го суна. Машен сапо цкъа дага а деьна, тІаккха царна тІехъиккхи со. Аварн хилла хилар Іедале ца долуш дуьсур дацара. Теш хиларе терра, Іедало дІа-сандора вара. Соьгахъ ма-ярий хъуна бетон. ТІаккха гучудер дара и йохка со воьдуш хилар. Юьхьанца теш ву бохуш цига дІаидавахъ а, тІаьхьо зуламхо ву бохуш хьийзор ма-вара цара. Эццера дІа ре-шетки чу кхача а ма-даций гена, — лабазан бІаьргашна хьалха а баьхьна, шен шина куьйган шишша пІелг тІетта хІоттийра Ризва-на. — Кхеравелира. Эцигехъ аса царна гІодина хиллехъ, дийна юьсун йолу зуда, цигара больнице юьгуш, кхелхина хиллера. Соь-гара даьллачух лавьна цхъана журналисто издира а моьтту суна... ИІ зуда мила ю хаьий хъуна?

— Ца хаъа дера суна-м. Хла-а! Авари а хилла, цигахъ йийна бохуш хилла Халипат-м ца юйцу аха? — шен роглехъ хьаттира лабаза.

— Хлаъ.

— Хлетте а лъбраш а, нехан дегнаш а дуйцу-кха аха. Хъайниг мичха дара хлета? — юха а хьаттира лабаза, хинца ца вешаш.

— Диталахъ сан дог. Доховаьлла. Члогла а волуш, доховаьлла. Ян чларло йолуш, хлета соьгара даьллачуна, дала суна бина бекхам бу-кха хлара, — шен коьртана тле пелг хъажийра Ризвана. — Цул тлаьха цха бутт а ца белира, со аварехъ лазош.

— Э-э, длаваьл дла. Гена волуш лаятта хьо. Вайн заманахълера стаг бляхаллин атенст хила веза. Кхолламаш-молламаш?! — цавашар хааделира Ризванна лабазан озехъ. — Хлун юйцуш волу. Цуллий а больницера араволуш хъайга лъбраша аьлларг дийцахъа! Хи чохъ лийча а, цуьнан бердашна тлехъ, малхехъ йилла а бакъо ели-н кхара?

— Ели. Корта малхах длакъевлина хила беза-м элира.

— Делахъ-хлета, хьаха ву вайшиммо хьо оцу зудаберашна юккъе, йома чу кхуссур, — шена тле талийра хлара накъосто.

— Гена дуй цига?

— Галина юккъера-м ду. Хинца-м схьакхочуш лаяттара вайшиъ. Соьца хила, вовр вац хьо! Дерзина зудабераш! Довха хи! Аьса хьо стенга вуьгу ма-хаъа суна, — велакъежира лабаз.

— Зудаберех дерг-м хаац суна. Вуьшта, коьрте са-м долуйтур дара. Шляпа. Шляпа юй хьобгахъ суна длатилла? — лабазан тлоьрмие хъаьжира Ризван.

— Соьгахъ йоцуш хлун ю? — ша-шех дозалла дарца велакъежира Ризванан накъост.

Трамвай сецира. Кхарел хьалха охьабуьссучу нахалахъ гловганаш евлира.

— Хлу да шун дела! Длакхаьч-кхаьчначохъ йохкуш бу-кха. Милици стенга хьобжуш ю техъа, — массарел а члогла чуьраяьллера, коьртарчу месашна можа басар дина, глеметта хьоттина зуда. — Милици. Милици телефон тоха еза, — цхаммо-м киснара ахча даьккхича санна, мохъ хьобкхура цо.

— Хюкху довхачу дийнахъ иза маладалар а дера ду доккха хлума, — элира чларо мара цлечу базе берзийна волчу кьонахчо.

— Хьовсийша. Дохийна коньяк-шиша. Ша мелларг ца тоьуш, шеца дохьуш муха воглуш хилла аьлла хета шуна? — хъаьнгга делахъ а хьаттира кхоалгачу зудчо. Пхъаьрсах хьарчийна одеял а йолуш волу кхоалганиг, луьллучух длахъакхаваларна кхоьруш санна, длатайира.

Хьалхара нах дласа а балийтина, охъавоьссира ши накъост а. Цхьаберш, луьллучу стаге а хьовсий, дласалела шуьйра некъ а хадбой, глашлойн новкъахула длаохура. Вуьш, лам болчухъа. Вех-

на Іуьллучу стагана уллохь хІара шиъий, цІен мара болу кьонах-хий, можачу басахь месаш йолу зудий, кхин цхьа зудий дисира.

— Собардел. Цуьнан бат мазута чохь Іуьллуш?.. — Іуьллучунна тІекхийтира Ризван.

— Давала. Цуина тІера мазутах юьзна хІуманаш ца го хьуна? Бехво ахьа хьо, — кхуьннан пхьарс дІаозийра Іабаза. Цуьнга оьгІа-зе дІа а хьаьжна, шен пхьарс дІалаьцна долу Іабазан куьг, цхьа-вон дІа а кхуссуш, Іуьллуш верг кІегара хайира Ризвана. Юьхьа-на тІехь а, бедаршна тІехь а мазут дара.

— Телефон, телефон мичахь ю хаьий хьуна? — хьаьнгга делахь а хаттар дира Ризвана. И хаттар можа месаш йолчу зудчо хьоь-кхучу маьхьарехь дайра:

— Итийша и хьакха. Хьажал, цо оьллина галстук. ХІокху йовхах тІейовхна кастом.

— Ма ехьа, зуда, гІовгІа, — Ризванан саделар сихделира — Хьайна цахуург дуйцу-кха ахьа. Хьуна стенах хаьа хІара вехна ву я вац? Хьожа яккха, — Іуьллучун пхьарс схьалецира кІанта, дийна мукъане а вуй теша хІара аьлча санна. ЦІийнан пха бетта-балар халла хаалуш дара. — Хьажал.

Важа, Іуьллучун мазутах юьзначу юьхьах лар а луш, хьожа яккха цуьнан бета улло таьІира. Ризвана юха а карладаьккхирз шен хаттар. И хаттар шегга дина хир ду-кха аьлча санна:

— Хьалла. Заводан кевнна уллохь, — зуда дІа а яхана, ша висичу стеган озаца, ца ваьлла жоп делира Іабаза. Ризван цига дІахьаьдира.

— Телефон тоха вахарий и кІант? — Іабазе хьаьжира кІегара хайиначун мера кІела яхна хилларг. Вукхо корта ластошшехь, шен шуьйра юх а лестош, Ризванна тІаьххье хьаьдира иза.

— Алло! Схьакхна. Шу хьелахь кхалха там бу иза.

— Хьан фамили, цІе, адрес? — хаьттира хаза аз долчу йоІа. Кхо жоп делира.

— ХІун лазар долуш ву дархо?

— Ца хаьа дера суна-м.

— Маса шо ду цуьнан?

— Тахана духьхьара гуш волчу стеган маса шо ду суна стенах хаьа? — чукхохкавелира Ризван.

— Дукха хан юй цунна ишттаниг хуьлу? — кьар ца лора важа.

— Ой, со цуьнан вешин кІант ву-м ца моьтту хьуна, хІай йоІ. ДІабохуш ца воллу со хьоьга. И кьонаха суна тахана духьхьара гуш ву. И шун «скорая» кестта схьа ца кхачахь, тІаьхьа хіла а мега.

— Мичахь Іуьллу иза? Урам, цІийнан номер? — масех хаттар дира кхуьнга. Ризванна ша лаьттаху ураман цІе ца хаьара. ДІа-сахьаьжира.

— Завод. Заводана уллохь. Нах лийча оьхучу Іомана гена йошучу трамвайн остановкехь...

Хьох кхин дала хлума дац аьлча санна, трубка охъайнллира кхуынг ладовглуш хиллачо. Юхавоьрззушехь, шена тлейоглуш можа месаш йолу зуда гира цунна.

— Туыйхирий ахъа телефон? — хаьттира цо. Зудчунна корта а а тиййна, кегара ханийна левечунна тле хъаьдира иза. Цигахь нах гулбеллера.

— Бехк трамвайш карахь йолчеран бу, — хезаш дара цлен мара болчо бохуш дерг. — Давтта оьхуш йолу трамвайш кхара хлунда йовдуйту ара? Дош ма дац хлара. Хьо муьлххачу а трамвайн остановке хъажыхь, гольлец мазут гур ду-кха хьуна...

— Хьо бакъ вац, — цуьнан къамел юкхадьаьккхира карахь ведар долчу зудчо. — Хлара кхузахь луьллу, гарехь, дикка хан ю. Хийла нах биссинна хир бу кхузахь трамвайшна тлера. Амма иза мазутана чуьра хъала а эцна, цуьнан глутлакхе хъажжал кийрахь дог долуш царех цхьа а ца хилла.

Нахалахь гловгланаш евлира.

— Хъажал ахъа хъайна тлехь диначуьнга? — Ризванан мазутах юьзначу хече а хьожуш, бехк баккха велира лабаз.

— Боккъалла а, хъайн тарлахь, длавалахъа суна гучуьра, — дехаре элира Ризвана, луьллург галстуках а, кастомах а парглат а воккхуш. — Валохъа, дийча глехъа.

Хъе ца луш, схьакхечира «скорая» а. Кхетамчу вазчу дархочунна масех маха а тоьхна, иза машенна тле а виллина, длабахара ловраш.

— Вало, хлун деш давтта хьо ладийна стаг санна? — элира лабаза. Хлара шиъ лам болчухъа длаволавелира.

Ковртера дла ца долура хинцца гинарг. «Хъажыхь, мел кьнзалла ю. Стаг лазаро а лавцна, охъакхетта. Ур-атталла, цуьнан юьхь мазутана уллора длататта ца лиьна-кха оццул иза гинчу нахах цхьанна а. Оцу мазутахь са а дукъделла иза веллехь?! Боккъалла а, хлукху дахарна а хлун дийр ду-у?! Ма харц ду-кха хлара. Дэхар-м делахь тамаша бу. Адамаш ма-ду и дахар дладеллораш. Юха а дахар ца хуьлу иза? Хлан-хла, со ца воглу хьовца, дахар! Вовших къаьста вайшиннан некъаш. Иштта долу хьо, суна оьшуш дац. Со-суо нах боцчу а вахана, ваха хуур ву. Иштта атта ду, хлара кьнзалла гучул. Со воглур вац хьовца», — Ризванан тлаьххъара дошинаш озане дара. Вукхо, хлара шега лов моьттуш.

— Ца ваглахь хъаха ду хъайна хала, — шек а воцуш, иза а аьлла, юмехъа шен болар сихдира.

«Ой, хлун дара аса аьлларг? — кхерстира кийрахь. — Нийса аьлла. Члогла нийса аьлла. И санна болчара латтош ду хлара дэхар».

Ризван трамвайн остановке юхавирзира.

Яндарбиев Зелимха вина 1952 шарахь Казакстанехь. Дешна университетехь. Книгийн издательствехь, цул тлаьхьа «Стелалад» журналехь болх бина. 1985 шарахь СССР-и яндархойн Союзе ваьлла. Стихийн кхаа книгнин автор ву. Карарчу хенахь Москварчу Литературан Лаккхарчу курсашкахь ву доьшуш.

ШЕШЕНАШ

Ткъех чаккхарма некъ бинчул тлаьхьа генна хьалхахь гучуелира Серкен. Не етташура тоьхча санна яра стигал. Хинций-хинций схьакъеда-кх бохуш, Тайшета сатийсина малх гучубала боллучу тера дацара. И вон билгало яра, хенан хьоттамна тешаме йоцчу лаьнан араьхь. Луьйранна малх хилча, суьйранна дорце доьрзуш денош а инслора кху меттигашкахь. Тахана малх а бацара. Де делкъенга гьорттиншехь гьура а ца ястасллера. Ишта лаьттича а дара гьуллакх. Кхана сарле духадерза кхуьур дара хьа-рашиь. Колхозан пирсдотале а ишта аьллера. И-м тлаккха а реза вацара. Ца ваьлла берта веара-кх, шен дан гьо пахиларна. Делахь а говр гийланиг ца елира. Тахана колхозехь йолчех тоьлларг ала мегар долуш ерг. И бакъ дара. Тайшетана дика евзара шайн колхозан говрийн таронаш. Хьетте а дала делла яцара говр. Цхьа алаша яра-кха, цхьана хенахь цигахь хиллачаьрга диллича. Бехк а дера бац, тьом болабелчахьана, тоьл-тоьлларг схьа а хьоржуш, масийттаза фронтана а елча, мегарг луш хьоь а ца хилча, дийнахь-буса кочара гьомат ца йоккхуш, яцош а хилча. Кху хьолехь а дика йиснера. Тьом боьду а дара кхо шо. Аьхка кхочура. Тайшета доккха садаьккхира, юха а стигала ирх а хьожуш. Сахилчахьана жимма а хийца ца еллера и. Латтахьара ишта. Говр вон ца йоьдура, беттачу новкъахь дика шершара салазан гьонаш, дай-й «шурр» а деш. Делахь а ткъа чаккхарма дукха яра, кхин оццул хьалха а хилча, говре садайнита дезара. Серкене Биби-апагьаьрга чу ца хьаьвзича девр дацара, шайшшимма чай а молуш. Клант а шелвеллачух тера дара. Аьтту аглон тле а тежжина, салаза хьалха лаьчу кланте хьаьжира иза. Уьстарган кхакханах йина кьорза кетар цхьа-шин шо даьлча цунна гьелхьа хир яра.

Дениг яра и. Когахъ валенкаш а, коъртахъ кхакханан куй а хиларх, хъхана меттахъ хъйна лаш шеллора. Тайшет ша-м шеллора, цул хлума а шийла йоццухехъ тлехъ.

— Биби-апаглаьрга чухьовзаеллахъ.

— Совцу вай?

— Говре садалийта деза, — коъртара тила йоьлла мокха бой а, цунна клелара схьакъеда цлен басмин йовлакх а тодеш, салаза юккъе голаш тле хлөйттира Тайшет. Гобаьккхина шурула-клайн луьллучу лаьнан арахъ, дласахъаьжча, анайисте длакхаччалц, блаьрго лаца хлума дацара, и итт-пхийтта клур болу юрт йоцург, я гиншло а, я дитт а. Дерриг дуьне а еккъа аре хеталора. Озаелла, лацаделла хилла дегI меттахдаьккхира зудчо. Меллаша герга глертара Серкен. Ценош а къаьстара. Еттаху стиглахъ халла хаалуш, ирах текхара лохачу тхевнаш тлера сетташ хъаладуьйлу кларраш. Хъаьж тле куьг ца лаьцча блаьргаша ца ловра ллайн клайлла. Хъежа яхъелча блаьргех хиш туьссура, салазо лөьцучу шийлачу мохо блаьргийн гонаш шеллора. Хиш дакъон куьг хъаькхча, шогачу карано чкъор ловжадора, гламарх юьзна шийла горгам хъаькхча санна.

— Когаш шеллой хъан? — ехачу кетарна клел чоьзна гучу клентан когаш тле ча хъаькхира нанас, ша а шен деглаца царна тле а тевжаш!

— Хлан-хла.

Нана елакъежира. Кланта даре ца дича хазахийтира. Шеллахъ а, ца шеллахъ а кхуьнан дагна синтем бара и. Клентан когаш ма-ракъевлира цо.

— Апагларна хазахетар ду хъуна вайшиъ деъна. Дуй? — блаьргаш тлера куй хъала а тоттуш, нене вухахъаьжира Арсен. Цуьнан блаьргаш чохъ къедда воккхавер ненан дагах хъакхаделлира.

— Диканиг ю Биби-апа, — доккха садаьккхира цо.

— Жумагельды хилахъара цлахъ...

Тайшет юха а елакъежира, хъалха таьйна клентан юьхъ тергал а еш. Жумагельды Арсенан доттагI вара, кхуьнан хеннара, аьлча а циха шо воккха, Биби-апан клентан клант. Цхъа шо а дара ши клант ганза. Шо хьовха, кху тлаьххъарчу кхаа шарчохъ дласавахна буййса яьккхина а вацара. Хъалха ишколера цла хецча сихсиха дласавоьдуш хилла волу, хинца и а дладаьллера. Каникулаш колхозан жа дажош, ялташ хъаькхна девлачул тлаьхъа клен кенаш лехьош дайовлура. Кхин масне дара; дай тлера бевллачу доьзалшкахъ беран куьг а доккха гIо дара nanoшна. ХIара шиъ-м бераш а дацара, цхъаннан кхойтта, вукхуьнан дейтта шераш дузуш лаьттара. ДоттагI ган сатеснера Арсена. Бехк а бацара. Кхеран гергарло кхушинна тлера доладелла а дацара. ХIара шиъ дуьнен тле валале дуьйна а, хIара шиъ хьовха, кхушиннан дай — Аскерхан а, Симинкул а дуьнен тле валале дуьйна, ворхIе дайн

орамашкара схьадоглуш гергарло дара и, данма санна берашкахь карла а долуш, керл-керла га а хоьцуш, дитт даржош. Гергарлоно адамийн синош а узу герга. Цундела хета хнр яра Тайшетана Жумагельдын нана Ануш шен кхин а. Анушан сикчу амало а хинццалц схьа клеэзигчу а восан хьу ца хьакхаялийтинера цушинна юккье. Амма Арсен озалора Анушах, Жумагельды шайгахь санна, цхьа хецна ца хилалора хлара цаьргахь. Таьххьарчу хенахь-м хлара кыйлаваала бахьанаш кхин а дера дара, Жумагельдын йиша Юлдуз а тлехь. Делахь а Анушан сикха амал а яра.

— Симинкулера деьний техьа кехат? Хиун хаьа, аькей, изий юха а цхьаьнакхеттий а? — дагадеанчо скхийра клентан юьхь. Тайшетан даг чу хьаьжча санна аьлла дара и. Цо доккха садаьккхира. Давуьсийла, иштта хилийта ницкь кхочуш-х варий дела, бохура даго. Сингаттам хьаьвзира кийра. Сийсара сахиллалц йинера кхуо цуьнан ойла, дегайовхонца сатуьссуш, я кхуьнга а, я вукху берашка а хьахон ца хлуттуш, деган кьайлене кхоьхьуш, йилбаз-лергахь ларьеш. Клентан дагна хаабеллера ненан сатийсам. Хаа муха ца ло, тлеме воьду аьлла, араваьлла и длавахчаьхана да дагараваьлла минот еьна а ца хилча. Тлеме а изий, Симинкуллий цхьаьна вахнера. Делахь а, шен дуьххьарлерчу кехата тлехь Аскерхана яздарехь, тлам тле хлнтале дласакьастийнера и шибь. Хинца Аскерханан кехат хьеделлера, мичахь ву а, дийна ву-вац а ца хааро садуура. Кьаьсттина хала дара Тайшетна: дерриг доьзалан дукь а, колхоз а шен цхьаннан гихь хилча ницкь хуьлура, сик хедаш йоллура. Дуьне доладелча дуьйна, шуьстано санна, майрачой, зудчой цхьаьна узуш яло дахаран ворда кхуьнан шен кочахь йиснера. Длахеца а, тлера мохь байбан а йиш йоцуш, мелхо а тле язъяр бен. Шайн ворданан дукьярц кагбелла, гирчу галин бухка хаьдча санна хетара Тайшетана. Цхьанна текхон хала дукь дара и: хлоьттинера, хлиний-хлиний южу аьлла хетара. Шен ницкь ма-кхоччу юххе тиссалучу Арсенан а глора ца тоьура, ден метта длахлотта, ца тоьура де а, амал а, доьналла а, я тоьур а дацара, хлиниццаличул уьттаза, блоьза ницкь а, глора а цуьнгахь хиларх, ницкьбой, глораной луш доцуи дела и де-доьналла, цкьа шен доьзал а болийна, цуьнан хьашт-дезар девзина, и беа мохь, ша айбина, шен ги а тоьхна, цо букьсурт саттош, хьалхара глулч яккхалц. Хлетталц Тайшетана цхьаьна дахаран ворда оза накьост хир вацара клантах. Глерта-м глертар ву, шена хила лаарна, цуьнгара хало гуш, глолаца лууш, доггаха.

— Жумагельды плахь хилахьара, — гуттар парглатьяьллачу говрана архаш ластийра Арсена. Цуьнан юьхь шена гуш а йошцухеь хааделира нанна клентан велакаьжар: шуьйрачу юьхь тлера готта бляьргаш а хабош. Ишта кьежа Аскерхан а. Длаталар а, ву-хахьажар а дара клентан шен дечух тера. Члогла тера вина хил-лера нанас. Воккха мел хили а алсамдовлуш дара дечух тера

хлумнаш. Дуьххьал-дла мера клел нилхха мекх латийчахьана ваьккхинавина Аскерхан ву-кх.

— Юлдуз а бохий ахь? — кланта хлун олу хьобжура нана, лерг тапийна. Юлдуз, Арсен дичахьана дуьйна вовшийн хьахийна дара, доккха ма хиллинехь ловзар дан бен ца дезаш.

— Юлдуз длаяккхяхьа. Чу! Чу! — говр човхийра кланта.

— Хьайн нускал ган ца лаьа хьуна?

— Иза-м дац сан нускал, — шен плендаршка нанас муьшка йина куьг длатеттира Арсена. Хьалха а таьйна, цуьнан юьхь тле хьаьжначу нанна иза цийлуш гира.

— Вайшимма хьаха ю иза ваьш юхадоглуш вайга длаюьгур, — элира нанас, шена хлума а ца гича санна, — Юй?

— Суна-м юьгур яц!

Оззийна, тлетевжина лачу ненан аглон клелара ши ког дла а баьккхина, голаш тле хира Арсен, говр юьрта юккье чу а хьовзош. Довалгла дара, цо дагардича, Юлдузглеран цла, лоха а долуш, кхечарах башха кьаьсташ а доцуш. Гонаха эларийн керт яра. Жимчу кевнан метта ши блоглам бара, доккха ков — шиная блоглам тле пурх биллинчу шиная глуркках лаьттара, бераш тлехийшина геш а охкийна болчу.

Воккха хилла воглу, дагадсара нанна. Хьалха Юлдуз хьахийча клант цийлуш ца гинера цунна. Хинца цийвели. И дика ду. Дог дохделира. Аскерхан а цийлора нштта, кхунна тлехьийзаш волчу хенахь. Хинца хлара шиь санна, вовшашна хьахийна долчу хенахь. Хаьал ша хилчахьана хлара ша а цийлора. Хаза хан хиллера. Аскерхан гича тохаделла дог кийра хьалаэккха мотталора. Эхь хетара, едда цхьанхьа длаачкьа лаьара, хлетте а сацалой, клелдлахула хьобжуш лаьттара, иза ша бахьнехь веьний а, шега хьобжий а, шега цхьа доккха хлума ала ца хлуттуш лаьттий хууш. Вукхунна-м, боккьал аьлча, мегарг забар ян а ца хаьара. Делахь а кхунна товра. Ткьа снхха говра а хьйна, хаьккхина и кьайлаваьлча, тлаьхьа хьобжуш лаьттара. Таккха ша йоккха а хетара, тледухуш нускалан духарш а хуьлура, кхунах хьобгуш, гонах хьийзачу мехкарша-нийсароша коча а, лергах а дешин-детин туьтеш, клагарш, хлазарш, хьалкханаш а уьхкуш. Стенна делахь а, уьш ерриш цхьаьний ухкуш хуьлура, массо плелга тлехь а — деши, дети, жовхлар. Маржа дуьне я! Шайн дуларчу Атабайн йол маре йовдуш тергалдинна сурт хиллера и, тлаьхьа кхийтира Тайшет, цунах хьегначу даг чохь юха карладуьйлуш. Мел снх хийцалуш хилла хан-зама, мел снха керча цуьнан чкьург. Мохо керчон аренан горга яр санна, хьуна меллаша йовду а моьттуш, дласахьаьжна валале генаяьлла карий. Хьалхара масех буьйса длаяьлча дладолуш хиллера эьхетар, цийвалар, амма цуьнан бос гуттаренна буьсуш а хиллера даг чохь. Жим-жимма доккхуш, дахаран хьашташа, глайгланаша басадаккха долиьра нускалан хенан ирсан парду. Цхьана дийнахь ги боьттина хьаштийн мохь ка-

рийра шен яѣни тѣхъ, важадерш дага а ца даъхкира, цкъа а хила а ца хилча санна. Аскерхан тѣм тѣ дѣа а хъажийна кѣштара хѣлара пѣайирѣнна де дара и. Опу дийнахъ базбеллачу мохъо яккхинера тахана ара а, сел ѣуѣрре гѣаттийна, сай-бодий къастале, Аскерхан цѣахъ хиллехъ къемата а яън ѣоцчу новкъа, шен ваша волчуъра докъаран цинц бан аѣлла, пирсадатална корта биттина, хала делан балийца, салаз-говр а яккхина, ѣаънера довла герга дахханчохъ етт, эсий мацалла ца далийта, царех а хѣдча шен дукъ кхин а дазлой хууш. Кхаъргара хѣал хиъча-м вашас ша схѣа дера дахъар дара и, шен дацахъ, мицчара лехна а. Цунна ца хѣара. Шайна а халла боккучу лулахошка куъг уохъа Тайшет ца хѣуттура. Ца хѣуттура, ваша волчу чул герга делахъ а, Аскерханан гергарчаърга деха а. Царах бѣо ца булур. Вешница дерг атта дара. Ваша ваша ца хилча ца волура. Ваша велара а хѣунда олу, де эшначохъ ѣншина кхочуш а ца хилча. Вешница дерг эвхѣаза дара.

Кхеран салаз шайн цѣийна хѣалха сецча, учин нѣлар кѣл хѣоѣтина, карзахдаѣлла леттачу жѣаѣло хѣалха араѣккхинарг Юлдуз яра. Хѣорш ларбеш хилча санна, аѣтту куѣйгаца ѣоккха ѣнлѣнчу нѣларан тѣам а лаѣцна, аѣрру белш нѣларсарлех а товжийна дѣлахѣоѣттира иза, ела а къѣжаш. Цунна тѣавххѣе, и дѣа а хѣлош, араваѣллачу Жумагѣльдѣс, веана шинна а мара а кхѣтта, воккхачо санна маршалла а хѣаттина, дуъхъ лаѣцна, ѣигна, махана къѣйлаяѣккхина, говр дѣа а хѣцна, цунна хѣалха докъар а дѣллина хѣума дѣра, гѣо дан гѣерташ, гонах хѣийзачу Арсене куъг а ца тухуѣйтуш. Тайшет, шена тѣхѣаърчина Юлдуз мара а къуѣйлуш, чохъа елѣра.

Говр паргѣатъѣккхина а, докъар дѣллина а ваѣлла, делахъ а цунна бала хѣоѣ шайгахъ цахиларо бѣхкала вахийтина, Арсенна шайгара хѣал дуѣйцуш Жумагѣлды а волуш, аранккхина тѣеара Юлдуз.

— Шуѣшиъ чу ца вогѣу? — корталих а хѣаърчина, сенѣелла настарѣ а оѣхъуш, хѣбба лаѣттара ѣоѣ.

— Дѣавогѣу. Яѣло, чу гѣоѣ!

— А-а... — элѣра Юлдуза, корта белша тѣе раз а боккхуш.

— Ас «а-м» дѣйр ду хъуна. Шайтѣа!

— Ынтахъа со, — Арсене хѣаъжира ѣоѣ, гѣо доѣхуш санна, дѣгабааме бат а озош.

— Ас и коскузаш кѣгѣийр ю хъан, кхин вѣстхилийтахъ! — боккѣал чуѣоѣртина доттагѣ Арсена сацѣйра. Ыоѣ едда нѣсаргѣиккхѣра.

— Бакъ, ас хъуна таѣтега дѣа-м ма дуѣйцур цу! — мотт баѣкхѣира цо, юха а ваша чуѣоѣртича снхха нѣлар тѣхѣа къѣйла а эккхаш.

— Туй! Ыоѣлах тера-м дѣра яцара хъо. Маймал!

Арсен велакъѣжира, Юлдуза хѣинца а ца дѣтнера вѣшница къѣйсар.

— Новкъа девлла дукха хан юй шу?

— Сахуьллуш.

— Сиха а ца даьхкина.

— Наггахь чабол а йойтуш, схьакхечи-кх, — неIарх аракъедда Юлдуз гира Арсенна, дист-бIаьрга лелхаш лаьтташ. — Говр колхозан ма ю. — Велакъежира иза.

— ПечIагIа неI! — ког туьйхира Жумагельдыс. Юха а йоI къайлаяьлча:

— Мел сийдоцуш ю ца хаьа хьуна! Валохьа, цкъа цIийна тIе-хьа вала вайша.

ЦIийна тIе-хьа дохи-керт яра, жима ши божла а долуш, цхьац-цанхьара тIехула хьаьхна поппарш охьа а бевлла, пенашна хIит-тийна зIараш а оьхьуш лаьтташ. Цхьана божли чохь говр лаьтти-нера цхьана хенахь. И хIинца деса дара. Кхаа бежанан бахьанаш цхьана божли чу духкуш дара, цхьаьна хилча шел ца даларна а гIоли хеташ. Корах арахьаьжча шаьшшиь ца гуччу а ваьлла, бож-лин пенах букъ а тоьхна, когаш тIе охьалахвелира Жумагельдыс, шена юххехь меттиг а гойтуш:

— Охьахаахь. Цигаьрка оза вайшнимма, — киснара махорка юкъахь йолу кехатан бонг схьа а яьккхина, и схьаяста хIоьттира, Iана ца ян, меллаша. — Ахь узий?

— ХIан-хIа, — бен воцуш хила гIоьртира Арсен.

Жумагельдыс кехатан йист а яьккхина цигаьрка хьарчийра, шортга туй а хьокхуш.

Сиринкийн баттах ий сирник тесна, атта лата а йира. Шена ишта хуур дацара аьлла хийтира Арсенна.

— Снимникулера деьний кестталгIа кехат?

— Цхьа бутт бу деана, — хьала а хьаьжна, дозалла дира ву-кхо: — Мидал а елла аькена.

Арсена башха тидам а ца бира доттагIчо тIетоьхначун. Снимни-кулца вацара кхуьнан да.

— Аскерханера хIун ду? — кIур а багахь хайттира Жумагель-дыс.

— БоялгIа бутт бу данза...

Жумагельдына эхь хийтира ша динчу дозаллех. Арсена доккха садаькхира. Цигаьрка оза лина цунна, амма еха ца хIуттура: оза а ца хIьна юьхIаьржа хIоттарна кхоьруш.

— Вало, чу вовду вайша, — цигаьрка оьзна велира Жума-гельдыс. Ша хьалагIаттале цIеначуьра схьаэина ло кхаьллпра цо:

— Апана хьожа кхетахь, Iаса еттар ю, — велакъежира иза, хьаланисвелла бетах куьг а хьокхуш, — Таьтес-м хIумма а ца олура, апас дов до-кх. Оцу шайгIано а ца вуьту, мотт бетташ. Селхана Iаса кхетта меттиг хIинца а лозуш ю, — тужуркин чета-хула чу а дахийтина белша тIе куьг хьаькхира. — Вало.

— Жимма арахь сацийтахьа вайша.

— Юха аравер ву-кх. Шу буьйса яьккха даьхкиний?

— Буййса яккха йиш хир яц. ВашагӀаьрга доьлхуш ду тхо.

— ЕзикулгӀаьргий?

— ХӀаъ.

— Буййса кхузахь а якккхина, Iуьйрре гӀур ду-кх, — Арсенна юххе таӀна, белшах белш туьйхира Жумагельдыс, бӀаьрг а таӀош. — Алахьа Тайшете.

— ГӀуллакх хир дац, — корта ластийра Арсена. Цунна шена а лаьара Iен. Йиш яцара. — Шун чохь мила ву?

— Тхайиниш бен цхьа а вац. Чохьхьа валахьа. — HeI йиллина Арсен хьалха чу а валийтина, гӀаьххье сени чу велира Жумагельды.

Чохь, дуьххьара йовха хеттехь а, башха йовха а ца хиллера.

Биби-апан, Анушан де дика а дина, тӀера кетар дӀаьккхира Арсена.

— Ма йоккха а ю, хӀи-хӀиъ! — елар иккхира дехьа чу волучу neIcaгӀехь лаьттачу Юлдузе. КӀант цӀийвелира. Кхуьнгара кетар дӀа а эцна, хьалаолла, neIаран соне волучу Жумагельдыс йишина муьшка йира.

— Апа, хӀара лета хьуна! — цӀевзира важа.

Йоккха стаг резайоцуш хьаьжира, Тайшете ша дуьйцург юкъах а доккхуш.

— Бишка деза хир ду шуьшинна! — схьа йнстхилира пеша тӀехь юучуна етталуш йоллу Ануш. И тоьира берашна.

— Ма хьийзаелаш сан газа-гуьзалг, — хьаьстира йоI Тайшета. Арсенан корта, эхь хетта, охьабахара.

— Еха-м хьийза йойтур яцара хьо ас кхаьрга.

— ДӀайнга там бара ахь иза? — элира забарх кхеттачу Ануша.

— Кхана тхаьш юха ма дирэзи-м юьгур ю. — Шен кӀанте а, Юлдузе а хьаьжира Тайшет. Арсен гуттар вуьйхира. ЙоI шек а яцара.

— Юха ма сиха ялор яра ахь, — яша а ца ешира Ануш.

Дехьа чуьра схьанккхина жимах волу шалавина ши ваша Юлдузан кучан юх ийзон хӀоьттира, лохха цуьнга цхьаь ала а гӀерташ.

— ХӀун боху аш! — човхийра йншас.

— Со а воуьйтур ву ахь? — хьаставелира цхьаь.

— Соъ, — тӀеуьйхира вукхо. Массо а бийлабелнра. ХӀиница меттара гӀаьттина вара н шиъ, дика набарх бовлазчу бӀаьрга хьийзош буйнаш а долуш. Яххаш а яра ерзина.

— Шуьшиъ ца оьшу суна, тӀехь хечеш а йоцуш, — корта ле-стабора Тайшета.

— ХӀаъ хьуна, ас хӀиница тӀеюху, — юха а йишин коч озий-ра цхьамма. — ТӀеюхахьа туна хеца, — белшах лерг хьоькху-ра цо.

— Суна а, суна а! — тӀетасавелира шолгӀаниг а.

— Тіеюхал, тіеюхал, — резахилла тіетайра апа а, — кхок-кха шераш а кхаьчна ши стаг ма ву и шиь. Хьан жимах йолчу йоблан маса ду?

— Диь кхочу кху бляьста, — элира Тайшета.

— Жума, гінй бал кхе тилла, — кхихкина даьлла чай пеша йисте а хилийна, паднар тіехь юучунна меттиг тоян хlobттира Ануш. Шаршу діаса а яржийна, цу тіе дечкан кедахь можа жен нехча а, мокха, деман ду я мекхан ду ца хуун хьокхаман дакьош а дехкина, биь дечкан пела хlobттира, чай дотта.

— Хlара чай, кловьялла нехчий ца хиллехь, дан амал доушш дара тхо-м, — шен беркьачу шуьнна бехкала яхара хlусамнана.

— Хlара а далла хастам бойла ду, — доккха садаьккхира апас. Жумагельдыс кхе гінй тиллича, дикка марсаелира цле.

— Кхунах доккуш ду-кх тхо а. Хlара-м доккха хlума хьаха дара, — шена доьттинчу чайна чу туьха а тесна, хьокхам, нехчий кхаьлтира Тайшета. Нехча кловьяла йобллера. Iарждарбецан чай, шура ца тоьхнехь а, дика дара. Массо даьлаьхкан тlамар чу кхочура цуьнан дарбане хьожа. Хьеший кхобу зама яцара хlара, шен доьзалан корта баккхабелча а тоьуш дара хьал. Цундела, меца йоллушехь, масеахазза кхаьллнна дитира цо хьокхам, нехчий. Логах чохьха ца долура. Чай ши кад мелира. Арсена-м нанас чул а ца йирира. Чай а мелла, юьстах хилира. Хlорш ийзабаларх кхеттачу апас, Ануша аьлча а кхин тіе ца кхевдира ший а. Арсенна эхь хетара, Тайшетана ша мел кхоллург а оцу берийн багара йокхуш хетара. Мацделлачу беран хьал цунна дика девзара.

— Кестта-м бляьстено чу са доуьйтур дара адамна, — элира апас.

— Тlаккха атта хир ду, — резахилира Тайшет.

— Аттачу-м дера дер дацара хlара цкьа а. Ваьшкара бала ца тоьуш санна, бахкийна коча тиссинна и дала діаэцарш гой хьуна! Моьттур дац, уьш бига кхин меттиг яц. Дуьне жима ма ду! — яппарш йира Ануша.

— Уьш а дера бу... — корта телabora апас.

— Муьлш бу уьш? — ца кхийтира Тайшет.

— И шешенаш олурш бац?! Хlу дараш! — са ца туьйш, чухула хьаьвзира Ануш, цхьацца хlуманых катухуш, дехьа-сехьа йолуш. Тайшет хезначун ойлаян глертара. Кху тlавхьарчу хенахь дукха буьйцура шешенаш кхеран юьртахь а, колхозехь а, балош буй, схьабакхийнийн бохуш. Гина стаг вацара. Амма бийцарехь боьха кьам долу сурт дара. Ткьа иштта болу уьш шайна герга балор бу бохучух теша даго а ца юьтура. Тlаккха Ануша бохург муха кхетон деза?

— Ваттай, схьакхаьчна уьш? — ца тийшира Тайшет, шен ойла кхийначух. — Кхузахь бу хlорш?! — И иштта делахь далатохар дара. Шайн махкахь а ца мегна уьш, кхузахь-м сеца а лур ма ба-ций, — Анушана тlебогlабелла цуьнан ши бляьрг кьаьрзинера.

— Шолгла кѝира а ду, — тѝаьххѝар а пеша хѝалхарчу жимчу гѝента охѝахиѝира Ануш.

— Кхуза муха кхѝачна?..

— Шаьш бахкнѝича кхѝачна-кх кхуза а.

— Серкенехъ бу?! — тѝеша ца туьгура Тайшет. Арсен а ѝара вахѝийна, меттаххѝан ца хѝуттуш, нана сел чѝогѝа ѝохаран бахѝ-нех кхѝа гѝерташ. Шѝешенаш-м буьѝцу цунна а хѝезнера, делахъ а ѝизарвѝйла хѝума ду аьлла ца хѝетара. Мухха бѝйцахъ а, уьш гѝина стаг а ма вац.

— Серкенехъ бац, Базарбайн аьлехъ-м бу, — доккха садаькхѝира Ануша.

— Шуна гѝиний? — лохха хѝаьттира Арсена, баккхѝийчѝийн кѝа-меле ла а доьгѝуш, дѝехъа чуьра схѝавѝѝна, юххе охѝахиьначу Жу-магельдыга.

— Ца гѝина... — корта ластѝйра вукхо.

— Муха нах бу техъа?.. — хѝаьттира Тайшета.

— Шаьш ма бѝйццара болчух тера ду. Адам дер-м царна ко-тамал башха ца хѝета боху. Божалш чуьра а дохуш, даьхнѝий дѝigna дукха меттигаш ю. Аьлча а, боху-кх наха, — ѝисъѝелира Ануш.

— Бакъдуй техъа?..

— Хѝастагѝа кху юьртара а дѝigna ши бежана, цхъана чуьра.

— Царѝий?

— Цара бен кхѝин хѝан юьгур ю уьш?

— Гучуевлнѝий?

— Гучуьовлу, цхъа а тѝаьхъа ваьлла а ца хѝилча, — куьг тѝеси-ра Ануша.

— Хѝунда?

— Мѝила ваьхѝар ву? Ткѝа кѝоштерчу ѝедале дѝахѝанѝтале ца-рѝех шаьш дѝийриг дѝина уьш бѝевлла хѝир бу.

— Бахъа хѝунда ца баьхъа? — хаа лѝира Арсенна. И кхетон оьшуш ца хѝйтира Анушана. Цунна а, вукхарна а дага а ца деа-ра, и цхъадолу зуламаш, оцу шѝешенех долчу эладѝиттанех пѝайда а оьцуш, шѝайн наха вовшашна деш хѝила а мега бохург. Дѝехъа чуьрчу шинна кѝантѝий, Юлдузѝий ен гѝловѝа бен, гѝлар-тата доцуш дѝлатѝйра массо а.

— Тхѝойша ма ду цѝигахула дала дезаш... — ѝоьхна, эѝира Тайшета, тѝаьххѝар а шѝен дагахъ дерг.

— Мѝичахула? — ца кхѝйтира Ануш.

— Базарбайн аьла юххехула...

Аьл аллал ѝоккха юрт а яцара и цара юьѝцург, цхъа кѝотар яра-кх. Тохара, ѝедал даьккхѝинчул тѝаьхъа, латта боккѝал шѝайн дола долу мѝоьттуш, ѝедалан ѝехан хѝабарех тѝешна, шѝен пхѝа кѝантаца цѝига ваха хѝиьначу дѝехканан Базарбайн цѝарца лаьтташ пхѝн-ялх гѝишло яра. Иттѝех шо хѝалха, кулакш бѝина, лаххѝийна арабаьхнера Базарбайгѝлар. Цул тѝаьхъа цѝигахъ колхозан уьста-

гій лаьттира, ши жа, Ia доьлча колхозан гIотанашкара схьа а далош. бIаьсте ма-елли юха дIа а дуьгуш.

— Цигахь мичахь Ийр бу уьш? — шайн доладеш стаг цахила-ре терра, Iaьн тIехь чохь Iен мегачуьра евлла цигара гIишлош дагаьхкира Жумагельдына.

— Ценош дац цигахь?

— Царна чохь-м гуьйранна а халла мегара тхо. Стохка...

— Царна мегар ю хьуна, — куьг тесира Ануша. Юха ша аьл-лачуьна дохкояьлча санна, тIетуьхкира:

— Шаьш схьабакхийнчара бийр бара церан гIайгIа-м.

— Туна тIе хеца йоьхна!

— Суна а йоьхна! — куьйгашца хечин когаш дIаса а ийзош, веьна сеьха чу нккхира шалавина ши ваша. Ела а кьежаш neI-carfe дIахIоьттира Юлдуз а. Тайшет цкьа ца кхийтира, юха, цIехьана елакьежира.

— Бабин ши кIант ирча-м вац, — хьаьстира йоккхачу стага кIентан бераш. Шен кийрара гIура ясталуш санна хийтира Анушна а.

— ХIинца вига мегар а ду шуьшиь. ХIинца-м хьаха вуьгур ву децас, кхин кхарна схьа а валор ма вац, — гуттар резахилла хьаьвзира Тайшет.

— Вуьгур ву боху! — сетта а сетташ, корта лестабора шинна кIанта, Юлдузе вуха а вирзина. Цхьа хан елира, шинна кIанта лелочо кхидерг дIатеттина, дицдина, массо велавелла — векхавелла, забарш еш. Делахь а Тайшетан коьрте хьийза ойланаш син-теме яцара.

— ХIан, тIейоьхал хьайн хIума. Вайша новкьа дала деза, — хьалагIаьттира иза тIаьххьар а. Апас, Ануший мел Iе бахарх гIуллакх хуьлуш дацара.

— Собар дехьа жимма мукьне. Шу-х хIиница бен схьа а ца кхаьчна. Говро а садогур, шун хIун спхо ю? — гонах хьийзара Ануш, — Вай ганза-х хийла хан ю. Iуьйрре новкьа девр ду-кх. — Тайшетера кетар схьаэца гIертара иза. Iен лууш-м Арсен а вара. Амма Тайшет Iен ца йоллура. Суьйре муха хир а ца хаьа, дорце тIий техьа аьлла хета шена аьлла, сикхелира иза.

— ЦIахь таро яц. Дерриг ков-керт а берех тешна дитина ас. Валол, снхо ел, — элира Арсене. Куй коьрта а тиллина, вьдуш лаьташеьх кетар тIе а ийзош, аратирира кIант. Цунна тIаьххье Жумагельды а. Уьш салаз кечийна бовлалц мукьне аьлла, тIе хIума йоьхна яьлла Тайшет маьнгI тIе охьа а ханIна, чу-ара хьаьдда, лол тоьхна, шен йолчух гулийна цхьацца хIума йовлакха юккье а хьарчийна, жима шад биллира Ануша цуьнан кара.

— Цхьа-ши кана кIа а, Эсетана тIергIан пазаташ а бен яц хьуна хIорш. Со лолда хьан, дIа ца хьон слахь! — кхин шен бан боцчу темана юхьIаьржа хIоьттина, шинна а куьйгаца кера тIела-бора цо шад. Делан дуьхьа ша хьур ма яц, ахь хIун дуьйцу, ахь

и дийцахъ шена халахетар ду бохуш, йоьхна, дуьхьалъелира. Тайшет. Апана халахетар дуй хийча Эсетана йиллина ши пазат схьайицира.

— Тхойшиъ а ву, — шайшшиннан тлелхигаш мара а йоьхкнина схьахьоттира жима ши клант.

— Хьажал, хьажал, — хьоьстура и шиъ Тайшета, — дукха вицвеллий? Кийчча лаш-м хилла! Стенга яхана Юлдуз? — цхьаннан мерах оллабелла «седа» длабаьккхира цо, дласа хьаьжна, йол а лохуш.

— Юлдуз длаяха, — куьг ластийра кланта.

— Хьажахъ, шайтла, шуьшиъ витина яхана хлара? — мара-куьйлтура цо ши клант.

Юлдуз-м, корталих а хьаьрчина, салаз длаюжуш воллчу шина клантана гонах хийзара, вашас чу гло аьлча а, чу яха ца туьгуш. Говран юьхъ лаянна, салаз кех ара а яьккхина, чу охьахира Жумагельды.

— Охьахаахьа.

— Дукха буй техьа уьш цигахъ?.. — меллаша охьалахвелира Арсен.

— Шешенаш бохий ахъ?

— Хлаъ, — доккха садаьккхира Арсена.

— Бу-м боху, — хьала а глаьттина, човхийна, йол чу а эькхийна, длаюжуш йицбелла дуьрстанан гаьллаш говран багайоьххира Жумагельдыс.

— Муха бу техьа уьш? — хьаьжира Арсен.

— Ца хаьа. Атажана-м жлаьлин кортош а долуш бу бохура. Адамаш а дууш. Делахъ а цунах-м мила тешара. Адаман муха хуьлу жлаьлин корта? — ца вешира иза.

— Хила-м ца хуьлу...

— Ца хуьлура и-м, — куьг тесира Жумагельдыс.

— Адамаш дууш адамаш-м хуьлу. Суна дуьйцуш хезна.

— Тохура цкъа хилла боху-кх.

— Атажан мила ву?

— Цхьа кппло ю-кх, буьйсанна араяла ца яьхьаш, теса чиш а детташ, — туй кхоьссира Жумагельдыс. — Дага ца доглу хьуна, тоххура хьо веана волуш, шайн кертара схьа вайшинна тлул-гаш кхиссиарг?

— Хла-а... Цунна хьан дийцина и?

— Цхьамма дийцина хир ду-кх. Селхана колхозе веанчу уполмочис таетегларна а дийциннера и-м, даьхни а ларде, тлелхьортин-чунна топ тоха а мегар ду бохуш.

— Ве а мегар ду аьлла? — ца тийшира Арсен.

— Дера аьлла! Зуламхой ма бу уьш. Тхуна ишколехъ дийцира, немцошкахъа а бевлла, вайна дуьхьал тлом беш хилла бохуш уьш берриш а.

— И-м тхо долчоьх а дуьйцура.

— Гой хьуна...
— Байа х'лунда ца байнна т'аккха? — ца кхийтира Арсен.
— Къа а хетта битина боху-кх. Сталинна къахетта.
— Немцоша-м буьтур бацара хьуна уьш...
— Шуьгахь топ юй?
— Х'лара цхьа бахьна-м ду, — ча д'ла а тесна, шаданна юххехь
Юьллу цхьалго топ гайтира Арсена. — Патармаш-м дац, кхоь бен.
Тхуна хаа а ма ца хаьара, борз-х'лума кхерон а аьлла схьазц-
на-кх.

Тайшет, Ануш а елира ара, т'аьхьа х'лоьттина Юлдуз а яра,
т'ехьара схьа б'аьргаш кьерзош.

— Шу тховса Ийнехьара, — бохура Ануша.

— Ишта а хьедели, — аьттехьа а ца дуьтура Тайшета, — сир-
ла йоллуш Базарбайн аьлах т'ехдевлча аттахо ду. Х'лан, шел ма
лол. Марша йойла, — Ануш марайоьллнра цо, т'аккха Юлдуз
а. — Снхха йоккха хилалахь децина. — Хьаьстира цо йол.

— Таьте, — т'ле а хьаьдда, Ануш юьстах яьккхира Жумагель-
дыс. Сихвелла лере цхьаь дийца х'лоьттира, Арсенехьа б'аьргаш
а кьерзош.

— Voxуйтур вац! Хьо суна ц'лахь оьшу! — хадийра Ануша. —
Хьуна сагатдар дара суна оьшург!

— Ас апага хотту делахь, — чу хьаьдира к'лант.

— Цуьнга хьаттича а хьо ваха-м ца вьоду!

Жумагельды вуйхира. Д'асахьоьжура.

— Х'лун боху цо? — хьаттира Тайшета.

— Ювдал къамел до шен! — куьг тесира Ануша. — Топ а
эций, шуьца ванйта боху.

— Х'лунда? — Жумагельдыга а, юха Арсене а хьаьжира Тай-
шет.

— Ишта... — охьабахара Жумагельдын корта. Арсена белшаш
саттира.

— Шьашшиннан цхьаьна самукъа долуш дуьйцу хир ду, —
елакъежира Тайшет.

— Товар ду, кхузахь даьлларг а!

Анушан озо цецъяьккхира Тайшет. И оьг'лаз эха бахьана да-
цара.

— Со-м вац сакъера вьодуш, — дегабааме элира Жумагель-
дыс. — Базарбайн аьлехь шешенаш ма бу.

— Хилча х'лун дан воллу хьо? Хьан х'лун бала бу? Уьш бара
сан коча бахказа биснарш!

— Х'юрш цигахула т'ехбовла дезаш бац? — дехаре хьоьжура
цуьнан б'аьргаш.

— Хилча х'лун ду?!

— Кхаьргахь топ а яц, — Арсене хьаьжира иза, ша гучу ма
ваккха бохуш санна. И кхета а кхийтира. Амма Тайшета гучу-
ваьккхира:

— Дукха ваха хьо! Ма дика клант а ву, — хьаестира цо, — Тхобгахь топ йолуш ма ю.

— Шайна ешахьара хир яра! — цхьаьнгга а ла ца дуглүра Ануша. И шешенаш бийца болийча дуййна бала хилла йолу иза, бахка а бина лулла уьш охьаховшоро йохийнера. Цу тле селхан-лерчу уполмочис дийшинарг а! — Валол чу!

— Ас ала-м олу апага, — сихха чу вахара Жумагельды.

— Вахийтахьа, таьте, — дийхира Юлдуза, хебаш, нене хьала а хьобжуш. Ануш цуьнга дла бен ца хьаьжира, оьглазьяхана йист ца хилалора. — Хьажахьа кхуьнга а! Лачкьаза диснарг! — Шен керяхь хиллехь хлуьу а теластор яра цо. Юлдуз хебира, корта-лин тлемаш тлеттла а кьовлуш:

— Жумагельдыс топ нийса ма туху. И воккха ма ву... — бех-казйолуш санна, элира цо.

— Хьажахь кху коскузе а! — цхьа тлам а лаьцна, тоьхна, тоьх-на, сени чу кхобссира нанас йол. Тайшет ца кхира и сагон. И йохна лаьттара, хилларг шаьш бахьанехь хиллий а хууш, шайн бехк а ца гуш. Тлаккха Ануш теян хьоьттира, шайна цхьа а ца оьшу, Базарбайн аьлах тлех шаьш сирла йоллуш девр ду, бера-ша дуйцург хьесане ма эца бохуш. Барт хилла а баьллера, на-гахь Жумагельды ара ца иккхинехь. Кетар тлехула кьевллина йихкина глап а йолуш, топ а керяхь, коьртах телош цхьа лерг охьахкозу куй а болуш, аранкхира иза:

— Со апас вохуйту!

Ануша тле а хьаьдда тоьпах катуьйхира.

— Апас вохуйту со! — дийхира кланта.

— Цо шениг вахийтина! Тоьар ду! — длаозийра топ нанас. Шен майра вуьйцура цо, шен цлахь тен бакьо йоллушехь, кьар а ца велла тлам тле вахана волу. Оьглазьяхча данм апах окхура и несо.

Жумагельдыс топ дла ца хийцира.

— Схьахеца ца боху хьоьга! — юха а шина а куйьга лаьцна длатуьйхира нанас.

— Со апас вохуйту! — клентан бляьргаш хих дуьзира.

— Ас ца вохуйту! — дарьеллачу нанас, глори-глюдах дла-тоьхна, керара яьккхира топ. И керара яьлча юхалестина Жума-гельды учин пенах а кхетта вьсира, охьа ца вужуш. Юлдузан ел-хар а дара чуьра схьахезаш. Тайшетан йишйохьнера. Хлун де? Хлун ала?

Доттагичунна тле а вахана, белша тле куьг диллира Арсена.

— Хьо вььна дан хлума ма дац, — элира цо. — Хьайга бохург дехьа.

— Иза-м ахь карзахваьккхинера! — длатеттира Ануша Ар-сен. Клант вьохна нене хьаьжира. Цхьаь ала а йоблла, сацаели-ра Тайшет, длавало аьлла, кланте бляьца а йнна.

— Чохьа ваьлл! — чутеттира Ануша Жумагельды. Важа

юхаглертара, — Човхъа вала! Шавш долхахъ, длаглой довлийша, шу а!

— Схъайолахъа, — дийхира, салаз чу а хиъна, длахакка кеч-веллачу Арсена нене. Цуьнан членга егайора, ца велха глерташ, хала садеттара.

— Дйахлахъа, хъаштдоцург а ца дуьйцуш. Бераш ма ду уьш, — ма-хуьллу клада-мерза хила глертара Тайшет. — Цхъаъ тарделла лела. Хьо холчахлотта ма ца оьшу.

— Дладуьло шу, — куьг тесира Ануша.

— Хьобга кхойкху апас, — беснеш тлехъ бляьрхин хьобкхнаш а йолуш, аракъедира Юлдуз.

— Човхъа вала! — теттина хьалхаваьккхира Ануша клант. — Вала волалой! — тентаг ваьлча санна, корта а оллийна, вуха-глерта клант хьалха дла а тоьттуш, уча елира иза. Дукха хан яла-ле чохъ гловгла елира.

— Схъайолахъа, — кхайкхира Арсен. Амма шайна юкъахъ вас а йитина длаяха ца хлуттура Тайшет. Хиллачун бахъана мукъне хаа лавара ма-дарра. Хила йиш яцара хлара дерриг а шешенаш бахъанехъ.

И ишта делахъ, жима хлума а дацара. Тлаккха сихо ян езара.

— Дйахийта! — тлехнира Тайшет тлаьххьар а.

— Но-о! Но-о! — архаш ластийна, човхийра кланта говр.

Юьртах араховза кхнале тлаьхъа кхечира Юлдузан мохъ. Ший а цхъаьний юхадирзира. Шолгла а мохъ а, едда йоглу йол а гича, Арсена юхаозийна говр тлаьхьарчу когаш тле хаоза яьккхи-ра, корта хьовзийна вортан клел бахнера.

— Собар де боху таьтес... — едда йогглушехъ юха а хьобжуш, мохъ беттара цо, — Таьтес... — юханехъа куьг хьежадора йола, са а хаьдда. — Хиннца Жумагельды схъавоглу...

Цкъа дйахийта ала дог а хилира Тайшетан. Тлаккха, со хьан-на хлуттаре ян глерта, деара дага. Хлара-м эхъ ма ду, берашкахъ долчул хьекъал а дац бохург.

— Шеллур ма ю хьо. Яда чугло, — елакъежира иза.

— Ца шелло со, — корта раз баьккхира йола, ша Арсенна бен ца го моьттуш, бат а саттийра. Клант цларула цен вара. Хала сатуьйхира нанас, хьовза ца веш. Жумагельды а вара ведда во-глуш. Настарх а етталуш, белсах кхозура шалго топ, глап юкъах йишкина яра, куй буйнахъ.

— Чехка чуйола боху хьобга! — элира цо йише, воглуш лавта-тахехъ топ кера а лоцуш, Арсенна юххе салаз чу а кхеташ. Ши ког ара кхозуш бисира. Чутапош, коьртах боьллира куй а. — Со а воуьйту! Дйахийтахъа!

Юьртах ара а хьавьзнна, хлорш къайлабовлалц лавттира Юл-дуз тлаьхъа хьобжуш. Тлаккха едда чу яхара, сих-сиха юха а хьобжуш.

Салаз днка шершара, глийла «шух» деш. Стигал кхин а макхъ-

елча санна хетара. Мерлуьргаша чуоьзна хлаваъ дукха шийла дара. Дарц хила доллучух тера дара. Шешенашна тле дарц а! Салазан глоша локхучу лайга ладобгура Тайшета. Амма цу юккехула чу глертара: «шешенаш», «шешенаш». Уьш хлунда бу тыха ишта? Шайн ненан да вийна де хлоьттира духьал. Иза а, кхин шиъ воккха стаг а цхьаьний виьра, басмачаш мицахъ бу схьа ца дийцина аьлла, юьрта йисте а ваьккхина. Китайра сехьа ваьлла Кумук-хан вохош дара и. Дийнна делктехъ баьккина, юьрта юккье длахиттира дошлой. Нах майдана дла а гулбина, басмачаш мицахъ бу схьадийца элира. Нах бист ца хуьлур. Цхьанна а хууш хлума дацара. Юха а, юха а элира командиро, шайна хаьа, аш церан гло лоций, амма хинца уьш болу меттиг схьайийцахъ шаьш шуна гечдийр ду, ца йийцахъ таьзар а дийр ду бохуш, кхерамаш а туьссуш. Нах лаьтташ бара, кхокха а бина. Басмачаш мицахъ бу хууш берш цаьрца длабахнера, хууш хилча а уьш длабийца ваьхьар волуш стаг а вацара. Кхозлагла а цхьа а вист ца хилча, говр нахана юккье а яьккхина дласахьажна, хьой, хьой, хьой, юкьара схьадовлал аьлла, тапчин юьхьинца, тоьл-тоьлларг кхоъ воккха стаг кьастийра командиро. Шаьш юьртах арадовлале басмачаш мнцахъ бу хууш стаг ца валахъ, аманаташна тоьпаш тухур хилар дла а хьедица, кхо аксакал а вуьгуш длайолаелира отряд. Нах тлаьхьа а хьокьуш лаьттара. Цхьаберж ца тешара, цара уьш бойур бу аьлча, вукхарна хаьара. Царна везвэш хиллера и командир. Кавказера веана чекист вара иза, шешен. Цуо-м казахета а вуьйш хиллера стаг. Тлаьхий-хьалхий масийтта дла а хлоттавай туху бохура цо топ, патармаш кхоош. Кьиза стаг вара. Лаьтто ла ца лал, кьиза. Хюрш а иштта беллахъ далатохар дара. И хила мегий царах дахнарг-м, сацийра Тайшета шен дагахъ.

— Тайшет, — корта охьа а бахийтна, вистхилира Жумагельды, — таьтена дегабаам ма беллахъ. — Иийна-а тлетуйхира, — Апас а бохура и хьокьга длаала.

Нана яла хьан, ма дика клант а ву, дог дохделира Тайшетан.

— Бехк бац цуьнан а. Гелъелла, — доккха садаьккхира цо. — Шек ма вала хьо, — кьентан догъэца глертара и.

— Ма буййцу буй тыха уьш? — кхано тлаьхьа, шен, Арсенан кьамел а хадощ, хаьттира Жумагельды.

— Ца хаьа. Делахъ а лардаларх зен дац. Йолаялийта ахъ, — элира нанас Арсене. — Дорца клел диса мегаш ду вай.

Лайн чимаш кхисса долиьнера. Байчу мохо хьийза а деш, юьхъ тле деттара уьш.

— Ма даккхийра а ду, — чим лаца глертара Жумагельды.

Суьйре а яра хецна тлейоглуш. Герга глертара Базарбайн аьл а. Говр мерлуьргаш терсон яьллера. Хьацар а тоьхнера. Чожера а, гломат клелара а лаь глуеттура.

— Тьекхочуш ду, — айна а велла хьалха хьаьжира Жумагельды.

Ло тлаъхь-тлаъхьа дукълуш дара, мох а бара члаглуш. Дикка герга кхаъчча гира аylan гиншлош.

— Акха жлаълеш а хуьлу-кхи кхузахь, — юьстах дла а ерзийна, топ юьйлира Жумагельдыс. Арсена шенниг а яьккхинера тоххурехь ча келара хьала.

— Лаг ма дулалаш, хьала а ма леца, — элира Тайшета, йоглаелла хьалха а хьовжуш. Некъ, цхьадика, ценошна генохула дла бара.

— Гуш стаг-м вац.

— Кпур буй хьалаоьхуш? — элира Арсена. Массо а хьала-хьаьвсира.

— Болчух тера ду. Доладада доллу-кх хлара, — йиш йовхнера Тайшетан.

— Хлун? — ца кхийтира Арсен.

— Дарц.

— Хла-а...

Хлорш ценойл тлехбевлла бевллера, цхьана лаппагини не! а еллаелла, масех бер аранккхича. Тлаъхьа куьйгаш а хьежош, цхьаь дуйцура цара. Тлаъхьхе аравелира воккха стаг а. Йоккха маж а йолуш.

— Акхсакхал а ву, — цуьнга хьаьжжинчохь виснера Жумагельды.

Арсен а хьаьжира вуха. Ло юьхь тле а, лергаш юххехула чета а летара. Юьхь кламлора, мегарг бляьргаш а ца беллалора.

— Вукха чуьра а вели цхьаь ара, — юха а хаам бира Жумагельдыс. Арсен юха а вуха хьаьжира.

— Некъ тергалбел ахь, — элира Тайшета.

— Церан-м яц цхьа а малаш а. Но-о! — човхийра Арсена говр.

— Оцу Атажанан бат йохор ю-кх ас, — топ юххе охьа а йиллина, юьхь тле кетаран пхьош хьекха велира Жумагельды. Оцул шийла йоллушехь хьацар тоьхнера. Букъ шелбала боьллера.

— Малаш ю хьан бохура церан? — цецелира Тайшет.

— Атажан бохучу киллоно бохура и-м, — элира Жумагельдыс. Тайшет шен дагахь елаелира.

— Ган мукъне гин белара, юххера, — дагахьбаллам хиллера Арсенна. И аьлла-м Жумагельдына а хетара. Тайшетан дагахь дерг дарц дара, борз санна, тлерлеша долу, суьйренан боданца цхьаьна. Цхьана-шина сохьтехь ца хьовжош дисча-м длакхочур бара хлорш. Дисахь тамаш бара-кх.

— Хуьлла а бу! — Цлехьана говр юхаозийра Арсена. — Дуьхьал бевлла! — ладийра и. Жумагельдыс тоьпах катуьйхира. Новкъара юьстахьэккхаш доллу ши адам гира Тайшетна а.

— Топ ма хьее, — сацийра цо Жумагельдын куьг. Говр сецира. Мохо хьийзочу лайлахь юх-юххе а таьйна лаьттара ши адам. Цхьаь бер долчух тера хийтира Тайшетана, важа — зуда яра.

— Діаяхйта меллаша, — яйн муьшка Іюьттира цо Арсенна.

Хила а хиллера цхьаь бер. Арсенан хеннара аьлла кІант. БІаьргаш тІе тІаьлош, лергаш кьайла а дохуш, коьртах боьллина холхазан куй а болуш. Говьлет лаха йолура палтонан бахьана. Новкьара юьстах эьккхаш охьакхоеьссина жІолмийн мор а Іуьллура когаш кІелахь. Зудчун мор гихь бара. КІентачул дІададелла дацара цуьнан барзакъ а. КІентан когахь маьхьсеш яра, зудчун когахь нелар-мачаш. Шеллуш хеьббера ишиь тІеттІа. Зудчо кІанте цхьаь элира, хІорш тІехбовлуш. ТІаккха ший а некъа йнстера дІа-таьІира, кІанта шен жІолмийн мор дІа а такхош. Ишиь лерина хьоеьжура. Уьш тоьпе хьоеьжий хиіра Тайшетана. Жумагельдыс чу лачкьийнехь а, юьхьнг гуш хиллера цуьнан. Къахийтира. Кхарна бийцинчех тера бацара уьш-м, аьттехьа а. Я оцу чекистах тера а бацара, цхьа мисканаш бара. Уьш хІун аьлла бохур бу маьках, ойлайора цо. Цхьаь дан-м ду хьуна кхузахь. Іедална шена дика хуур-кха, синтем бан гІоьртира шена. Амма ца хуьлура. Тоьпа тІе баьргаш а боьгІна, хебаш лавтта кІант дуьхьал хІуьттура. Зуда а, олла а елла лавтта. Анушах тера яра иза, стенца елахь а, цхьана хІуманца. Дог Іийжара Анушах, ма юьхьІаьржа хир яра и, хІорш гинехь. Цхьадика, чу кхоччуш-м доллура ишиь, цунах чу ала мегар делахь.

— Некъ дІа ма буквяхьара, — хадйира цуьнан ойланаш Жумагельдыс. Арсена ма-хуьллу чехайора говр. И сиха ца яхалучух тера дара. Цунна а дара хала, ло бІаьргаш чу летара, мохо хьийза а деш. Юхадирзича хІун дара техьа аьлла хийтира Тайшета-на, Базарбайн аьле. Цара хІун дийр ду? Тхо санна, адамаш дац уьш а? Шина кІанте хьаьжча ца хІоьттира. ХІун хаьа, ишиь иштта хиларх, кхнберш муха бу? Майданыхь гулделлачу шайна юькьехь говра тІера чу тапчин юьхьнг а хьежош, хьой, хьой, хьой, бохуш, шай, Арсен, Жумагельдый схьакьестош лавтта чакист — шешен гира цунна. ДІадахар гІоলেখь дара, хІуьу хилла латахь а.

— Схьайтал архаш соьга, — кІантера архаш схьа а эьна, са-лаза хьалха хиіра Тайшет. — Вовшийн мара а волний, чу охьавижа, йовха хир ю шуна. Цхьа сахьт даьлла хир дацара Базарбайн аьдал хІорш тІехбевлла, дарц чІагІделла даьлча. УгІа а угІуш, тІехьерчара и. Юха ца йирзина доьхо юьйлура Тайшет, амма тІаьхьа дара. ХІинца цхьаь бен некъ бацара — хьалха. Говр халла йоьдура. Амма чехон мегар дацара, хІинца и бен яцара кхарна гІодан. И охьа ца йожахь я некъах ца тилахь дакхочур бара хІорш. Шен лаамехь йитира и Тайшета. Ша шина кІантана тІехьаьрчира. Говр хьалха гІертара, хьайба делахь а и кхетачух тера дара дерриг шех дозуш хиларх. Дарц цІийзара, угІура, цхьаннан кьина доьлхуш санна. Шело кетарех а чехк юьйлура. ГІийланнш карийнера цунна. Амма, хьалха бен, кхин некъ бацара. И хууш санна, дІагІертара говр.

ЦЕРГ ТОЪХНА ТІУЪХК

Арахъ делкъал тІаьхье яра. Доккха ков чІаьгІна дара, ткъа жиманиг, хІинница аранккхинчу кхуьнан кІанта тесна ма-днттара, — ах делладелла. Туьркаш ношъяла йоьллера, бераша хІинцале мустдан долиінера кевина а, кертана а тІехула дуьйшуш, чохъа а, ураме а охъаохкаделлачу диттийн гаьннаш. Сийначу сирлачу стигала хъала а хъаьжна, кисанашка доьхкхинчу куьйгтийн хъакхоргаш дегІа тІе а телош, когара чохъ лелон кІархаш ца хуьйцуш, техкина-а, вахна, керта юххехъ Іуьллучу сийначу гІашка а, масех тІуьхке а хьовжуш лаьттара Гада: цхъа тІуьхк церг а тоьхна охъакхоессина яра, хетарехъ, муьста а хетта. Муьста муха ца хуьлу?.. Амма бераш кхетадел цунах!.. Керта тІехула араохкаделла генаш охъайзош дохкучу берашка ладоьглүш, цкъа уьш човхон дог хуьлуш, делахъ а, юха ойлайнча, и духа кІезга хІума хеташ, хьовжуш лаьттара иза. Цаьрца вара кхуьнаниг а, массара а къардайна, аьрха бер ду бохуш, хаддаза кхуьнга схъавелхош а, хаза дийцича а, хъехар дича а, човхійча а, букъ ма берззийнехъ дерриг диц а дой, бераллин амало вадавой, нштта, хІинца ша диллина дитина ков санна, шегга мел дийцинчинна дуьхъал, корта а телош, ша баьхна «хІаь» дІатосній, ловза хьодуш волу. ТІаьхь-тІаьхъа цунна хІун дийр ду а ца хаьара: нене ла цо дугІуш дацара, етта хан, тоьхчий, човхійчий кхета хан а дІаььллера, цу тІе денна хІусамнанас бечу леткъамаша а дуура са. Долчунна тІе, ша кхо човхор воций хіъча, кхин а «нимам» вала мегаш важа а вара. ХІинца гІовгІа эккхийтина, кертах хъалатийсалуш, туьркан гаьннех каетташ дохку бераш човхош а шечунина коча ваха дзара...

Цхъана тІуьхкана, тохура беран хенахъ буьрканна санна, мийра а ластийна, амма н тІе ца кхеташ, когара кІарх кхоссабелла дІа а бахана, аьрру кога тІехъ хъаьзнна го а баьккхина, охъа ца кхеташ хъла сацавелла, кхиссалуш, тІевахана кІарх кога а туьйдина, корта а ластийна велаькъежира иза. Бераллин шен амал ю, шен гІиллакхаш, Іедал, цул сов, цара хІун зен дийр дара?.. Церан хенахъ (церан хенахъ хьовха) шайш лелийнарг а оьхура дага. Дийнахъ сарале масех керт-беш билгал а йой, буьйсанан бода къовлалушшехъ, шишша-кхоккха цхъаьна а векъалой, майканийн, кучамийн четаш дуззий яхний, хилларш-хилазнаш ца ловруш, тІуьшкаш охъа а юхкий (бен а дацара — туьркаш а, Іежаш а, кхораш а, церг леташ хилчахъана), царна це етташ, керта волуш шай-шай динарг, гинарг, хеттарг дуьйцуш а Іай, геш а дестий боьрзура чу. Нанас мичахъ вара аьлла хайттича, хьенехаьргахъ кино хьовсуш дара бохуш, аьшпаш а буьттуш, ткъа кхана-лама йитта схъаььккхина майка-коч стен бехийна, хІорш хІун хьовкхнаш ю аьлла доьдан и йоьлча, хІинций-хІинций цІулла сараг хьарчабо-кх шен дегІах бохуш, хебаш, кІелдІахула берзан кІезан

бѣаьргаш а кьєрзош, цатухуш ша витича атта ваьлла а хеташ, лелла зама юхайоглург хлуга а дийр дара. Амма цунна тѣаьхьара кхуьнан когийн ларш тѣпаза яйнера, ченаш мохо пана яьхьна, догѣано ѡврашка ерзийна, тѣаьхьа хьажа кор доцуш, тѣаьхьа делла ков доцуш, тѣаьхьа кхайкха мохь боцуш, беккѣа цѣа дага-лѣпам бен, шех дѣсна доь доцуш, хикеманна тѣаьхьа дуьжу хин тача санна, стигалахь баьржа бѣаьстенан кѣайн клур санна, дага-лѣцамийн сийначу паналлехь ешаш, ѡвра цуьнан синхаамийн лар а. Хийла пѣхан беш дѣра яссийра, бодашкахь, куьйган эшарца лохий боккхучу ѡжаца-кхураца гѣаш а цѣаьна чѣта дуьхкуш, кхоьруш, вѣгош, кѣажин пѣенаш детталушшехь, пакѣосташна яхь ца яла, вухавала ца хлуттуш, хѣан-хѣа ала даго ца вуьтуш, гуча а ваьлла схьалацахь юьхѣаьржа хлѣттина ша лийр воллушехь, ткѣа цѣахь дас-нанас дендерг-м хѣа а ца дѣра, царам ѡйттина ѡаржвийр вара. Аьтто а хуьлур кхѣран-м... Э-э-хѣ, аьлла, ши куьг дѣаса а тѣсна, дѣаса сѣттина дегѣ тодѣра Гадас, доккха садаьк-кхѣнна вѣла а кѣежаш. Цѣа зама яра-кх. Цѣа зама... Хийла каравахаза дѣра велира, турси-майка дѣра ятѣийра, дѣттан гѣодах, кѣртѣх хьалатѣйсавелла а, охьаширшина а голаш дѣра ешира, хѣинна и ѡуьллу кѣрг а тоьхна охьакхоьссина туьркѣан тѣуьхк санна ѡолу муьстаргаш бахьанехь. Дѣтта тѣѣра чу ма воглур, кхоьруш бѣгон ког тѣхѣлѣттийна г я гѣнах ѡпсна юьхк каг а лѣй. Цу тѣѣ, хьайца мел верг парт-ѣлий, кѣртѣл дѣхьа а эккхий, тѣѣпаза вайча хьан хуьлуш долу дог ма хѣла-кх... Царна тѣаьхьа тасавелла хьѣ, кѣрта тѣѣ кхачалѣ кхѣн кхуьза бѣртѣл кхѣтара, ког а тасалѣй, ког тасабала хѣуманаш шортта ма хуьлу, кхѣравелла вѣдча-м хѣѣта а...

Кѣртѣл арахьарчѣран коьртѣхь верг кхуьнан кѣант волчух тѣѣра дѣра: вукхарѣл чѣѣгѣа а, дукха а луьйш волу; цѣо майрабохуш, эвх-хьаза бохкура вуьш. Хѣусамда хьалха ваьлча-м «кѣѣладар» а хѣун дѣра, тѣаккха-м цунах кѣѣла а хуьлий хьѣвха, лѣвзар бен, яа шортта муьста, амма царна мазал мѣрза, тѣуьхкаш а ѡолуш.

Цунна дагадаѣра, цѣѣа шай, Адѣй ког боьчу Бакѣингѣѣран ѡжа тѣѣ ваьлла. Цу кѣртахь ѣаш стагга а вацара, цундѣла майрра ала мѣгар долуш шаьшшиннан гѣуллакх дан волавелла хѣѣрашинѣ вол-луш, дѣахьаьжча кхушѣнна а гуш, шайн парѣл кѣѣлахь хѣума юуш ѣачу лулахѣшна (ѣцу ѡжан а, кѣртѣн а цѣран бала кхѣчур бу хьанна моьттѣра) тѣѣса а вѣлла, уьш кѣртѣл сѣхьа лѣлхича, лахар-чу гѣнаш тѣѣхь воллуш хѣлла Ада, охьа а иккхѣнна, вѣдѣла кѣѣлхьа-ра а ваьлла, ша тѣѣхь вѣсча, шѣгахь хѣлла хьѣл дагалаца гѣѣвртѣ-тира ѣза. Амма гѣуллакх ца хуьлур. Вуьш-м, кѣртахь дѣхьа а ик-кхѣнна, вѣдѣачу Адина тѣаьхьа шаьш кхуьур доций хѣѣча, юха ѡ-жа кѣѣл схьа а баьхкѣнна, хьажахь, схьалаьцнѣхь Бакѣинга дѣѣлур вара хьуна вайшимма и, бохуш, зудчо волавелла ца ваьллачу стагѣ бѣхкаш а дохуш, шайна ѣежаш лахьѣн хѣиттира, дѣттан буьххьѣ а лѣтта, саѣала ца ваьхьаш, хѣбна ѣачу кхуьнан бала а боцуш. Ткѣа цѣѣана хѣуманѣхь шѣкьаьллачу зудчо, кхѣн цѣѣа а вуь

техъа цу тlехъ аьлча-м, ша Адина тlаьххье оцу лакха буюххьера чу па иккхина дохко велира Гада. Амма, цхъа делан кхинхетам хилла, вукху кьонахоч шен шеконаш кьобал ца йича юхаелнира зуда. Делашъ а уьш дитта тlе хьалахьобжий-м хаалора цунна, охьахьажа хьовха, бляьргаш тоха а ца ваьхьаш, лацавелла ша lашшехь. Шайна lежаш а лахийина, кестта дlабахара вуьш а, шен чет а дуьзна, шегара даьллачу хьуьнаро дог дуьзна схъа хlара а веара, Адин тlахъаьлла хиларо ша клелхъараваьккхинехъ а, дерриг ша дина а хеташ, я динарг хlумма а клезга гlуллакх ца хеташ. Юха дагалоьцуш хаза хуьлура ишттаниг: цхъацца хlума тlетоха а, цхъаццадерг хийца а, шехахъа доцург лачкьо а (кхин дlора аьлла, лечкьо хlума дацахъ а), доцца аьлча, аьтто баьллачуьра майра хила лаьбара-кх! Хилла даьллачуьнца майра хила атта а ма ду, кхин цунна теш хlотта стаг ца хилча-м муххале. Мел чlогlа кхеравеллехъ а, жимма бен ца кхеравелира я и дира, кхин дира аьлла, ахъ жимма аьшпаш лалорах хьанна хlун хир дара, я хуур дара, хьох хьобгуш, цу хьолехъ нисделча шаьш хlун дийр дара ца хууш, багош а гlовтийна аьлла, ладоьгlуш lаш хилча хьан массо накьост а. Хьан йора хlетахъ цуьнан ойла? Жим-тlам оцу я вукху агlор ца хьовзош хьан дуьйцу хlума цу хенахъ?

Кертал арахьарчара а долиьра шен-шен «хьуьнарех» дийца, кхо шайга ладоьгlий а ца хууш, ша шайн гергарниш болчу вахча и дира, ша хlуьнехдинча вахана волуш и дира бохуш, ша-ша хьалха дийца а гlерташ, цхъаь вукхунах даррехъ теша а ца тешаш, хlаь хьуна, ишта хила а ца хуьлу бохуш, вовшийн гучу а бохуш, юха ша гучуваьккхинчунна тlаьххье, цо дийциннарг гlан деш, аьшпаш а лалош, цергаш а етташ наггахъ йолу тlуьхкаш кертал сехъа а лестош. Маржа бералла яl, церг тоьхна тlуьхк санна дуьсу-кх хьо... Дукха хан ялале, девзиг а хьаьккхна, хlусам-нанас, гlашца а, кхечу тlуьхкашца а цхъаьна, цкъа хьалха кертан маьlle дlа а гулйина, юха, яьхна кхечу нехех а тоьхна, Органан гlайренга дlаяьхна доьза йовн йолчу цу тlуьхке хьобжуш лавт-тара Гада, шен дlадаьлла ткье пхийтта шо юхахъаьжна бляьр-негlар тоххал бен юкъ а ца хеташ и, мел клезга хилча а, ах дахар хlети-вети а дуй хууш, кхин цкъа вухахъажале чекхдаьндолчу цуьнан маьlнех кхета ницкъ цахиларо, цу тlехъ ша гlорасиз хиларо ойланашна тlе гlайгlанан мокха пардо озийна, вицвина. Давн-сарг, хlуманан чомах кхета, цуьнга куьг ца кхоче вала дезаш хlунда хуьлу техъа стаг? Я хlунда ду дlадаьлларг, юха хирдоций хуьушехъ, сел хьоме? Ша кхин юха хирдоцу дела ду техъа? Тlаккха-м башха чолхе а ма дац хlара дахар! Хиндолчух кхета йиш цахиларна хьобгу техъа вайн дегнаш дlадаьллачух? Я дlадаьлларг бен вайн доцу дела?.. И юхадарна кхерам цахиларна ду техъа вайна дlадаьлларг синтеме? Хеттарш, хетарш. Синтем-м дlадаьллачо а дера ца ло, амма цуьнан сингаттам дагна мерза бу, хьоме. Дерриг а дlадаьлларг санна гуш хила деза моьттуш,

ган йиш йоцчух къехка хиллачуьнца, леллачуьнца, дагалецамаш-ца ваха Iеминчун дог-ойла, ткъа къехка гIелъелча — хIуттI, вочу беречо бехачу новкъахь юхаййзина дин санна.

Маржа берийн ловзарш яI, малх чубуьзча диттийн IиндагIаш санна, ца хилча санна, доьза дов-кха шу. Ирс ду-кх, дог-ойла хIоьттинчу минотехь, араваьлла дIаса а хьаьжна, оцу берашка ла а доьгIуш, цара церг тоьхна охьатесна и тIуьхк галлац сел чолхе хилла хIара дахар, хIумма а чолхе цахиларх кхетта, доккха са-даккха йиш хилар а...

— Дуьло, хIей, дуьло! — бохуш, мохь беттара кхуьнан кIанта, — тхан кертахь Iежаш а ма ду!

Гада сихха чуволавелира: вукхарна гале къайлавала везара. Дуьло, дуьло бохуш, схьакхойкхура кIанта-м...

ЖАБИ

Наггахь цхьакIеззига хIума бен ца оьшу-кх стагана ирсе хила...

— ХIей! Линг-тIох vorly! Линг-тIох, линг-тIох!..

— Руб пять, руб пять!..

— Довдалаш, довдалаш! Ва-хьа-хьа!.. — маьхьарний даьржира урамехь ловзуш хиллачу берийн, астагIа Жаби гучу ма веллинехь. Ловзар а дитина, кхунна дуьхьал хьаьлхина, тIекхоччушехь шина агIор декъалуш, го бIра цара, гонаха кхиссалуш, хичаш, бIаьцаш еш, турсеш чу йоьхкинчу ченех-модек юьзначу майканийн четара тIассаш а декош. Уьш доьлура, гIадъовхура, церан сакъералора. Жаби-м, шена и дуьхьара гуш, хезаш дацахь а, цIийивелла, цхьанна ша гой техьа аьлча санна, дIасахьаьжира, шен боларехь, халла хаалуш, гал а волуш. ТIехула делакъажар хьаьдчаха дега-делира балдаш а. БIаьргаш хебира, бIерIаган кIайчу куйнан ла-банна кIелара къоьжа цIоцкъамаш а дегош. Бераш бен, цхьадика, адам дацара урамехь схьагуш.

Бераш-м карзахдуьйлура. И тIаьхьа валинта гIерташ, цкъа хьалхахула дIа а доьдий, юха гонах хьаьвзара. Ишта деш Iедал дара церан, Жабис шаьш тергал ца дича.

— Линг-тIох! Руб пять! Линг-тIох! Руб пять!..

— ХIан, схьалаца! ХIан! хIан! — куйгаш кхийдадора, мер кIел а оьхуш, дист-бIаьра лелхаш, даьржинчу хин сацкъаро хьаьхна цIумарш кхитIе а дастам а похуш.

Жаби юха а хьаьжира гонаха. Нахана дIахезча юьхьIаьржо яра, кхин-м хIума дацара.

— Д-дIа-довла, — хьаьстира цо уьш, лохха, аьрру кога тIе астагIа таьIлашехь вуха а хьожуш. — ГIовгIа ма с, шу дика а дай. Д-дIадовла... — холчухIоьттинчу цуьнан аз хIездара.

Амма бераш духадерза ца туьгура. Цо аьлларг царна хаза а ца хезира. Уьш мелхо карзахдуьйлура. Дегабаам кьежира Жабин бегабелачу юьхь-басехь а, озаделлачу балдаш тлехь а. Дог лаьв-жира. Хаьцар тоьхначу хаььжа тлехула шело кхерстира. Ша-шаха бляьргашка кхевдина куьг, цхьаь дицделча санна, хаььжа тлехь а сецна, юьхьа тлехула охьашершира. Тлаккха, воьхна, саца а сецна, охьакхевдина, тлулг схьаоьцу кеп хлоттийра. Бераш генна хьалха дласахьаьлхира. Жабин куьг-м лаьтта охьа а ца кхечира.

— ЭхI, дела дахаде шу дукха, — доккха садаккхира цо, цхьа бега мохь гира охьабаьлча санна, меллаша дегI хьала а нисдеш. Берашца ловзу дегI дацара и.

Цхьана кертара араваьллачу жимчу стага вуьш човхийча, гуттар члогла вуьйхира, шегара цхьа ледарло яьлча санна, ций а луш:

— Дитахьа, диталахь бераш... Бераш ма ду уьш... — жимчу стаге длахьжа а эхьхеташ, болар сихдир, дагахь цунна баркала баьхна а ца волуш. Шена тлаьхьа хьоьжучу цуьнан бляьргаша букь а багош воьдура хинца, бераш а дицделла, жимчу стага уьш човхош мохь туху мосазза хеза, юх-юха ций а луш.

Анийин жима тиша ков а диллина, дуьйцинчу серех го бинчу керта кхаьчча, шена тлаьхьа ков тле а члаьгIна, цунах букь глортош дла а таьйна, абто куьйган пхьош хьаькхна, юьхь тлера хьацар дла а даьккхина, веьха лаьттира Жаби. Дагаваьлча, уьйтлаьхь масех глулч яьккхина, сецна лохачу керта тлехула ша схьаванчу урамновкьа вуьхьаьжира. Тоххурехь хIара виц а велла, ловзуш дара бераш-м. Вела а кьежна, корта лаьтийра Жабис.

Юьртана йистехьо лаьтташ бара Жабин жима бахам. Беркьа сурт дара бляьргашна гуш дерг: лоха, кегий ценош, жима уьйтле, жима керт. Нехан яккхийра, яьржина лаьттачу керташлахь, тлаьхьара тле даьккхина сагIин дакьа санна, кьовзийна. Амма царех а ша дан хIума дац аьлла хетара цунна. Га доцу сара санна, цхьалха волчу кхунна хIун оьшура кхин бахамаш, хIун дора, кху доккхачу дуьненах, йома йоккхуш санна, кертан элари юкьа лаьцначу лаьттахь?

Ткьа дуьне доккха дуй Жабина хаьара. Глехьачул гез а динера цо и, маца, мичахь ша цуьнан кийра вуьжур ца хууш, дегIах, сих дог а диллина, дагахь доццохь, гена махкахь воьжча шена кхочун долчу гIазотан декьах тоам а бина, мехкан балина, бо-хамна орцах ваьлла юкь а йихкина. Еха оьмар елла а хиллера кхунна дала. Букар тала боьлла букь маьлха кIел а хьовзош, меллаша, учина хьалха ах лаьттах а бахана лаьттачу боккхачу чхара тле охьалахвелира Жаби, шен аьрру ког, шина а куьйга лаьцна, хьалха дла а бахбеш. Лаьттан бляьра воглавеллацохь дIатийра. Еза яра тлехьаьлхина ойланах. Даьссачу дуьненах лан хала а яра.

Кхузткьа шо сов хан яра Жабис хIара латта хьоьшу. Цу тле

цхъа ког а бацара, аьрруниг, гоьллец. Цуьнан метта хара дечиг
яра, аьчкан члагарш а йолуш, — протез. Там тлехь битина цо
ког олура цхъаболчара, хетарехь, цхъаь хуучара. Жабис ша хлум-
ма а ца дуйиура, цхъаьнгга а, я цуьнга и дийцахъара бохуш стаг
а вацара. Лулахоша тамашийна стаг ву а олуш, дика-вон хилча
нахана юкьавалар бен, нза а лула-кулахь, кхин адамэщца тле-
каре йоцуш, цхъалха стаг вара иза. Нана-Нохчийцохь гергара нах
цуьнан цахиларан-м шеко яцара цхъаннан а. Хилча, убар санна,
кху керта лечкьина а ца лаш, шен нахана тле длавахана хир вара
олура цара, цу хьокъехь кьамел иккхича. И бакъ а дара. Бацара
Жабин, дог дуткъделча тлетовжа шайх бобулуш гергара нах.
Кхунна шен а, хлара шайн а гергара хеташ хилларш, тлаьххьар-
ниш а, кхуо а, наха а Сибрехахь длабоьхкинера. Ша хаьал хил-
чахъана боу хиллера хлара, ледал даьккхинчул тлаьхъа дуьхъара
диллинчу Соьлж-гIаларчу берийн цийнехь ваьллера пхийтара а,
ша нохчи вуй, йоккхачу мехкдаьттан тлехь балхахь хилла шен да
а, нана а кIайгIалгIазкхаша гIала яьккхинчу хенахь дийна хи-
ларрий бен хууш хлума а доцуш. Цу цийнера дIа балха а вах-
нера, цул тлаьхъа зуда а ялийнера. И ялийичул тлаьхъа бен ца
кхеттера нохчи бохучун маьлнех а. Цунах кхетта, шен тамарх,
цийх йоллу амал меттахъяла йоьллучу хенахь там тле вахнера.
Цигара цIавар Сибрехахь вossa дезаш а, зуда бахъанехь карийнчу
гергарчех кьастош а нисделлера. Цундела веьнера, Алматара вог-
гIушехь, кхуза а, кху юьрта, шеца цигахь доттагIалла лелийна
Ахьма бахъана долуш. Цунна луллахь лаьттан коржам а, цийнан
лаппагIа а эцна охъа а хиьнера, ша санна, декъаза дуьне дууш
йоллучу шен хIусамненаца цхъаьна.

Амма охъахиьна дукха хан ялале иза а, хIинница ши шо хьал-
ха Ахьма а, цуьнан зуда а, цхъаь вукхунна тлаьххье, кхалха а
кхелхина цхъалха висира.

Жабина хаьара, ша миска вуй, дукхахьолахь, цундела кьехка-
ра нахах а. Нехан кьинхетамах, доглазарх кьехкара, цунах шена
яла гIоли йоцу дела, мелхо а цхъаь шех кьахета воьлча, ша кхин
а воккха миска а, пекъар а хета дела. И хууш санна вуьтура на-
ха а, дукха даг чу ца гIерташ. Цхъаберш цуьнан амало герга ца
буьтура, вуьш шаьш цунна чов ярна кхоьруш ларлора. Цхъабол-
чарна-м, боккьал аьлча, цуьнан дог ду-дац а ца хаьара; цуьнан
даг чохь-м хIун хир дара аьлла хеташ берш а бара.

Оцу доллучун ойлаян хьекьал ца кхочура берийн. Царна шайн
самукьадаьлларг нийса хетара. И нийса а дара.

Цундела, цара мел халахетийтарх, тоха-м муххале ца тухура,
сардам боьллина, кIоршама дош аьлла а, кьа а ца латадора
Жабис шен сина. ХIоразза а, цара ша холчухIоттийча, схъа а
вогIий, кху тIулга тIе а хуйй ойлайора, ларамаза шен бIаьргех
хин гIадам кьедча, ша-шена хьалха юьхьIаьржа а хIуьттуш, хIин-
ца санна, сихха куьг хьокхий и дIа а боккхуш. Ойлайора хилла-

чух а, долчух а, ткъа хиндерг цуьнан дан а дацара. Ойлайора дуьненан а, дахаран а, адаман а, сел тамашийна кхоьллина долчу, дог дерг а, доцург а, хахкаделла доьдучу, гленаха санна, наггахь некъ а па къасталуш. Ойлайора. Дукха йора. Мел ярх, алсамъялар бен, кхачалуш и а яцара.

Коьртара б1ег1аган куй схьабаккхина, шалха а тоьхна, гоьл т1е а биллина, даьхьна, баьшначу коьрта т1ера дуьйна охьа, куьг хьабкхина ойланаш къахкийра Жабис. Ишта 1ийра цхьана юкьана, юх-юха юьхь т1ехула куьг а хьокхуш, ойла а еш, х1ораза а доккха са а доккхуш. Т1аккха, г1овтал санна, охьаохьуш йинчу баккхийчу нехан кучан некха т1ерчу кيسانара т1елхнгьдаьлла паспорт схьаййцира, юха цу юккьера сурт а. Го кег а белла, сонешкахула а, цхьаь юккьеша а — масех сиз а дахана, хено-замано дерриг маж а дина дара и, т1ехь дехьай-сехьай 1аш х1арий, кхуьнан х1усамнана Себилий, кхаршинна юккьехь 1аш пхи-ялх шо хир долу к1анттий а долуш. Бакьду, х1инца цу т1ехь верг х1ара ву ала мил-мила а х1уттур вацара. Раз баккхина тиллина холхазан куй а, дег1 дузуш юьйхина логехь ши нуьйда юллуш йолу салти-к1адин коч а йолуш 1ачу къонахчух геннара тера бен вацара х1ара х1инца. Себила-м юста а яцара. К1ант вела а къежна 1ара, т1ехьабжча оза велахь а, т1ахьаьлла бер хетара 1за, шен д1ах1оттаран кепе хьабжча а. Ткье итт шо сов зама яра цу суьртан. Жабн къанвала а, тишвала а кхиьнера цу хенахь, Себила д1аерзон а, боккьал аьлча и йицъян а кхиьнера, амма и шаьш-шнна юккьехь 1аш верг цхьа зил а хийца ца луш, виц ца луш ву. 1за данманна а жима виснера, х1инца кхуьнца ловза г1иртина и къардайна бераш санна. Уьш санна 1за а хир вара бохург дагадеьча, ца тийшира Жабн. Паспорта юккьера кхин цхьа сурт а схьаййцира важа санна тиша. Дела а къежна схьахьожура вукху к1ентан хеннара йол-к1ант. Шина а суьрта т1ерачу берийн аматаш дуста х1оьттира, хьежа мел хьийжн а алссам вовших тера хеталора церан хьажар а, къажар а, юьхь а, мара а, бат а, — дерриг а. Т1аьххьар а церан вовших тера доцу аматаш леа а велира. И т1аьххьарчу хенахь хила доьллера кхуьнца. Цунах кхера а веллера х1ара, ша талха воллу тейха аьлла хеташ, наха дуьйцург цхьа бух боцуш дац-кх хьуна олий а хеталуш. Делахь а бераш ч1ог1а цхьатера дара, и ишта хила йиш йоций а, хьалха ца хиллий а кхунна хуьушихь дара-кх и ишта...

Шог1ачу шаре а бирзинера т1ом, чекхбала дагахь а боцуш. И болабеллачу хьалхарчу деношкахь дуьйна цуьнан дукъ текхош вара Жабн а. Х1ун диснера ца гуш, ца 1овшуш, да деш? Х1умма а. Дахарний, 1ожаллний юккьехь долчух цхьа а х1ума ца диснера. Мапалла а, хьогалла а, эшам а, эхь а, са пхенашка кхачош, дег1 а, са а ч1апдеш, лаьттах д1алатош, т1аьхьа меттавеьча лаьттах кадиттинчу куьйгийн м1арех тиссина ц1ийш а хуьдуш болу кхерам а, 1ожаллин шийлачу хоршане кхаччалц — дерринг лайне-

ра, дерриг девзинера, амма вала-м ца веллера, Ёозза догдилли-нехь а дуьненах, дахарх. Вала а ца веллера, киллолла а ца ев-зинера, мелхо а чIагIвеллера, воьллера дерригенах а, шех, шен накъостех бIаьрг а буьзнера. Эшамах, эхьах чекхваьлча дикахо бевзаш хиллера толамман мах.

Луьрчу тIемашца хьалха гIертара хIорш. ХIора гIулч а Ёо-жалле йоккхуш яра, цунах чекх — дахаре а. Кхин некъ бацара. Цунах кхетара. Цундела оьгура денна кхуьнан накъостий а, да-хар кIорднийний, ца дезашший ца оьгура. Кхажбаьлларг вехар вара, кхажбаьлларг вужура. Ишта яра кхел, къиза, луьра, амма нийса. Муьлхха минот а тIаьххьара хила тарлора кхуьнан а. Иза а яра нийсо, эгначаьрца а, дийначаьрца хIара цхьаьна нисвеш йолу. Цундела кийча а вара муьлххачу минотана а. Тахана а санна. Тахана шайна хьалха Iуьллу оьрсийн жима юрт схьаяккха дезаш бара хIорш. Шайш мел-муьлш ду кхунна ца хаьара, амма шайш дуккха а дуй-м хаьара. Дуьхьал лаьттаху мостагIчун ницкъ боккха бацахь а, меттиг цунна чIогIа аьтто болуш нисъел-лера.

Сатосуш дара. Ахсахьт гергга хан йнснера атака йолон. МаьI-маьIлехь, юкъа-кара цхьалха герз долу хезара. Нагахь, самонна делахь а, йоцца пулемет а екара, дехьара схьа. Серлонан ракеташ а хIинца, син билгало яржа йолаелча, севцира, «пишш» деш стигла кхозучуьра. Седарчий а хьалалевчкьинера, беса гун цхьа масех боцург. Де декхна хир долуш дара, и хаалора, гобаьккхина анайнстехь дIасаяьржаш, гIоттуш йолчу серлонга хьаьжча. Шен пхьаьзза йолу топ шинна голи юккье хIоттош цуьнан беа, ира цхьамза ирах а боьгIна, сихаллехь гомхо яьккхинчу сеттаху савь-гаран шийлаху пенах таьIна Iара Жаби, мостагIчуьнгахьа букъ а берзийна. Дуьхьал а хиьна, кхунна юххе ши ког а гIортийна, пхьуййша чу лечкьош, цигаьрка уьйзуш, ойлане ваьлла Iара дот-тагI Василий а. ХIинца юха а шен цIахь бисинчу доьзалх а, шен царна сагатдаларх а дийцина ваьлла дIатийнера иза. Цо-м и денна дуьйцура, делахь а тахана чIогIа Iаьткьинера и Жабина. Селхана деанчу кехата тIера зудчун цхьацца хаамаш юх-юха дага а льцуш, кхунна шайн юрт а, лулахой а, церан хьашташ а девзаш санна, кхунах дагавуьйлуш, дуьйцуш лаьтташехь, берийн хIумнаш а детташ юкъа и воллуш, шениш дагабаьхкинера кхунна а. Шениш аьлча а, ша тIам тIе воьдуш, шен ден цIа дIаяхийтина Себила. Муха Iа техьа иза, муха йоллу техьа?.. Синтем ца хуь-лура дагна. Сингаттам лаьттара.

— Вася...

— Ахь хIун элира, Жора? — боккха баьккхина кIур чу а тоьхна, дIахийцира Ийина-а вистхиллаху Василийс.

— Схьагайтахьа хьайгара сург.

— ХIун сург?

— Селхана кхачьнарг. Бераш тIехь дерг...

— Хла-а, — четара схьадаьккхина схьакховдийра вукхо сурт. Селханлерчу кехатца кхаьчнера и.

— Ирс долуш стаг ву хьо, — доккха садаьккхира Жабис, суьрте а хьожуш.

— Хлаа, — тлетайра шен ойланашкахь волу Василий а. — Ирс хлун ю-м дера ца хинера суна, — элира, бехкала вахча санна.

— Э-э, ма аьллахь, Вася, мегар дац хуна. Ма аьллахь, кьилахь ду хуна, — корта лестабора Жабис. — Сан велара цхьа клант. Кхи-м... — аьллачохь хедира Жабин.

— Хир ву, Жора. Хир ву. Вай-м даха дезаш дай. Ду дера. Дала йнш ма яц вайн, вешан берийн ирс а ца гуш, — са тедира вукхо.

— Дала йнш-м хьаха яцара, — хала кьурд бира Жабис. — Делахь а массарна доьгIна дац-кха и ирс а...

Василий вист ца хилира. Дан гIо дацара. Цунна хьара, Жабис зудчуьнца яьккхинчу пхи шо заманчохь церан бер ца хиллий а, хилийта гIерташ кхара дукха дарбанаш лелийний а, хир ду аьлла дегайовхо кхуьнан даг чохь ца йисний а. Жабис ша дийцинера и цунна. Цкъа охьаялхийнера-кх, дог дуткъделлачохь, шен гIайгIа а, гуттар цо дуьйцуш хьаха а хьаьхна, цо дийцича ша а дийца мегар ду моьттуш, дийца ца хIуттуш, хийла ша садиттинчул тIаьхьа. Дийца а дийцинера, дийцина ма веллинехь докхо а ваьллера. Я гIоли а ца хиллера. Шегахь кьийлар гIоли а долуш хиллера шен гIайгIа, нахана дIа а ца оьхьуш.

Шен берхIийтта шо кхаьчча ялийнера Жабис зуда, кхин йишаваша а доцуш волчу шен, нехан санна, бер-кер мукъне кхиаре сатуьйсун. Амма доьгIна ца хиллера и кхунна. Василий дика кхетара доттагIчух. Кхеттера кхуьнан амалх а.

— Ванах, оцу немцойн дац-техьа бераш? — ша-шега санна элира Жабис.

— Хир ду дера, церан а-м бераш а, доьзалш...

— ТIаккха тIом дага а муха беана техьа царна? Повсарш.

Василий велакъежира.

— Беана-кх, Iовдалчу хIуманна хьекъал ма ца оьшу, — тIаьхьара клур а баьккхина, эткин айри клел тIанийна дIаяйра цо оьзна яьллачу цигаьркан юьхьиг. ДIатийра ший а. Цхьа хан елира иштта.

— Цхьана агIор-м дика а дара и... — йохийра тийналла Жабис.

— Хлун?

— Сан тIаьхьа дIса бер доцуш ду-кх... Сох хIуьу хилча а, цхьадика, беран дог-х лазор даций...

Ала хIума ца карош, вехха вахвелира Василий.

— Бераш вайн массеран тIаьхье ю, Жора. Церан дуьхьа ловш ма ду хIара дерриг а. Вай-м дехар ду хуна, цхьа хаза...

И ишта хирг хиларх теша чIогIа лаьара Жабина.

— Тлом чекх ма-беллинехь Украинне дларлур ву вайшиъ, — ладогІна-а элира Василийс, доттагІчун дагах кхетта. — Сайчун-на юххехь цхьа хата а хІоттийна, тоьхна хьуна цхьа Маруса а ялийна. — Велавелира иза. — Марусас виір ву хьуна кІант...

— ДІавалахьа, Вася.

— Вайъ, шун нохчийн мегаш ма ду шиъ а, кхоъ а зуда ялон!

— Мегаш-м хьаха ду...

— Кхин хІун оьшу хьуна?! — кьар ца лора Василий. — Хьан хІусамнана-м вай сиха бертаялор ю.

Дуьне Іадон санна, кхарна генна тІехьара схьа шакарш а зий-зош, мостагІчун саьнгарш йолчохь лелха евллачу яккхий тоьпаша кхачийра кхушиннан кьамел. ХІарашиъ вовшашка хьаьжира. Сахуьлуш серлаяьлла йолу стигал, латтий лелхаш ду мотталора.

— Долалуш ду хьуна, — саьнгар чуьра хьалакьедира Василий. Оцу хьалха Іуьллучу юьртахула ваьлла бен шаьшшиъ Украинне кхочур воций хаьара цунна.

— Доладели, — элира Жабис а, — хІан, дІадилла хьайна, — аьлла, сурт схьа а кховдош. — Дала дахадолда хьан и шиъ.

Некха тІехула хьала-охьа хьаькхна ши куьг а цІандина, ийцира Василийс сурт дІа. ТІаккха, дуьйлучу герзех уьш лардеш санна, мостагІчун агІорхьа букъ а берзийна, шен шина бере хьожуш, сацавелира. Юха, Жабина велакъажа а тохавелла, тужуркин нуьйда а якккхина, некха тІерчу кисана дІадиллира, кхидолчу кехаташна юккье.

— Шек дІа ма вала хьо, Жора, дерриг дика хир ду хьуна. Вайшиннан бераш даккхий хилчахьана, цара кхобур ву вайша, — доттагІчун дог аьа гІертара иза. ДІадехкина ваьллачул тІаьхьа, юха цхьана хІуманна дагаваьлла, дерриг кехаташ а, сурт а, схьа-даьхна, хечни кисана а нисдеш:

— Кхеташ ерг, дукха хьолахь, некха тІе ма кхета, — бехказ-волуш санна хьаьжира. Жабин даге ов туьйхира. Василийс кьамел хийцира сикха:

— Хан хуьлуш ю моьтту суна, — атакина кечло аьлла, кар-кара луш догІу, буьйр дехьа дІа а луш, саьнгар чуьра хьалаэк-кхаш атта хилийта ког хІоттон меттиг кечъан хІоьттира, Жабис шен топ а йиллира саьнгар йисте хьала. Яккхий тоьпаш цІехьана севцира. ХІинций-хІинций бохуш Іашшехь, дукха цІехьана дийкира атаке кхойкху командиран аз а. Делахь а саьнгар чуьра ша хьалаэккхаш цхьа дайн хийтира Жабина дерІ. Саьнгарш чуьра дуьйна хьала дийкира «ура» а. Іожаллина дуьхьал керчира маьршачу дахаре сатесначу адамиин хІордан тулгІе. Цу тулгІено ша хьош санна хетара хІоранна а. Долуш цхьа а герз а доцуш, дерриг дуьсенахь а, лаьтта тІера хьала стиглан Іаьршашка кхаччалц, цхьа «ура!» бен хезаш хІума дацара цхьана юкьана. Ши доттагІ, гуттар санна, юх-юххехь вара, вовшашка дІаса ца хьаьжча а, цу-шинна хаалора и. Ванах, мостагІ ван а вуй техьа цу хьалха аьл-

ла Жабинна дагадарца девлира герзаш а. Шакаршца лерга юхехула лекхалора шокъалеш. «Шумм-цумм» деш, сауьйзуш, лаьттах летара уьш кхунна хьалха а, когаш клел а. Хаац, я адамаш лардеш, лаьтто шена уьш тлеуьйзура а, амма дукха довха даш худура цо шен кийра. Дукха худура ций а, узарш а, лазамаш а, пелалташ а. Къаьсттина хала тлеоьцура цо ций, и дла ца худалуш. дата а кхуьура. Ткъа адамаша и хинца тергал а ца дора. Церан йиш яцара и тергал деш лан, цуьнан ойла ян а. Ойла цара тлаьхьа, тлом тийча йийр яра, ечара, ян дийна бисинчара. Ткъа хинца, «ве! ве!» — бохуш, лере, даг чу, сих южалло хьеречу шовкъе тесна, хьалха вуьгура массо а. Мостагичун чларлонна герга мел кхечи а алсам оьгура Жабина гонахъарниш. Охъавоьжнарг я, вист ца хуьлуш, сацкъарла лета тлул санна, бертал кхетий длатоьра, я лазамечу узарца, бух хадийна дитт санна, везза охьа а хаьрний, меттах хьовш а, ца хьовш а, гуттаренна йилла вуьсура. Тлаьхьа воьлург, цунна тлехула а кхоссалой, кхин а чехкаволура.

Мостагичун саьнгаршна тлехкочуш ур-атталла мерцхалг а даккхаза вара Жаби а, Василий а. Кхеран тохар ла ца делла, чларлонаш дла а туьссуш, бевдда немцой юртахула баьржира, аьтто бол-болчохь дуьхьало а еш. Царна тлаьхьа ваьллачохь дласа къаьстира ши доттаг. Шина сохьтехь а ца дахделира и тасадалар. Юрт схьаяьккхинера. Тлом длатуьйшсехь Жабина дагавеьнарг Василий вара. Иза шена уллехь ца гича пецваьлла дласа хьаьжира. Вацара. Хьаттинчо а ца олурга гина. Бляьрза хьавэзира, даго бохам хьоьхура. Хоьттуш, лоьхуш, хьаьдда хьийзаш плеххьана тлеоттавелира. Цхьана цийнан маьлехь йуьллуш вара, бертал а воьжна. Аьру куьг некха клелахь доллура, важа хьалха длатесначохь диснера, автомат а буйнахь. Охьа ца вожа кховдийнчух тера дара и, ца карийнера тлетовжа хлума. Тлехкетта аркъал верзийча, ангали санна, лацабеллера ши бляьрг. Хетте а некха тле лерг дуьйгтира, са чохь хиларе догдохуш, шелвалаза а хилча. Амма вацара, вацара Василий. Воьхна дласахьаьжира Жаби, хинца дуьххьара гуш санна велла стаг. Тлевсанчу цхьана салтичо къевлира веллачун ши бляьрг дла а. Аьру куьг нийсса даг тле лацаделла дара, дерриг цийх а дуьзна. Цо цигарчу кснара дладаьккхина берийн сурт дагадаера Жабина. Бляьргех баьлла хин тладам, охъашершаш, соцуш, юха а охъашершаш, текхна, шина дийнахь яшазчу можа юккъехь сацабелира. Цунна тлаьххье кхин цхьа а, вуьху бляьргх. Йийн егон йолнира белшаш а. Зуда санна воьлхура и, тлехиттина лаьтташ салтий а болуш.

Тлаьхьа, кхелхиннарш длабоьхкина шаьш девлча, Василийн ши бер тлехь долу сурт шена дийхира Жабис, цунна тлехьа тле длаяздира цуьнан адрес а.

Тулга тлехь йачу воккхачу сага меллаша хьалаайбира баз-

белла кьоъжа корта. Меллаша дласахъаъжира. Стагга а вацара кхуьнан бала болуш. Доккхачу дуьненахъ, плелг санна, цхъалхха цхъаъ вара.

Пом чекхбаьллачул тIаьхъа цкъа хъалха шен хIусамнана ле-хира Жабис. Кхунна-м наханачул масийтта бутт хъалха белира п чекх, госпиталехъ, гоьллец ког дIа а боккхуш. Цигахъ хири, нохчех хилла бохуш дуьйцунийн бакъдерг а. Шега бехк кхийдош стаг вацахъ а (тIам тIехъ нохчашца хиллачарна дика хаъара, нохчий муха нах бу), охъабаханчуьра корта хъала ца айбалуш, велира госпиталера ара. Воьддушехъ Казахстане вахара. Цигахъ дайначо гуттур дог хъаьшира, дар а вира дуьненна а. Делахъ а жим-жимма догIуш, меттадан доладелира са. Ваха везара, шен дуьхъа ца вахахъ а, гонахарчеран дуьхъа мукъне, байлахъ дисинчу берийн, зударийн дуьхъа.

Хилларг хIун-мила ду хиъна, жимма гIуллакх меттадан дола-делча Василийн доьзал лаха а вахара, шена Iедало могуьйтур доший хуьушехъ. ХIора кIирнах комендатурехъ куьг яздан де-заш вара, гIаж таккхол волчунна тIера коша верза кечвелла-чуьнга кхаччалц волу нохчо. Юьртара кIоште воьдуш а леррина бакъо хила езара, вуьшта вахначунна набахти яра кийчъа лав-таш. ХIетте а вахара Жабн, Себиле бен хIума а ца олуш. Ца вахнехъ а мегар а хиллера: Василийн зуда а, ший а бер а хIал-лакхиллера. Нийса церан цийна тIе кхетта хиллера йоккха топ. Эшцахъ шен кийрара цхъаъ хъадча санна хийтира Жабина. Кхин цхъа каш а дижира кхуьнан даг чу, кхин цхъа барз а хIовттира, Василийн, гергарчийн, бевза-безачеран баьрзнашна юхе, кхо дакъа а долуш кIелахъ. Ткъа цхъана коша ший—кхо-днъ а да-къа дIадоллар-м кхунна дика девзинна гIуллакх дара, тIамехъ а, Казахстанехъ а.

Итт шо хъалха кхелхира Себила. Цул тIаьхъа зуда а ца ялий-ра. Ахьмас мел хъахийна захало а юхатуьйхира, цхъацца доцу бахъанаш а хIинтош. Шен бIаьсте чекхъаьлла хетара. Даьккхиша заза а, кхийина стом а боцуш, тIекхъачнера гуьйре.

Халла гIоьртина гIаьттира Жабн тIулга тIера хъала. Некха тIерачу кисана, дагна улле дIадехкира суьрташ а. Шен бIегIаган куй коьрта а тиллина, чувахара. Дахар ду-кх хьо а, аьлча сан-на, гIийла цIевзира цийнан nel. Дахар-м дан а дара гонаха, бок-къул а — хаза а, сирла а. И хаъара берашна, и бен хаа а ца хаъара. Урамера схъа хезира юха а церан гIовгIа. Уьш ловзуш дара. Тоххурехъ дицделлера царна «линг-тIох» а, «рубъ-пять» а. Бераш бераш ма ду, царна алий бен ма ца хаъа, ойлайора маьн-ги тIе дIатаьIначу Жабис.

Сибрегахъ, ишта олура хIетахъ Казахстанехъ, дукха лийлира хIарий, Себилний лоярашна тIехула, цхъамма дийцичух ца теший, кхечунна тIе доьдуш, догдилла ца туьгуш, ца лууш. ХIума хууш бу бохучу пахана тIехула мел лийлира, дешначарна тIехула а, ца-

ра массо а тайпа хиш кечдеш, жайнаш дохуш, кхиндолу молханаш лелош. Догдиллина шаьшшинь даьлча, лула юьртара, тлера данана а делла девешин кочахь дисинчу кхаа берах жимахволу клант валийра, кхозлагла шо долу. И сикха сха а ийра, кьаьсттина кхунах. Кхо лела а вора гира-керара оха ца вуьллуш. Масийтта шарна бен делла ца хиллера амма и ирс. Денна аьлла тлаьхьа охуш, цхьацца бахьанаш а хлнттош, жимма а аьтто нисбелча клант юха длавига дагахь лелаш волу деваша а, цуьнан доьзал а, хала делан балица тлаьхьара баьккхина, клант дикчу хлусаме кхаьчна хиларх тешийна, сапарглатдаьлла далале хилира дагахь а доцург. Кхин цкьа а дуьйхира дуьне. Борхлагла шо долу, гурахь ишколе вахийта кечвина клант велла ца веара, лийча ваханчуьра. Кьонахчунна санна доккха тезет а хлоттийна длаверзийра и Жабис. Яа сискал а халла яккхалуш, лечуьра клелхьара бевлла, хлиница чу садан доладеллачу нохчашлахь воккхачун тезет а наггахь бен ца доьрзура иштта юьхьклам болуш. Делахь а ца хьабира цо кхуьнан а, Себилин а лазам. Шен а, зудчун а садаа долнийра Жабис, наха делан кхелана реза хила веза, дала динчуьнца члнр хила йиш яц, дала динчунна оьглазла яр леса хлума ду, кьилахь ду бохуш кхулушехь, шаьш сха ца валийнехь клант лийр вацара аьлла хеташ. Далла оьглазла йира, цхьаболчу нехан дикка блаьрг а бодуш, ледара кьонах хилла и Жабис аьлла а хеталуш. Амма ерзаза йисина чов яц, хьааза бисна лазам а. Цул тлаьхьа кхин ца хлонттира и бер тлелаца, клел сецира делан глуданна, шена лесадаьлла хетачу шен сина цуьнга гечдар а доьхуш.

Хлиница дерриг цуьнан дахарх бухадиснарг и ши сурт дара — Василийн шинна бераниг, клант лечу шарахь даккхийтина шайниг. Уьш бара тахана цуьнан гергарниш а, доьзал а. Бакьду, деа шарахь южаллин блаьра хьежча кхунна кхаьчна дечкан ког, Толаман ткье итт шо кхачарна елла юбилейн мидал-м яра кхин а. И ког массарна а гуш бара, ткьа мидал, ларьеш длаийллина елахь а, цхьанна а гойтуш а, юй хууш а яцара. Цу шийлачу аьчкан ницкь ца кхочура дахарна шелделла Жабис дог дохдан. Кхин цхьа бакь а дара: тлаемехь яьхна мидалш а кхаьзнера кхуьнан некха тлехь цхьана хенахь. И а ца хаьара нахана. Уьш кхоь яра. Уьш дагаяьхкича хлиница жимма йовхо кхетара Жабис дагахь. Дикка докко а ваьллера и, хлетахь ша динчунна. Кхо уьш берашна длаелира, хлетгахь, Казахстанехь, шен ког а такхийна, дуьне-нах а, дахарх а догдаьлла лелачу хенахь. Муха ца ло, дехча, дог а царна дладаллал, царах кьахеташ, церан дакьазалла ла ца луш лелаш ша хилча. Цара кхуьнга йийхира, кхо дла а елира, меллаша некха тлера сха а яьхна. Ткьа хлиница цара, аьлча а, уьш санна-чара, Жабис, ахь тлом бица, делахь хьан мидалш мнчакь ю аьлча, язлора и аьчкаш. Докко волура, дла ца елলেখь олий доглура дага. Амма хлетахь уьш дла ца яла а яцара йиш, цу аьчкийн дуьхьа ца

бинера кхо тлом, цу берийи дуьхьа бинера, ткъа уьш, кхуьнан дан
гло а доцуш, денна леш дара. Цара йийхира, кхо длаелира. Цу
тле, кхиссина уьш длаяхийтар а дош хеташ бацара цу хенахь
нохчий-м. Иштта дина меттигаш а яра дуккха а: тхайх тешам
боцчу ледало елла хлорш тхуна а ца оьшу бохуш, схьа а йохуш,
длакхиссиера, фронтера шаьш духадоххушехь, дуккха а наха.
Жабис а елира-кх дла.

Цеххьана цхьаь шег а кхойкхуш санна хийтира Жабинна.
Маянги тлера жимма хьала а айалуш, длакхевдина, коре оьлдинчу
кисин тлам длахилийра цо. «Цкъа аравалахьа!» — мохь туьйхира
почта делаш волчу кланта, шен куьйгарчу цхьана хлуманца уьшар
а еш. «Кехат-х ца деаний-техьа соьга?» — дагатесиера Жабинна.
Хьала а глаеттнина, аратекхира и: «Хьобга хьаьнгара догтур ду и?»
Хлара аравалла а валале кхаь баьккхира кланта:

— Хлара кехат ду-кха хьобга, — вела а кьежна, вилспета тле-
хула баьккхина ког кхин охьа а ца боккхуш, лохачу керта тлехула
сехьа кховдийра цо конверт.

— Соьгий? — цецвелира Жаби. — Мичара? — схьаэца ца
хлуттуш, сацавелира. Клант конверта тле хьаьжира.

— Киев, Ленинан проспект... А-аь, Коваль В. В. — ша дешна-
чунна ша а белшаш а саттош, схьакховдийра кланта.

— Коваль... Виктор... — дуьйжира меллаша Жабин дегочу
балдах. Блаьргаш тле куьг хьобкхура цо. Юха, сихха длакхевди-
на, шина а куьйга схьанйцира. Кийра хьаьддачу йовхоно «ловв»
аьлла, цлейиллира дагах. «Дийна ву?! Дийна ву!» — детталора
хье чу. Шолгла малх кхетча санна, серладелира дуьне. «Виктор,
Виктор...»

Боккха стаг жимма тергалвеш а лаьттина, вилспет длайола-
ялийтира кланта. Амма, халла конверт яьстинна ваьлладу Жабис,
сихха сацпйра иза.

— Схьавоьллахь, духавахарг, — бохура цо, кехат дла а кхий-
дош. — Дешалахь хлара. Це хлун ю хьан?

— Ваха ю-кха, — элира, вилспет дла а хлоттийна тлевчанчу
кланта.

— Дукха ваха хьо дела, Ваха. Дешал ахь, дешал, — шен
блаьргех охьахьовда кечделла блаьрхиш лардеш, блаьргех куьг а
хьаькхна тлевогавелира Жаби.

«Маршалла ду хьобга, тлеман доттаг!! Доккха, мерза маршал-
ла! Тахана, тлаьххьар а, хьан адрес а хьтна, яздо ас...» — клен-
тан аз, дол-долуш, гена долуш дара. Цу озо, шерех чекх, буьрсачу
тлеман кьемате юхакхоеьссира хлара, кьанвелла, тишвелла воккха
стаг. «Хьуна-м моятту хир дара, суна хьо вицвелла. Бакъ дац!
Хьла йиш а яц! Иштаниг дии ца ло! Иштаниг дицдан бакъо яц,
сан ваша! Вуьшта и хилча тахана вай хир а дацара кху дуьне-
нахь!» — стам а делла, Викторан аз а хилла длахьоттира клен-
тан аз. Це летта богура кийра. «Дагадогний хьуна, хьайн дегла-

ца ахь со Ёжаллин дошах ларвина де? Дагадогний хьуна... Хлетьхь...»

Дага муха ца доглу иштаниг?! Цлеххана некхана аьтту аглор тоьхначу лазаро члнчкьашка яхийтира Жабин яшаза юьхь. Меллаша некхе куьг даьхьира цо, хлетьхь, тлеман арахь санна. Амма хлетьхь и Ёвжийнарг хийла клантана Ёжалла кхачийна, мостагличун тоьпо леттийна довха даш дара, ткьа хлннца — дагахь доцуш кхачьна, дагахь а воцчу доттагличун кехато Ёвжийнера ширьелла дилхан а, шерийн а муо лацабелла чов. Амма и дарбане Ёвжам бара, дарбане лазам...

Лейтенант Коваль кхеран ротехь шолгличу взводан командир вара. Хлннца бен блерхлнтта шо а кхачаза волу и, ханна шел баккхийчу салташна дукхавезаш вара, тлаьхьалла хиларал сов, кледа-мерза, глнллакхе хиларна шайца. Оцу дийнахь, и ма-дарра дагадаера Жабина хлннца, хлорш мостагличун саьнгарш чохь чуччабахана бохкура, тоьпаца а, уьрсаца а, каяьллачуьнца вовшийн отуш. Юх-юуххехь нисвелира Жабий, Викторрий.

Тлаьхьажначу Жабина, цхьаьнца чуччаваханчуьра мукьаваьлла, хьалаэккхаш воллчу лейтенантана цхьанхьара-м схьанккхинчу мостагличун эпсаро тапча хьажош гира. «Ларлолахь!» — аьлла, мохь тоьхна, Коваль шен дегиаца дла а хьулвеш, шен тоьпан лаг уьйзир кхо. Амма и ца елира. Мостагличун тапча йолуш даьлла тата кхунна ца хезира, делахь а и тапча цуьнан буйнахь кхосса-луш-м гира, цул тлаьхьа, шен пакха Ёвжийча кхийтира хилла-чух. Ша охьавожале, мостагличун эпсар аркьал кхеташ а гира, тапча, кхоссаелла цхьана аглор дла а йобдуш. Ковала автомат яссийнера цунна тле. Эццахь Жаби кхетамчуьра велира. Цунна ца гира, ша лавтта охьа ца вужуьйтуш, сацийначу Ковальна гена йоццуш иккхинчу гранато еза чевнаш еш. Кхетамчу веача Жаби госпитале боьдчу новкьахь вара, сан-эшалонехь. Цу эшалонехь Виктор а вуйла цунна ца хинра. Цул тлаьхьа кхин гина а вацара и шиь. Делахь а тахханалц шаьшшиь, цкьа а дласа а кьастаза, цхьаьна хилча санна-м хийтира Жабина, гергара хийтира.

«Ас дукха лийхира хьо. Хийла кехат дайра сан, жоп доцуш. Делахь а даго хьо дийна хилар хьобхура. Хаьара, хьо дийна хила везий, цкьа ас, догаха, маракьовлалц. Со воглур ву хьо волчу, кестта, вайн Дийнахь! Толаман Дийнахь! Хьобжуш лелахь!..» — дешна а ваьлла, конверт а, кехат а схьакховдийра кланта, клел-длаьхула Жабига хьала а хьобжуш. Жабин хих буьзна бларгаш хазахетаро кьагийнера. Кехат меллаша схьа а эцна, клентан коьртах куьг хьаькхира цо:

— Э-э, дукха ваха хьо, дела, дукха ваха хьо...

Тлаккха, вуха а вирзина, чувахара, nel а цловзош. Хлннца-м сиха цлевзира nel. Маьнги клелара схьаэцна тишъелла чамда кегийначул тлаьхьа, цхьа жима шад схьабаьстира Жабис. Цу юккьехь яра цуьнан тлаьхьара мидал. Некхе лецира.

Діаоблтира, доккха са а даьккхина, дай-й куьг хьаькхира цунна тлехула охьа. Ахсахьт хьалха цхьа шийла эчиг бен ца хетта йолу и, хіннца еза яра дагна. Кхунна тлаьххье корах чукьедара малх а.

«Виктор тїєзца кечам бан беза. Виктор тлєзца...» — хьийзара ойла. Куьзгана хьаьжча, яшаза карийра маж а. Дохдан хи а хїоттийна аравелира Жаби. «Жабига кехат деана! Жабига кехат деана!» — хезара берийн самукьне маьхьарий. Хіннциале а діахиьнера и царна. Сирла велакьежира Жаби...

БУЬИСА

Іаьржа яра буьйса. Луьстта оьгура догланца нєделла кегийра ло. Силам диллинчу глалі чу боьдучу боккхачу новкьара схьайрзина автобус халла йоглұра хоттана качбеллачу аренан новкьахь. Гло хьокхуш, шершаш йоглу и хінций-хінций соцу аьлла хетара, дєгаза хетара глєрттина болх бечу моторан гловгла а. Хьалхарчу куьзган бльаьргашна тлєдетта ло-догла цхьанаэшшара дласахьобкхучу шотканашка хьаьжнначохь са акхадаьлла лан жима стаг а, цинг санна, хаба а хєбна, тлєхьарчу хонїлєхь длатийна хазачу аматєхь жима зуда а шєн-шєн ойланаш єш дара. Уьш цу чохь хилар хаа а ца хууш санна, машєнна хьалхара нєкь ган глєрташ, хьалха воглавєлла, цєрга балда а лавина лара шофєр.

Жимачу зудчун нх буьзна бльаьргаш ах тлєхьаьбнєра. Наггахь бєлш яй єга а єш, халла хєзаш, цо санїзарєхь хаалора иза йоблхуш хилар. Мєллаша, са кхачош санна, лєьхуш, текхачу машєнан бала бацара я цунна а, я вукху клантана а. Тлаьххьар а, дласа шершина, тєхкинна цхьана доккхочу ор чу а кхєтта, машєн сєцча а мєттах дла ца дєлїра и шїь. Ор чу хуьушєхь, шофєро газ тлєєлла машєн цхьана мєттєхь глєхьєкха хлєьттира. Кхин хьалхахьа цуьнан члург карча ца йоллїй хїьча, «тфуй!» аьлла, эвххьаза вїст а хїлла, юханєхьа глєртийра цо и. Мєттах а ца єлїра. Хьалаларна кхєрамбоцуш чухїьнера.

— Хєтарєхь, вай схьакхєчн-кха, — аьлла, жимачу стагє вуха-хьаьжира шофєр.

— Хлара бєн хїннца вайна оьшуш хлума-м дацара хьуна.

— Суна оьшуш-м дацара я хлара а, я важа а, — аьлла, шєн глєнтахь вухатаьлна, дєгї мєттах а даьккхина, мотор дїаянїра шофєро. Юха тїйналла хлєьттира чохь. Ишта уьш лаш цхьа хан єлїра. Амма цхьаь дан дєзара. Цуьнан ойлайора шина кланта.

— Тєттича а глуллакх хїр дац-кха, — и шєн багах даьлла далєлє кхїйтира клант, ша аьлларг лортлєхь цахїларх.

— Тєттича хьовха, нїзаярх а-м хїр дац, вайн ннцкьашца-м муххалє.

— Кху чу а хевшина Іан йнш-х яций, — цлеххана хьала-гІаьттира жима стаг.

— Собардехьа, Ваха, кхин цкъа а тохаялийта вай? — шофери машин хьалалатийра.

— Хьажал делахь...

Юха а Іеха елира машин. Амма гІуллакх хила доллуш дацара.

— Дера, схьа ма кхаьчна вай. Тилаелла а трактор-хІума тІе ца Іотталахь кхузахь буйса яккха а ма дезар ду. — Ша Іаччохь дІа а таІаьш, мотор дІаяйира шофери.

— Буйса-м ца йоккху хьуна вай, — хьалагІаьттира Ваха.

— ХІун дан воллу хьо? Кху яьссачу арахь, ва орца дала бо-хуш, мохь ца беттахь, вайн-м дан хІума дац.

— Юьрта воьду со.

— Юьрта?

— ХІаь.

— ДІавала, ахь хІун дуьйцу. Гена ма ду цига. И а кху ткьор-шехула...

— Некъан асанца дІавахчахьана дІакхочур ву. Вуьшта, нах дІасалелаш некъ а ма бац хІара. Кхузаша схьа а вон хьавьзира вай.

— Дуьхьал долу дела...

— Иштта-м дара и, — юкьахьаьккхира Вахас шофер. — Сир-микаш юй хьогьахь?

— Ю. ХІан. — дІакховднийра вукхо.

Схьайнлила чу а хьаьжна, бот кисана йиллира Вахас:

— ХІан, со вахара делахь. Со-м хьелур вац шуна, — вуха-хьаьжира иза неІ йнлинчул тІаьхьа.

— ТІла ма лолахь.

— Ма кхералахь. ШолгІа цхьана новкьахь тилалучех вац со — ТІехьа Іаш йолчу зудчуьнгахьа бІаьрг а кхарстийна охьа-воьссира, ша гІур ма вара аьлла, гІиллакхана шен накъоста до-лийначунна, доккха са а даьккхина, цхьа дог ца догІуш, куьг а ластош. ДІатийра по тІетовьначу неІаран тата. Машенан чир-кхийн серлонгара Ваха кьайлаваллалц тІаьхьа хьожуш Іийра шофер Гобавькхина, кІарула-Іаьржа бода кьовлабелира дІава-ханчунна тІаьхьа. Автобуса чохь тийналла хІоьттира. ВогІавел-ла Іан шофер вухахьаьжира. Зуда шеллучух тера дара, ойлане яханера иза. Автобуса чуьрчу гІийлачу серлопо кхитІе гІелдннера цуьнан аматаш. Цуьнан ойланаш кху чохь яцара.

«...Ма хаза де а ду тахана. ХІа-а, тахана аькхе ма йоьлла. Йоьлла дера. ХІинца стенга гІур яра?.. Кино! Мицхьа хІун ю те-хьа? — тІоьрмига чуьра хьаладаьккхина газет дІасадаржийра йоІа. — А-хІа-а, «Космосехь» ю «Вторая истина». ШолгІа бакъ-дерг тов. И муха ду, шолгІа бакъдерг. Хуьлуш хир ду-кха иштта-ниг а». — Хьарча а дила, газет юха тІоьрмига чу а диллина, бо-лар снхдира по.

Хинца ша чуьра араяьллачу туькана практике хьажийна яра Марем. Тахана болх дIаболон дагахь схьаеанера. Деалхь а, кхана дуьйна болор ахь, завмаго а аьлла, схьайогIура хинца. ЦIеххьана юххехь сецначу машено гIеххьа кхерийра йол. «Жигули» яра. ДIахьаьжча, кхунна вела а къекна, неI йиллина, аракъедира хьалха Iаш волу жима стаг.

— Вай гена доьлхий?

И шена ган а ца гуш санна, йолаелла тIехьелнира Марем.

— У-у, — бат а саттош, тIаьхьа хьаьжна, корта ластийра «жигули» йолчо. ТIаккха хьаьхкина тIаьхьа кхнира. Йола тергал а ца вира. КIанта кхуьннан боларца нисйира машенан чехкалла. Иштта дIадахара и шиь ткъех метар. ТIаьххьар а Марем сецира:

— КIант, хьайн новкъа дIагIохьа, — хинца леррина хьаьжира и цуьнга.

— Хожа ю хьуна сан цIе, Хожа, — велакеьжира важа.

— ТIаккха?

— ТIаккха ахь хьайн цIе а йийца еза-кха.

— Хьажжахь...

— Хьоьжуш ву со-м.

— ХIумма а гой хьуна?

— Го.

— Дукха ма хьежа, бIаьрса телхар ду хьан.

ТIехьаьжна ледара вацара кIант. Хаза ву ала а мегар дара. Йол реза яра цунна шен цIе йийца. Делахь а ишта атта юьйцуш а бергийла ца хетара. ХIун хаьа, хIун дагадогIу а.

— Хьо, дан хIума доцуш, араваьлла моьтту суна, — элира цо.

— Йол, снха ву хьуна со, делора ву-кха. Ахь цIе ца йийцича дIаваха йиш а яц. Доцца аьлча, юьхьIаьржо хуьлуш ю-кха. Пий-цахьа хьайн цIе, — дехаре вуьйжира кIант. Маремана-м гора, цо хIиттон кеп.

— Снха велахь дIагIохьа, — дIайолаелира иза.

— Ца вoьду, ахь цIе йийццалц-м, — машен тIаьхьа йолаялийтира кIанта.

Йол сецира. Машен а сецира. Ала ас, ма ала ас, — шинна даггара хьоьжура йол. Шинна даггара, амма ала даггахь. Ткъа кIанта жоьпе ладоьгIура.

— ХIун до ахь сан цIарах? — кIадделира цуьнан аз. КIант кхийтира ша бохург хилла даьлла хиларх. И велакеьжира юха а:

— Дагчу дIаюьлла-кха.

— Йилла делахь, Марем ю хьуна, — дIайолаелира йол. КIант шена тIаьхьа хьоьхуш санна, паргIлата. Хиничух тоам бина Iен воллуш вацара кIант. Йол ехаш мнчяхь ю а, хIун лелош ю а, оьшуш дерг дерриг хнира цунна. ШолгIачу дийнахь и балха хIоьттинчу туькана а веара. Дехха лаьттира и шиь цнгахь. Цхьа бутт белира ишта. КIант боккъал лелаш волчух тера дара. Ишта хийтира Маремана, цунна-м иза гIеххьачул веза а велира. Делахь

а деган кӀоргенехь цхьа хӀума дара цунна дуьхьал. ХӀун ду а ца хуучу цу хӀумано тӀаьхьалонан дош ца долуйтура кӀантана. БоккӀал аьлча, дукха сиха а хетара Хожас бохург. Ингар-яхар тӀе даллал юкӀаметтинг ца йоблла аьлла хетара шаьшшинна юкӀа. И олура Марема хӀоразза а Хожас кӀамел цу тӀе хьовзийча. Амма Хожа когашкара хадийна вацара я йнга йоӀ ца карош а. И цо хаййтира цхьана сарахь. Веана и схьахӀуттушехь хнира Маремана кӀант мелла вуйла. Ца дезаделлехь а гӀиллакхехь йистхилира. Делахь а Хожа вацара шегара яьларг ледарло хеташ. Цунна хӀумма а хета а ца хетара. Шена лаахь мала а, ца лаахь ца мала а шен лаамехь вара иза. КӀамел долошшехь хан йилларна тӀера долира. Тахана дерринг а кӀасто сацыйнера цо.

— Марем, суна кӀордийна хӀара базар лелон. Со ахь тӀехон бер а дац, ас хьайца лелош болчу некӀах ца кхеттал жима хьо а яц. Суна тахана хаддош жоп деза! Хьо соьга йогӀу я ца йогӀу?! — аьлла, куьг а ластош, шен цӀийбелла ши бӀаьрг йоӀана тӀебуьй-гӀира кӀанта.

Иза мелла ца хиллехь-м ишта ца дан а мегара Марема. Ца хаьа, и аьлла-м хетара цунна тӀаьхьа. Амма иза мелла вара.

— Доладелчахьана а ду хӀара-м хаьдда, — ша аьлла яьлча дохкоелира, амма аьлларг аьлла даьллера. Цу тӀе Хожех схьа-етталучу маларан хьожано шагӀинера цуьнан дог-ойла.

Хожа, цкӀа цецвелира, юьхь тӀера бос а бодуш. Юха велакье-жира:

— Дика ду делахь, — шийла дийкира цуьнан аз, и кхоччуш оьгӀазвахнера. — Дика ду, — делира цуьнгара юха а, — со Хожа вац-кха хьуна, хьо цунах дохко ца ялахь! — ЦӀехьхана вуха а вирзина, араваьлла дӀавахара иза. Оцу дийнахь дуьйна Хожех озалуш, ларамаза цунах бӀаьрг кхетчи а, го тосий тӀехььюьйлуш лийлира йоӀ. Бакъду, кхин зен-зулам а ца делира Хожеца. ОьгӀаз-вахханчохь аьлла хиллачух тера дара цо и дешнаш а...

Тийна дара автобуса чохь. Цициг санна, хьаьрчнина лара йоӀ.

— Итт минот а дӀаели, — хезира шоферан аз. ПоӀ меттах а ца елира. Юха а тийналла хӀоьттира чохь.

— ТкӀа минот а ели, дӀакхаьчиний техьа Ваха? — леррина йоӀана тӀевогӀавелла лара шофер, дела озийна балда а долуш. Цуьнан хьажаро синтем байина делахь а, йоӀ меттаххьайра, юха меллаша цуьнгахьа берзийра цо шен ши бӀаьрг. Царна хӀума го ала хала дара. Иштта хьийжира йоӀ ехха.

— ХӀан-хӀа, дӀакхаьчна хир вац. ДӀакхаьччи а цунна трактор кечийна лаш мила ву? — ша-шега санна, бохура кӀанта, юкӀа-кара соцунгӀа а хуьлуш.

— Вайшиш дӀисна-кха вайшиш, — хьалхачул а леррина хьаь-жира иза хӀиница йоӀе. ПоӀана хааделира и, цуьнан бӀаьрган йу-наллера яла санна, дӀасахьовзийра цо корта. Доккха садаьк-кхира...

Хожас кхерам тесна цхьа бутт а балале, шеца балхахь йолчу цхьана йойлан шича вевзира Маремана. Члогла дика вуьйцура цу йола иза. Ван а вара Ваха гиллакхе а, кледа-мерза а. Хлора сарахь аьлла воглура Марем йолчу, балхара яьлча дла а кхетайора. Вовшийн дагара а дуьйцура герггара довзар а нисделира. Іаь тайра, синхаамаш а кхоллабелира.

— Марем, дукхий, клезий дуьйцур а дац, суна хьо мел еза хаьний хьуна? — олура Вахас сик-сика, цхьа эсала йоле а хьожий.

— Мел еза? — забаре дерзон глуртура эхьхетта цийелла йол.

— Ерриг а еза-кха, дладаккха а, тетехан хлума а доцуш.

Йол гуттар а юхий хьавьзара, ша хлун эр ду ца хууш. Гарт-гартнехь некках летачу дага тле куьг дуьллур цо. Корта охьа бовдура. Шавшиш дласакъаьстича а и дагаловцуш, елакъежара. Тешара Вахех, цуьнан массо а дашах.

— Марем, ас санна, хьан хама беш стаг хир вац хьуна кху малх кхетачу дуьненахь. Ма теттахьа вайшиннан ирс тлаьхьа, — хийла олура вукхо. Яьккхира йола тлаьхьар а и хала глулч. Гурахь Вахе яхара Марем. Доккха ловзар хилира. Вахас кхин дашо глаланах а ца оьхнера цунна, куьйгаш тлехь лелор ю а ца баьхнера, цо ша езаш лелор ю баьхнера. И бакъ а хиллера. Бертахь даха хира и шиь, члогла, наггахь Марем шайна цхьаннан бляьрг хиларна а кхералуш...

Йол шен ойланашна елакъежча, юха а вистхилира шофер:

— Ах сахьт а дели, — элира цо, — вайшиь кху чохь іаш, убарш санна...

Йола корта ластийра.

— Шел-м ца елла хьо? — цуьнан юьхьа тлехь цхьаь карон герташ санна, хьовжура клант.

— Хлан-хла.

— Со-м шелвелла...

Йола юха а корта ластийра. Автобуса чуьра а, арара а чиркхаш дла а дайина, арахь гуш хлумма а дуй хьавьжира шофер. Дуьккьа оьгучу лайн бода йуьллур гонаха.

— Хьалалатадехьа стогарш, — йовхна элира йола.

— Ваха-м схьавоглий а ца хаьа. Буйьса яккха деза мегара вайшиннан кху чохь, — стогарш хьала а латийна, йола хлун олу хьовжура клант. — Дезий? — хаьттира цо, важа йист ца хилча.

Йола белш саттийра. Шен даг чу цхьа кхерам буьжуш санна хетаделира. Цеххьана дагаяьлла длахьаьжча, вукхуьнан дела-оаделлачу балдаша, и арара гуьйренан буйьса шен кийра хьовзийча санна хийтира. Цхьа ирча ойла иккхира цуьнан коьрте. И ойла къахко гловртира йол. Амма клентан дешнаша юха а хорша яийтира.

— Кху эрна арахь, кху буса вайх хлуьу хилча а хьанна хлун хуур ду? — ша-шега санна, бохура цо. — Бакъ ца лов со?

Йол кхеттачух тера дара клентан дагарчух. Кхераялар а, цецъялар а нйра цуьнан кхетамехь. Пайгано кхолпйна хилла ши блярг къаьрзира, схьаэккха санна. Клантана тлебоглабелира и шиь.

— Хлун до ахь? Ишта дац и? — велякьежира шофер.

— Рамзан! — хьаттира йола, — Хьо мелла-м вац?

— Вац, — паргглата элира цо, ша волччохь оза а ца луш, — жимма бен.

— Эхь ца хета хьуна?

— Суна хлунда хета эхь? Теш воцург эхь дац олуш ца хезна хьуна? Хьа-хьа-хьа.

Йоблан юьхьа тле хьацар туьйхира. Ша лаччохь юлаелира иза, буйнаш а къовлуш.

— Вахех хетар дара суна эхь, хетчи а, — цо хьо йиттина, — бохура Рамзана. — Хьуна хилларг хилла даьлла. Це яхна яьлла, кыйлаелла хлун до ахь? Хьанна хлун хуур ду моьтту хьуна? Хиьчи а... Дахар дахар ма ду. Шениг диттна йий дац и. Эхь хеттарг а, ца хеттарг а — ший а велла хьуна. Короче, зама тая, — юха а велавелира стогарш дла а дайина ара а хьожуш. — Цул сов, цхьайолу хьан къайленаш тхуна а ма евза хинца. Иштта дац и? Дуй и ишта? — хьоттура цо, стогарш хьала а латош.

«Тле ма да хьо делал! — ойлайора Марема. — Хлорш телхина-техьа? Телхина. Билггала телхина». Рамзана шен аглор тидира йоблан йовхна хьовзар. И велякьежира. Мало ца йичахьана глүлакх хиллачу новкъа дара. Ткъа мало ян и йемина вацара...

Тахана Вахий, Рамзаний глалитле вахнера, сакъера вьоду аьлла. Цу шимма Мареме ма-аллара, мох кхетийта. Клиранде а дара, мукъа а вара. Цу тле, дукха хан а яра хларашинь глалитлахь кино хьажаз а. Малар молуш воцу Ваха халла такхийра Рамзана пив-бар чу.

— Цхьацца-шишша куршка бен ца молу вайшимма, — элира цо. Амма и ши куршка яхъелира. Йий диканиг а нисделла, шайца цхьаьна стоьлана гонах нисбеллачу накъосташца къамел а тасаделла, цхьацца забаре хабарш а, анекдоташ а дуйцуш, хаза сакъераделла бохкура хлорш. Тпавххьар а, ишттачу меттехь хуьлуш ма-хиллара, къамел мехкареххий, жеройххий хьакхаделира. Эццахь кхушинца цхьаьна стоьла тлехь нисвеллачу кхаа клантах цхьамма:

— Хожа, оцу туьканчуьрниг хинца а йолуш юй хьан? — хьаттира шен накъосте, — куро хеталучу, карахь ловзош машенан догланаш долчу жимачу стаге. Хожа Вахина дуьххьал лавттара.

— Муьлхачу туьканарниг юьйцу ахь? — дезза кхоьссира вуькхо. — Масие ю туьканашкахь сан йол-жеро.

— Марехь ю а элира-кха ахь иза хинца.

— Маре-м уьш сих-сиха боьлхура.

— Плошадь юххера цхьа жима туька яц, парфюмерни?

— Х!а, Марий! Иза эцца д!алелаш ю-кха, — куьг тесира Хожас. — Х!уьнехдинчахь марехь а ю. Нормально, — элира цо.

И хэзча Вахин кийрахь ц!е летира: «Марем-м яц цара юьй-цург? Цу туьканахь ма ю иза а. Уьш кхоь бен ян а яц цу чохь, я важа шиь марехь а яц». — Халла сапавелира ца хоттуш.

— Маре-м и ас ша ялор йоций хнъча бен ца яхара. Маре ях-халц, делор, — шен керара машенан дог!анаш хьалаайира Хожас, — кхин х!ума ца динехь а, х!окху машен чохь хийла хьа-кха-м йина хьуна ас иза. Ткьа маре яхчахьана-м, суна ма-лигн-нехь, сан ма еца. Зударий ца бевза хьуна, дуьхьалара элар д!а-дели-кха, сацалур яц-кха хьуна.

— Даь ма яка хьо к!ентан, дела! — хастийра и вукхо.

— Иштта ю-кха к!ант! К!енташна т!ера! — шен куршки бухахь долу йий д!а а мелла, цигаьрка латийра Хожас. Цуьнан ши-на накъосто а яссийра шайниш. Сабларзделира Вахин. Х!ун дийр ду ца хаьара. Хатта вулура, делахь а кхит!е а юьхь!аьржа х!ут-тур ву-кха ша олий, сатухура. Ишта а кхеташ дара дерриг а. Ца кхеташ дерг Мареме шег!а хьаттича хуур даш. Ишттачу х!уманна т!ехь бехке верг сиха гучувер ву аьлла хийтира цунна. Вукхаьр-га х!ума а ца олуш, Рамзан а эцца бар чуйра аравелира иза. Х!инца ша оцу Хожин коча вахча а нисдала х!ума доций хаьара: «Хьалххе дуьйна т!ехош хилла цо со», — дарвелира и. Арахь Рам-зане шена гучудаьлларг д!а а дийцина, сихха такси а лаьцна, ц!а веара и шиь.

Рамзан автобуса т!ехь вара болх беш. Мукъачу дийнахь данма ц!ахь хуьлура и цуьнан. Ваха-ван меттигаш нислора сих-сиха, д!асаэкхий сом-ком йоккхура, дика г!уллакх дора цо.

Вог!лушехь Марем йолчу чувахара ши доттаг!. Оьг!азло лач-кьо а ца г!ерташ, т!екхохкавелира Ваха зудчунна.

— Хожа бохуш цхьа а к!ант вевзарий хьуна? — хьаттира цо. Ц!ен бос кхерстира Мареман юьхьа т!ехула. Йохар лачкьо г!оьр-тира. Дагахь а доцуш, духка ц!еххьана динчу хаттаро диканиг ца хьоьхура. Вахас лаа хоттур доций хаьара ишттаниг.

— Хьуна мичара вевза и? — кхин ала х!ума ца карийра зуд-чунна.

— Х!ун ду хьан цуьнца? — ирхъиккхира Ваха. Бос баьхьна, шурула к!айвеллера, гарринехь вегавора. Мочалш кегдеш санна г!овг!а яьккхира хьакхийначу цергаша. Б!аьргаш т!ехьаббелира. Маремана цкьа а ца гинера и оцу хьолехь Я цкьа а хилла а ва-цара и цу хьолехь. Ша-шах хьалаайделира буйнашка кьовладелла ши куьг. Ю!а а охьадахара, чуйра са д!адаьлча санна.

— Д!аяла гучуйра! — элира цо, цергашна юккъехула. Марем йоьхна лаьттара, меттахьан а ца яьхьаш.

— Д!аяла гучуйра, — т!ечевхира Ваха, тоха дагахь куьг а ой-

буш. Амма тлеххеттачу Рамзана сацийра. Марем йоьлхуш дехьа чу иккхира. И хинца а кхеташ яцара хиллачух. И бехке яцара Хожа вовзарна. ХIун ду н вевзаш хилча? Маьнги тле бертал а йоьжна, йилхира иза ехха. Ша вевзичахьана дуьйна аз айина вист хилла а воцчу Вахас шена тоха айбина хилла буй тlетоьхнехь кхин сов хила бохам бацара цунна. Амма цу тlехь чекхдала хьаьхна ца хиллера и. Дукха хан ялале тlаьххье чувелира Вахий, Рамзаний. Цара кхин хIумма а ца хаьттира. Царна дерриг а кхеташ дара. Къемата кхин хIума ца хилча а, наха ишта дош олуш йолу зуда оьшуш вацара Ваха. Хинца ала диснарг цха масех дош бен дацара, цха масех шийла дош бен. Уьш Вахас ала а элира, Рамзан теш а хIоттош. Тховссахь ас хьайн нанна дlалур ю хьо, элира цо, lадийна лаьтта Марем йитина ша ваьлча, валол, Рамзан, схьаялаел автобус... Шега цхьаь ала воьлла иза юкьах а воккхуш, тlетуьйхира юха а:

— Машен схьаялаехьа!

Цле санна догу шен дог шийлачу лайла тесча санна хийтира Маремана. Цхьаьннга а, ур-аттала гена йоццуш lаш йолчу марне-не а, марвежаршка а гlодеха дага а ца деара цунна. Мелхо а цхьа тlеххьана дассаделлачу даго басадаьккхира дерриг дуьне. Маьйна долуш, кыйса хьовха, дийца а, хьехон а хьакьдолуш ца хийтира цхьа а хIума...

— Хьан кьайленаш а евзина тхуна. Бакь ца лоб со? — арарчу дорца юккьехула хезира Маремана. Уьш Рамзанан дешнаш хиларх халла кхийтира. Шена тle шийла хи доьттича санна хийтира. Меллаша меттаян йолаелира. Рамзан, оцу хенахь, шен гlам-гlим а деш, шен хонилера сехьа а ваьлла, веана кхунна хьалха дlахlоьттира.

— Дlаялахьа, яла а ца южуш. ХIун до цо, дан а? Хьо дуьххьара йолуш-х яций жеро. Мари... — аьлла, цунна юххе охьа а хиьна, белшаш тlехула дlадахийтира цо шен куьг. Цийдина эчиг дижира йоьлан белшаш тle. И ерриг а егийра. Меллаша юххера дlахилира.

— ХIун до цо? Хьайна атта ма ду хьуна. Дlаяккхяхьа и дурак, кхоам ма бу хьан хазаллин. И ша а вац хьуна цlена а, — юххе тlехилира Рамзан юха а. — Мари, цунна хlуьттаренна, — йоьлан куьйга тle диллира цо шен куьг. Марема дlаозийра шен куьг, амма Рамзана буйна кьевлира. Марема дlатуьйхира шен куьг, юха а, юха а. Хи санна, охьахьаьлхира бlаьрхиш а, елхаран кьурдаша са лобцура.

— Мари, Мари... — и теян гlертара Рамзан, цунна дуьххьара гуш яцара елхаран моттаргlанаш лелон зуда.

— Дlа-ва-лаа-хьа, — дlатеттира и Марема, шен куьг цуьнан карара а доккхуш, шен голаш тle гlортиначу куьйгашлахь юьхь кьайла а йоккхуш.

— Хьажахьа цуьнга! Моьттур дац... — тle а озийна, маракъев-

лира Рамзана. Юха а длатохаелла, цуьнан карара яьлла Марем, гал а яьлла, автобусан цленкха куьг а глортийна сацаелира, халла. Куьйга кӀел нисӀеллачу горгачу аьчко цӀеххӀана марсаяьк-кхинчу оьглазлоно бларэи́ра и. Шен буйнахь йолчуьнга хьажа дага а ца деара цунна. Шен долчу глоранца ластийра цо и, нийсса коьрта тӀе. КӀант куьйгаш дуьхьал лаца а ца кхи́ра. Кхин цкӀа а туьйхи́ра, важа охьавужуш лаьтташехь. Охьа ца воьжнехь кхин цкӀа а тухур а яра. Шен когашка и охьавоьжча бен метта а ца еара. Монтировка хиллера карахь ерг, малделлачу куьйгара ша-шаха охьаюьйжи́ра и. Ирахь латта глора а ца хилла, охьалахьели́ра Марем а. Автобуса хьалха трактор соцуш а тидам ца хили́ра цуьнан, тата-м хезира, делахь а ойлаян ницкь ца кхочу́ра, гӀенаха санна дара дерриг а. Ваха чоьхьаваьлча, юьхьа тӀе куьйгаш а дехкни́а, елхаро са а ийзош лаш яра и.

Ваха юьхьенца вуьйхи́ра. ЦкӀа йоьлхучу Мареме, юха цленкхӀахь воьжна луьллучу Рамзане хьожуш, лаьттира и цхӀана юкхӀа-на. ПӀаккха, цӀеххӀана коьрте иккхинчу ойлано вагийна, шен доттагӀичу́нна тӀекхийтира:

— Рамзан! Рамзан! — аьлла, дӀаса а тоьхна, хьалаайбина, юхерчу хойила охьавилли́ра цо иза.

Марем, меллаша хьала а гӀаьттина, араели́ра.

— Рамзан, Рамзан! — юха а дӀасатуьйхи́ра Вахас шен доттагӀ, цуьнан юьхьа тӀехула охьаоьху цӀий дӀа а хьокхуш. Рамзана бӀаьргаш схьабилли́ра.

— ХӀун ду хилларг?! ХӀун ду кхузахь хилларг?!

— Сан... Со... Со и зуьйш вара хьуна, — гӀаьххьар а мотт хецабели́ра. Рамзанан. — И зуьйш... И бехке яц хьуна...

Ваха дерригенах а кхийтира, хиллачух. Меллаша хьалагӀаьтти́ра. Марем араяьллачу неларехьа дӀаволавели́ра. Оцу хенахь дӀа-йолаеллачу тракторан гловгӀа хезира. Цунна гӀаьхьа а ца вели́ра. ХӀан-хӀа. И оьшуш дацара. ХӀинца меттавеана, гӀам-гӀим а деш, хьалагӀатта гӀерташ воллучу Рамзане вуха а хьаьжна, шен дага чу мел хьаьддарг, ницкь ма-ббу кьевлинчу буйнашкахь а сецош, волавелла автобуса чуьра аравели́ра. Хьалха санна, луьстта оьгу́ра догӀано дашийна ло. Амма и цунна хаа ца лора. Техка а техкаш, силаман некъ болчу аглорхьа дӀаволавели́ра Ваха...

Яндарбиев Хъамзат вина 1940 шарахь Йоккхачу Атаглахь. Чекхъяьккхина Нохч-Палгайн пединститут. Зорбане ваьлла 60-чу шерашкахь. Дийцарш зорба тоьхна газеташ тӀехь, альманахаш тӀехь, коллективан книгаш тӀехь. Болх беш ву школахь.

ШЕРА-ШУЪИРАЧУ АРАХЬ

ТӀе туьха даларна, латта дуьйш-дерзош лелон башха пайденна доццохь кешнашна аьлла шарйинна, сетка тухуш го бинчу кертахь дуьххьарлера каш доккхуш воллур Ризван. Елларг кхуьнан шинчан Султанан шо кхаьчна йолу жима йол яра. Дений-нанний-м машенахь и Нохчийчу дӀаяхь лаьара, делахь а массара лоруш а, ладуглуш а волуш, шен берашца схьакхалха дагахь кхуза веана сецначу Дауда иза ца магийра парна:

— Гуттаренна а аьлла кхуза даха ховшуш долу вай вел-велларг Теркал дехьа дӀакхехьна девр дац. Тевовдуш стаг воцуш, тӀе кӀух а даьлла нохчийн арахь лаьттачул веза-везачуьн каш делла дӀадовллалц Ӏен дезачохь хилча бакъахь ду, наггахь тӀе-хӀуттуш, тӀера яр йоккхуш, терго а еш. Цкъа дуьххьара доцуш цхьа а хӀума ца хуьлу. Вай кхузахь кешнаш доло деза, — аьлла. — Валар-висар хилча дешнарг а, воккханиг а оьшуш ву, цундела кхуза схьакхалха безачу оцу сайн кӀенташца саца дагахь ву со а. Кхана вайх хӀун хир ду цхьана далла бен хаац, амма валар кхузахь хилахь, суо кхузахь дӀаволлар доьхуш сан весет ду шуьга.

Вистхилла шен резавацар цхьамма а ца ханийтира. ТӀаккха:

— Дауд, хьо бакълоь, гуттаренна а даха даьхкинчу вайна ваьш деххачохь кешнаш оьшу, — аьлла тӀетайра Султан.

...Латта чӀорла дацара кхузахь. Махо кхоьху гӀум ийна долчу хиэ кхехьначу сазлаттах бел атта чуйовдура. ТӀехулара декъаниг, цу санна, бела тӀера охьаовхура. Лаьтта юккъехь наггахь хӀордан тӀулг а нислора. АтагӀан, Мартанан, Шелан аренашкахь санна, Ӏаьржа, хьена-м дацара иза, делахь а жимма куьг тоха мало ца йичхьана, иза беркате хирг хилар хаалора гоьллец яьлла, хӀорд санна, техкаш лаьттачу цанах.

...Бел мел туху кIарглуш лаьттар Ризвана доккхуш долу жима каш. ЦIеххьана цхьана чIогIачу хIумнах кхеттачу бело суйнаш туьйхира. Гор хIоьттина чукхевдинчу Ризвана схьаэцнарг тIулг огуш би́на кхийра кад бара...

Нохч-ГIалгIайчоьн тIера ГIалмакхойн махка тIе кхаччалц Iуьллун ю Ставрополан раьгIнаш шерачу арене йовлу лаьттан аса. Малх бузехьара схьагуш долчу аьрцнашкара догIу кегий хиш а, Кавказан лаян кортош кIелхьара схьадаьлла догIу Курий, ГIумий чекхдолу оцу махках. Делахь а хи ца тоарна Терка тIера яьккхинчу саьнгар чухула алссам керла кхачьначу хиз сенийна шера аренаш.

Терканий, лаьмнашний юккьехь лаьттан кьоьллехь бохку нохчий кхоккха-пхиппа доьзал цхьаьна а кхеташ, гуттаренна а баха ховша охьаоьху кхуза дуьненан а, рицкьан а паргIатоне. НогIий бехачу Махьмуд-Мектебехь а, Ачикулакехь а, ГIума-хин дехьа а, сехьа а охьаховшу уьш адам кIезиг долчу колхозашка а, совхозашка а. Пачхьалкхца юкьахь бежнаш душош-кхобуш, шайн кIотарш а йохку. Кхузара дIа а Iаьржачу хIорда тIе кхаччалц цкьа аланел а хьалха кхузахь бехаш Iийна вайнехан дай...

...Керлачу бахархоша ГIума-АтагIа йиллина кIира а далале дара иза. Шен «Нива» а сацийна, ГIуман лекхачу берда тIе а хIоьттина, эсала догIучу хине а, шерачу арахула а дIахьоьжуш лаьттар Ризван.

— ЭхIе-хIе-хIе-хIей! Тхо духа даьхкина-а-а! — аьлла, гIоригIоддах мохь туьйхира цо. ЦIарула цIийеллачу стигаллий, суьйренан марха тесна йогIу арей кьастош йолу анайист кагьеш, нийсса кхунна дуьхьал, хин дехьа лаьтташ сакхийн барз бара. ТIемаваьлла вогIуш санна маса, цу тIе хьалавелира каде дошло. Хьаьхкина вогIучу цуьнан еха кIозарш цунна генна тIаьхьа ловзайохура махо. Цунах говрахьберг зуда хилар хинра Ризванна. Дуткьа оьзда дегI долуш яра иза. Борза тIе хьалаяьлча, шен карара кIайн йовлакх лестадора цо, схьахетарехь, Ризвана бетта мохь хезна. БIаьрг дIа ца баккхалуш, хьоьжура иза оцу хазачу суьрте: цIарула цIечу экьан тIехь, лекхачу борза тIе хIолламина хIоттийча санна, лаьттар испайн жима дошло. Ризвана дIа куьг ластийча, ловзайоккхуш, говр а хьовзийна, борза тIехьа кьайлаелира иза.

ГIума-хина гена йоцуш яра ГIума-АтагIа аьлла, кхой, кхуьнан вашас Рамзаний, девешин шина кIанта Русланый, Султаный йиллина кIотар. Цкьачуна дигь бен цIа дацара кхузахь, уьш а генгена лаьттар, гонах керт-ков а данза. Амма хIор денна, мукьа йолчу хенахь чхо юттуш, кибарчигех керташ еш, синтарш дугIуш воллура хIора а. Ризван воцург берриш а шайн доьзалш болуш хиларна, цераи цIенош дикка аттачу девллера. Цкьачунна чохь Iен ши цIай, сений, машен кIел хIотто рагIуь хилчхьана, Ризван-м башха сиха а вацара: цIеххьана дарц даьлча ца дайта, бежнаш

чулахка дохнакерт ян дежнйлашка оьхуш вара иза. Хинца а цигара воргура иза, Гума уллехь сецна дехьарчу борза тлехь кхунна евзаш йоцу йол-дошло яйча. «Аса бетта мохь хезна, лестадора те цо соьга йовлакх? Со вевзаш-м хирг хир ма яц иза? Кхузахь мила хир вара со вевзаш?» — бохуш, ойла а еш, шена тлера хлумнаш дла а яьхна, хьацарш дийлиина догучу деглана там хуьлуш юьхьанца тлехьа шийла хеттачу хи чу велира иза. Корта а буьлуш, тлера чан длаььккхина дегл мелла а метта а далийна, хи чуьра хьа-лавелира Ризван. Нохчийн эшарш тлехь йолу кассета чу а йиллина, магнитофон латийча, Дадашева Тамарин дог доккхадеден, шовда санна, хьаььна-зевне аз схьахезира цунна. Нохчийн мотт а, гиллакхаш а, эшарш а дукхаезаш волчу цунна винчу юьртахь волуш, ша мел хан йоцуш хиларх, концерте, синкьераме ваха, баккхийнаш гулбеллацохь цаьрга ладорла хан карайора. Цундела кхузахь а ша мукъа висничу хенахь эшаршка ша ойлане воккхуйтуш йедал дара клентан.

Гата хьаькхна дегл дакьийча, Иийжачуьра сецира цуьнан пхьаьрса тлера Афганистанехь душманаша шаьлта тоьхна битина мо. Амма хлуьа дича а Иийжачуьра саца ца туьгуш кхин мо бара, кийрарниг. Иза битира цуьнан доггах езна хиллачу йола Санета, тле туьха тесира демаьхчас Мусайта.

...Тамашийна хлума ду-кх иза: даьккхничу коша бертехь, дог дуткьлой, ойла клорга еш хилла-кх хлора стага. Шо хьалха, ар-мера валлалц шеге шиша шарахь хьезна йолчу Санета кхуьнга маре ян хан йиллира, кара дашо члуг а луш. Оцу сарахь кхин а шиша клантана хан йиллина хиллера цо, ах-ах сахьт юкьа а ду-луйтуш. Шен пакьосташча мелла а тлаьхьависина Ризван Санетера кетла кхьаьчча, кхузахь дукха адам лаьттар. Дехьо девлла, зударшка хаьттича, Санета хан йиллина ши клант цхьаьна писвелла дар-дацар хиллацохь чевнаш хилла больнице възьхна аьлча, меллаша машен юха а ерзийна, цла баьхкира Ризванлар. Оцу чевнех велла ши клант длавуллаш, церан кешнийн йистехь йинчу ойлане кхин Санет ехачу ураме ваха ца витира Ризван.

Цул тлаьхьа дукха хан ялале, дозанера акази а кьевсина, Мусайта топ тоьхна, шен лулахо виьра. Чирхойх а, йедалх а веда лелаш, шел а велла, чан роглах даьккхничу луьргахь таллархошна велла луьллаш карийра Мусайт. Ша лулахочуьнца кьийсина акази охьа а тоьхна, цунах упханаш а дина, юьртарчу кешнашкахь длавоьллира иза. Ша гулдничу даьхнех марчона хьарчийна клант кьиса доцург, цо эхарта даьхьна хлума дацара. Тлаьхьависа клант воццу цуьнан дакьа, кхунна тлаьхьа саглийна туьхан цинц лур боццу нахана дисира. Мусайт длавуллаш, цуьнан кошан йистехь кхин а члагьелира шерачу ара гуттаренна а аьлла ваха длакхалха Ризванан хьалха дуьйна кхоллаелла хилла ойла.

Даймохк! Дайн латта! Финш юй вайн, цунна доза а тоьхна, иза

къуйсуш, хIаллакхуьлуш кхачадала? Шен вешех а, шичойх а дагавелира Ризван.

...Лаьржа мас-цIоцкъам а, цIен бос богучу юьхь тIехь жимма боккха а, айабелла а хеталучу мера кIелахь доцца хадийна мекх долу жима къонах шен кабинета чу ваьлча, цунна хьалха къегачу ЦIен седанан орденах бIаьрг кхетта, дегI нисдеш, шен меттара хьалагIаьттира райкоман секретарь.

— Афганец? — хаьттира цо, хазახетча санна, вела а къежна. — Со со а ву тIам тIехь хилла. Хьо цхьаь еха веьнийла хаьсуна. Мича бахамера ву хьо?

Ризван шайн районера ву аьлла хеттахух тера дара цунна. Стоьлана дехьий-сехьий хIорш охьахевшинча:

— Со Нохч-ГIалгIайчуьра ву, — элира Ризвана. — Соьца кхин а накъостий а бу. Тхо гуттаренна а даха ховша схьадаьхкина кхуза. Дусто бежанаш схьа а эцна, тхайна кIотар йнлла лаьара тхуна Пума-хина гена йоццуш... аш бакьо лахь.

— КIотар юьллуж хилча, цигахь керла гIишлош ян дезар ма ду, — элира, гIеххьа ойла еш а йийна, вистхиллачу райкоман секретара. — ГIишлошъярхошца шуна гIо дойла хир яц тхан.

— ГIишлош ян хууш-м тхо тхаьш ду. Оьшу гIирс аш хилий-тичхьана чохьойла ярна-м оха шуьга сагатдойтур дац хьуна. Тхобца волчу хIора кIентан масех говзалла ю: болуш бу шоферш, трактористаш, газосваршиках, тIулгапхьераш, дечигпхьераш. Шен хенахь Омски а, Кемеровски а, Красноярски а областашкахь хийла гIишло йина оха.

— ТIаккха, схьахетарехь, вайн барт хила мегаш бу, — элира райкоман секретара. — Нохчийчохь санна дика латтанаш-м дац кхузахь, делахь а шаьш резадолу меттиг мичахь ю хьовса.

Вехха йийра и шиь къамелаш деш. Массо а хIуман бала кхо-чуш, белхан, хинболчу пайданах дийцина ца Iаш, Ризвана Афганистанехь динчу гIуллакхах лаьцна а хеттарш дора райкоман секретара. ХIорш дIасакъаьсташ, цо шега кховдийна куьг дIа ца ховьцуш:

— Гурахь тхо долчу вар доьху аса хьобга, тIаккхий бен хадалур бац вайн таронийн мах, — аьлла, хьаькаман Iудика а йина, аравелира Ризван.

И барт хиллачул тIаьхьа иттех де даьлча кхара четарш тоьхначу Пума йнсте цIеношна оьшу гIирс схьауьйзира: шен дешан да хиллера районан куьйгалхо. Билгалбаьккхира урам, гурале хьалахIиттйира цIенош.

...ГIайракх санна шогачу, ницкъ болчу куьйгашца ира бел ет-таш, каш кIаргдеш воллур Ризван. Цу чуьра хьалакхоьссинчу латта юккъехь дагийначу дечиган кIорий гучудевлира: кхузахь цкъа юрт лаьттина хиларан тоьшалла дара иза.

...Вон-дика хилча, масех сохьтехь Пума-АтагIара Грозный — ГIала кхачаво машено. ТIаьхьара ворIуш, Рамзанан берашна

нохчийн маттахь йолу книжкаш эпа веънера Ризван. Цигара дIа юрта ца вахча ца Iавелира иза. Дагадаера цигахь Санетца ларамаза хилла цхьаьнакхетар.

Малх дIабуьзна, гIеххьа Iаржъяла гIерташ яра суьйре, гснара догIу-доду адам мила-хIун ю хуур доцуш. Юртана гергахула болучу боккхачу новкъа ваьлла, дIаваха дагахь машене хьоьжуш лаьттар Ризван. Гена доццуш доьдучу хитIахь Санетца хIара хийла лаьттина меттиг яра иза. Дог Iовжош, безаме хетара бай баьлла хин йист а, махо бохь техко къена кхор а. Кхузара гена дац цхьана хенахь цо лардина юртан йисттерачу СанетагIеран цIенойн баьццара ков. Лекха къух даьлла, тесна йитча санна, лаьтта хьалха цкъа самукъне аьзнаш декка, хIинца а хьоме хета керт, цхьа а стаг ца вехаш санна, бодане кораш долу цIенош. ХIун дара а хаац, цхьамма букъ гIехьара теттича санна, когаша цигахьа дIавигира иза. Сирла духар дуьйхица, вуткъа-лекха стаг хин йисттерачу кхура кIелахь сечча, кетIарчу гIентара гIаьттина цхьа адам гIедогIура цунна. ГIекхачалц Санет ца евзира Ризванна. Иза чIогIа хийцаеллера: Iаьржа слахь а, азьелла, худаелла гора иза, самукъне елар а дIадаьллера, ша-тайпа ирсах догуш хилла бIаьргаш а кхольниера.

— Хьо ву иза, Ризван? Дийцира суна, хьо цIа веана бохуш. Кхелхинчу шун дешинна а дала геч дойла. Хьалха хьо веъча хьоьга кадам бар ца нисделира сан. Воне кхаьчнехь а, хьо цIа веана хазахийтира суна. Дикане бен цкъа а воне ма вогIийла хьо.

— Дела реза хуьлда. Вонаш а, сингаттамаш а вай дуьнен гIехь мел деха оьшур бац. Вайн карахь хIумнаш дац уьш.

— Дан-м дацара уьш вайн карахь. Хьуна хьалха со бехке йолу дела, кхин а сингаттам баьлла халахийтира-кх, — кIентан бIаьра хьаьжира Санет.

— ДIадаьлларш дуьтур вай, Санет. Уьш вайга нислур дац. Цулла а хьо хIун деш ю дийцахьа.

Юха а гIийла Ризванан бIаьра а хьаьжна, корта охьабахийтира йоIа:

— Дуьненах йолу марзо дIаяьлла, со нахана юккъе йолуш йоций ца хаьа хьуна? — аьлла.

— Хезна суна.

— ГIаккха хьайх лаций дийцахьа. Хьо хIун лелош ву? Керлачу махкахь хьайн ирс карийний хьуна?

— Рицкъан шорто йолуш, беркате бу мохк. Бахаман хоттавелла хIинцие а. ГIехха говр ю, дIасаваха машен ю. Делира бохуш, оьшуш хIума дац. Бакъдерг дийцича, юьхьанца гуттар а бIаьргашца лаьмнаш лохуш хуьлура ас. ХIинца воьлла шерачу ар-нех.

— ХIусамнана реза юй цигахь Iен?

— Ялийчхьана, реза хир ю. Реза йоцург аса ялор а яц.

— Бакъдерг дийцахъа, суна къинтѣра ваьллий хьо, Ризван? Я аса хъайн дог ювжор диц ца луш лела хьо? Жима йолуш, хьекъал ца кхачарна ма делира соьгара и гIалат.

— Хилларг хилла даьлла. Со хъуна къинтѣра ваьлча а, ца ваьлча а вайшинна нисдала хIума дац. Хьоьга цабезам сан цкъа а бацара, оьглазалла а дIаьлла. Хъалха хилла безам сайн даг чохъ бу-бац ала хаац суна. Амма белахъ а, шовкъ йолу безам бац иза. Хъалха а суна тешнабехк баи гIоьртинчу хьох суна хъанал хIусамнана хир яц, Санет. Зудчунна деллехъ а, берана деллехъ а, сайн дош лардеш Iедал ду сан жимчохъ дуьйна. И лардеш воцчуьнца сан гIуллакх а ца хуьлу.

— ТIаккха-м кIезиг доттагIий хир бу хъан.

— Дош дош доцу доттагIий боцуш а мегар ву-кх со. Царал-ам дика лулахой а тоьлу.

— Даг чуьра оьглазло хIинца а дIа ца яьлла хъан, Ризван.

— ДIа ца яьллехъара-м, ахъа сайна динарг хъуна декха хьо-жур вара со.

— ХIинца айхъа бийриг бекхам ца хета хъуна?

— Ца хета, аса йийриг нийсо ю. Шегара даьллачу гIалатах жоп хIор стага ша дала деза.

— Хъуна хIун хаьа, со-х зуда хир ю, яц?

— Суна, ког дIабаккха аьлча, дIа а боккхуш, юхабаккха аьлча, юха а боккхуш, йолу зуда оьшу. Сайн дахарехъ дийр ду аьлла, ше тоьхна, дукха гIуллакхаш ду сан. Зударех ловзуш лела йиш йолуш вац.

Геннахъ йогIуш йолчу автобусан серлонаш гучуевлира.

— Сан ваха деза, — аьлла, шен дипломатка схъайцира Ризвана. — Хъан Iудика йойла!

— Марша гIойла, некъ дика хуьлда хъан...

Сецначу автобуса тIехъ цхъа а пассажир вацара. Диллинчу коре охъахира кIант. Ша лаьттачуьра йолаелла, хица дикка охъахира Санет, шен цIеношна тIехъ а яьлла. КIайн гIаларт маркIажан боданахъ дIаэллац, цуьнга вухахъийжира Ризван. Автобус гена мел ели чIагI а луш, «вуха а веана, цуьнан дог оьцуш, вистхилча хIун дара-техъа» бохуш, ойла хилла цуьнан дог оьцуш, амма цIийеллачу стигале хъаьжча, генарчу шерачу арахъ сакхийн борза тIехъ говрахъ лаьттина испайн аренан йоI дагаеьча, дол-доллу-уш автобусна тIаьхъаоьхучу Санетан юьхъ-сибат хъалхара дIа-делира Ризванна.

...Кешинийн керта уллехъ сецначу машенара чубиссина, Ризванна тIебаьхкира Рамзанийн, Русланний. Цу шинна тIаьххье схъакхаьчна, Султанца цхъаьна Дауд а воьссира машин чуьра охъа. Керта а веана, шен карара чиллан куза юккье хьарчийна бер махо кегочу баца тIе охъа а диллина, жима каш кечдан хIоьттира иза, кегийчарна ца хуург хъеха а хьоьхуш.

...Санет гинчул тIаьхъа кIира а далале ца моьттинчохъ цхъаь-

накхетар хилира Ризванан евзаш йоччу йол-беречуьнца. Школаш-кахъ дешаран шо дладолалочу деношкахъ Нефтекумскерачу интер-нате Рамзанан ши клант дла а кхетийна, цла ворлуш вара иза, гов-рахъ йовдучу йолана кхуьнан «Нива» тлеххитча. Машен лагтийна, маршалла хаьттира кланта. Хилабоьллачу Южан бос богу горга ховха юьхъ Ризванехъа схъа а ерзийна, ткес тухуш санна, сиха кхуьнгахъа шен чохъ серлонаш уьду лаьржа бляьргаш кхарстийра йола.

— Дло, хил дехьарчу борза тлехъ суна цкъа гинарг ю-кх хьо, схъахетарехъ. Цле хIун ю хъан, йол-бере?

— Хнэ хьочу Бигалдис санна, ахъ мохъ хьобкхуш хезча, ас хIун дийр дара, борза тле яьлла, бохам хилларг мила ву ца хъаьжча?

— Ой, суна бохам хиллехъ орцах яла йоллура-кх хьо?

— Дера йоллура.

— Ткъа аса ког а лаьцна, говра тлера чутакхийнехъ?

— Паккха кьийса а ца къуьйсусхъ, члерашна хьо вуьтур ва-ра-кх.

— Цле хIун ю хъан аьлла, хаьттира хьуна ас.

— Сан цле Румнса ю.

— Iаш мичахъ ду шу, Румнса? — хаьттира Ризвана, йолана шен цле а йовзийтина.

— Со Маьлха Арара ю. Ишта цле а йолуш, шуьниг санна, кло-тар ю Левокумски районехъ. Тхо тхаьш Мартантлера ду. Иттх доьзал бу цигахъ Нохчийчуьра схъакхелхина: Ножиш-Юьрта-ра а, Веданара а, Шелара а. ГюйтIара а. Арзгирихула дла тал-ла ваханчу тхан вешина цигахъ а бexаш шуш атагIой карий-нера.

— Хьуна мичара хаьа со АтагIара ву-вац?

— Хьох лаьцна газета тлехъ яздинарг доьшуш Iийра тхо, Дауд тхобгахъ буьйса йоккхуш нисвелча. Хьуна орден яларх лаьцна дуьйцура цу тлехъ.

— Дауда дийцина хир ду шуна оха тхайн клотарах ГIума-АтагIа аьлла, цле тиллар?

Дийцира, и доцург а дийцира... Ризван, бакъ дуй и, хьо Афга-нистанехъ хилла бохург?

— Бакъ ду, — элира Ризвана цхъа дог ца догIучу озаца. — Цигахъ а хила дийзира сан.

ХIораммо а шен-шен ойла еш, кхин дист ца хуьлуш, Левокум-ски а, Нефтекумски а районаш вовшахтосуш, ГIума-хи тлехула тиллинчу тIай тIе некъ дIахъаьвзаче кхаччалц дIаихира и шиь. Юха сецира.

— Румнса, — элира Ризвана, машен сацийна чу а воьссина, — схъахетарехъ, со хьуна мелла а вевзаш хилла. Ткъа хьо суна йовззане а ца евза. Йовзар хилахъ бен я йовзар езаре дIлахъ бен, вайна цунах хила зен а дацара, наггахъ мукъана а хьо гар

муха нислур дара-техъа сан? — Ризванан юхъ юха а самукъане хилира.

— Кирандийнахъ ден, вешин меттана со гуттар а хуьлу хъуна бевзачу борзехъ жа дажош. Вай кхузахъ клезинг ду, вон-дика хилча, вовшашна тле ца хиттича а девр дац. Цундела сан да а, ваша а, тхан клотарара кхиболу нах а бовзарх зен дац хъуна. Веана ган а, вистхила а мегар ду, нагахъ хьо забар еш вацахъ.

— Баркалла, Румиса, со забар еш вац. Шун Маьлха Ара со кестта кхокур ву, дала вай могуш-маьрша дитахъ. Хъан некъ дика хуьлда.

— Марша глойла хьо а.

Йол тлехъ йолу говр боккхачу новкъа тлай долчухъа длайола-елира. Ризванан «Нива», цигара схъахъавзина, хица Пума-Атагла бьодучу бай-новкъа елира.

...Коша чохъ бер нис а дина, раз у хлоттош Дауда каш длакъвлича, екъачу элаца массо а херо длакькьира Ризвана, чухъаькхира латта. Реглара баьккхина беанчу глум-тлулгана тле Дауда йарбийн маттахъ яздинчу масех дашана клел нохчийн маттахъ йоблан цле а, ден цле а, деден цле а язйира Рамзана. Оцу сохъта длавовллачу Руслана, чхо йоккхуш, эгира н йоза. И тлулг коьрте а хлоттош, хаза жима барз бира коша тлехъ.

Дуьхъарлера каш, дуьхъарлера орам. Шаьш гуттаренна а беха боцчохъ нохчаша кешнаш дита а ца дуьту, амма кхузахъ, анайист гуш йоччу, шуьйрачу, шерачу арахъ керла даьккхина ша цхъаь долу жима каш лаьтгара. Пума-Атагла эзарнаш шерашкахъ толуш, шорлуш, адам а, хьал а дебаш лаьттарг хиларан тоьшалла дара иза. И юрт хазъеш къахьоьгу болчарна юкъахъ шен бераш а, берабераш а хир дуйла хаьара Ризванна.

ХЪАЬКИМ

Неларо цлога лаьвшина саьрмик санна, сабларзделла, шен кабинета чухула дласауьдура Темиргарев Муста. Новохудоноссорпаччахъ санна, оьглазвахча, кхийра кхабанаш лаьттах етта ца хлуттура иза. И доцург цо ца деш цхъа а хлума ца дуьтура шен куьйгаллина клел волу кхо белхахо шен лаамехъ балхара длавлитта глерташ. Церан метта схъаоьцур бу аьлла дош а делла лаьтташ, масех тешаме стаг вара, йолучу хлуманах гали дузуш, пайденна хир волуш. «Белхажой кест-кестта хийца беза, айхъа лелочух уьш кхийна бовлале», — олуш йедал дара Мустин кедан накъостий гулбеллачохъ.

Цлехъана дласауьдучуьра саца а сецна, дехъа чохъ шен белхажой чохъ йачуьрчу секретаре шен стоьбла тлехъ лаьттачу еа телефонах цхъаннан трубка схъа а эцна, омра дира цо:

— Схъачудуьйлал чехкка, — аьлла.

Секретарна тіаьхьа важа ши белхахо а волуш, уьш човхьа-бевлча, эххано санна, кломсарш гучу а яьхна, шен діовш діатуй-хира по:

— А-а-а! Диц-м ца делла шуна шайн болх тобарна тіехь ойла е, белхан кепаш ца хийцахь, белхан меттиг хийца дезар ду аса шуьга селхана аьлла?

— Диц ца делла тхуна, — йистхилна секретарь.

— Делахь дийцал суна: муха тобина хийца дагахь ю хьо хьайн болх?

— Сан дукхах йолу белхан хан вайн системехь а йоцчу органи-зацешкахула лелаш ахьа тіедехкина глутлакхаш нисдеш діайолу. Цундела сайн болх бан йиш ца хуьлу сан. Хинца дуййна сайн болх а беш, іадіийр ю со. Тіаккха кхуьур ю, ларор ю...

— Делахь заявлени а лой, діаяла. Хьо суна ца оьшу. Эшац хьо суна, кхетний хьо, эшац! Буйсанна бица а хьайн болх бан безаш хиллера.

Юха шен гловнчехьа а вирзина, цо хаьттира:

— Шеран отчет йиний ахьа? — аьлла.

— Эхашераниг йина, — элира пенсе яххалц кхин цхьана ша-рахь а садетта дагахь хиллачу, Мустин нана хила мегар долуш йолчу зудчо.

— Шераниг?

— Вай шо долалуш болх боькьучу хенахь, оха хиттийначу эха шеран отчеташ тіехь шеран отчет айхьа хлоттор ю элира ахьа, оха лелочуьн дуьхе кхиа хьуна атта хилийта.

— Хинца дуййна шераниг а ахь хлоттор ю. Цхьа сахьт тіаь-хьайнсахьара хьо иза схьаяла. Бляьргаш ма кьерзабо ахь. Заяв-лени дала дага-м ца деана хьуна? Со дуьхьал вац. Яздан мегар ду хьуна. Баба с возу — кобыле легче.

Муста волчу ревизоран балха Гилани веана цхьа шо бен кхин хан яцара, делахь а тоьар йолуш яра иза хьаькиман амалш йов-за. Мустин куьйга кїел хїорш кхо стаг бен вацара, амма Муста шен карахь дийнна цхьа министерство йолуш санна, хьаьким хила гїерташ лелара. Берриг а цуьнан болх гали діасалелор бара. (Важа глутлакхаш цо кхечу белхахощна тіедохкура). И гали дуза дезаш берш белхахой хилар Мустас цкьа дийциннера Гиланина, цкьа иза ревизица районе воьдуш. Амма Гилани ша ца кхеттачу-ха-а іадіийра. И гали дузуш дакьалоцуш воцург болх бан хьакь вацара. Дуьзча и гали баттахь цкьа директорна тіехьора Мус-тас, юха шарахь цкьа-шозза Москва а доьдура иза. Мустас хїора діабоккху ког Гиланина бевзаш бара, цундела мостагїчуьнга санна, цхьа вон кїелдіашхула Гиланига а хьаьжна, цо элира:

— Ревизе бахча пахана карош долу даккхий кхачамбацарш хьуна хїунда ца карадо? Болх бан ца хаьа хьуна. Дацахь а, кхол-ла деза кхачамбацарш. Дїадерзаде бохуш нах тіаьхабовларна кхоьру хьо?

— Доцург дуьйцуш, нехан бӀаьрхнш тӀехь даьхни гулдан веа-на вац со кхуза балха.

— Хьобга и гулде бохуш цхьа а вац. И хӀумнаш-м аса шуьга лела а хьаха дойтур дац. Болх тобе боху ас. Изза партис а боху.

— Парти йнтал ахь, Муста. Хьо санна волчо хьехош товш яц иза. Шен могларшкахь хьо санна берш бен кхин нах бацахьара, парти хир а яцара.

— Яцарехь, дӀаязде заявлени. Язде хьо перестройкина дуьхьал ву алий. Цул тӀаьха яхийта хьайн алаша Лаха Неврера Лакха Варанда кхаччалц.

И кӀамел Мустас дарх цхьа а цец ца велира.

— Перестройка, перестройка, перестройка бохуш ца хеза шу-на массо а совещанехь. Доцца аьлча, аш хӀун дей, со шайца эв-хьаза а ца воккхуш, тахханехь заявлени яздел суна, шаьш дӀа-довлийта алий. Тобар ю вай цхьаьна яьккхина хан. Ца яздахь, вайна кхин статьяш а карор ю. Дика Иий шу пачхьалкхан вор-тан тӀехь. Тобар ду! — аьлла, буй тоьхна, шен стоьл тӀерачу ан-галих масех даька дира Мустас.

Оцу хенахь телефон йийкира. Белхахощка мукъа хила а аьл-ла, катоьхна схьайицира иза Мустас. Белхахойх цхьа а ара ца велира, амма кхаьргахьа букъ а тоьхна, кӀамел дан охьахинчу Мустина уьш чохь хилар ца хаьара.

— Темиргаев ладугӀуш ву, — аьлла, москал санна вуса а вел-ла, гӀант дуьззина дӀатаьтира иза. Амма цӀеххьана, вахьийча санна, горгвелла, лахвелла, жимвелла дӀавахара иза. ЦӀуьран санна, аз дуткӀделла, боьршалла ййначу цхьана кала-цӀолин ха-бар долиьра Мустас:

— Москва? Вай дела, Мари Андреевна, хьо ю иза? — аьлла велавелла векхавелла, батт экъан тӀе а яьккхина, кӀеза санна, хьаставелира иза, оцу генарчу Мари Андреевнан кога кӀело а хилла.

— Ой, ма чӀогӀа хаза хийти суна, зӀе тоха гӀерташ, ахьа кӀа-хьегнехь а. Мари Андреевна, могашалла муха ю хьан, майра а, бераш а дуй могуш? Къанъелла-а? И ма дийцахь, Мари Андре-евна. Хьо санна, хаза-нисъелла зуда хилар майрачуьн доккха ирс ду. ХӀокху тхайн чуьрчуьнга дуьйцуш Ӏара со, стохка хьо вайгахь отпуск йоккхуш йолуш, хийла жима стаг веара тхан кетӀа, хьобца кӀамел дан лууш. Сан ирс хир а дацара, ишта зуда а нисъел-ла, — аьлла, ладобӀуш, жимма соцуьгӀа хилира Муста.

Москвара схьа а, Москва дӀа а дуьхьара тухуш яцара кху чохь телефон, делахь а хӀинца санна оцу кӀамелан тидам ца би-нера цхьамма а.

— Мари Андреевна-а-а, — ненан некха тӀе кхетта мецачу бери дийрриг дора Мустас телефонан трубкана, — Мари Андреевна-а-а, хала а ца хеташ, оцу хьайн... оцуьн размер алахь. Тхан кхузахь юкхуш цхьа хаза японски луьйчу костюмаш ю... хьайн оцуьн раз-

мер йийцахъа. Иза яхъаш-м со кестта Москва воглур ву. Оввай, Мари Андреевна, ма хаза фигура хир ю хъан, иза тлеюйхича. Ирс долуш хетар вара суна со, уьш тлехъ хьох цкъа бляьрг тоьхна белыхъара.

Куьйга-эшара зударий ара а бовлийтина, хъалаглаьттина ва-хана Мустина хъалха а ваьлла, дикка ластийна юьхъ тле тлара далийтира Гиланис, цуьнан карара трубка кхоьссина дла а похуьйтуш:

— Кхяхъпа, кхин хъайн боьршалла ца хилча, хлокху вайн зударшна тле мохъ хьекха эхъ а ца хетий хъуна, — аьлла.

И тлара шена тухур ду аьлла дагахъ ца хилла Муста оцу сарахъ дог иккхинна аьлла, спецбольнице ваьхъира.

Муста вала а велла, иза длавуллуш, буса глан гира Гиланина. Гергарчех цхъа а вацара кешнашкахъ. Цига баьхкинарш а шайн яххъаш ца гайта глерташ, дуьхъал газеташ лъьцуш, шляпан лабана-наш охъауьйзуш, берриш а бохург санна, бляьргех лаьржа куьзгана-наш доьхкина бара. Хлоттийначу чурта тлехъ яздинна дара: «Мари Андреевна-а-а, хала а ца хеташ, йийцахъа оцу хъайн... оцуьн размер...» Наштар-сераца шинахъара чуьртах длабихкина хлоттийна тлара чкъор даккхаза бежа глуркх бара лаьтташ. Цу буьххьехъ махо байракх йина ийзайора кхузткъалгla размер йолу японцийн луьйчу костюм.

Яшуркаев Султан вина 1942 шарахь Веда-
нан районсхь, 1974 шарахь МГУ-н юридически
факультет чекхъяьккхна. Талламан органаш-
кахь болх бина. Стихаш, дийцарш арадийлина
периодикехь. Стихийн цхьана книгин автор ву
Яшуркаев. Карарчу хенахь болх беш ву Агро-
промехь.

НАПСАТ

Йоккха стаг хелха хьийзара.

Цуьнан дегI, пиллиг санна, дайн дара. Глехь лаьтта кхочуш
сха, бакхийчеран коч, цуина тIелетийна дуккха а йоманаш. Цара
коч язйора, кучо — йоккха стаг. Глехь кхочуш и езалла ца хил-
ча-м и тIема яьлла, яйн мас хилла хIаваэхь йовр яра. Кучо дегI
лаьттах доьзна латтадора. Когаш берзина... Уьш-м цуьнан гуттара
а бара берзина, тохура, кхойтта шо хьалха, шайш цIера баьхча-
хьана. Юьхь йоккхачу стеган ян а яцара. Цуьнан метта, беран
буйннал, эхангех хьийзинчу хебарийн шад бара. Оцу шеда тIехь
бIаьргаш ган а ца гора. И шиь цхьана бух боцчу готтачу шиша
кIаг чу боьжнера. Цуьнан маса шо ду цхьанна а ца хаьара я цуи-
на шена а. Хила-м дезткьа хир дара, бIе а, ши бIе хила а тарло-
ра. Йоккхачу стеган карахь текх дара, хьалхалера хьехан текх.
Цо ша махках йоккхуш шеца арадаьккхинарг. Тишделлачу текхан
го масийттанхьара нккхинера. Цо и шен бакъабеллачу некха тIе
кьовлура. Юха цхьана куьйга лоций хелхаран гонехь хьовза-
дора, юха а мара кьовлура, тIе дайн куьйгаш хьовкхура, хьов-
стура:

— Вайша цIа доьдуш ма ду... вайша динчу цIа... хьо дечнгах
динчу, со нанас йинчу цIа... — И текхе ден кьамел тIекIирдора,
эшаре доккхура, юха цунах хелхаран йиш йора, тIаккха оцу эшар-
ца хелха хьаьвзара...

ЦIа даха бакъо яьлла аьлла, арадаьллачу адамо аьчган не-
кьан шиша а агIор ша да мел дерг охьадиллина гена ши моглa
баьхьнера. Оцу шиша могланна юккьех, дечган шпалаш тIехула
дIахьош дара йоккхачу стеган хелхар.

— Тобур ду, Напсат, схьайола, охьахаа, садаIа хIай, мегар яц
хьо... — мохь туху йоккхачу стагах кьахетий цхьаццаволчо.

— Вай ця доълхуш ма ду... ця доълхуш... — елало дуйхъл Напсат, хелхар ца сацош...

И Дегластанера Казахстане а ялийна, ша охъатесчахъана эгийна олуро цхъаболчара. Хлан-хла, тламе вахана шен шина клентан внь во! вайча, галъялла олуро кхечара. Ши клант-м цуьнан мацах хлара Једал тледоглуш, Деникинца тлом беш вьожнера, шайн деаа-а...

Царах бисина клентий шз кхнийнера. Церан наной-м Напсата хлеттехь длабахийтира, маре гло шайна аьлла. Уьш баха а бахана. Цхъатерра хъалакхитна внь клант а эчна, Једална тлеяханера Напсат. Цхъаь мукъане а хъайца цлахь вита аьлча, ца вити-нера. И шовзткъе шозлагичу шарахь дара. Уьш Соьлжа-Глалахь гІазот а дикхина, тлам тле длабахара, кхин юха а ца баьхкира...

Шовзткъе доьалгІачу шарахь когаш берзина йолу Напсат, хъаладала гІам аьлла, кхуьнан веа клентан клант вахханчу Эскаран салтичо шен текхаца-а машен тле ластийра. Хинца ша хелхар деш йолду коч а яра цунна тІехь. Йоманаш-м клезго хир яра хлетяхь. И Казахстане кхаччалц кхин йист а ца хилира...

Шалонаш¹ тІера охъадоссийна адам цхъацца аглор ярташка дІасакхоьссира. Павлодарски областан, Чушкала олучу юьртахь, март беттан даша дзделлачу лайла йоссийра когаш берзина Напсат. Цуьнга-м шалон чохь а, цул тІаьхъа а наха шайн мачаш а кхийдайора, амма цо схъа ца ийцира.

Чушкала эвлаюккъехь Напсата хелхар долийра...

Юьртахь Іаш долу адам Кавказера бохийна балийчу «обарташка» хъажа арадаьллера. «Обарташ» тишо-о бара. Дукхах берш зударий, бераш, баккхий нах... Церан цхъанна а коьртахь маІаш а яцара я багахь кьегаш шаьлта а... Гунберг тамаша бу, инзаре акхарой ду далаш аьлла, эладитанах ойла хІоьттина а, цо гІехь даг тІе кхерам тесна а адам цецделира, шайн сатийсамах лебина хийтира. Гуш берш пекъарш бара. Кхузахь нагахь боглуш-боьлхуш гинчу цигонах тера а бара, царал беркъа а... Оцу акхаройх цхъаь тІекховдахь а аьлла, ша тІехъа лаьцна арадаьккхина диг а новкъа деара цхъаццволчунна. И лаьттарш буйцуш луьра бийцина хиллехь а, адаман даг чу адамах къахетар гІертара.

«Боже ты мой!» — олуро, ах дерзина беркъа бераш салазаш тІера лайла хІнттош, дог ца сацалой оьрсийн зудчо.

«Вой пурмай, кхудай сакхтаясан!» — олуро, шен насовой чуйра готта бертиг йолу шишанан цуьрг кераюккъе а етташ, кьеначу казахо.

«ХІокхара хъанна хІун дина-те? Кхаьрга хІун далур ду? ХІорш, мозний санна, тахана дуййна дІа лийр ма бу», — бохура массеран а бІаьргаша. И бІаьргаш чохь дерг а гнна, цунах кхетта, елара

¹ Эшалонаш.

хаац Напсат дубхъара хелха. Амма суыйренгахъа лестича члагъ-
яла йобллачу лайн «ковста» тлехъ цуьнан когаш байн а, хаза а
шершара. Адам ладийра. Хелхар шовкъе долуш дара. Массеран
а бляргаш шорбелира. Хелхаран клеж кхехкаелира Тлаккха мас-
со а юхавелира,.. ведира... шен-шен чуиккхира. Эвлахъ яссаелира.
Говрахъ веанчу цхьаммо-м адам юьртан клуба чу лаьллира. Хел-
хар деш йолчу Напсатана, говра тлера чукхевдина еха шед туьй-
хира. Оцо Напсатан дегI дайдира. И хазахетта, Напсат елаелира,
хелхар кхин а марсадоккхуш. Юха а туьйхира. Кхин а хазделира
хелхар. Тлаккха Напсатана, тохара и машен тле кхуссуш салтичо
аьлларг аьлла, говр длаэккхийтира вукхо...

Хелхар ца сацош, Напсата ша яккха а йоккхуш, йиш лекхира.
Иза-м йиш а яцара, цхьа сардам бара:

Нанойн накха хъарам бойла шуна, нохчий,
Хочеш лелор хъарам дойла шуна, нохчий,
ДегIастанахъ, тхо бен хIун ду бохуш лелларш,
Късмаган дийнахъ дала хIунда ца ле шу...

Юха йилхира. Хлан-хла, ца йилхира, уьгIира, гурахъ ламанца
зуд-борз санна. Юьрта тле йогIу бляьсте ладош, хезинчун саду-
къош и угIам нийсса стигала хъалабахара. Иза а, цигахъ мел дерг
а ладийна тийра...

Напсат клуба чу ца яхара. Юьртара а яйра. Цхьаммо а леха а
ца лийхира. И шен нахах новкъахъ хабддера, шалон тлера цIа-
нонна охъайовссинчохъ. Ян-м ца яйнера Напсат. И цхьана нехан
керта яхана, бел а эчна, эвлах елира, цунна геннахъ, жимма ле-
кхо хетачу меттехъ шена гIехъ каш а даьккхира. Гурано хецаза
долчу лаьттах и хала а делира. Буййса юккье а яхара. Бел, юха
а яьхьна, ша схьаэцначу охъайиллира. «Латта цхьаммо тIехьо-
кхур ду» — паргIлат коша йижира, шен хьехан текх улле а дуьл-
луш. Цу чохъ буййса яьккхира. Де а даьккхира. Юха кхин цхьа
буййса а.

Амма лаьтто тIе ца ийцира. Напсата цуьнга чIорIа дехар дира
тIеэцахъара ша аьлла. Ца ийцира. Деле дехар а дира. Цо а тер-
гал ца дира. Тлаккха Напсат цушинца а ийгIира. Хьала а гIаьтти-
на, юьрта яхара.

Оцу Напсата шена даьккхинчу коша тIера дIадоладелира нох-
чийн кешнаш. Царах «Напсатан кешнаш» олура тIаьхъа а.

Напсат мичахъ, хIун дууш, молуш Iа цхьанна а ца хаьара.
Шега и хаьттича: «Сайн кIентийн кIенташца Iаш ю со... Вайн
цIахъ... Тхо доха а ма ца дина. Цара дика кхобу со. Ворошиловс
ахъар дохьу, Гикалус жижиг... Глапура хи дохьу бабина... Аслан-
бека дечиг доккху...

Цкъа шайн делла бер дIадолла ваханчу СайдIалина мацах
ша-шена даьккхинчу кошахъ карийра Напсат. Цо иза цуьцкъах
шайн цIа ялийра, тхьнца Iийр ю хьо аьлла. Амма Напсат сахи-

лале дlаяхара... Юьртиан беже делаш волчу Сайдlалина и юха а карийра кешнашкахь.

— Хьаштдоцург ду ахь лелораг, Напсат, — элира цо.

— Со хlокхаьрга хьажа езаш ма ю, Сайдlали, нанинаг. Со йоцуш хlун дийр дара кху мисканаша, — лохачу кешнийн баьрз-наш тlе куьйгаш хьовкхура Напсата. — Сан хlорш массо а цlа вига, массарна а хlума яла ма деза. Ас ца динна хьан дийр ду и. Сан виь кlант ма ву цlа ван везаш... Хьо дlавало, дlавало... Хьо волуш гучу ма ца бовлу уьш.. дlавало, дlавало... Сайдlали, шен генна девлачу бежнашна тlаьхьа дlавахара...

Адам аьчканекъайнстехь lан бутт сов хан яра. Цуьнан хlинца даха меттиг а яцара. Гlншлош схьалуччух дlайовьхкиннера, долчо бежна а. Цlа даха бакьо яьлла бохура, амма и бакьо схьалуш ихьа а вацара.

— Бакь хир дац, нах, вайна и бакьо ялар. Хилча хlунда латтадо вай? — и Хорачуьра Конай ву.

— Сан десар ду, вай цlа дига веана уполмочен а ма ву. Дуккха а нах цlа ма бахана кхечухьара, — и Несарсолта ву.

— Уой, ткъа хlунда латтадо вай?! — и lедалан хlума хууш а ву, ворхl класс яьккхина а...

— Вагонаш яц бохучух тера ду.

— Вай схьадало-м ма хилира уьш, къацахетаршка еттарш, беш тlом лаьтташихь...

— Хlетахь Сталин вара.

— Ткъа хlинца мила ву вайн кочахь?

— Хlинца Хуршов ву.

— И-м Дала декъала войла!

— Велахь и бакьо мичахь ю?

— Мичахь ву вайн уполмочи?

— Цхьанхьа-м сакьоьруш болу таро ю уьш...

— Дика ма хьсга цара. Ван мила ву иза?

— Хьалха лаккхара хьаькнм хилла ву боху иза...

— Вай кхуза даладайтинчех ву хьуна хlета...

— Валлахl, и нах вайх lаба бохкуш-м бац!

— Шена жимма шай-кай таса езар кьедош волу таро ю иза...

— Хlа-а?

— Сих ма лол хьо, Бицlини. Кхузарчу хьаькамашка вайн гlул-лакх хьахо оьшу хир дай цунна иза-м...

— Вайн хlун гlуллакх ду дийца дезаш?

— Вай цlа дахийтар ду-кх.

— Уой, вайна бакьо елла ца боху аш?

— Яларх схьаэца ма еза и, lумар-lела...

— Остопирлахl, остопирлахl...

— Во вежарий, вай цlа дахийтачахьана кхин дерг дитийша...

— Мичахь ю и уполмочен боху хlума, со вистхир ву цуьнга?

— Хьаштдоцург ма дийца, СайдІали, вайна цхьа хьовзам боккхур бу ахь...

— Уой, кхин хІун хьовзам бу вайна бала?!

— И оьгІазвахана дІаводахь, дуьсур ду вай...

— ВаллахІ-биллахІ, дар-кх цуьнан и са хьаэца дезашІ..

— Беркат ца долу хабар ду ахь дуьйцург...

— Шен жималла юьйцу цо, БІага, оьгІаз ма гІо...

— Кхин хьо вистхуьлуш ма хазийталахь суна, кІант...

— Кхин вист а хир вац я цІа а vorlур вац...

— Хьай неІалт хьо тІаьхьенна...

«Вай цІа доьлхуш ма ду, вай цІа доьлхуш ма ду», — хьала дохьуш ду Напсата шен хелхар...

— Схьайола, Напсат, охьахаа хІоккхуза, — тІейоьху и зу-дарша.

— Вай цІа доьлхуш ма ду... Сайн кІенташна цІа бахка бакьо яккха йовду со Сталинера. Кешнашкахь болчарна...

Вокзалехьа дІахьо Напсата шен хелхаррий, теккхий...

Наха кхин а дуккха а гІовгІанаш йо. Нохчий барт боцуш халкь хилар а сацадо, сонта, да воцуш хилар а, лартІехь цахилар а...

Юха барт хилира. ЛартІе баьхкира. Цхьаммо-м цхьанхьара гІайбин чкьуьйриг еара. Цу чу уполномоченна ахча таса буьйлира.

— Дала сица долиьла цунна и! — олу майрачо шегара ахча схьадоккхуш зудчо...

— Сан боберийн кьа гІойла цунах! — хеза вукху юкьара...

ГІайбин чкьуьйриг а оьций, шина морІарех чекхволу масех воккха стаг.

Иза хьалаюзу. ТІаккха и а оьций, уполномочен лаха йовду цхьа тоба.

Биснарш дуккха а бист ца хуьлуш ІадІара, хІора а шен-шен ойланашка вахана. Уьш еза ю. Царна тІехь кхойтта шо мохь бу. ХІан-хІа, кхойтта шо бац, кхойтта шарна чохь берг бу. Цкьа а цкьа охьа ца биллалун берг...

— Вай арадохуш-м бесплатни ма яра хІара цІерпошт...

— Сан десара яцара...

— Уой, мах баьккхира вайгара?

— Мах ца хета хьуна, хьо да мел верг а, хьайн vorxxІе ден каш а цхьаьна хьайгара дІа а доккхуш аракхоссар?!

— Оцуьнан-м ас дера ойла а ма ца йинна хьуна...

— ХІинца еш Іе хьо...

Кхо-диз де делира. Юха вагонаш елира. Оцу гІуллакхана бехке гІайбен чкьуьйриг лерира массара а...

— Вай шен хенна кхеттешьара...

— Кхеташ хиллехь-м вай кхузахь а хир дацара...

Адам, товарни олучу, тохара ша хьаладаллийначу, шалон тІе доьттира...

Напсат шалон тле ца елира.

— Хъалаяла, Напсат, хъалаяла, вай ца доьлхуш ма ду...

Цуьнга дехарш а дира, и хъала а ийзийра, амма и ца елира.

— Со тлаьхьабоглучаьрца йоглур ю... — Напсатан кешнашкахь болчаьрца... Сайн кленташца... Сталиннера бакъо а яккхнна...

Напсатан аз дойуш мохь хьокху цлерпошто, клур тосу... ша йолччохь егайой, тохалой, йодало...

— Со тлаьхьа йоглур ю, — текхаца хыйза Напсат цлерпоштан клурехь.

ПАСХА

Малхбале Казахстанехь апрель бутт бовха ца хуьлу. Овкъаран бос болчу стигланан лаккхара чукхийдачу малхо халла дашадо ло, амма цунна клел Иллина латта дохдан ницкъ ца ккочу. И дийнахь сарралц кхетний а ца лаьтта. Луьргара лъяхьа санна, цкъа схьакъеда, юха мокхачу мархашлахь бов.

Латта цул тлаьхьа боглучу май батто дохдина, дакънйна, къарздийр ду. Стохкалерчу гуьйренан мокхаллий, тлейоглучу блаьстенан сеналлий цхьаьнаййначу шийлачу бай тлехула vogly нттех шо кхаьчна хета клант. И лаьржачу аматехь а, вуткъа а ву, когаш берзина а. Гирачу, эхенга даллалц цхьана хлуманах дуьзначу, галин йозалло саттийна шалхатоьхна и нийсса ца воуьйтуш, дласандаво. Цунна тлехь басабаьллачу къорзачу басмин коч-хечний бен хлумма а дац. Хечин ши ког гоьллелц бен ца боглу. Коч-хеча стохка тегна ду. Наха беллачу басмех. Наха аьлча а, кхуьнан дешинчас Сайдхьамзата беллачу. Цой, Галассний, тхов тлехула чу а ваьлла, юьртан туьканна кьола динера. Цу чуьра карабеана басма нахана длабийкъира. Цунах кхарна кхаьчнарг ца бовзийта духа лаьттах хьекхийра, тишбира, мосийттазза биттира...

Хлара кладвелла, амма гали охьадиллнча юха ги диллалур дац. Юрт гено-о ю. Кхуьнан и ца а кхачийна, юха шен беже длаваха деза. Бажа-м хинцале баьржина дласабахана хир бу. Пегулбале делкъенга а вер ву. И-м кхунна хлумма а ца хета, дикахо а ду. Ведда, ведда тлегулбийр бу. Когаш бохлур бу. Цхьана меттахь лаьттича-м, когаш шелло, тлуьначу лаьтта тлелета. Хинца-м хлара уьш бохбан йемнна. Дуьххьарлерчу деношкахь члогло шеллора уьш, дан амал доццуш. Цхьана луьйранина кхуьнан атто кхо тоьлтуш тндам хилира. Цунна тлера луьста лаь глаьттира.

Кхунна ша гено-охь велахь а, цуьнан йовхо тосаелира, когех хьакхалуш, деглаца хъалайовдуш хийтира. Хлара ведда тлевахара. Кхон тлалпа юккъе баьккхира ког. Йовхонан самукъне кхаьчначу цо важа шена улле бийхира. Ша цхьана довхачу агана виллина хийтира. Деглан массо а межене кхочуш чекхъелира кхон йовхо...

Луьйранна бежнаш рогле лахка боглу зударий палтонаш, ке-

тарш юхий, коьртах пухлан бойнаш хьарчайой хуьлу. Басмин коч-хеча дуьйхи́на х́лара гича:

«Ой, боже мой! Бедный мальчик...» бохуш хуьлу. Царна ца хаьа х́лара эвлара ваьлча вохлур вуй. Кхунна и хаьа, цундела шел а ца ло, цара и бохуш деза а ца ло. Оцу зударшна санна, ша декъаза а ца хета, я жима а...

«Хини́ца х́лара, охьа ца дуьллуш, цлакхача деза. Тлаккха лийр яц нана. Х́окху галн чохь йолу х́луманаш-м нани́на цкъа а ган а мича гина! Цен а, сийна а, можа а, бес-бесар хуьлуш хилла-кх х́лоаш... Деза хуьлуш а-м хилла уьш... Бехк а бац. Мел дукха ду уьш кхучохь. Оцул дагардан хууш а делара суна... Ишколе ва-хача-м, хуур дара хьуна суна и... кхоь нани́на дао деза... Цхьаь Хедига доуьйтур ду... Мусага-м даалур дац, жима ву и х́ини́ца а... Кхо х́лоа дийча-м толур ю нана, цуьнга дуккха а шура йоѓлур ю, тлаккха Муса вакхор ву... Х́лара ц́ла кхаьчча-м х́лун дара... Сий-сара Кахот́леран чувахча, «Хьава д́айолуш лаьтта» ма бохура цара. Лийр ю бохург ма дара и»...

Царна х́лара ца кхета моьттурса. Х́лара-м кхетара. Валар х́лун ду кхунна хуу-м дукха хан яра. И дуьххьара Меда леш хи́ира...

И. т́е санна, йогуш яра, хьацарлахь лелаш. Кхуьнга хи дий-хи́ра. Кхо делира. Медас и ша мелира, шен сенделлачу куьйга онлда куршка а кьевлина. Юха яьсса и а карахь, деѓана улле охьадуьйжи́ра куьг.

Кхо куршка схьаййза́йора, куьйго схьа ца лора. Медин деѓ ду-ладелла, шелделла сецнера. Х́лара, куршкех а тасавелла, воьл-хура. И схьаяккхаелча йистхир ю моьттурса... Кхуьнан х́летахь ялх шо а ца кхаьчнера. Оцу шарахь кхача дезаш ду олура Медас.

И еллера. Х́ини́ца шен ялх шо кхочийла а яц аьлла хетара. Докъа т́е а кхетта, воьлхучу кхунна мацца кхеттехь а набкхет-тера. Сахуьллуш цлакхачначу не́навашас лалмана схьаййи́ра х́лара цунна уллера. Меда цуьнан йи́ша яра, кхуьнан не́найи́ша...

Х́лара векхачуь́ра ца волура, шена т́е йина кхин а йо́л йоллу-шехь. Тлаккха нанас х́лара Сербилла а вигна, шен дец́лахь витира. Цул т́аьхьа ќира а далале нохчий бохийра. И Сталин бохучу цхьана вочу паччахьо дина бохура. Иштта висинера х́лара не́на-хошца. И дерриге а кхунна ша ялале бабас, цул т́аьхьа Медас а дуьйцура.

Ши не́наваша говр-вордана́шна т́е шишша аьчган шелиг а дуьллий, генна цхьанхьа-м колхозана мехкадаьтта дан воьдура. Ши-кхо буьйса яьлча бен ц́ла а ца во́лтура.

Медий, х́ларий шаьшша ла́ра. Цо кхунна дукха х́луманаш дуьйцура... «...Децин ќант воккха хир ву. Децас ша кечвийр ву... юкьах дато шаьлттий, доьхкий доьхкур ду... расачу динна хаор ву... лаьмнашкахь уггаре хаза йо́л, Маьлх-Аьзин ялор ю цунна. Тлак-кха ловзаргахь уггаре хьалха хелха Деца ер ю, ќайн шуьйра т́емаш долу ѓабали а юьйхина... Х́летахь вай ц́лахь хир ма ду...»

Юха Меда цомгуш хилира. Кхо, буса ваха а воьдий, гонахьарчийн огороде а воллий, мор бузний сийна хохаш бохьура. Уьш кхорзура.

Кхаьршинна ихьана кьорзачу аьчган банки чохь ненавежарша цхьанхьара-м лачкьийна хьакхар дара. Цуьнца кхорзура хохаш...

Кхо цкъа, дечиг тоьхна, мукадахка бийра: «ма майра клант а хир ву-кх Децин клант», — элира Медас. Хлара-м ван а вара майра, буса миччахьа а ваха а ваьхьаш...

Іалман, Меда кара а эцна, длавахара. Кхано цла веара. Меда яцара. Хлара дукха вилхира, ша и йоллучу длавига бохуш. Хлара кара а эцна, кхунна кьайллахь воьлху ша бохуш, Іалман а вилхира. Кхунна-м хаьара, и воьлхуш вуйла... Цул тлаьхьа цхьа хан яьлча, кхаьрга цхьа стаг веара.

И кхунна гина а, вевзаш а вацара. И кхуьнан да хиллера. Ненавежарий лекха а, кьона а бара. Да лекха а вацара я уьш сана кьона а. И кхунна халахийтира. Юха хлара шиь новкъа велира. Масийтта дийнахь-буса цлерпоштахь некь бира. Цунна тлехь-м хаза а дара. Массо а цхьа тлехула тлергаш хьерчийна, деттина члерий дууш вара. Цара кхуьнга а кховдийра члерах хлума, цхьаццаволчо сухар а... Кхаршинна уллохь воьлхуш волчу цхьаьнгахь боккха гатанан тлоьрмиг бара. Тлехь хлума ючу уьна кел бара и. Цунах цхьа тамашийна, хлара тлевоьхуш хьожа йоглура. Хлара лаха охьа а хонй, и хьожа шена тленйзош Іара. Тлоьрмиган да кхуьнга хьовжура, тлаккха хлара хьалаглоттура, лакхо ша вуьжучу цхьана шуьйрачу аннийн терхи тле хьалаволура. Кхунна тлаьхьхье хьалайоглура тлоьрмиг чуьра етталун хаза хьожа а...

Цкъа тлоьрмиган да, и дла а баьстина, цу чу кхевдира. Цунна хлара набкхетта ву моьттура. Баьстинчу тлоьрмиг чуьра хьожа карзахьелира. Схьабаьккхинна Іаж баа вуьйлира важа. И цуьнан хьожа хиллера.

Болчо шен Іаж буура, кхо — цуьнан хьожа. И кхо хлинца а юу хийлаза...

Цхьа доккха дегІ долуш волчо, nel тлечлоглуш ца хууш, цу юкъа нисбелла кхуьнан пелг Іавьшира. Стаг члогІа холчу хлосттира. Пелг клайчу бехчалгаца длабихкира, хлара Симпалате кхаччалц кхебира. Хлора станцехь воьдуш морса оьцура, туьркаш, морожни олу глорийна мерза шура...

Хлара де а дог ца доглуш воьссира Симпалатехь оцу цлерпошта тлера охьа. Цигара кхуза Семеновке хлара шиь нисьеллачу машенахь, ворданахь, шортта глаш а веара. Цла буьйса юккье яханчу хенахь кхечира.

Цхьана жимачу, лохачу чохь кхо зуда яра. Цхьаь йоккха стаг яра, важа дукха йоккха а яцара, кхозлагІинг уггаре а жима яра я иза а хаза а яцара. Уьш массо а тиша яра я кхунна царах цхьа а шен нана хила ца лиира. Амма йоккхачу стагал жимха йолчо

тлехкетта хлара марахъевлира, елха а йилхира. Цуьнан маряхъ-
лаш цхъа хан яълча хааделира кхунна и нана хилар. Поднара
тлехъ доьлху ши бер кхуьнан ваший, йиший хиллера. Хлазан яча-
ра кхунна тлейинарг. И елла хиллера. И шиъ Хедий, Мусай дара.
Хеда ши шо долуш, Муса кхо бутт кхаьчна...

Луьйранна кхо чохъ мел долу хлума теллира. Сени чохъ йолчу
панеран яьшки чохъ цуьнан бух къайлабоккхуш роьжан цинц
бара. Кхин хлумма а дацара оцу декъа тлехъ. Актюбинскехъ йис-
на моттаделла мацалла яра хлусам чуьра кхуьнга хьоьжуш ерг...

Кхеран динна саманан ши чойь, сений йолуш цла а хиллера.
Хлорш цига длакхелхира. Панеран яьшка вукху шинна зудчун хил-
лера я дадас царшинна йитина...

Юха цкъа да коменданта длавигира, бакъо йоцуш хлара ва-
лон Актюбинске вахана аьлла, хлинца а и цла а ца кхаьчна... Са-
ботажник ву а элира, длавуьгуш...

Кхарна генахъ воцуш лаш волу Миколай ши говр южучу
вордан тлехъ вара. Вордан тлехъ ехха аннийн яьшка яра. Гурахъ
цу чохъ ялта кхоьхъура Миколайс. Сарахъ шен керта арахъ дла-
ховцура. Нуй хьокхий яьшки чохъ бисина буьртиг чухъора. Так-
кха яьшки чу хлара волура. Наг-наггахъ бухабиснарг схъалахъа-
бора. Дуткъачу пелгийн млараш туьйсус яьшкин аннаш хотта-
лучу юкъа нисделларш гулдора. Аннийн сирхаташ Инталуш, мла-
рех ций туьйсур, тлаккха хлора буьртигах вагош клега хуьлура,
амма уьш гуллора, кана юзура. Юха воьдий уьш казахийн ступ-
ки чохъ тухуру, яьллачу курпех худар дора. Дикка кхебира Ми-
колайн вордано-м. Цкъа сарахъ хлара тосавеллачу Миколайс
букъаюккхъех хъала еха, юьйцина шед тоьхна, хьоза санна, хла-
ваэ ваьхъира вордан чуьра, юха лаьтта тесира. Амма кхо шен
роьжан буьртигаш юкъакъевлина ши буй мал ца бира.

Оцу шедан лоран деха томмагI-м хлинца а ду кхуьнан дохьучу
гали клел. Цул тлаьхъа хлара маьрклажан бода боьлча бен ца
волура Миколайн вордан чу. Ца ваьлча-м ца волура... Ворда-м
кхин а масех яра юьртахъ, амма хлара саннарш царал сов
бара...

Гали тлаьхъ-тлаьхъа дазлора, юрт-м геннахъ...

Букъа тлера охъадаханчу цо тлехъа ийзавора. лаш-м хлорш ду-
кха юьрта юккхъех а бацара, амма галин дозалница буьстича
дикка некъ бара бан безарг. И охъадилла йиш яцара; амма хлин-
ца и кхо хьош дацара — хлара вара цо шена ма-ттов хьош.

И цо шен вахъар юрт йолчу аглор нисдан глертара хлара.
Блаьргаш а хъаббина, озийна гали жимма букъа тле хъаладеара.
Амма оцу балхо тлаьхъара глора дладаьккхинчу шинна куйго га-
лин бертиг длахийцира. Гали а, хлара ша а цхъаьний лаьтта
охъадуьйжира. Воьхна хлара дикка иллира гали улле воьжна.
Волччохъ вилхира. Юха хъалахиьна а...

Юьрта а я юьртара воьгуш а цхъа а ца гора. Луьйренан айдел-

лачу дахкаран чопанна юккѣхъ схѣкъда глѣрташ, маълхан мо-
ха хьѣкх яра. Цуьнца йовхо а я хлара аьлла серло а яцара...

Хлара беже-м цѣхамма а ца вахийтинера... Цѣханхъ а лаьтта-
ра яьлла яа мегар йолуш хлума яц-те аьлла, эвлайнсте лестичу
кхунна колхозан амбараш йоллучохъ лаьтташ Йоккха Морфа
гире. Цунах массара а иштта олура. И деглана а, ханна а йоккха
яи а яра. Эвлахъ кхин а яра цѣха Морфа. Черненко Морфа. Ханна
жима-м иза а яцара, амма деглана лоха а, эглазе а яра. И шиъ
вовшихъ къастош олуш дара «Йоккха» Морфа. Хлара кхийтира. И
етт ларбеш яра. Кхо ведда вахана геннара схѣабалийра и. Йок-
кхачу Морфас хлара шеца цла вигира. Буй буьззина хичуьоллина
копаста а, баьпкан дакъа а делира... Шолгачу йуьйранна цо етт
длалаллале вахана длахлоьттира хлара. Морфас и арабаьккхича,
кхо хлумма а ца олуш, и хьалхаберзнийра. Морфас а ца элира
хлумма а, дикка пухлан бойно элан литта санна боккха хостуьйту
шен корта лестийра кхунна тлаьхъа. И етт лаьल्लीна вьодуш, цуь-
нан луларчу бабас Зинниг а, Рекаглерниг а эвлахъ баьккхире
кхо. Арахъ наха дажа длабаьккхичех уьш дла а тоьхна, саррали
дажийра. Сарахъ юьрта лаькхире. Царна дуьхьал баьккхичу зу-
дарша цѣхатерра кортош лестийра. «Бедный мальчик» а бехира.

Шолгачу йуьйранна Йоккхачу Морфас жимчу банки чохъ шу-
ра елира. И кхо ядийна цла яьхьира.

Хлора йуьйранна а, суьйранна а яа хлума лора цѣхъацаболчу
ударша. Цалуш берш а бара, шайна йу ца оьшу бохурш а... Ам-
ма Йоккхачу Морфас уьш цѣха човхийра, вуйш тапѣаьлла дла-
тийра. Кхунах юьртан бежалу хилира. Халиде шена цѣха шед а
яйтира.

Хлора йуьйранна а оьрсний кешнаш долччу длабуьгура бажа.
Царна гонах бажа а бора. Нохчийн кешнаш геннахъ дара юьрта-
на, кхечу аглор а. Уьш Дегласта йолчу аглор даьхна ду бохура,
белларш цѣха глулч а шайн цленна улле хилийта. Уьш долчу а
кхача-м кхочура хлара, бажа бажош, амма оьрснийнаш хаза дара.
Хлора кошана йнна басар хьаькхна штaketникан керт яра. Дечган
я аьчган йнна басар хьаькхна жлараш а, цѣхадолчийн седарчий а.

Тахана йуьйранна кхунна оьрсний кешнаш долчохъ дукха адам
гире. Уьш велларг длавуллуш бу моьттурса. Хлара вьодуш улле
вахара. Стаг велча нохчий а, оьрсний а, казахаш а цѣхатерра боьл-
ху. Уьш буьйлуш бара. Зударний а, божарний а. Вовшашна мара-
бетталуш, барташ дохуш...

Цѣхана оьрсичун кхунах блаьрг кхийтира. Тлевийхира. Цуьнан
юьхъ кхунна шед тоьхначу Миколайниг санна оьглазе яцара, тлѣхъ
цѣха серло летта яра. Хлара тлевахара. Жимма ларлуш-м вара
хлара, бакъдерг аьлча...

— На, держи, Христос даст тебе! — Цѣха цларула-цлен хлора
кховдийра. Кхунна-м цѣха хьалха и глул бу моьттира... Юха хлара
кхечарна а гире. Массо а кхунна тлевирзире. Массара хлора,

цхъа хаза деттина клайчу деман чкъургаши, шекаран блялгаш, булканаш, кхин масане хлума кхидайора. «Христос даст... Христос... Христос... Христос» дара кхуьнан лерехъ... мича тарлора оццул хлума кхо хьалалаьнначу басмин кучан юха... Хлара вуйхира. Пееана Йоккха Морфа кхийтира кхуьнгарчу хьолах. «Ца вада, гали да», — элира цо самукъне, хлара шен куйга цлехъа а тоьттуш...

Хлара, шен бай тле охьаехкинчу, наха еллачу хлуманашка хьаьжира. Уьш-м кхин а тлейохкуш яра.

«Беги, беги», — елаелира Йоккха Морфа, кхуьнан сингаттамах кхетта. Хлара ведира. Ца кхечира. Галех катуьйхира. Кешнашка юха хьаьдира. Йоккхачу Морфасний, кхой гали чу берзийра оццул болу юучу хлуманийн лам. И юккье делира. Морфас кхуьнан ги диллира.

— Дахьалур дуй хьое? — Хлара, жоп ца луш, юьртехъа вир-зира...

«Ах охъа а еккинна, йиспарш ца а яьхъна, юхавеача?» — хотту кхо ша-шега. «Хлан-хла, хлун хаьа юхакхьаьчча хлун хуьлу», — реза ца хуьлу и дан. Хьалха охъа а хоний, схьалоцу галин бертиг. Гехъ а долуш, хьалаглатта глурту. Ший а хаьрца. Юха а, юха а изза... Тлаккха оглазвобду. Такхад. Халла такхало. Юьртехъа глехъ чунехъа а бу бай, тлуьна а...

«Кхо хлоа ма-диги, толур ю нана... Ма хаза а хетар ду... Дика стаг-м вара хьуна и Христос. Цо-м тухур яцара хьуна, Миколайс санна, букъах шед... Хинца-м ца деза хьуна сан цуьнан вордан чу вала... Хинца ле, зуда санна, шен яьшки чу нуй хьоекхуш... Цкъа хлара ца кхьаьчча-м»...

Гено гуш говрахъ воглуш стаг ву. И новкъа воглуш ву. И кхунна генна бу. И хлара некъа тле кхачале тлехвер ву. «Некъа тле кхача, цо гали хьалаайдийр ду хьуна», — хьоеху ша-шена. Амма ши-кхо ког тлаьхъа а текхий, гали соцу, хлара а сацаво... Хлан-хла, ца кхечи хлара некъа тле, говрахъ верг шеца нисвалале. Амма и, галех тасавелча, хлара гина сеци. Говр схьаерзий... Хлара кхеравели: «Цо гали дладаккхьа?»..., — шело хьаьди дерле. Галина дуьхьал хлоьтти. Дагаеа ша кешнаш долчохъ тесна йиттина шед...

Важа улло кхочу, юьхъ къаьста, вевза. И Гани ву. Цунна масара а яьхъ йолуш клант ву олу, майра ву а... Глазакхийн дешар дешна ву а олу и.

— Хьо хлун деш ву, Селим? И хлун ю хьан? — хотту Ганис, кхунна тлехъара гали кхул дуккха а стомма ду.

— Христоса елла хлуманаш яра хлорш-м...

Гани велало. Чукховдий хьалаобцу гали, шена хьалха дуьллу. Юха, цхъа пхьарс а лоций, хьалахьо хлара. Хлара галил дуккха а вайн ву. Тлехъа хааво. Шен глодаюкъ схьалаца олу. Кхо и схьалоцу. Амма кхунна гали хила лаьара ша схьалаьнна дерг.

Говр дайолало. Гани галичу хьожу. Хара меттахьов. Гани велало.

— Хан елла бохура ахь хьайна хюрш?

— Христоса.

Гани дукка а воьлу. Юха:

— Мичахь, муха вара и? — хойтту.

— Хьалла глзакхийн кешнашкахь вар-кх, лекха а волуш... Цо елир-кх, вукхаьрга а ялийтира.

— И Христос бохург мила ву хьайн хьуна?

— ЭМТЭС-ан кертахь мекханаш тодеш хуьлу-кх и...

Гани юха а воьлу. Юха а хойтту:

— Христос мила ву, хьайн хьуна?

Хара вист а ца хуьлу. Кхунна Гани кюрда а вина.

— Христос — и оьрсийн дела ву. Тахана церан марха досту де ма ду — пасха.

Ганис кхин а дуьйцу цхьацца хлуманаш, кхо ла а ца дуглу, цо дуьйцуьнца бала а бац. Кхунна Христос шена дуьхьара цен хлоа делларг вара...

КАРТОЛАШ

...Ванайн десте ю. Ара а яьлла кхайкхи. Вана-м ваха уккал а таййна... Кхоьруш вала ма воллу и оцу Залубех.

«Вана, хьавоьлла наннинг» — олий, етла и хара чуьра ара-ваьлла валале. Нахана хазийта олущ ма ду цуьнан и. Чукхачча-м хоуйту «наннинг» ву-вац. Шина пелга, нийсса тлома клел-хьара, чкьор а лаьцна, шен куйге готосуйтур бу... Хара «тлнт!» ала а ваьхьар вуй ткъа?! Вац хьаханор-кх, лаьттар ву-кх... Юха, аганан метта, охьахуучу гланта йнхкина йол техко хаор ву...

Бакъ. И-м нийсса дара цунна. Хьуьлла Иннал дехьа а волий, колхозан копастанаш йолччохь ваьшинна тоьла а яккхий, ле вайша аьлча, «Буса хлун дийр ду вайша» — аьлла дла ца ваьлlexь, кыйзор, яцара кхунна мIараш. «Буса хлун дийр ду?» Буса длавуьжу, набкхета.

Диннахь ду-кх хала, мацалла валла Iен. Де мел деха ду буй-санал! Цкъа Iуьйранна ИндагI деха-деха хуьлу. Мел лела, и дацдаларе сатуьйсущ. Ма мац а ло-кх, и дацделча...

И дегIал а дацлой, цигиг санна, когех хьерча даьлча, ховшу дло тлехьа Iаш болу машенца берш, «экспедици» олурш хлума яан.

Хаац, царна и оццул хьан ло-м. Цхьанхьа-м баха а боьлхий, машен юттий схьа-м йохуу цара и. Уьш-м кура а бу — цланйой бен наьрсаш а ца юуш. Консерван банканаш а, дакыйна чIерий а хуьлу гуттара а... Наьрсаш цара цланьеш-м дикахо дара. Цара чкьовьргаш дIакхуьссуш ца хилча-м хлун дийр дара! Мел чомехь

хуьлу уьш дуьрачу ч!ерийн кортошца! Цхьаь ву царах дика. Цо ч!ера чуьра ц!арула ц!ен юв а ца юу, цундела и а карайо церан пола юкъах-м Бепиг-м кхуссур дац шаьш бовла а бовлуш. Дан-м ду хуьна церан и шортта! К!айниг а хуьлу церан-м! Хьастаг!а матарйовлла цхьа г!орза кховьссира цаьрца долчу Рая бохучу оцу лекхачу алмазо... Буса ара ма йолу: «Фе-дя-я-я» олий... Т!аккха цул а вежа Федя араволу «Чо-о-о?» олий. Цунах-м юьртах цхьам-мо а Федя а ца олу. «Чо-о-о» олу-кх. Юха заваленки т!ехь ла вовшийн мара а хьерчаш, шаьшшиъ цхьанна а ца го а моьттуш...

Х!аь, ца го дера!..

Э-э-э-кх, мел хан ю х!инца а х!ара Индаг! дацдала. Кхо-йиъ г!улч-м ду х!инца а... Маца хуур ю и экспедици охьа... Д!о Ина-йистехь йоккха огород ю церан-м. Цу т!е йийна картолаш а... Х!инца картолаш латийна хир ма ю. Суна ма хаьа, хир юй... Стохка х!оккху хенахь ма дара охашиммо уьш Инахь йоттуш...

Вало, хьажа вайша, аьлча, х!ара лелла валале «Вана, нанинг» — ц!ог!а туьйхи-кх... вукхо...

«Оцу акхачу к!антаца кхин ма гайталахь суна», — тусуш хир ю. Х!ара-м хир ма ву йуикар а таь!на, говл т!е кхаччалц цхьана мералуьргара марш а оллийна, !аш... Аса-м эр дара хуьна цуьнга... Х!ара к!инлло ма ву... Я ас кхин улле а вуьтур ма вац.

Хьастаг!а шайн буьнара котаман х!оаш оьцуш воллуш, т!е-кхачна Коста т!аьхьаваьлча хечи чу ч!иш ма даьллера х!окху кьонахчун... Юха ц!а ваха ца ваьхьаш ма йийра сарралц, хеча якьош...

Я Костас схьалаьцца а х!умма а дийр а дацара... Суна ма веза и... Ша мелла хилча, зудчух-м х!ума хьокху цо, со т!ам т!ехь волуш, хьо х!ун лелаш яра бохуш... Х!ара Залуба а елара цуьнан зуда, цкьа цуьнга ятаяйта. Ванайн да Сулайма-м Залубас кхера ма во...

Метишка йоллушехь, Маруся мел тоьлу цул... Цо-м со !аьно кхебира, цаволуьйтуш, шен пеша т!е д!а а вуьжуьйтуш. Х!инца а ю и-м шеца !е бохуш...

Х!ан-х!а, арахь тоьлу... Залубас санна, кьот!алг!а внна ву а ца элира... Сан нана еллий ца хууш ма яц и... Дада, ша т!ам т!е-ра ма-вог!лур, суна т!аьхьавог!лур вуй ца хууш а... Ване соьца ца лелийта дуьйцу-кх... Шена хьашт хилча-м, пиллиг хьокху: «Валойша, нанинаш, цхьа гали кьуьхкаш лахьаейша»... Кхин лахьа-ййтал... Собар де ахь цкьа, со воккхахилийта ахь... Суна дага ма vog!у сайн да... Мел онда вара и — вара хьаха... Федя бохучу оцу Раяйн б!ог!амал дуккха а лекха а ма вара... Дадин дада а ма vog!у дага... Цо шеца ирзе гезаршка ца вуьгура со... Вира т!е а хаавой, ша д!а а лощуш, муха хьохкура... Цуьнан-м хаьнт!ехь да-шо тур а дара... Сарахь ирзешкара ц!а vog!уш, боккха поп схьа а боккхий, белша т!е а буьлий, ц!а а ма бохура... Т!аккха йоккха ц!е латайора... доккха жижиган т!алп а доттура... Ведар дуьззина

«Іаін гезарийн шура а ма яра... «Хьо вуззали хіума яал, дидинг», — олура. Юха діа а вуьжийтий, туьйранаш а ма дуьйцура...

Хіаь а, ас Ванайке ма дийцира и иштта...

Теша а ца тешара... И-м тешар вара. Залубас баьхна-кха цуьнга «Цуьнан цхьа а вац. И новкъахь шалона тіера хьадда лелаш кІант ву»...

Ца тешахь а, ас дуьйцур-м ду... Сан а хила ца веза, нехан санна, да, цуьнан да а... Ванайна хіун хаьа, со дадас вира тіехь ца хихкинний... туьйранаш ца дийцинний... Я Залуба бохучу оцу ешапана а... Ма теша, шайна ма-ттов... Ас дуьйцур-м ду.

Со со ма теша айса дуьйцучух.

Діо Іаш волчу Володкин а вай да а, деда а, нана а... Денана а ю цуьнан-м. Суна цхьа юу хіума а елира цо. Хіун яра-м хаац, мерза-м яра и.

Хьажахьа, кхин хіумма а дацлой хіара, дала хіаллакдаргі Хіинца а ду-кх ша хиллацохь... Дацлур дара хьуна хіара, шен чуьйраш елахьара-м... Ас хіинца чІешалгаца гай тіе уьш яхка а ехкина, мац а дийр ду...

Хіа-а-а-а, гой хьуна, діалелхарг... кхераделлий?! Ас охьа а вижина, лаг лоцур ду хьан... Хіара уггаре а доккха йохь ду хьуна, массарал а чІогІа мацлуш дерг...

Хіаь, хіинца хіара а ву кхузахь схьавогІуш. Николай — Василий... Со діа-м хьожур вац хьуна цуьнга. Учинтал ву ша бохуш, веза а веш... Болар а ма ду: «Ханті-хинті», «ханті-хинті», ...Кхунна-м цІе а тиллина «Ханті-хинті»... Нийсса а туьллуш... Со а ма вахара стохка ишколе. Хіокхо араваьккхир-кх, хьо детдоме діавала веза аьлла... Ас шен кІантера жІонк даьккхина аьлла ма дира цо и... Суна хіун оьшу кхуьнан детдом! Кхано, ша суна тіаьхьавеача, мичахь карор вара со дадина детдомехь... Хіоккхуза, эвлэюккьехь, ма-вогІура гур ма ву со цунна, вевзар ву... Детдомехь-м вевзар вацара, нехан бераш юккьехь... Суна ца хаьа моьтту хьуна хьо «ханті-хинті» бохуш хіунда лела? Хаьа хьуна, шек а ма вала хьо... Цхьана кога тіехь Іасанашца лелаш волчу Костас ца дуьйцу моьтту хьуна, буса суна а хезаш, ахь хьайн ког тіам тіе ца ваха Іина а вахана айхьа лазийна бохуш...

И-м цо хіора кьаьркьа ма мелла дуьйцу, велха а воьлхуш, зудчунна Іаса а етташ... Ша тіом беш волуш, хьо и йолчу ихна а бохуш... Ша хьуна диг тухур ду а боху... И-м цуьнан дан ду хьуна. Кест-кеста ша-шега а луьйш ирдеш хуьлуш...

Хьажийтал со хьайга діа... КьорІанор, хьожур вацар-кх. Я хьох кхера а ма ца кхьору... Марусас муха эьккхийра хьо, Іай кьаьркьа а мелла ша йолчу веача?..

Хіаь, хаьа ма хир дара хьуна, со мичахь Іаш ву... Дийцийтал!

Хьайн давелла диса хьо, хьажахьа, хіинца а ша хиллацохь ду-кх... Цхьа ког а-м ца дацделла...

Марусина ма хаьа, сан да вуй. Цо ма бохура, да воцуш цхьа а

ца хуьлу. И вог'лур ву ма аьлла цо... Шена хууш ца хилча, цо эр а дацара... Массара а ма олу, Маруся бакъдерг д'лаэр долуш ю... Со т'лам т'ле ваха мегар дарий х'аьттича, берашкахъ товш х'лума яц и элира резайоцуш... Берашкахъ а цатоврг баккхийчаьргахъ х'лунда тов?... Iай ас колхозан доккхачу ор чуьра картолаш еача, и дан мегар дац а элира... И дан х'лунда ца мега-м хаац. Ор дуьззина картолаш д'ла а ехкина, х'лорш Iан мега, тхойша мацалла далла а Iаш. Сх'явалаве сан да т'лаккха, ш'аьш нштта дика делахъ.

«Адамаш дика ду. Царна т'левуьллу ас х'ьо» аьлла, нана елча, со нишка ваха ох'яавоссийтина поезд д'ла х'лунда яхара, делахъ?... Юха цх'яна хуражка йолчо пх'ярс а лазош, цунна т'лаьх'яйог'лунчуна чу кх'оьссир-кх. Маруса-м дика ю... Коста а... Залуба-м яц... я х'лара воьду «хант'I-хинт'I» а. Дика волчу Костин ког х'лунда баккхина ...Марусин майра х'лунда вийна т'Iамехъ... Со детдоме вала г'лертарг шина кога т'Iехъ сетташ ву... Залубас ша х'лума юуш. Вана ара а воккху...

Собар де ахъ, Iиндаг'I дац ма делла, аравоккхур ву... Т'лаккха сх'якхочур ву суна, маршан аса а текхош... И-м д'Iаьккхина ялале ох'яа ма йог'лу кхуьнан...

Х'лара сеттина ваьлlexъ, картолаш йоттуш хир ма вара тхойшиь... Цуьнгара и сирникаш сх'яэцна хилlexъара... Уьш ю шехахъ бохуш кураваьлла ма вара и тахана... Доккха х'лума а хили и кхуьнан сирникийн ботт. Костас т'лам т'Iера еана, патарманан чк'ьоьргахъ йина ц'елаторг а яра сан-м, нанат'елга жима чк'ьург ма-х'овзний, лата а леташ, ас цуьнан мелла волуш йоьжча сх'яэцна лелаш. Чохъ х'лун ю х'яжа а воьлла, йохийра-кх... Т'лаккха-м Костайна караяйтира ас и. Цк'я юха кара яг'Iахъ-м... Х'инца яа картолаш!

Со-м д'Iа Миязаг'Iаьрга вахча а волу, Мияза-м х'яха ю дика... Цо-м суна, шена улле д'ла а вижош, хийла туьйра дийшина... Гуттара а «бабнинг» а ма олу, ша сан баба йоцушехъ... Цуьнан Ай-мани боху и к'лентайол-м ю йовдал, ша сол дуккха а йоккха йоллушехъ... Буса со шена улле а вижийна, боьха х'луманаш дело г'лерташ ма яра и. Со Миязина улле д'Iатекхир-кх... Цул т'лаьх'я дуьйна ела а йоьлуш, суна «борша йоцу х'лума» ма олу оцу боьхачу х'лумано... Со шех летча а х'ийзийра, баца юкк'е а виллина, т'Iе а йоьжина...

Деллахъ ю-кх Мияза-м дика. Марусас ас ор чуьра ях'на картолаш цунна ма ях'нийтира соьга, со оцу бабина дукхавезий а хууш... Маруса-м ела а елира, слха а йилхира, ас, и картолаш муха ях'на дийича...

Х'еьк'ял долуш ву а, воккхахилча ас керла кема дийр ду а ма бохура... Цк'я воккха а хилла, и дича-м, стигла х'яла а ваьлла, нийсса со дадин дадас вир т'Iехъ хихкинчу г'лур вара со... Тхо дер-риш а, нохчий, лаьмнашкахъ дина ду ма боху... Со-м борз ехкии-

чу буса вина ву олу массара а... Елха хлунда елхара-м хаац Маруса... Со майра ву бохург ма ду и, борз санна... Буса кхера-м кхоьру со, хлетте а айса со Iexаво-кх, ца кхоьру моттуьйтуш... Со оцу оран гонаха дукха ма хыйзара, цу чохь картолаш юй хууш...

Гурахь уьш оцу чу юхкуш ма гинера суна... Лавттах йовдучу неларна тоьхна-м коьрттал доккха догла ма дара, тлехула, ор чу мох кхетийта дитина Iуьрг дар-кх, деаклов а долуш, аннийн, готта а ма дара... Оцу чу муха кхевдар вара те бохуш ма лелара со...

Марусин пеша дечиг туьллуш, дага ма деара суна и, аглон тлех цыха ира юткьа юьхьнг а йолуш дечган цуьрг караеача... И ор чу Iовттича цунна тIе картол муха ца латайо!

ТIаккха дерг-м хIун дара! И дечкан цуьрг цыхана ехачу гIожа тIе туьйхир-кх ас мекхайиьначу хьостамца... Цо мегар дац ца аьлlexь-м, ас сан десар дара хьуна и ор... Уьш бIаьста дIаен езаш ю бохура цо. Ца йийча, юха гурахь хир яц...

Экспеднцинаш-м яц юха дIаен езаш... Суна ма хаьа, латийна хир ма ю хIинца картолаш... Лата муха ца йо, тоххара заза даьлла а хилча...

ХIинца а ца дацделла хIара-м... Хьуьлла, цыханхьа лавттах хIуманаш а Iуьттуш, цыхана турбийна чекххьоьжущ лелаш хир бу экспедицеш-м... Хьаьжнера со цунна чекх-м. Куьзганаш ду-кх цунна чохь, цыха сизаш а хьекхна... ДIо дехьара базе улле-м яла-йора цо... Вана-м ца хьажавелира. Буьта, хьала а ма ца кхечира и... Мехкадаьтта ловхуш ма бу уьш... И карадахь-м хIоккхуза Iоккхха гIала юьллур ю боху Марусас, поездаш а лелаш...

Поезд йогIуш хилча-м, мел сиха кхочур вара дада... И схьа ма-кхеччи, сайна салтин коч-хеча а оьцуьйтур ма ду... эткаш а... доьхка а, Iмарина юккьехь цыха боккха дашо седа а болуш дерг... Костин бен юьртахь а дац и-м цыхьаннан а... ТIом дика бинчарна бен луш хилла моьттуш а вац со уьш... Дадин шен а хир дара и... Цо ша воьгIушехь а яхьар яра хIумнаш-м. Ян-м. Дац цалург гой хьуна... мийра бетта безара хьуна... Иштта... иштта... Хьажал хьо, шена мел туьйхи, уьдург... ХIинца дадал... хIинца... ХIуьттарейна дахлуш ма ду и... ДогIур ду хьуна хьо когаш клел... Ма доьлла!

Сирникаш-м Марусас а лур яра суна... И а биргадехь хир ю-кх... ЯахIума-м яор яра хьуна цо, цига вахча... Вовдуш хилча Iуьйре ваха ма веза, воргданаш йовьлуш... ХIинца гIаш-м маца кхочур вара цига... Ша воуш соьга хIумма а ца даьта ма яхьна цо уьш дIа... ХIинца, йолана набкхеттехь, кохьар хьовзош хир ву... Хуур кхунна кохьара хьалха хьаладеанчу деман бухь кхаллахь-м. «Сица, цийца даьлла хьуна и! Деттачу цийн алхаш туьйсийла ахь»... бохур ду ЗалубагIара... Цкьа ас и кхаьल्लीна аьлла-м, и лара... Сарралц шена кохьар ца хыйзича санна... Ас шайн говр цIа ялийча, дIогарчу казахаша суна-м дечган чамн буьззина мала айран делира... киса дуьззина кхурташ а... Цара-м чувахча, куьг ластандой, тIе а воьху, кхин хIумма а ца олуш чай а дутту, хьайна

ма-ттов... «Хіара кіант айса винчул башха ца хета суна», — зурма локху Залубас нах болчохь. Вана шена улле а озош... Важа Іовдал-м теша а теший, верринг кач а лой, дла ма хьаьрча цунах... Юха вуййш длабевлча-м «цлий тле ветта хьо, хьажахьа, цо сан кучах хьекхна и марш», — юстах вохуйту... Кара галин тйуйлиг а лой, кьоьхкаш лахьо а ма лоллу...

Хіара дацлушшихь, схакхочур ву, сирникаш а яхьаш... И ларвечул со ваха а вахана, хьожур-м ву, уьш латнийний... Эспидн-це цла яле-м со сайна ма-ттов кхуьур ма ву»...

Эвлаюккьехула хьалабоьдучу ченийн некъан шу тлехь хиъна Іаш ву хіара. Юрт цхьа урам а бен яц, амма и бежа-бежа бу, чаккхе ган а ца гуш. Ураман шинна аглор хьала мел долчу ценош чохь Іаш мила ву хаьа кхунна. Аьхкенан стиглахь марха а яц. Геннара чу йовхо етташ богу, шех цхьа боккха горга кІега хилла, малх.

Хіара воцург, кхин гуш стагга а вац урамновкьахь. Кхуьнан берзина когаш Іаьржа а, нэттла раз-пурх хершнаш дийлина а бу. Оцу хершнашкахь тийссина цлийш а, стамделла чкьор дласалилхинчохь, когийи дилх а го. КІохцалгаш санна, ира маьлхан зІаьнарш оцу хершнаш чу Іиттало. Қхо мозий кьахкош санна, когаш хьабой, тІехула куьг ластадой, зІаьнарш дІачовхайо. Уьш дІаса-йовду, амма ког-куьг сецча, юха а шайниг леладо. Кіант ирахІут-ту. Дикка ІиндагІе хьоьжу. И хІокхуьнан бархІ-несс шо кхавьча хир ду аьлла хетачу дуткьачу дегІал дуккха а деха ду. И шуьйра когаш а болуш, кхунна дуккха а йоккхачу хечано лахахь шордо, лакхахь, сиппа санна, дегІа тІе леттачу, жимачу басмин кучан бехчалго гатдо. ІиндагІ доккха зока хета, буьххьехь кхуьнан коьртан тІус а болуш. Хіара и дустуш ву, хьуьлла, зоканан тІус болччу, шен кара гулийничу лаьттан гІорзанех цхьаь таса гІерта. И я дехьа южу, я дла ца кхочу... ТІаьхьара а ІиндагІин коьрта тІе кхета цхьа гІорза... Ша лаьттачуьра дІаюсту гІулчаш. Бехха ши ког баьккхича а, гІорза йолчу кхин а ши ше гергга меттиг юьсу... Юха ша и дуста гулийничу гІорзанех йисинарш реза воцущийсса цуина тІе а лестайой, юьртан урамна аьрру аглор долчу Іинехьа охьавоьрзу. Экспедиции огород генахь а яц, хіара вольдучу Іина йисттех дла ю. Ша Іин-м кІорга а, шуьйра а ду. Маьнаш, мангалан комарийн коьллаш, лаппаргІанаш, гІундалгІеш вовших ийна цигахь. ГІехь шуьйра а, кІорга а доьдуш хи а ду. Хил дехьа йолчу акъари тІехь ю колхозан копастанийи йоккха огород. Іин чуьра хьала а доккхуш туху копастанашна хи...

Экспедиции огород йоккха ю, картолаш хьийкьинно а ю. Цхьац-ца йолу картолан колл кхуьнан некхе хьала кхочу. Гуш берг кхуьнан, хьозанан санна, дуткьачу лога тІехь болу Іаьржа корта бу. Юха, бена хуучу олхазаринг санна, дІаса а хьожий, и корта картолаш юккьехь боп... Кхано, цхьа хан яьллачу хенахь, огородан дехьайнстехь болчу шу тІехь хьалаболу.

Шуа бевлачу къанбеллачу нитташца йоглу экспедиции огород глахьяюьсу, юха нитташ а... Хьалха ша ИндагI дустуш Иийншачу кхочуш ву. Вовдуш хечина тлехула охьахецна хилла коч бахтарца бихкинчу борче ерзийна ю, четахь хаалуш горга картолаш а... Уьш латийна хила а хилла... Экспедици Iаш йолчу аглорхьара схьаволу лекхачу деглахь а волуш, ткъе иттех шо хир ду аьлла хета стаг. И кхо вийцина Федя ву.

ХIарашиъ вовшийн го. Кхо шена ца го моттуйту. Кхуьнан дIа ца хьажа гIерташ дечу боларо когаш аьрру аглор нйзабо. Федяс а моттуйту хIара шена ца го, шен кхуьнца бала а бац. Нийсса новкъа хьалавоглу. И кхуьнца нислуш, хIара а новкъа кхача веза, мел меллаша варах а. Федя а вац сихвелла вовдуш. Юха н соцу. Кисанара кисет схьайоккху. Цигаьрка хьарчо газет лобхуш, кисанашка куьйгаш Iуьтту.

«ХIан-хIа, цигаьрка хьарчош хилча, Федя тIех вер вац со новкъа кхачале». Оцу ойлано сацам бойту, н лаьтташихь ша тIехвала. КIант нийсса некъа тIе вовду, чехкка ког а боккхуш. Федяс кисет кисана юьллу... ХIара кхийти цо ша леварх. Сеци. ИндагIе хьаьжи. И тIехь дацделла, амма ФедягIар хIума яа ховшучу ца кхачна... Федя а соцу. ХIарашиъ вовшашка хьожу. «Бовда» олу кхо когашка, уьш меттах а ца бовлу. Царна хаьа, Федин когаш шайл дуккха а бежа буй. Кхаршинна юккъехь Iуьйранна кхуьнан дегIан хуьлучу шина ИндагIан юкъ а яц. Федяс пIелгаца тIевоьху. ХIара ца вовду. Юха буьйлила ластийнчу пIелго ца луьушихь тIеозаво. ТIе ма-кхечни, оцу пIелгой, цунна уллехь болчой кхуьнан лерг схьалоцу, цунах цIе тосу, дагадо... Хичаш йой картолаш охьахьцуйту. ХIора а хьозанан хIоьал йолу ткъех картол некъан ченала южу. Лерг дIа ца хььцуш, уьш юха чета ерзайойту. Федяс хIара шайга дIавуьгу. Вуьйш а цIахь хилла. ХIара кхета, уьш тахана балха бахана а ца хилла. Картолаш юха а охьахьцуйту... Кхуьнан лерг дIа а хььцний, Федяс меттан а, лестачу куьйгийн а шовкъехь дуьйцу ша къу лацар. Вуьйш буьйлу. Ерзина еха настарш а яржийна хиьна Iаш йолу Рая а йовлу, царна тIе куьйгаш а детташ...

«Проучить надо» — олу цхьамма-м. «Учить» бохург хIун ду кхунна хаьа. Кхета ша ишколе дIазийнта веза бохий а. Буьйлу. «Надо», «давай», — олий меттаххьов, хьалагIовтту, берниш а, аьлча а, цхьаь воцург. И хьала а ца гIотту, цо «не надо» а олу. И кхунна ца везало. Цо хIара ишколе ма ло боху. Цуьнан аьтту куьйга тIехь ши пIелг бац. И кхунна хаза а хета, нийса а. ХьалагIевттиннарш шовкъе хийза, йоццо — кога мача туду. Раяс шен настарш къайлайохуш, халатан ши тIам, хьалхабуллучу мечаца вовшактосу. Цхьаь чувовду... Рая йовлучьра саца ца ло. Корта аркъал кхуььсу, цуьнан гIаттийнчу багара яккхий кIайн цергаш ерниш а гучуйовлу, кхес хуьлий букъа тIехула охьайовду еха хьаьрса месаш. Елар терсаре доьду. Цунах лекха

расха говр хуьлу. И кхунна евза. И председатель лелош йолу говр ю...

Хинца Рая санна терсара и блаьста неканца Инал дехьайовлу колхозан говраш...

Чуваханарг араволу. Цуьнгахь тлетесна шуьйрра доьхка а долуш, топ ю... Федяс цуьнан лерг юха а шинна пелга тле хьарчадо.

Хлара кхийти ша ишколе вуьгуш цахиларх. Ишколера бераш длахеина хилар а дагадеа... Лахо, урамо ног туххучохь йолчу гламаран берда йнстехьа йолаели экспедици, хлара а эзна... «Не надо» аьлларг шен кхаа пелгаца цигаьркана кечдинчу газетана тле махорка юхкуш висн, цхьа кьамел а деш.

Кхунна члогла лаьа цо хлун боху хаа, амма ца хеза, вукхо и ша-шега деш ду. Хлара юха мел хьаьжи, кхунна шен карара топ ластайо и яхьаш воьлучо. Цуьнан важа куьг Райна тлехьа кхевда. «Брось» олий цингаш тухий и эккхадо Раяс.

Хлара-м топ ца лестийча а кхета ша и тоха вуьгуш хиларх. Юха шен ИндагI го дацделла, хинца кхунна и башха а ца хета. Хлара меца а вац. Кийра буьззина бу... Совцу. Федяс хлара бердайнстте нийсса малхана дуьхьал длахлоттаво, ша вукхарна тле воьду. Гонаха цхьа есалла хлутту. Кхо шен ИндагI лоху, ца карало. И тлехьа, берда чу доьжна...

Тобанна юккьера хьалаайло топ; кхунна тлехьожу:

«Длавада, чукхоссало», — боху цуьнан лаьржа готтачу багано. Цунна гонаха лаьттачу баганаша а цхьа гловгайо. Хлара ца воду. Бердах чу а ца керча... Кхунна хьалха дла йоккха глала ю. Цуьнан урама юкктехь клур туьйсусх поезд йоглу. Чуьра ара а кхевдина воьлуш ву дада. Седарчех юьззина ю цуьнан салтийн коч. И схьакхаччалц меттах а вер вац ша боху кхо. Вуьйш буьйлучуьра совцу. Топ а царна юккье длаlechкьа. Бист а ца хуьлуш, охка а лой, длабоьлху ФедягIар... Райна-м елха хууш а хилла... Юха поезда тле клур тухий, гучуьра бойу уьш... Хлара лаьтташ ву берда йнстехь...

Юсупов Сайд-Али вина 1937 шарахь Шеллахь Чекхъяккхина пединститут. Болх беш ву школахь. Дийцарш зорбадийлина периодикехь, «Блаьргаш чохь малх» цле йолчу коллективан книги тлехь.

ДЕЧИГ ДАККХАР

Шелбелча санна, чехка болар эцна длабуза боьдура лаьнан шийла малх. Цуьнан цийбаларо гойтура буйьса шийла хирг хилар. Геннара хезара новкъа волучуьнан когаш клелахь ло цийзаш. Сарралц ша тлехь левзина бераш, марош а цийдина, цлаоьхура.

Оцу цлевзинчу сарахь шен майрчуьнца доккха дов даьккхина йоллур Бексолтин керла нус Аьлбика. Кхара хинца къуьйсург суьйранна даккха деза дечиг дара.

Неларан тлам лаьина, моьлкъано санна, ши блаьрг майрчунна тле боьгна, цлогла деттара Аьлбикас.

— Тахана доккхур а ду, кхул тлаьхьа даккхяхь, со Гичбикас йинна Аьлбика а яц-кха хьуна! Хьуна моьтту хир ду, айхьа суна тлехь ездить дийр ду. Ахь-м, жимма хан ялахь, хьайн когаш била а эр ду. Парглат хила хьо, Борз, и ца гуш, хьайн клесаран клар гур бу хьуна. Хьуна моьттурш а дац дерриге а бакъ, вай а дац нехан когашкара хадийна я стиглара эгна а. Со, вуйш санна, атта кех ер ю моттахь, ошибся ты, Борз. Макка-Мединахь мел дешначу къорланора глур яц, йодахь а, шун писаллий, хьан борзаллий кху махкахь кхайкха а ца еш-м!

Аьлбикин майра Борз-лела, вист а ца хуьлуш, маьнги тлехь аркъал луьллур, когаш чу а кхазийна, гайтла маларш а хьоькхуш. Борз-лела зудчо дуйьцург хезаш вацара, ойланаш еш луьллур. Эххар а, шен ойланашна тлаьхьа кхиа новкъарло йнча хьаланиккхира:

— Дала кху чуьра ара, иблис, вархла а дена нелат хилларг, ас и хьайн моьлкъанан корта, схьабаккхина, когашка билла-ле! — шен баккхийра къорза блаьргаш чухула дласахьажийра, кхосса хлума лохуш. — Ас цкъа а ца дина зударийн глулакхаш,

дечарах ваьшна а вац, кхул тлехьа дахь а, со лалашета динна тайша «Тумиша» а ду-кха хьуна! — когара баьккхина кларх ластий-ра зудчунна.

— Хуьлийла хьайчарал эшнехь-м! — «дарг!» аьлла, неларх мийра тухуш, аранккхира пускал, кларх, охьатаьйна, шена тлехула хьалха ара а болуьйтуш.

Борз-лела, шен хьаьрсачу мекхех ка а етташ, гура чохь экха санна, чухула длай-схьай лелара, ша шеге хеттарш а деш.

«Хлара гленах ду я самах ду, ванах? Борша стагана цкъа а ца хезна хлума ду-кха хлара. Ялийна а ах шо бен ца кхавчна, шо кхачахь-м сан десара ву со хлокхо, коча муш тесна, шинара санна, Шела базара вохка вуьгур. Делла дала хьо гуллакх... Ванах, хлара а длаяхийтахь, гуллакх гуттар а семан тлера ма долу. Цу тле кху имансизо суьде а лур ма ву, кхин эхьан тладам боцуш йолчу. Хлара хуьлукха дешнарг ялийча. Буру глалахь мел дешначу кьорланора мегар дацара «а» лемича, «б» ламо-м кхарна. Ша цлийнах хьаьрчина баьлла лаьхьа бу-кха. Ванах, хлун дийр дара-а?»

Вехха лийлира Борз-лела чухула, кхин а цхьацца ойланаш а еш. Жимма меттавеача, юха а маьнги тле аркъал велира телевизоре хьажа. Хаьал «береш боьхна» вара. Хьалха длаэхийтинчу зударша цхьаммо а, Аьлбикас санна, дуьхьло йина яцара кхунна, дош кагдина а...

Аьлбика цу сохьта, сих-сиха шен лаьржачу блаьргех овху тладамаш пхьош хьокхий дла а дохуш, оьглазяхана, пха санна, дечигах тарьслла йоллура. Деглана эглаза а, цу тле доьзалхочух а йолчу кхунна хало дара деха диг лестон. Мокхзаэх еттаху цлетухурго санна, суьйнаш туьйсура жамбалто. Цкъа хьалха якъаеллачу акказних члийшаш дохуш йоллура иза тледачу дечигана клел тилла. Лулахо Муса керта воьгу гина, детта диг сацийна, горгачу юьхь тле яьхкина хьийзина лаьржа месаш йовлакх клел дланисийна, кегийчу куьйгашца блаьргех девлла дуьра хиш дладаьхна, слакъажарца йистхилира Аьлбика:

— Ват-та, Курклант, хьо вац иза? Где пропадал? Хьо ван а ма ца воьгу, ийгина хьо тхььца? Или что-нибудь случилось?

— Шайтлана хуьлуш а хлума хир дацара суна-м. Вуьшта цлахь вацара-кх, сессешкахь вара со... Шу лар тлера девлла, моьтту суна, хлокху хьолахь йолу хьо йоцург, кхин стаг вац хлара даккха? Стенга бахана божарий? — хоттуш, Аьлбикера диг схьанйцира Мусас.

— Дада, делккьалц могуш воцуш меттах хьирчина, делкьал тлаьхьа жлолмаш ян вахана ваза ву. Хазклант с другом кино вахана. Ткъа хлара... эцца чохь, доьхка хаьдда топ санна, тахти тлехь луьллуш ву, «дарва калот ни мая дело» бохуш, стоьла тлехула американцаша санна, когаш ирх бахийтина, телевизоре хььожуш.

— Дакъаза ма-бовла хІорш, хІара даккха шайн карх ца да-лахь, туьма — пхи сом делла херхаца цхьаьнга даккхийта ца мега, паха сапна. Оццул хІорш кыйбеллехь, ас бахьар бу иза-м цхьаьнгара бехна беана а.

Аьлбика кхераелира, билггал Муса херх беана вели, моьттуш.

— КуркІант, иза хьеха ма-делахь, хьуна дика ца вевза дада. Со элийначу муьрехь цхьана сарахь ас ши мор дечиг даьккхина аьлла, хІинца а ваставалаза ву иза. Я уверена, кхин яло ца деза-хьара, меня бы давно прогнали. Подумай только, адамашна дуьй-цу хезна хІума дуй: дечиг дукха даьккхича, дукха дагадо бохург? Цкъа а декъа дечиг ца деза цо тхуна эвсара ца хуьлу, бохуш, я ша деанарг рагІу кІел а ца дуьллуйту дакъалур ду бохуш. Данма а хІара проклятый ІамагІан дечиг кхоьхьу, кхуьнан цІе йовха хуьлу бохуш.

— Иза-м суна кога ирахІоьттичхьана хууш дара. Кхин док-кий? — хьаттира Мусас.

Даьккхина дечиг шина марахь чуэццал хир дара. Иза а Муса кьар ца велла, Аьлбика тІеетталушехьа даьккхина дара.

Диг охьадиллана, Муса Борз-Іела волчу чуеара. Борз-Іела Іуьллур, Аьлбикас ма-аллара, футбол чекхъяьлча, приемник латийна. Го бохуш «хьай дадала» пластинка яра.

Марахь дечиг а дохьуш, Аьлбика чуеара, дукъо санна Іуьллучу майрчуьнга гом хьаьжна, марара дечиг пеша хьалха охьакхоьс-сина, сиха араелира, кхин юха чу а ца еара.

— Аьлбика-а, ва Аьлбика! — несе мохь бетташ, Борз-Іела волчу неІаре еара Іалашет. — Доккха бер, Аьлбика чохь юй? Мохь беттарха дуьхьал йистхуьлуш ма яц иза.

— Хаац суна-м, иза стенга яхана, хІара чІийшаш кхуза охьа а кхийссина, араелира-кх, — ара мохь туйхира Борз-Іелас.

Іалашет лула МусагІаьрга яхара Аьлбика юй хьаж, цигахь а ца карийра. Сиха юхаеана, Борз-Іелий, Мусай волчу чуеара Іа-лашет:

— Доккха бер, иза-м цІа ма яхана. Дов-м ца даьлла шун?

— И-м, шена кІордийчахьана, йогІур яра, кхалла хІума ехьа, — элира Борз-Іелас, приемник дІа а йойуш.

Іалашет араелира, рагІу кІелара цІа чу яхана, юучунна гІай-гІа бан хІоьттира.

— Ва Борз, кІорда ца динна хьуна хІинца а оцу зударех лов-за? — элира Мусас. — Уьш балор-битар бен кхин дан хІума дац хьан? Оцу пекъарна и ницкъ ца беш, араваьлла, и дечиг айхьа даккха ца мега ахь, куьйгах латарна кхоьру хьо иза? Къа дац цуьнан? Адам дац иза а? Иза-х харцца йоллуш ю. БугІа санна волчу хьайна хІун хиларна кхоьру хьо дечиг даьккхича?

— Адам дац, Муса, зуда ю, жайно цхьана боршачу стагана кхузткъа кхачош йолу. ХІинца и пайда боцу, борша доцу хабар ма дийца вай. Хьайна а дош хетий хьуна айхьа дуьйцург? Зуда-

рийн гүллакхаш де тов соьга! Со мила ву мукъне хавий хуна? Нохчийн кленташлахь со бен вуьйцу хезний хуна Галмакхойн аренашкахь дерзничу куьйгашца сайгак лаьцна клант? — Мацах ша Галмакхойн махка уьстаглий дало ваханчохь лаьцна сайгакан астагла клорни яра Борз-лелас юьйцург, иттех шо а дладаьллера цу пекъарх кхо дозаллаш ден.

Оццул цунах хьайна къахетахь, длайнгахь хьайна иза, стоьла тле а хлоттийна, коьртах куьг а хьоккхуш, кхаба, ас сайна кхин гайгла бер. Уьш-м, хлара дуьне а даьккхина, лелаш бу, буьгуш стаг а воцуш, — шина а куьйгаца шен хьаьрса мекхаш хьовзийра Борз-лелас, бугланан санна болу шен ши блаьрг Мусана тле а буглуш.

Муса оьглазвахана хьаланккхира, чухула хьаьвзинна го баьккхина, Борз-лелина тле вирзира:

— Галмакхойн аренашкахь сайгак хьовха, ларбийн глмаршлахь эмкал ахь лаьцнехь а, хлинца ахь дуьйцург стеган кьамел ца хета суна-м. Вуьшта иза-м хуна а, я суна а хилахь тамаш бу. Арайолуш, цуьнан хьайга хьажар гирний хуна? Суна хетарехь-м, «досвидани, Борз-лела» аьлла яха.

Кхин а цхьацца яппарш йнна, кхин гена дов далале, Муса аравелира.

Хлинца ала доглу, Аьлбийкий, Мусай, цхьа барт бича санна, Борз-лелина чуглертахь а, иза ледар клант ца хета цхьаболчу цуьнан юьртахошна. Вуьззина клант ву Борз-лела, цуьнан хотлана эхь ду осала хилча, олу цара. Центлехь деш долу гүллакхаш — уьш зударийн гүллакхаш ду. Иза ду юьртарчу божарийн цунах блаьрг буьзнарг. Дика ойла йича, вуьззина клант ван а ву Борз-лела: цуьнан цле «Борз-лела» ю, Хьоза, Маккхал, Клеза яц. Цу тле шалго цле хьан-хьанна а туьллуш а яц вайнаха. Шена хлума лохур йолуш а ву, мичхьа яьккхина а. Кхин хлун оьшура тле дикачу клантана? Шийла ла жимо махьарлахь санна доккхий, блаьста лайн хиш дешаш йоьду борз деха сом дац, гуьйре кларгьелачу хенахь йоьрзу цлехьа, жижиг дуй, яй-члоро санна, гай-тлоьрмиг тлейоккхий. Амма зудчунна клезга го кхо сана шай-кай. Тера ду, Борз тleклал дуьллуш волчух. Деган клоргехь цхьа кьай-ле йолчух тера ду цуьнан. Къаьсттина тлаьхьарчу заманахь кесткеста ша хьалаглоттуш, куьйгаш яьлни тлехьа чучча тосий, кога буьхьар хлуттий, «Юйтли» олий, куьйгаш юха дайн гай тле хьокху цо. Билггал хаац, цунна дуьхьал хлун тосу. Набарха делакежа бер санна, вела а ло иза. Борз-лелина хетадала тарло оцу минотехь ша «Жигули» руль лаьцна воьдуш, массо а жеро шега хьоьжу. Я кхин хила а тарло цунна дуьхьал хлуттуш. Масане хир ю кьонахчун даг чохь ойла, корехула арахьаьжча, гуш жеройн кол хилча. Хитла баьхкина уьш. Хи бахьана ду, амма бахка шайн хазаллий, шайн керла бедаршший гайта баьхкина. Базара бовла, цхьаь бен дац клиран чохь базаран де а. Ткьа синкьерамний, лов-

заррий — и хуьмалгаш лело зама яц-кх хIара. Массо а сиха воллу. Велларг дIаволлалц, кешнашкахь саца йиш йоцург а хуьлу. Хьанна хаьа, Iежаш тIех хуьлуш хир цуьнан, я помидораш дIаяхьа еана машина хир цуьнга хьоьжуш. Масане ду уьш, дан деза гIуллакхаш? Ша сиха зама ю-кха, кхоьссина йоьду ракета санна...

Цхьа кIира а дIадаьллера Аьлбика децIа еана. Тийна дацара кхузахь а. Денна дов хуьлура Аьлбикин шен ненаца Гичбикица.

— Со гIур яц хьуна, мама, кхин цу керта юха! Уьш мел хала адамаш ду ца хаьа хьуна. Цкьа а дуьйцу хезна хIуманаш дац ара лелораш. Натуральни писаш ю-кха. ЕлIи елира со, цаьрга ца йоьдуш. Куц-кеп долуш и гича, Iехаели-кха. Диплом долуш йолу со за любого вышла бы... Дура я... Так мне и надо.

— Сан йол, сих ма-ло, сихалла дика яц иштацохь. Писаллий, тIаламний — уьш тайп-тайпана ду. Шен хIуманан тIалам бар — иза писалла яц. Комаьрша воцург ву пис. БексолтгIар тхуна бевза дукха хан ю. Ахь ла ца дуьйгIира ас бохучуьнга. Хьо бен нийса луйьш ца хета. Айхьа бина берам бу. Хьан бага а яц соцуш. Комаьршачаьргара а еана хьо, бехацаьргара а еана, хIинца хIорш писаш хилин. Сан-м чот йохийна ахь.

Деа шарахь кхоцлагIа яханера Аьлбика маре. Чот йоьхча а бехкбуьллийла дацара Гичбикина. Хала ду кху заманахь маре яхийта а, зуда яло а.

Лахара чот тоьхча а, пхн-ялх бIе туьма дезаш гIуллакх ду иза.

Ненан, йобIан дов хезаш, дехьа чохь вара Аьлбикин да Iумар-Паша. Йолоаца эвхьаза волчу цо сехьа веана элира:

— Йол, хьо хьажа-хIотта еана, моьттуш Iара со. Дош дац ахь лелориг. Оцу хьайн ненах кьа мукьне а хета. Садале дIагIо. Тхуна уьш дика бевза. Кху махкахь а вевза Саьхьарбекан кIант Бексолта, данмана а, сеса санна, волавелла лелаш волу. Кхуз-ткьа шо ду цо хIара маьлхан дуьне толлу, кхин оццул вехийла иза, дагахьбаллам ца биса там бара-кх цунна тIаккха мукьне.

— Де мел доьхна хиларха араволу хьуна иза, Дада, кьиг гIаттале, керташкахь велла-висина стаг вацахь, — элира Аьлбикас, да шегахьа валарга сатесна.

— Иза а хаьа. Хехоша ша хьуьна юкьа ца витича, кху вайн йоккхачу юьртана го бохий а хаьа, йиса-йоьжна хIума ловхуш. Ша сакьера араволуш, гали ихьаьрса кIел доцуш ара ца волий а хаьа. Ден весет ду и цо кхочуш деш дерг, ша леш цо кхуьнга динна долу. Олуш ду, шина шайна беана а пайда бан беза стага ша юха цIентIе вогIуш. Иза а диц ца до Бексолтас. Масех де а дац хьо цIахь йолу? ХIинца цкьа дIагIо, тIаккхахула ладоьгIна хIума дийр ду вай.

Iумар-Паша, йолана и хьехар а динна, эвла юккье сакьера ва-хара.

Боккха сингаттам бара Аьлбикин ден, нenan коьртошкахь. Уьш кхоьрура кхозлагла а шайн йолана тлехь «жеро» цле йисарна.

Холчахь бара Аьлбикаглеран лулара зударий а. Царна билггал ца хавара Аьлбика цаяран бахьана. Иза йнтина еана, йнтаза еана...

Кортош а охкийна лелаш дара Бексолтий, лалашеттий а. Чот йоьхнера церан а. Шайн цхьаь беп воцчу клантана нускалш-м денна дало а реза дара и шиъ. И там бохург лело ца дезахьара. Баккхийчу наха пхьоьханашкахь а, тезеташкахь а дийца-м дуьй-цура оцу томах лоций, амма и жимлуш-м бац, шарна а совбуьй-луш бу-кха, совса боьल्लीна бод санна.

Бексолтас, ша клантаца эвхьаза ца волуьйтуш, цуьнга йистхила аьллера лалашете.

Борз-лела аравалале чуреара иза. Цигаьркан клуьрана чу ца глорталора. Боьха яра чов, дло-о цхьана сонехь, жлаьла санна, хлоз бинна луьллора Борз-лела, сийсара кеп йолуш цла-варрах дла-кхетта.

— Докх бер, вай нана яла хьан! Хьуна хлун хилла? Хьо ма макхвелла ву. Цомгаш-м ца хилла хьо? Докх бер, и зуда цла ма ца йоглу, дов-м ца даьлла шун? Хьан да а ву сагатдеш, хлун хилла ца хууш. Ма йиш яцара вайн иза а длаяхийта. Хинца а и ялош тледилина декхар длатекхна а ца девлла-кх вай. Хезий хьуна, ас дуьйцуург? Хьалаглаттахь, хлума кхоллу хан а хилла,

— Мама, ас дов а ца динна цунна, тоха а ца тоьхна, амма дох-ко-м ваьлла и ший а цадарна. Ас сайна коча хоуьйтур яц-кха шуна иза, кьемата со и йоцуш висарха. Дечиг а цо ца даьккхича, шен хенахь юург а ца елча, ас хлун до цунах? Цо бохург ца деш, ас иза длайохуьйтур ю-кха шуна шен вархла а да вахханчула, хьалаглаьттина, куьйгаш а туьйсуш, кьамел дан велира Борз-лела.

— Тахана тлаьхьа даха дагахь ду тхойша цунна. Докх бер, цле матасалахь, йиш яц хьуна вайн и йита, — кланте дехар динна, араелира нана.

Суьйранна котам, бежана чудерзийна, несана тлаьхьа даха кечам беш доллора Бексолтий, лалашеттий. Захалшна чай мала цхьа ах кийла блелиг шекар а, цхьа кийла шира пираьндигаш а, хлоралла ца ялийтина, урс хьаькхна, тилийна нлаьна-клорни а, берашна кегдан ши-кхо стака кхерзина глабакхан хлуш а тускарна чу дехкира. Борз-леле, шашь цла дахккалц, ара ма вала аьлла, шайн вир-ворда длайоьжна, цу тле хьйна, кех делира и шиъ.

Кху шарахь хьакхар ца гиначу кхеран вьрданан чкьургаша «кьаз-кьиз» деш, хлорш схьабоглчу новкьа мел долу жлаьла а, бер а кхарна тлаьхьадаьллера. Шелделларг вьрдана юххе долуш, мацна а схьакхечира хлорш Гичбикаглаьрга.

Хлорш уьйтла боглу гина, Аьлбикин жимах волу ваша шен не-не кхаь баккха чухьаьдира.

— Мам, мам, кхоана хIун ло ахь? Вайга вайн гергарнаш баьхкина шайн ишака тIехь.

Гичбика араяьлла ялале, хьеший чубаьхкира. Маралилхина бевлча, могаш-паргIат хьаттина, баьрче бевлира.

Еа соне чухула бIаьрг кхарстийна, Iалашета Гичбике хьаттира:

— Стенга яхана и сан йол? — несах олуш дара «сан йол». — Схьаялаел иза. Тхан мел сагатделла хьий шуна и ган? Тхо хIара хьажа-хIотта еана бохуш Iаш дара. ХIара хилла, дов даьлла еана.

Аьлбика сехьа чуеара, неIаргехь а соцуш, марнене йистхилира:

— Шу а даьхкина, Мама?

— Тхо-м тахана а кхуьнга дIагIо бохуш дохкура, вуьшта хIара, седа хилла, дуьхьялъяьлла-кх. И кIант коча лелха шена боху кхо, ас-м хIара а ца йо бакъ, — Аьлбика йолчу агIор куьг тесира Гичбикас.

— Вайна лилхинчаьрга хьаьжча, ма коча ца лелха хIинцалера божарий, Гичбика. Вай цIена Iазапехь хиллера, хIинцалерчу зударшка хьаьжча. ЦIийнден цIе кхаба дезара. Цуьнга йистхила йиш яцара, чохь хийра стаг хилча, майрчуьнца цхьаьна охьахьна хIума кхаллар — иза-м хьехо а цаоьшура: иза вайна цкьа а цагинарг ду. Масане ду уьш, вайна дихкина хилларш? ХIинца уьш тергал деш а дац. Бакъду, Гичбика, и кIента-хIума жимма чIинчIаьлла ю тхан, цхьаь бен вац бохуш коча лелорна хир дукха иза. Сан йол, соьга хIунда ца олура ахь иза, цIа а еана, хIокху хьайн нене дуьйцучулла? Буза боьдучу дашочу малхора сацор вар-кха, — ша шена хастийра марнанас.

— Ва Мама, хьалхарнаш цо дIаоьхуьйтуш, ца хаара шуна иза коча лелхий? По-моему, хIара дуьххьара случай ма-яц шун жинехь, — элира несо.

— Битал суна хIинца и наштаран мотт! Дог детIа сан, и бийца шу хIиттича, — тIечевхира йолана нана.

— Цхьацца бахьанашца рицкьа кхачийна, бахана-кх уьш дIа, — юха а кьамеле елира марнана, — ца бахана хьуна тхойша вон а хилла-м, я цхьа а хIума эшна а. Хьуна ма-хаьара, цхьа хьозанан шура йоцург, массо а хIума долуш ма ду вайн. Дуьхьарлераниг дIаяхарна жимма бехке со а яра. ХIуманан тIалам ца бора цо. Бойнан маха кхуссий дIабохуьйтура. ХIунда кхуссу и дIа? Юха ирбича, мегар бац иза? Чуьра буьйра охьадаьлла далале, хIован чIуьйринг кхуссий теса йохуьйтура. Пелг хьаькхна, чуьра хIоа охьадаккха мегар дац? Бедарш машенца йитта гIоьртира (шена совгIатана еана ю хIара, бохуш). Машене, хьийзош, стенна йохайойту уьш? Теттина мах белла, паршокаш еара цхьа мор, хIуманаш йитта йоллу ша аьлла. Эппаз делча, доккха саба ло-кха, вайн вархIа а дехь дуьйна лелнийна долу. Вуьшта Аьлбике-м хIумма а ца олу ас, сайга кхо цхьа хIума хьаттича а, хьайна луьург дехьа, олий, Iаддала со. ТIаьххьара а дIаяханчо, арайо-

луш, аьлларг хьуна хезний хаац суна, Гичбика? «Мама, йовдал ю-кх хьо, гъаз санна, — аьлла, яхара, шен дийнарг махьекъарг. Марнене олу хьума ду иза? Ша нман чохь волчо эр дуй и? Ладоглах цу балхе. Со йовдал ю-кха, кху йоккхачу юьртахь, со бен, морзанах кьалд яккха хууш зуда ца хилча.

Шозза-кхузза шен некха уьн тле куьг тоьхна, чохь цхьа а церг йоцуш, куьркан бертиг санна йолу, бага гьаттийра галашета. Тлаккха юххерачу шен майрчуьнга хьаьжира. Бексолтас, цо дийцинарг гьетадеш, корта талийра. Гумар-Пашний, Гичбикий вовшашка хьаьжира, Аьлбика, бат лаьцна, тлехьайнрзира.

— Дера хаац суна-м, шуьца долу гергарло хада лууш дацара-кх тхо, хьуа хилча а. Кегийчеран дов а долу, юха тар сиха а хуьлу, — вистхилира марда а, — оха еш цхьана а кепара повкьарло яц-кх кху шун йолана. Кхуина оьшург — массо а хьума долуш ду-кха вайн. Дашна а доцуш, тахана а тлелал цленош дан таро ю-кх сан, нахал лакхавала ца лаьа-кх. Жайно а магош дац нехан керта хьежа а, корехула чукьерза а. Наха цхьацца хьуьмалгаш юьйцу тхуна «писаш ю, керара хьума дла ца ховцу, юург юхауьйзу», бохуш. Валлахин-биллахин, хьо соьга дуй банийта а ца гьерта, Гумар-Паша, буй кьуьйлучех а ма дац тхо, наха юучул сов яа а ма юу, оцу хьан йола харицерг дуйцуйтур дац-кха соьга.

— Олуш ду-кх, Бексолта, стигалхула лелачу олхазарна а ала хьума карадо. Ваха гьертачу стагана олушдерг оьшур дац. Багош а гьаттийна лелаш ду-кх хьара адамаш, хьанна хьун эр ду ца хууш. — Захалан дог оьцу хьусамдас.

— Ма бакъ лов хьо, ма бакъ ву хьо, Гумар-Паша. Иштта дан а ду-кх иза. Сан хьекъал ца кхечи, иза ишта ала... Дагадеанчуьра кхин цхьа хьума дийца ас хьуна, Гумар-Паша, сакъоьруш, хан длайохуьйтуш вай хилча, баш вовшашца самукъа доккхуш вай а ца лела. Суна хиница санна, дагадогьлу тхан дас, иза валлац вай дахийла со, дукха жима волуш цо дийцинарг, — юха а кьамеле велира Бексолта, шен хебаршка ихначу юьхь тлехула охьа дайн куьг а хьокхуш, — сагла деха веанчу цхьана гьезалоcho аьлла хиллера, аганахь йуьллучу суна тле плелг а хьажош, «и бер шеца цхьа делан кьайле йолуш ду, цунах дика стаг хир ву». (Лулахоша маттар вина хиллера сагладоьхург). Дика стаг хилла соьгара гучудаьлла хьума дац, амма хьара куьг члогьла беркате-м ду вайн, Гумар-Паша. Иза-м билггал зеделлера суна. Стохка базара буса цхьа кила эра коьман дума эцнера ас. Иза кхехкаш, ахкийла хиллал плена хьакхар ийцира хьокхо яй тлера. Цу буса биссалц бира оха дума. Йуьйранна, бохбина, юха хьалха биллира хьокхо биснарг. Массо а вуьзначул тлаьхьа, бераша дласа а кхуьйсуш, шинна-кхаа дийнахь лаьттира цунах биснарг. Цицнго биьначул тлаьхьа, устазора, жлаьлиа а ма-кхечира цунах дакъа. Харц ловь со, зуда? — хаьттира Бексолтас хьусамнене.

Іалашета Бексолта бакъвира.

И тамаше хлума дийцина ша ваьлча, гай тле куьйгаш а дох-куш, назбар тле аркъал дїатаьїира хьаша, ши бїаьрг а хьаббеш. Билггал тешна вара шегяхь цхьа делан дарж хиларх. Цу тле Іалашета а кест-кеста тоьшалла дора: «Дїо-о буза боьдучу мал-хора бакъ ма ду иза», олий.

Амма дашо малх стиглахь лаьттина меттиг а яцара хїинца гуш. Иза маццах чубуьзнера. Стиглара цїелла а дїаяйнера. Луь-ста гуш шийла седарчий дара, царах наггахь берг, бодий, кьайла а болуш. Хан йолуш йоллур.

Юург-мерг йиьна, луьйш-олуш, гїехьа сакъийрина, хьеший цїа баха хьалагїевттїра.

Дас, нанас бохург дина, Аьлбика цаьрца дїаяхара, я гуттарен-на а цїа йогїур ю ша аьлла, я царах адамаш дийр ду ша, шен дагахь а долуш...

Дика денош а, беттанаш а дїанхира цул тїаьхьа. Кхин, ма-цах вай тешаш а долуш даьллачу кепара, доккха дов ца делира Борз-їелин, Аьлбикин. Бертахь їара. Билггал хууш дац, царна юкьахь и барт муха хїлла. Я Аьлбикас шен дош кхочушдина, я Борз-їела ша лар тле всана. Луларчу зударша дуьйцура, Аьлби-кас Борз-їелина молханаш данїна бохуш. Иза бакъхуьлийла да-цара деа. Диплом а долуш йолчу Аьлбикас и їаьржа гїуллакхаш лелор дацара, наха лсладо аьлча, тешар а яцара. Ша цхьа су белахь а, и тайпа дацара Аьлбика.

Цу тле коьртаниг, вай алагїертарг, иза а дац коьртаниг уьш хаза, бертахь бегахш хилар ду. Ткьа оцунна тешаш дуккха а карор бу Борз-їелагїеран хїара кьамел хезначарна юкьахь муххале а.

Цхьана базаран їуьїранна Аьлбика лаьттара кетїара чу мохь-бетташ:

— Хезий хьуна, Борз?! Оцу товхи тїера шишанчуьра шура шелъялале йолана мало дїц ма делахь. Со цїа маца кхочур ю ца хаьа суна, базарара яьлча, туьккана яха а деза, цїгара яьлча, коч ярийта яха а деза сан. Елха ма елахь иза! Варийлахь!

— Хїаь, хеза! Дїагїой ялахь, юьрта юккье хїоьттїна, и мохь а ца бетташ! — чуьра ара хезара Борз-їелин аз.

БЕКХАМ

Їаьржа їа дара. Наггахь догїанца ло а кхуссуш, гуьйре дїа-нккхичхьана, кхоьїина яра стигал, тїейожа гїерташ санна, денна охьателаш.

Лекхачу диттийн баххьех хьекхалуш, малхбузера малхбалехьа хаддаза дїаоьхура, гїелхигаш санна, асанаш а кхозуш, дашан ба-сахь шийла мархаш,

Дегїан даьїахкех чекхийолура тїеда шело.

Маълхан сибат адамашна дицделла доглура. Шолгла бутт а аттачу баъллера иза кхоччуш гучубалаза. Наггахь чехка лелачу мархаш юккѣхула схѣкѣдий, «хлуьссиг, со безарий шуна» олий, юха а кѣайлаболура. Малхана йокѣ елахь а, хоттана-м шорто яра кху шарахь. Тѣхйолучу машено глаш вьодучунна, цуьрриг а цунах эхь а ца хеташ, «жарашт» нехѣ тѣе а бетташ бара иза.

Бакххийчу наха олура, хлара тайпана ла, адамашна цхѣа зен ца деш чехк ца долу. Телевизор чухула а, газеташ тѣхь а сиксикх дуйцура гриппах лаьцна, цунах муха ларвала веза, иза кхеттачунна хлуьн дарбанаш лело деза. Аптекийн белхалой садолуш бацара, хаддаза кечдеш дара молханаш. Доцца аьлча, унна дуьхьало яра еш. Амма грипп адамех хьерчара, бекѣачу эрзах цѣе санна. Дийнна доьзалш охѣаэгабора. Ун даржарна бехке, цул сов шаьш лар ца даларна адамаш дара...

«Скорн» станцехь берш зѣенан трубка охѣайилла ца ларабора. Сацпаза доьхура кхаьрга гло. Садалар, хлума кхаллар — уьш дуйцуш а дацара, хинан кѣурд бан а ца ларабора льбраш...

Цхѣана суьйранна, исс сахьт доллуш, кѣаьсттина еха йийкира телефон. Медийшас Маликас сикх схѣайицира трубка:

— «Скорая» слушает! Говорите!

— Але! Але! Это «скорая»? Суьйре дика хуьлда шун, Фариза ю со. Милта Фаризий? Кураева Фариза. Ца евза-а? Кураев Алик вевзий шуна? Цуьнан зуда, Фариза, ю-кха со.

— Хьо елира Хункар-паччахьан зуда, хинца тхьогара хѣайна оьшург алий ялахь! — аз айдира Маликас.

— Мне нужна «скорая» и побыстрее! — сецна буьйр дира Кураевас.

— Адрес. Фамилия больного. Мел хан ю? Суна а хѣа иттал-гла сахьт дуй, цомгашчуьнан хан хьотту ас! Хлуьн лозу? Маха ба-хана-а? Машен йоглуьр яц, хьо-о схѣайола. Мухий? Тѣахѣа бис-бисина ког хѣалха а боккхуш. Трубка охѣайиллина, чухула йола-елира Малика, шен клѣйн куй коьртахь дѣанисбина, цунна клѣл-хѣара охѣаяьлла хьийзина лаьржа мас юха цунна клѣл а юллуш. Цуьнан ѣдал ду, ша оьглазяхча, шен месех катухуш. Маликас ша-шега хеттарш дора: «Маца кхетар ду теша хлара адамаш? Маха йоттабелча а, коган пха керчица а «скорн» йьху. Иза ца сача, аьрзнаш до. Цѣий ца соцуш, даге лазар деанчунна, давлени хѣалаяьллагунна — я кхин ишта кхераме волчунна йиллина ма ю хлара... Хинца кхуьнниг а цхѣа хѣаькам хир ву-кх». И ойланаш еш хлара чухула лелаш, юха а телефон йийкира. Маликас сикх схѣайицира:

— «Скорая» слушает. Ас цкѣа аьлла хьогга, йоуьйтур яц! Хилча хлуьн дара хьо Кураевн зуда Фариза! Маргарет Тэтчер хьо хилча а, тховса машен хир яц-кха хьуна. Кхана цхѣаь дер вай сан зарплата. Дайтахь выговор а, приговор а, тховса тхо болх бан дитахь! — юха а трубка охѣайиллира медийшас Маликас.

Оцу минотехъ чувелира кхайкхинчуъра схъавеана фельдшер Лoъма.

— Хlун хилла хlинца, Малика, хъан йиъна хlуна йитинарш? — забар йира лoъро, меран lуьргаш юсийна чухула лелачу медийше, ша кора кlел лaъттачу дивана тlе охъа а лахлуш.

— Амал кхачийна-кха оцу зудчо.

— Минча зудчо? — чухула дlасахъaъжира Лoъма, ша Маликас дуьйцучух ца кхета моттуйтуш.

— Ца хаъа суна-м, Кураевн зуда Фариза ю ша боху, цхъaъ хир ву-кх иза а. Еше угрожает. Зарплата долуйтур дац ша, балхара а дохор ду ша, боху, шена чохъ са дисахъ. Цец а юьйлу, ша ца евза aълча. Со декхарнийлахъ-м яц хlара йовза, Аликан зуда хlара ю бохуш? Хийла аликгlар хир бу кху йоккхачу юьртахъ.

— Хlун хилла кхунна хила мукъане а, сел чуъра йийла? — хаьттира Лoъмас, шен кlадвелла хlоьттинчу юьхъ тlехула дайн куьйгаш а хьокхуш. lуьйранна бархl сахът долуш смена схъaэц-чахъана охъалахвелла вацара иза. Тахана къaьсттина дукха бара болх. Кийра бузош, хlума яа а ца ларийнера. «Цкъа доглург хир ду-кха со кху «неотложки» тlера охъавоьссина де а» олура Лoъмас кест-кеста шен дагахъ.

— Хlун хилла оцу зудчунна? — юха а хаьттира Лoъмас, ша цкъа и хаттар дар днц а делла.

— Хlума дера ца хилла, маха lоттабелла-кха, хlума хиллачух тера дац цуьнан аз-м.

— Тlаккха цхъа гlайракх йолчух тера ду-кха и зуда, юха а забар йира фельшера, шен лoърийн гlирс схъа а оьцуш. — Вахаза вер вац цига. Аликан зуда ю aълла гlур вац, маха кхераме бу: цlийца болало иза.

— Хъажахъ, дагавогlий хlинца, и мила ву? И фамили йоккху хезна суна туьканахъ болчара. Цхъа хъaьким хир ву-кха церам иза, — элира Маликас, араволучу Лoъмина тlаьхъа а хьожуш.

— Иза министрaн зуда елахъ а, бежлу велaхъ а бен дац вайна-м. Вай вешан декхар кхочуш дийр ду, — олуш, Лoъма машен тlе вахара...

Асфaлт-некъа тlера дlаяьлча «скори» хала йогlура. Семан тlе кхаччалц къъургаш хоттала оьхура, сих-сиха очакхаш чу а телхара.

Юьртaн хъaькамашна дов а деш воглура шофер. Некъана де-хъа а, сехъа а лaъттачу цlеношна тlе прожекторца серло а етташ, шайна оьшу номер лoъхуш, воглура хlара шиъ. Дукхах долчу цlенош тlехъ номерш а яцара. Тlаккха, шофер хъовха, лор а оьгlазьoьхура. Эххар а кхарна шаьш лoъху цlа карийра.

Амма лор ларвеш я кетlахъ а, я уьйтlахъ а адам дацара.

Лoъма шеквелира. «lеха-х ца диний теша кхара а?» Керта вахара. Шозза-кхузза пlелг тоьхна, нел дlайиллина, чoъхъавелира.

— Буйса дика хуьлда шун! Лоьре кхайкхинерий аша? Ми-
чахь ву цомгашинг?

— Диканца догийла шу а! Схьякхечин шу? Атта-м ца ваййи
цо хьо, — олуш, хьалаглаьттина, дуьхьальбелира хлусамнана, ела-
яларан сурт хлоттош, дешица кхелина йолу ерриге а церг-кхел
гучу а йоккхуш.

Цунах блаьрг кхетча, длавоьгича санна, ша волччохь сецира
Лоьма, багара мотт а ца керчара: хазалло динна йийсар дара.
Лоьмина цкъа а гина яцара ишта хаза, исбаьхьа зуда. Лоьма ша
кху юьртара вац, цундела ца евзинера цунна Фариза. Амма Фа-
ризин юьртахой цуьнан хазаллех дозалла деш бу. Дашна а доцуш,
хаза ю Кураевн зуда Фариза, шага мел хьежарх клордор доцуш,
хлара ду-кха кхуьнан хазаллина тлеьшуш, ала дисина хлума дац.
Глеметта хлоьттина, ког тоьхча хи а доккхур долуш, онда лекхачу
деглахь зуда ю, «ирс ду-кха хьо хлусамнана йолчуьн» эр долуш.

Клайчу кисица длабиьхкина аьрру куьйган хьажо пелг ирхбер-
зийна лоьрана хьалха лаьттара Фариза, цунна шен хазаллех
пайда эца хан луш санна. Шен лалашонга кхаьчна яьлча, коча
къамел долййра:

— Цомгашинг, аьлча-м, гена долура хлара, хлокху пелгах ма-
ха йоттабелла-кха суна. Бакъдерг хлунда ца дуьйцу, члогла кхера-
еллера со. Дагадеара мадаж жима йолуш, школех хезнарг:
цхьаьннан яздархочун да пелгах маха йоттабелла, цунах дловш
даьлла, велла, бохуш, хезнера суна, бехк ма билла суна. Вуьшта
и шун дежурин сестра члогла стаг йолчух тера ду. Хьажахь, ла-
догла а ца ешийца, телефон охьякхуьйсу, цхьа хлума а хилла...
Хлара мукъане цлахь велхьара, даялайойтур яра оцу хлумане уьш
ца йийцийта. Шен хенахь цкъа а воьлуш ледал дац кхуьнан цла.
Суна оьшуш хьаькамалла дацара-кха иза а. — Фариза шен май-
ра а, цуьнан хьеший — хьаькамаш а бийца хлоьттира.

И клорда а йина, Лоьмас элира:

— Шайн, хьаькамийн, гуллакхаш ду-кха цара лелораш.
Гуллакхаш алсам хуьлу-кха царап.

Схьабаьстина, Фаризан пелге хьаьжира фельдшер. Маха йот-
табелла меттиг а ца карийра, маха ша а дийна бара, лор оьглаз-
вахара.

— Дика кхайкхина! Бакъ кхайкхина! — бохуш, чухула дласа-
волавелира, баьстинчохь Фаризин пелг а битина. Дог даьтгla,
блаьргашна гуш хлума дацара. «Цхьаь кху сохьта, совгара гlo
оьшуш, холчахь хир ву, ткьа хлара... айглар сан мах боцу хан
длайоккхуш бу, ванах кхунна хлун талзар дийр дара-а?» — цкъа
а ша ца йиначу кепара ойланаш еш, Кураевглеран «немецки стен-
кина» хьалха соцунгла хилира лор, шен букъа тlехьа ши куьг а
дуьллуш.

Блаьргашца лоьрана тlаьхьа лелла и, сецча, Фаризас хьаттира:

— Маха тоха оьший суна?.. Сан мебеле хьожуш ву хьо? Хаза

юй? Стохка къевсина дера яьккхира ас хІара. Дукха гулделлера тхо, хьаькамийн зударний, цу туканыхь, «стенка» шиъ бен яцара, наб кхетар яцара суна, со кхунах яьлlexь, хІара бос хІинца чІогІа модехь ма бу. Дика йо-кха ГДРо хІума.

— Хаза ю мебель а... Вуьшта со-м хІокху шун чьонашка хьоьжура. Шораллий, яхаллий мел ю хІорш? Ціенош дан безам бара сан а, — ша олучуьнан башха ойла ца еш, шен бага деънарг дІа-элнра Льомас.

— Пять на пять ю, моьтту суна, чІогІа хаза хета суна а хІорш, мел паргІат ю, хьайна луьург чуйнлла таро ю. Дехьа чувалий а, хьажал хьо.

Кхайкхина выставке валийча санна, дехар динна, дехьа чуваяьккхира хІусамнанас лор. Кху чохь кхин а еза кхечу пачхьалкхийн мебель а яра, пенах диттина даккхийра бельгин, немцойн лаьтта тийссина японцийн, индийцин кузаш дара. Латийна, болх беш бос болу телевизор а яра, цунна хьалха хиъна Іаш нсс-итт шераш хир долуш ши кІант а, берийн маьнги чохь йижина Іуьллуш кхо-диъ шо хир долуш йоІ а яра. Нана санна хаза а, хьийкьина а дара бераш а.

Берех бІаьрг кхетча, Льомин ши бІаьрг кьегира. Билгал цхьаъ дагадеара. Сиха хилира цуьнан сехьа чу вар.

— ХІара-а, Фариза ярий хьо? Хьан тхьоца дІаян дезар ду: соьгахь хьуна оьшу молханаш дац. Хьуна столбняк ца хилийта, мехний тоха деза. Хьайца цхьа кІант а кечве: накъост сов хир вац. Сихо а е...

Башха ягийна ца хьаьвзаш, Фаризас шен лекха хаза дерІ дехьа чу даьхьира. Цкъа шен йовха пальто тІеюьйхина, куьзгана хьалха хІоьттира, тІаккха иза дІаоьल्लीна, шен импортан шуба тІеюьйхира (иза майрчо кхунна динна совгІат дара, кхуьнан ткъе итт шо кхочуш). Аьтту агІор шад а беш, корта Іовдуш, дІайнхкира махерови шотландски шарф. Дайн духи тоьхпа, сехьа чьелира.

— Вай кийча ду-кха, — елакъежира Фариза, беснеш тІе шина а агІор кІаьгнаш а хІуттуш.

— Вай-м дара кийча, кІант а сихвел ахь, — элира льоро, когашкара коьрте кхаччалц «дархо» юьстина шен хІинттинчу бІаьргашца...

Хьалха санна, шофери юьртан дайшна нелалт кхийкхош, хІорш хала а, атта а больнице схьакхечира.

— ХІокху дархочунна цхьа-ши маха тоха безар бу противостолбнячни, — медийнше Малике олуш, Льома охьалахвелира, Фариза йолчу агІорхьа куьг а тосуш.

Куро-о сеттина, лам санна, Кураева чохьхьаьлча, Маликин бос баьхьира, толкха лелха юьйлира. «Со йолу зуда яц хІара?» дагатесира, кьамел а шарделира.

— ХІара ю хІара Малика, соьца кьамел дан ца ешаш йолу? — балдаш саттийра Кураевас.

— Къамелаш дан со базарахъ я бежнаш лаьхкина еана а яц. Къамелаш дан хьовха, тхо-м хин къурд бан а ца ларадо, — элира Маликас, «хъеше» процедурни чу а кхойкхуш. Медийиша Малика Кураевана тоха маха кечбеш йоллур, Кураева и маха шена то-хийта кечам бан хлоьттира.

— Ойн, со бежана ду-м ца моьтту хьуна, оццул боккха и лан? — Фаризин блаьргаш къаьрзира, Маликин карара йоккха шприц гича, буьххехъ беха маха а боллуш.

— Хьо кхуза члепалгаш дао ялийна-м ца моьтту хьуна? Маха а тухуш, лаза а веш — больница яй хлара-м! — аз айдир Маликас.

Кураеван ховхачу деглаx тleклел ши маха бахара.

Баркаллин метта «глам-глам» деш, Малике гом а хьовжуш, араелира Фариза, мехий тоьхначу метте дайн куьг а хьовкхуш. Амма юха чуэккхар сикха хилира.

— «Скорая» стенга яхана? — йовхна хайттира цо.

— Цомгашчу нахана орцах яхана, — парглата элира Маликас.

— И бохург хлун ду? А я как должна добираться?

— Не знаю, как хотите.

— Со мила ю хайи хьуна? Со хьенан зуда ю хайи шуна? Со-м Кураевн зуда Фариза яй! Col.. Acl.. Да я вас!!! — шен некха уьн тle куьг детташ, шен баккхийра лаьржачу блаьргаш чухула «сийна алу етташ», цlogla деттара Аликан зудчо.

— Зуда, тхо la-м ло, хьо мила ю ца хийча а. Оцу Тайми Би-болатан зуда хьо слахъ а, тхан хьо длайнга машен яц-кха. Хилча а, юьгур а яцара. Хьайна а эхъ ца хеттий хьуна хлокху сикхачу муьрехъ, механ буьхьнг юттаелла аьлла, «скорая» кхайкха. Дош хетий хьуна айхьа лелориг? — тleчевхира Малика.

— Кху чохъ хевшина la аьлла луш ду шуна зарплата? Шу обязана ду кхайкхинчу даха, мы тоже знаем законаш. Со-суо яц-кха, ас шуна хлара марах ца даккхажь, аш кхузахъ кхин алапаш эцахъ! — юх-юха шен некха уьн тle куьг детташ, тleттla чьура йолуш лаьттара Кураева.

Кланта дланйзайора нана, мама, схьайолахьа, дlaglo вайша, бохуш.

— Сацаел суна хьайн lyьрг ахъ а! — тleчевхира клантана нана.

— Тховса цкъа араялал кху чьура, кхана цхьаь дер ахъ, — теттина, араьяккхира Маликас «ЧТЗ» санна йолу Фариза...

Букъ тle дуьллуш тleда ло долуш, цу лийн шаткъа кегош, кест-кеста юхахьожий, пелг ластабой, яппар а кхуссуш, буьйса юккъе йовдуш цла кхечира Аликан зуда Фаризий, цуьнан клант-тий.

Кураев ша хинца а цла кхачаза вара. Тера дара, цхьанхьа «шен первый, второй» юуш, садолуш волчух. Мацца а цлавеара иза а.

Оцу буссехъ, елха а йоълхуш, хлусамнанас шен майрчуьнга дладийцира шена лобраша динарг. Коьртачу лобрана тлевыхана талзар дойтур ду ша аьлла, дош делчий бен, юха а ца елира...

Денош длаобхура. Ломиний, Маликиний Фариза йнцеллера. Амма Фаризас диц ца дора хлара шиъ, цо денна хоттура шен цийиндега «вахарий» олий.

Масех клира дладаьлча, районан больницан коьртачу лобран кабинета чу веара мелла а аркъал телаш, маште санна йолу шен гай хьала а уьйзуш, цхьа къонах, ханна ткъе пхийтта шо хир долуш, дукха верстина хиларна шалха члениг а йолуш, тлеюьхнна дубленка а, коьртахъ норкин куй а болуш. Иза вара «универсальни» базан директор Кураев лалаш (доттаглаша Алик олура цунах). Коьртачу лобран Муса Исаевичан, Кураев лалашан деха къамел хилира. Амма, ладогларха, цара дуьйцург ца хазара: не! члогла юххе тлечлаьгилера.

Цхьа хан яьлча, Кураев шен гай хьала а уьйзуш, араваьлла, длавахара.

Муса Исаевича шен секретарь яхийтира Ломингий, Маликей схьакхайкха. Коьрта лор шайга стенна кхойкху ца хууш, вовшашка а хьобжуш, и шиъ кабинета чу делира. Коьрта лор хлара шиъ цец а доккхуш, оьглазе къамеле велира:

— Накъостий! Суна клордийна шуна наха ден аьрзнаш! Хинца ца ваха-кха кху чуьра Кураев а. Иза ца вевзаш кху вайн районехъ а стаг вац-кха, районехъ хьовха, республнкехъ а. Ишта хуьлу ткъа? Хлан, и цуьнан зуда кура а, ювдал а хуьлуьйтур вай, уьш цкъа тахана таро йолуш бу. Шу кхеташ хила ма-деза, шу лобраш ма ду. Цу тле дуьххьара йолуш а ма яц шоьгара и тайпа ледарло. Хинца цкъа члогланиг выговор днна дуьтур ду ас шуьшиъ, амма кхин иштта меттинг ялахъ, шайна кхечанхьа болх а лаха-кха. Тобур ду хинца...

— Дог даьтгIа дира хьуна оха цунна иза, Муса Исаевич. Гриппо са мере кхачийна хьийзош долу тхо, маха юттабелла аьлла, кхайкхина хиллера цо, — элира Лобмас, бехказа дитар а доьхуш.

— И йоцург, кхин ледарло ца йолуш делира шу, тлаккха-м хала а дацара. Хьада длагло шайн дежурстве, жимма хьовсуш хила.

Коьртачу лобран Юдика йнна, Ломний, Маликий араделира.

ШолгIачу дийнахъ секретаро гучче приказ длаоблтира, хьалхарчу параграфехъ фельдшерна Ломиний, медийшина Маликиний днна члогланиг выговор а долуш.

Маликин дахарехъ дуьххьара талзар дара иза. Наггахъ бIаьргех болу дуьрачу хин тIадам шен жимачу куьйган хьажо пIелг хьокхий дIа а боккхуш, къурдаш а деш, приказ доьшуш лаьттара иза. Хлан-хIа, и талзар шена днна аьлла ца йоьлхура Малика. Цуьнан дог Iийжориг кхин дара. Кураева Фаризас, эрна багаает-

таш, кхеран хан яйинчу буса уърсо чов йина жима кІант валийра
ЛоьмагІара. Лоьрийн орца тІекхачале, кІентан деГІах дукха цІий
дІадаьллера. Лоьраша сацам бира кІант гІала больнице вига.
ДІакхачале кхелхина дакъа деара жимачу кІентан. ХІинца з и бер
дуьхьал хІуьттура Маликина. ТаІзар-м хенан йохалла дІадер да-
ра, хан йоцуш хаьдда жима дахар — и дагара ца долур-кха
йолана...

Исламов Мохъмад-Салахъ вина 1959 шарахъ Урус-Мартанан районехъ. Ярославлан пединститут чекхъяьккхина, школахъ болх беш ву. Зорбане волуш ву дуьхъара.

Тамашийна дийцарш

ЮЪРТАН ЮВДАЛ

Сайн утгаре а гергарчу доттагичун догуш долчу син тлера давккхина сахъ.

— Хией, хьо воьдург шел-м ца велла хьо? Хьо шелвеллехъ, хи тлера ша а бохабай, хина тле кхачахъ, иза довха хуьлу хьуна лаьнтлехъ. Цу чохъ лийча. Вохлур ву хьо. — Хьа-хьа-хьа.

— Тлехволучу цу стага, ас лелочун бала а боцучу, шена велархьама соьга аьлла долу и дешнаш коьрта чохъ дисира. Бляьрга хьалха лаьтгара цу стеган сурт. Цунна тлера лаь глутьтуш санна, хеталора суна. Массо а хенахъ сайх воьлуш лела моьттура суна и стаг.

Шеххъана хи тле длахъаьжира со. Буто ша луьллара хи тлехула хьалабиллина. Наб кхеттачу саьрмиках тарбелира суна иза цхъана юкъана. Суна гира ша тлера глутьтуш хьаланийалуш йолу лаь.

— Я аллах! дела! И стаг сох воьлуш а ма ца хилла я кхаьрдаш а ма ца хилла суна тлерачу кху тлелхигех, сан когана йинчу доьзалехъ юкъара лелочу эткех а. Тхан ценойн лапгланаш цунна гина а хир ма яц, я евзаш а. Иза тхан юьртахо а ма вацара. Сох къахетта цунна.

Суна дидделира дуьне, шен баланашца цхъаьна дуьхьалтесира бераллехъ аьхкенан хенахъ со Глойчохъ луьйчуш, хи чухула уьдуш, леллачу хенан суьрташ.

Бералла-м генахъ яра.

Тлаьхьарчу кху шерашкахъ суна тлаьхьатасаделла, жлаьла

санна, нехан хабар дара, со кхетамах телхина, шайтланашца тай-на бохуш. Тайп-тайпана дуьйцура цара-м. Наха дуьйцучо-м кхин са а па дуура сан. Ца лалора, хьераволлучу тле воккхура кьайлах соьга гийла хьожучу ненан шина бляьрго.

Хьераваьлла хила веза-кх, кху нахе хьаттича, шина куьйга корта а лаьцна, цхьажимма хьердаьлла доьдучу хлокху ткьолгичу блешеран ойлайинарг. Нах-м буьтур вай: царна-м гушдерг бен ца кхетара. Ткьа нана? Нана ма яра шен берах сица кхеташ.

Нана сайга хьожуш мосазза го, со корта а лаьцна, лаьтта бляьргаш а доьгйна лачуьра хьала а оьккхий, цкьа цуьнга дла а хьожий, цецволний, длавоьдура, цунна а цхьанна а ца карон меттиг лохуш.

Тляьххьара а молланашна тлекхийла ваьккхира со. Масийтта жайна а давккхира, тайп-тайпана дарбанаш а лелийра.

Модех дуьзначу йовлакха юккьера схьадаьккхина, нанас дла-кховдийча, больницехь волчу лобро а, моллас а цхьатерра длаоьцура ахча.

Тхайн берда йистехь лаьтташ йолчу ценойи лаппагла тишлуш санна, хетара суна, тхойшиь, моллина я лобрана тле а дахана, цла мосазза доглу.

— Ва нана, — элира ас, цхьа воккха механа веза лор волчу а дахана, тхойшиь цла доглуш, — вайн и цено оцу берда йисте ма хила, иза чуьккха глерташ-м дац техьа цу бердах.

Нана, корта а лестош, хьалха а хьожуш, йобдура, йист а ца хуьлура, куьг лестийнчу аглор длахьора иза куьйго. Букара яхнера. Тахана а нахах длаачкьа хуьнах ведда воьлура со.

Вогла а велла, длахьаьжира со хи долчу аглор юха а. Луьйранна ведда воьдуш, айса схьаэцна долу жоммагла хинна дагадаера суна. Кьевлина иза буйна а лаьцна, лаьттара со. Жоммагле охьа а хьаьжна, хите длаволавелира со, лаьттах а ветталуш ло юккье. Со шеллуш хилар дидделира суна.

Хи тлерачу ша тле валарцанна, ши ког дла а иккхина, лаьттах кхийтира со. Суна йицьеллера дукха лелийна, ша ангали санна, шарьелла тхайн доьзалап юкьахь лелош йолу сайн когара ши этка. Лазор хлун ду ца хууш, хьаланккхира со. Буйнара хьацделла, дладахана жоммагла схьа а эцна, кьевлина буйна а доьллина, коьртара тхайн нанас кхакханах бина болу куй дла а кхоьссина, шаца тлом длаболийра ас. Мостагичо йийсаре бигна болу накьостий санна, длалаьцна долу хи схьадаккха жоммагла детташ со воллуш, хьалхахлуьттура сурт: айса даьккхинчу доьхачу хичохь юьртахь мел волу стаг луьйчуш, цара сайна вуззалц яа хлума а елла (хлума яаза ши де даьллера аса), хлара-м вац ювдал бохуш, хеста а веш, со лаш, цец а ваьлла.

Ор кларгделлера. Жоммагла тийсалора шайн йистах.

— Хинна хлун дича бакьахьа дара техьа? — аьлла, сецна ра со.

— Х!а, г!уй бан беза!

Ведда вог!ура со эвла юккѣхула. Хьацар даьллера суна, г!е-
ра !аь яра хьалаг!уьттуш. Цхьа а х!ума яцара т!ехь. Тужурка а,
куй а ша т!ехь йисинера, йиц а елла. Дицделлера суна со, нахах
д!алачкѣа, ведда вахана хилар. Дуьхьал кхета-кхетарг, цевол-
лий, соьга хьобжуш лаьттара. Велархьама, г!аьхьа а волафора.
Тахна санна дакѣззаьлла цкѣа а ца гинера царна со.

Вовдушехь, д!ай-схьай ца хьобжуш, божалчу нккхира со. Со-
нехь лаьтта г!уй схьа а эцна, элира ас: «Ас буьйр бу и саьрмнк». Етт
узуш йолу нана йистхила а ца кхира. Сихха божал чуьра
ара а нккхина, г!уй а эцна, хи долчу аг!ор д!ахьаьдира со. Схьа-
веанчу урамехула а ца вовдуш, нехан кхаш т!ехула, керташ т!е-
хула а лелхаш, кег а еш, вовдура со. Ж!аьлеш а летара сох,
шайн да вийна мостаг!а со волуш санна, я шайгара жижи-
ган дакѣа даьккхина вовдуш санна (цу т!ехь адамех тера да-
ра уьш).

Ц!еххьана хезира суна сайн ненан аз:

— Ма вахийта! Схьалаца! Цхьаь вен вовду шуна.

«Х!а! Иза-м со вац цо вуьйцург!» — аьлла сайн дагахь, юха
а сацавовлчуьра д!ахьаьдира со ша болчу аг!ор.

Берда йнсте д!а а кхачна, цхьажимма сацавелча, сайна г!аь-
хьашха когийн тата а, снх-снхха саделар а хезира. Ц!еххьана юха-
хьаьжча, юрт т!амна г!аьттича санна, тайп-тайпана герз дахьаш
бог!ура юьртахой.

«Кхара х!ун до техьа?» — аьлла, сацавелтира со. Хаттар дан
дагахь ас бага г!аттошшехь, цара цхьаьний т!екхетта лаца а
лаьцна, д!авихкира со муьшаца. Д!аайвира тхан ц!енойн лаппа-
г!а йолчу аг!ор.

— И-и, нана яла хьан, сан !овдал. Вайх нехан стаг хьарчо
воллур-кх хьо. Дела яла хьан нана, — бохуш, цхьа кьнза йовл-
хуш нана а йолуш. Хенал хьалха кѣежбелла корта, йовлакх охьа
а доьжна, гуш бара.

— Шайт!анаша !ехийна вуьгуш хилла иза. Дика ду !аржъел-
ла ца хилла. Т!аккха карор а вацара, — бохура т!ек!ел доьттина
ц!ечу кибарчигийн ц!енош долчу зудчо.

Цуьнан майрачун кхечу пачхьалкхера ялийна еха а йолуш
!аьржа машин яра. Машенан ц!е яра «Мерседес-Бенц». Иза лору-
ра юьртахоша.

— Ша дуьненчу дала кхоблличхьана а вара х!ара !овдал. Ша
!овдал ца хиллехьара Москоха цхьана бахьница университете деш
д!атасавелчуьра путешественник хила воллу ша аьлла, цхьа
!аьржа нах болчу а вахана лелар вацара. Путешестви йо-кх хьу-
на ас. Таксица ара эккхий, со ца кхочуш ца юьсу цхьа а меттиг,
Гуьмсех а, Малхбале а, Аргуне а. Ахча а хуьлу, путешестви а
хуьлу, — маь!на деш, дерзийра шен долахь кхо машин йолчу
таксиста Мусас.

Со-м Авганистанера тIом сацо дагахъ ваханера Ази йовдучу экспедицех а хетта. Цигара юахкахъчча, дIаваьккхира со университетера.

...Суна хазахетара иза. Суна езара.

Суна цул цIена адам ца хетара цхьа а. Сан дела вара иза.

— Оцу Iовдале гIур яра со... Суна аттоха хир дара.., — элира шена улло а хIовттина воглучу жимачу стаге Райнисас.

Суна дезара цуьнан сийна, стиглан басахъ, цIена даккхий, цец-девлла хьуьйсу бIаьргаш. Со массо а хенахъ геннара хьовжура Райнисе. Улле ваха-м ца ваьхъара.

— Бухаре деша вахар дуьйцуш хезний хьуна цо? — элира жимачу стага Райнисе. Иза товш вара. Юьхъ яьшна. ЦIена Iаьржа костюм, кIайн коч, Iаьржа галстук, Iаьржа туфлеш, шайолу хIума а кхечу пачхьалкхан.

Мармаран юьхъ, хьаьрса месаш, куьзганаш.

Соьга цкъа а ца хьовжура Райниса.

— Молланах тарвала гIерташ хир ву хIара Iовдал. Маж ца го хьуна цуьнан шарахъ яшаза. ДIахьажахъа цуьнга, — олуш, схьайирзира иза со волчу агIор елакъажарца. Тхойшиннан бIаьргаш вовшахкхийтира. Сийна дара цуьнан бIаьргаш, делахъ а деса дара. — Шен деда коммунист хилла аьлла, дIаваьккхира ша бохура кху Iовдало Бухарера.

Шайн хецна къамел дора цара. Сох кхерам бацара. Со вихкина вара. Со-м вацара накъост а, доттагIа а. Иза царна хаара.

Вихкинчуьра ца востуш, тхан цIенойн лапгIанаш чу а веана, охьавиллира со. Массо а дIавахара, шаьш тхан нанна динарг доккха гIуллакх а, накъосталла а хеташ.

Уьш дIабаххалц тIеян ца яьхьаш, модех дуьзначу юргIн кIел а лечкIина, тапъаьлла Iийна йолчу уггаре а жимахIолчу йишас, шен тайнинг къевллина мара а йовллина, тIе а еана, элира соьга:

— Хьуна муш хIунда бихкина, хьо бежана в ма дац дуьйш долу.

Суна дицделлера цIечу кибарчигех дина цIенош, кхечу пачхьалкхан «Мерседес-Бенц», тхайн цIенойн лаппагIа, со Iовдал хилар, Райнисин сийна ши бIаьрг а.

Сан ойланаш Абаде дIаяхара. Со цигахъ а юха а цхьа вара; ловза хIовттира со адамийн тайningех.

IАЬРЖА ТIУЛГАШ

БIаьсте. Яьлла лаьтта бIаьсте. Нохчийчохъ санна, хаза ца хуьлу бIаьсте цхьанхъа а.

Сирбелла корта, мекхаш, яшаза маж. Вуткъа лекха жима стаг, кхурана букътоьхна, лаьттара.

Шиша. Деса шишанаш. МогIара дIахIиттийна цIенойн бух

тлехула. Бешан кертых Акхтулла вара ша цхьаь. Баттахь гулдина дара цо и шишанаш таханлерачу тойна лерина.

Дла ша доладора цо той. Хан яьлча, доглура бераш, цхьацца, Акхтуллас шишанаш кегдеш хьажь. Тулгаш а дахьара, дик-дика дерш гут а дой. Царна хьаьара маца дахка деза.

— Акхтуллин концерт-де ду кхана, бохуш, кхьаьнаш дохура цара вовшашка, цхьа де дисча.

— Нийсса бутт кхьаьчна тахана, — олий, дуьйцура Гуьйранна вовшакхетча.

Бераш дуьйлура.

Ялх, ворхI, нсс, итт, цхьайтта, шийтта, кхойтта шераш долу бераш.

Со жима вара. Диъ шо кхьаьчна. Сох ца кхетара берийн делар. Со велхайзалора. Амма, велха ца воьлхуш, кьурдаш дора.

Тахана Акхтуллин де дара. Суьйре яра. Со лаьтара, букь кхурах а тоьхна, гелвелла. Аьрру аглор некха тле куьг а диллина. Дуьне хьийзара. Вожа, сахаьдда, лестара со. Кхуро ницкь лора. Цо латтавора. «Вай дладохош а бара и кхор иштта бок-кха», — олура блешаре вирзинчу Iадрахьмана.

Шишанаш буха тлехь лаьттара Iаьржа тулгаш хилла. Ас а техкинера царна, Акхтуллас санна, цлешаш — Доьхкина синош. Со вехха хьовжура десачу шишанашка. Акхтуллас боьттинчу цленойн бух тлехула длаьттара уьш. Ценош доттаза дисира Акхтуллин. Iза велира сан пхи шо кхьаьначу бляьста. Эрна дайра цо институтехь Iамийна инженеран Iилма а.

Шишанаш сарахь кечдора Акхтуллас, малх чубузучу хенахь. Со, керта юккьехула чу а хьовжуш, Iара. Хлетахь со жима вара.

Тахана со лаьттара, бух тле шишанаш дла а хIиттийна. Со хьовжура варе сайн ойланча. Ца веара гIо лаца. Со тийшира Iза цахиларх. Со вехха хьийжира стIгла. Седарчий даьржира. Ас, цхьацца цле а туьллуш, ловза дехира уьш. Со-суо а цаьрца ловза велира.

Бераш дуьйлура, Акхтуллас дуьйцура:

— Ас цлена синош хиллачу нахана ангалин чарташ дугIур дара. Цлена! Сирла! Ангалин чарташ! Цлена синош. Вукхарна тулгаш. Iаьржа тулгаш.

Бераш дуьйлура. Со керта юккьехула чухьовжура, дуьйшинчу серех йина йолчу. ХIинц-хIинца, сахаьдда, вожа веза аьлла хетара суна Акхтулла. Аьрру аглор некха тле куьг а диллина, лаьттара Iза, цхьаьна ханна бляьргаш дла а кьовлий, леста а лешаш.

Бераш дуьйлура. Церан маьхьарий тахана а хеза суна кхетамехь. Диц ца ло Акхтуллин латтар а.

Со хлетахь жима вара. Со ца кхетара хьан Iийжадо Акхтуллин са.

Везандела, воккхандела, хъан ницкъ бара-кх соьга схьадала адамийн синош цхьана миинотана. Ас массо а оцу ханна, цлан а вина, длахоттор вара.

Ттаккха серладаьллачу дуьнено барэвина со, карзахваьлла, дубне мел ду мохъ тоьхна, массо а адам схьа а кхайкхина, оцу ханна царна бераллни той а хлоттийна, хъан Iаьршашка хьалавала реза вара-кх, царна дуьне а дитина.

— Хьо ю? Мичара?

— Мохъ, мохъ хезира суна. Ттаккха со схьаеара.

— Ца оьшу. Со хьобга ца кхойкхура. Ахъ воеькхира со.

— Ца...

— Хиун бен ду ахчанах, сийх.

— Делахъ со дIаьобду. Велха ма велхалахъ.

— Хиумма а дац.

— Юха а цхьаъ.

Ткъа шо даьллера Акхтулла кхелхина.

АСА САЙН ДАКЪА ДОБХКИНА

Лай хила цхьанне а ца лаьа,
эла — массарна а.

Ков детта, кхойкху. Кхо сахът даьлла буйсанан. Еттинчу кибарчигийн керта тIехула тесна эчиган серий ду.

— Хьусейн, ва Хьусейн! — мохъ хеза араьхьара. ЖIаьла лета.

Хьусейн воеьжна Iуьллу кIедачу меттахъ, дIаса а керчаш, нагахъ зудчуьнца ловза а ловзуш. Дикка хан ю иза беттачу маьхьарой, летачу жIаьлой самаваьккхина. Хьусейнна хаьа, ша стиглара ца воссахъ, кертах чу стаг вер воций.

— Хьусейн, хьалагIатта! Самавала! Хъан да велла. Ва хъан да велла, Хьусейн.

Цунна хезира тIаьхьара аьлла долу, «хъан да велла» боху дешнаш. Цу дешнаша иза хьалаэккхийтира меттара. Гиньбелира коцахьерчаш йолу зуда а. Дицделира ша турсиций, майкиций хилар а. ДIааранккхира. Летачу жIаьлина тIе а чевхина, ков дIадиллира.

— Хьо ван марша-могуш. Схьавало чу. Со хьаша чIогIа везаш тIеовьцуш Iедал долуш ма ву, — элира Хьусейна велакъежарца. Ши бIаьрг а беттара хIокхо, ша бухIано санна. Бат гIаттийначохъ йисниера. Мазаш оьхура багара охьа.

Ткъа хьаша-м цецваьлла лаьттара, Хьусейне хьаьжжинчохъ, цуьнан боккха мара шена дуьхьара гича санна.

— Хьаша, со дIавижна-м вара хьуна, делахъ а...

— Хъан да... ЧIогIа цомгуш вара иза. Со-м хьобга дIаханйта веанера... — Тийсалора хьаша.

Хъусейн дІахуаьдира ценойн неІ йолчу агІор.

— Сейф! ДогІанаш! План! — бохуш, мохъ беттара цо, — Сейф! Сейф! Папки юккъехъ зорба а тоьхна план.

ТІуьна гуьйре лаьттара Нохчийчоьхъ. Хъусейнан дерзинчу дегІа тІера цхьа а чо ира ца хІовттинера. Хъусейнна хІун ю а ца хаьара шело оцу минотехъ.

— ХІун хилла? — аьлла, дуьхьалтІаьллачу зудчуьнга вела-кЪажарца дІа а хьаьжна. — Сейфан догІанаш схьада аьлла тІе-чевхира Хъусейн.

Гоьнаш юккъехъ дохку догІанаш схьа а лехна, шега зудчо схьаделтІа, сейф схьа а йиллина, цу чуьра схьайицира Хъусейна папка. Цу юккъехъ яра хІокхо хІоттийна план, шен да ле цамгаро лаьцна аьлла, лоьро хаам бича.

План

Ас сайн да велла кхо дей, кхо буьйснй дІадаьлча, сайн ве-жаршка схьа а кхайкхина, схьадоьхур ду исс бІе туьма. Мичахъ, муха дайина оцул ахча аьлла цара хаьттича:

1. Тезет — диъ бІе туьма.

2. Больница — кхо бІе туьма.

3. ХІума хуучу нахана — ши бІе туьма.

4. Дерриге а: исс бІе туьма.

5. Ас дайинарг тезетана а, больницана а хІума хуучу нахана а — кхо бІе туьма.

6. Суна хуьлуш болу пайда — ялх бІе туьма.

Сох хила веза эла, сайн ден дакъа доьхкина а.

План ешна велира Хъусейн. Кресло чу охьахира, дІасаваьр-жира. Боккха синьхаам хилира цунна.

— ХІинца-м галвер вац хьуна со, — элира цо.

Шена улле, тІе а еана, ша меттахъевеш, лаьтташ шен зуда гира цунна.

— Хьан да велла ма боху оцу хьешо, — хезира тІаьхьаре а цуьнан аз.

Хъусейн юха а ойланаша схьалецира. «Аса сайн дакъа духкур ду ялх бІе туьманахъ». «ДІадоладалар» хир ю цу гІуллакхан цІе».

— ХІей, хсэий хьуна? Хьан да велла аьлла, ханйта веана ша ма боху хІокху хьешо.

— ХІаь, — элира Хъусейна корта ласторца.

Ехха стол. ТІетеснна кІайн цІена гата. Стоьлан аьтту агІор ялххий, аьрру агІор ялххий — шийтта стаг, йихкина галстукаш а йолуш, кечвелла. КхойтталгІа волу Хъусейн — тхьамда, стака а айдина лаьтта. Тахана ткЪе пхийтта шо кхачна цуьнан. Іза воккхах верг ву шайн доьзалехъ.

— Хьеший, хIара дуьххара кад ас мер бу айса Тулера беанчу шийтта даточу мIерана тIера.

Цхьа а вист ца хуьлу.

Буйса юккье яханчу хенахь Хьусейнна дикка чIогIа кеп хилла. Цо массаьрга а хьотту:

— Аса мича даьхьана хаьний шуна ялх бIе туьма, сайн доьхкинчу декъах эцна долу? — Лачкыйна-кх цхьаммо, — элира цо тIаьххара а, цхьаммо а шена жоп ца делча, ша-шега.

СТИХАМ.

ПОЭМАМ

Аболханов Хъаким вина 1953 шарахь Киргизехь, Чекхъяьккхина Нохч-ГалгIайн пачхъалкхан университет. Стихаш зорботьхна «Ленинан нскъ» газета тIехь, «Орга» альманаха тIехь. Болх беш ву школехь.

СТАГ ТОВШ ВУ

Стаг тов шу ламанан кIожахь ца соьцуш,
Ирх кхийдаш къегаче ло.
Це а тов, ца сийсаш, стигла мотт хьовкхуш,
ТIаккха цо йовхо а ло.

Южалло хIораннах шен йийсар до,
Мел орца вай бахарх хуьлуш дац гIо.
Делахь а, цхьаь вуьсу седанах вага,
Ткъа кхечо лахьтанах тоам ма бо.

Еза бохуш ас буур бац дуйнаш,
ЮгIуш гича тийсахь даго суйнаш.
Нагахь, везаш гаре ахь сатийсахь,
Хаа соьгахь бIозза и сов дуйла.

Дуьне мел ду дов ду лаьтташ:
Тарлац серло йолчоь бода.

* * *

Даймехкан лардечохъ сий,
Къонахчо кхоадац ций.

* * *

Куьг цкъа соьга схьакховдоле айхъа,
Хъайн кийрара дог гайтахъа суна.
Куьгга-м цъандахъ хир ду лепаш лайха,
Дог дитта йиш йоций хайи хуна.

* * *

Ирс, беркат, белар —
Дуьхъал кхетахъ доттагI.
Ций, бохам, белхар —
Дуьхъал кхетахъ мостагI.

* * *

Хъан балдаш — хаьштигаш догу,
Делахъ а реза ву марцийта цаьрга.
Ткъа бIаьргаш хIоьънаш ду тоьпан,
И сайн дог реза ву дарийта цаьрга.

* * *

Массо а цхъатерра бакълийча
Башлам а бистхила тарлора.
Массара хъарам а къестийча,
Чарташ а дешех дан тарлора.

МАЦАХ ЦКЪА...

(Хъадис)¹

Мацах цкъа бIешераш хъалха,
Ламасте дирзинна бах,
Воккханиг хъевелча кхалха
ДIакхуссуш боцуче нах.
Цкъа новкъа велира гена
Жима стаг, хьоккхучохъ мох

¹ Шира дийцар.

Меттиг а карийна дена,
Айина и беза мохъ.
Длакхечи йиллинчу метте,
Дех къаста дезаш ву кIант.
Топ кхетча санна сип метте,
Важам-ма ца хуьлу вист.
Дацара кIантана атта
Длакхосса шен къена да,
КIелвисча, ца луш и гIатта
Ша кховдо Iожалле дIа.
«Къеначун дакъа ду иштта,
Сан да, хьо дубххъара вац.
Дацахъ а къаста хьох атта
Сан кхузахъ кхин Iен йиш яц» —
Олуш воI вирзира цIехъа,
Тускар чохъ витина да,
Амма ша валале дехъа,
Мохъ тухуш хезира дас:
«КIант, тускар ца оьшу суна,
Ца дохош ахъ дIахьо и.
Хъайи роIгIехъ эшча и хьуна,
Кийчча хир ца дуцуш кхин».
Жима стаг хIоьттира холча,
Дог морцуш кхерстира цIе.
И ламаст хададеш сонта
Шен да цо валийра цIа.

Ахмаров Рамзан вина 1949 шарахь Киргизехь Районан газетехь болх беш, Нохч-Гал-Гайн пачхьалкхан университет чекхъяьккхина. Стихаш зорбане йийлина периодикехь, коллективан книгаш тIехь.

ХЪЕКЪИЙЛА ХЪАН

ЖОВХІАРШ

Геннара сан верас,
Яханчу заманан кIоргехь,
Аккачу кхетамца
Дин доцу ламкерста хилла.
Іаламан стешха бер,
Кхерамийн сингаттам лергахь,
Малх санна цIена са,
Бовзанза тешнабехк, хIилла.
Дуккха а деланаш
Хийцина дайша ца бевлла...
Дуккха а биттина,
Дог тешна, сужда деш корта.
Деланаш шаьш хийцарх,
Заманийн лехаме бевлла,
Вайнаха даима
Кхо хIума лерина коьрта:
Шура ца худучу
ТIулгнийн цу мокхазчу бердех
Лакхено къарийина
Гелъелла дохк хьерчачохь,
Шаьш динчу кху мехкан
Дуьззина дай хилар.
Лаьмнех
Ца бовла мерза са
Луш хилла дIа оьшшучохь.

Сийначу стиглашийн
 Ценалла шайн тламарх йоьлла,
 Вон — дикий цхьабосса
 Доьналлех ца бухуш ловш,
 Хьаналчу безамна
 Лийрбоцу тешам а белла,
 Адмалла лерина
 Бакъволчу кьонахехь товш.
 Шовданийн мукъамех
 Аьрзуан куралла ийна,
 Лаьмнаша кхоьллинчу
 Иллеша дог декхадеш,
 Зевнечу мерзаша
 Маршонан мотт буьйцуш, тийна
 Лаамца ладегIна
 Якхьелла ойла хьанъеш.
 Со церап тIаьхье ю.
 Адмалла лору ас коьрта.
 Пондаран аз хезча
 Нохчочун дог ийало.
 Даймехкап кхнамех
 КIентан дан дозалла — шорта,
 ЙогIучу тIаьхьешна
 Ас изза, совгIат, деш, ло.
 Со теша, и жовхIарш,
 Заманийн хийцамаш лайна,
 Адамийн дегнашкахь
 Ца кьанлуш дуьсур ду даха.
 Геннарчу верасна,
 И закьалт дитарна сайна,
 Даггара сужда деш,
 Баркалла кIордадац баха.

ХЬЕКЪИЙЛА ХЬАН

Хьацарна пIелг хьоькхуш,
 Хьеначу лаьтта
 Дийначу беркатан
 ГIаьттина кан,
 Безамца аьхна ка
 Хийлаза кхетта,
 Ахархо, хьекъийла,
 Хьекъийла хьан!

Ламанак мох хьерчаш
 Борз угIа яьлча,

Генарчу жоблашкахъ
Ахъ текхна хан.
Къар ца луш, халонна
Хьо дуьхъалваьлча,
Дохнан да, дебийла,
Дебийла хъан!

Куьг Іаьржа, дог цІена
Махкана вецаш,
Хъаналчу белхан ирс
Іемина лан.
Диканан хІу таса
Мало а йоцуш,
Белхало, данма
Кайолийла хъан!

ИЛЛИН НИЦКЪ

Дагаев Валидана

Некъаца диллинчу корак,
Хезара иллин мукъам.
Воккха стаг, эгІазчу
гІорахъ,
ВогІура воцчух мукъа.
ЦІеххъана (суна-м и гора)
Ког байбеш болар лагІди.
БІаьргаш а эгийна гуора,
Хъалхахъа Іаса гІортій.
Илланчас Даймехкан
сийнна
Хестадеши доттагІалла,
Кхойкхура ирсехъа кыйса.
Ойура къонахалла.
ХІорд санна даьржина
шуьйра,
ТулгІешха ийлора аз,
ГІаш ойла хийшаеш
нуьйра,
ТІулг а биьр бара цо саз.
Эшаро къаночун бІаьргах
Ларамза даьккхира хи.
ЦІийха сан Іаьвжинчу
дагах
Даш санна лешара и.

КАЛЕНДАРЬ ЛУЪСТУШ

Суласв Мохьмадана

Бен доцуш луъсту ас
Календарь уьншарахь.лера.
Абаде дирзина
Діадевлларш
Кхин хир а дац.
Мел хилла хазахетарш,
Халахетарш,
Девнаш а лера
Тахана атта ду
Беларца
Я цераи лазам а бац.
Юхнехьа хьовжу со,
Мажделла кехаташ-денош а
Кегош,
Шерра го дерриге а,
Керлачу куьзганахь санна:
Ала а, хаа а дезарг,
Хьенан цле диканца лего,
Мича хенахь вела а,
Я маца сужда дан,
Хьанна.
Го дера, кьсггина-м:
Аьрта са дахаро ирбеш,
Тахханалц кьар ца луш
Боларехь веьначу ас,
Іамийна тіехтиссали
Амалан сакх хилар кІирьеш,
МостагІчун оьгІаглох
Кьасто
ДоттагІчун чІир йоцу вас.
Ког хецна вижначохь
Наб йоцуш мерза сатийса,
Оьшшучохь дов даккха,
Я ехка диканна юкъ.
Хууш ду муьлха де
Маьлхаца догІур ду
Хьакь дерриг кховдийна нийса.
Муьлхачо мичхьара
Дахьар ду
Базлучу баланан дукь.
Собарна Іеми со
Діо ломахь Іохкучу мокхазчу
Тархех.

Нахаца екъначу сискало
 Йовзийти комаършалла.
 Мотт-лахар, куъг-пхора
 Қъиношна гечдан а
 Јеми со ненах.
 Цхъаьнице а хъагІ йоцуш
 ГІоттучу малхо
 Кховдийна догдикалла.
 Тишъелла агІонаш
 Шиначу календарь тІера...
 Ткъа суна-м шир ца ло,
 Керла ду
 ХІокхарах хІора а де.
 Хъажахъ, со кху дийнахъ
 (ХІуммаъ дац, хилий со къера)
 Біарзвелла идира
 Сайн ширчу безамна тІе...
 Ткъа хІара-м... Юха а
 Карзахе и дагалецам,
 Ас кхийли садагош
 Орцане шийла мохъ хеззе.
 Хуъушехъ ма-дарра
 Ницкъ кхочу вешин гІо лаца
 ТІекхочур воций со,
 Пекъарна.
 ХІетте а цунах дог лезна.
 Кхолламо хъехначу
 Лайначийн мотт боцу тешаш
 Хилла дІахІиттина
 Даъгначех хІора а де.
 Воккхаве лазамел
 Шортта гарх
 Адабийн дегнашкахъ лешаш
 Ма хетта ирс карош бехачийн
 Лекха а, сирла а
 Цкъа дІаѳовр йоцу цІе.
 Хастам цу деношна!
 Хъан дешна хиндолчун йоза?!
 Мила ву кханенан
 Олалла
 Ца вешаш дораха лиэрра?..
 Къийса а, довха сатийса а
 Шатлакхехъ дека сан оза,
 Халонийн къаьхъа къурд мийла а
 Кийчча
 Хинйолчу ирхешна тІера.

Бен доцуш листац ас
Календарь уышарахьлера.
Деза а, хьоме а
Ду суна
Кхолламехь лар йитна тача.
Цундела гой суна-м
Хинйолу кхане а шера,
Цундела сихъелла
Ойланаш
Цунна тле кхача.

* * *

Акказех белш тоьхна
Цкъа Соьлжа йистехь
Гуьйренан декхначу
дийнахь,
Цхьа к'еззнг йоьхна,
(Я суна хетта?)
Лаьттара цхьаъ къуьйлуш
кийрахь.
Тулг'еша диллина
Йочанан сера,
Бердаша эцнера хин бос.
Мохо га ластийна,
Дитташна т'ера
Когашка Тенара балоз...
Хьо йист ца хуьлура,
Ойлане яьлла.
Хьажо п'елг хьаж т'е а
сеттош.

Хи-м хорша доьдура,
Къанделла талл а
Хьоьжура корта а лестош.
Лаьттара со вoьхна,
Ца кхуьуш х'етахь...
Хинца а дайна сан йойла,
Акказех белш тоьхна,
Цкъа Соьлжа йистехь
Ахь хьенан йора те ойла?

ЙОГЕ АЛА

Юрта воьгуш,
Я д'авоьдуш,
Урам новкъахь, хийистехь,
Эхь ду боху,

Къа ду боху,
Йоле вист хьо ца хилахь.

Йоле ала: орцахъяла!
Йоле ала: елало!
Дагчу летта сийна алу,
Вагаво со, вагаво.

Блаьсте йолуш,
Луьйре юлуш,
Зезаг дужуш, я денлуш,
Клентан ойла
Тюмайолу,
Йоблан блаьргаш делалуш.

Дависийла.
Ницкъ а кхаьчна,
Давехийта езаце.
Цуьнга, безам
Теш а лаьчна,
Махка восса седарчийн.

Йоле ала: орцахъяла!
Йоле ала: елало!
Дагчу летта сийна алу,
Вагаво со, вагаво.

ХЬОБГА

Хьан кого хьаьшначу
Зезаган кхолламах хьобгуш,
Хьуна-м ца хаьа хир,
Хьайн лорах мел хьежна со.
Курачу хазалло
Хийла дог суждане эгош,
Аналлехь длаяйра,
Малх санна длаяйра хьо.
Со тлаьхьа гиртира
Зил тоьхна некъан лар йоцуш.
Догламо лийчийнарг
Дорцалахь тила а лора.
Деглера ницкъ эшарх,
Куьг кховдо стагга а воцуш,
Паналлехь воглура,
Воглура со хьан лорах.
Хьо йолчу идийнчу

Некъашлахъ йиси сан бѣасте.
Хѣнца сан коърта тѣхъ
Ган тарло гуьйренан йис.
Сатуьйсун, гѣлделла
Къоналлин гѣларт а хъастий,
Елалой хилахъа,
Хилахъа эсала йист.
Тѣаккха сан коъртера,
Тешалахъ, ясталур гѣура.
Йовхоно дашадо,
Дашадо ломара ло.
Зарзарийн эшаршлахъ,
Йол санна, гѣттучохъ ѣуйре.
Безамо нур дахъна,
Бѣаргашна-м хъо бен ца го.

• • •

Со хѣнца сайн кхожах
Вола а воьлла,
Хъо нехан доьзалан
Нана ю бах,
Амма со хуун вац,
Хъенан хѣун тоьлла:
Шинне а доцу ирс,
Я хъогѣ нах...
«Яхъ йоцуш хилла н», —
Аларна кхоьруш,
Хъо, сох а кѣихкина,
Со иди хъох.
Дезарна пебеттар
Цабезам лъьруш,
Ца туьйхи цхъаммо а
Вукхуьнга мохъ.
Цундела вайн некъаш
Галморзахдевли.
Ма тѣахъа кхийти вай,
Тѣахъа кхийти
Къа доцчу безамна
Орцах ца девли,
Я цуьнан марзонан
Пусар ца ди.
Хѣнца-м со сайн кхожах
Вола а воьлла.
Хъо а хъайн кхолламна
Муьтѣахъ ю бах.

Сатийсам ла ца лун
Хьегаме болий,
Вай хьаьнга бетта те
Аз доцу мохь?

ДІАІЕ ХЪАЙНА...

ДІаІе хъайна,
Хъайн даго ма бохху.
Вай вовшийн а
Кхоччуш девзина.
Кхахьпанечу
ЦІуьхІарша ма лобхху
Хилла марзо
ДІаьвше йнрзина.

Ас хъан анташ
Нахала ца даьхна,
Син гергарло
Хеташ хьомсара.
Сан лерамах
Кхаьрдаш хьо а ваьхна,
Кхойкхуш санна
Сайна асара.

Векхна ца гахь
Ма хеталахь гІийла.
Цкъа баьрг кхолар
Хьесапе а дац..
Ас дерзо вон
Хьоьга ма догІийла,
Хъан дикане
Со а хьийзар вац.
Хьо ца хилла
Ойламо ма лобхху.
Кхин хъан вацар
Атта-м Іавшалац..
ДІаІе хъайна,
Хъайн даго ма бохху,
Ас хъан амал
Цкъа а дойур дац.

ХІай сан дог, ахь соьга хІун боху?
 Сан ницкъ бац хьо сацо, амал дац.
 ДІадаьлларг карла хІунда доху?
 Со харц ву. ПІалаташ нислур дац.
 Ховхачу бІаьстенац кьоналলেখь
 ІиндагІан шийла хІо Іаьткънча,
 Бо санна, цхьалхачу куралলেখь,
 Зезагах хьо малхе кхийднина.
 Ас динчу харц некъийн йозалла
 Хьуна тІе даш хилла йижина.
 Лайначу дорцалахь зарзъелла,
 Сан юткъа ойланаш тийжина.
 ХьагІ йоцчу гІалатийн чІир оьцуш,
 Азалло безначех даьккхина,
 ТІех хьаьгна хьо хьаста стаг воцуш,
 Хьайн синтем ахь стенга хаькхина?
 ХІай сан дог, ахь соьга хІун боху?
 ШозлагІа кьонвала тарлуш дац.
 ДІадаьлларг карла хІунда доху?
 Хиндолчун хьесап деш зил ма бац.

АЬХКЕНАН БУСА

ДІо, цхьанхьа-м, дитта тІехь,
 Бецапхьид латкъаме юьйлу
 Цаьпцалгийн эшарша
 Эвлайист Іадийна ю.
 Бирдолаг тийжарехь
 Моттало бодано кьуьйлуш,
 Шеллучу зезаго
 Орцанна доьхуш гІо ду.
 Буьйса ю лаьтта тІехь.

Адамаш набарна тийна,
 Іеханан хуталшлахь —
 Мархашлахь беттан марс го,
 Кхандоххал генарчу
 Стигалахь седарчий сийна.
 Хьаььначу татоло
 Бецашка шабарш а до.
 Кхин цхьаь а де дели,
 Яьгначу ойланах
 тарлуш.

Дезаршка и гулчаш
Мел хилла сан миншахь
дуьйна.

Дог довха сатийсам
Хьаьддачу хене ца кьанлуш
Вахарна, тховсаь ас,
Доглу де, хастам бо хьуна!

* * *

Зезагаш денлучу бӀаьстенан юьххьехь
Ховхалло вахийна хийлаза со
Лийлира цхьаь кхобуш сайн дагна юххехь:
Сан кхоллам мичахь бу, мичахь бу хьо?

Дагахь а доццучехь я дагахь доцуш
Хьо гаро тиларна герга вина
Ас дийхи хийлаза, синхьаам боцуш
Вай декъал хила со, декъала хила.

Жималлин хьегамаш сайн хьох тешийна,
Кьоналлин йовхо а хьуна елла,
Къайлах а, кьулах а бӀаьрхнш лешийна
Вай велла вала со, велла вала.

Дицде ас хьайн лерехь дийцина туьйра.
Дог доккхадедеш хьо марша йойла.
Сан ирсса-м деди соьх ши ког а йуьйра,
Вай нана лойла сан, нана лойла.

ХЬОМЕ ЮРТ

Зезаг техка байтӀехь
сийначу
Маьлхан деши лена
Джалкхачу.
Самах дийнахь я гуш
буса гӀан,
Гермачигах ойла хьерча
сан.
Водахь нагахь Шела, я
Гуьмсе,
Шуйта лема, я Терка —
йикте,
Цигахь хьелахь, дог сан
цӀа сикло,

Гермачигах туьйра хеталой.
Сан Чухборзехь бералла
дисна.
Невра-гIале, Щечу-Ведана
Соь ма кхайкха вехаш
цигахь Iан —
Доггах езаш Гермачиг
ю сан.
Барам боцуш доккха ду
дуьне,
КIентан ойла кхийдарх
седане,
Нана санна суна са
гатдеш,
Гермачиг ю, ю сан ирсан
теш.
Батто дети хьоврсу
Джалкхачу.
Вахалур вац генахь хийрачу.
Самах дийнахь я гуш
буса гIан
Гермачигах ойла хьерча
сан.

ШУЪГА

ТIемашкахь ницкъ эшна
Хадахь сан болар
ХIумма дац. Кхолламо
Шен хьукма ди.
Дуьненчу со воьлхуш,
Маьхьарца валарх
Хаалаш ас воьлуш
Дитиний и.
ТаьIначу кьамелехь
Со дагалаций,
Диканна хьахавай
ЦIе яккхалаш.
Даггара яздинчех
Цхьа илли алий
Безамна сан байтийн
Дог дасталаш.
Цаьргахь аш каролаш
Малхера йовхо,
БIаьстенаи хазалдех
Воккхавер сан.

Кху махкахь кхиарна
Глаьттинчу шовкъо
Екхийна сан ойла
Хьовсалаш ган.
Чухборзехь дитина
Бералла аьрха,
Таьллаш к'ел Джалкха

Чохь —

Къоналлни хан,
Дуьнене хьежнехь а
Сирлачу б'аьрга,
Ма хетта дерриге а
Ца кхиъна дан.
Амма со кхаьрдина
Лохачу ирсах.
Хьаналчу дахаран
Марзо а ги.
Цундела, со воьлхуш
Дуьненчу валарх
Хьазалаш, ас воьлуш
И дитиний.

ЮЪРТАХОШКА

Диканне хьаьддачохь,
Сихалла г'алат а даьлла,
Ледарло яларна
Иэхьо со вагаварх ч'ог'ла
Мо лаьцна чов санна,
Шун б'аьргех хьуламе ваьлла,
Шу доцчохь ца г'алой,
Юха а со эвла вог'лу.
Беххачу кху повкъахь
Карабарх доттаг'ий керла,
Ширачу хьомсарийн
Юьхь-сибат ма ца къанло...
Марзонан хьесаша
Кхачавой со винчу эвла,
Ницкъах дег' дузадой
Со т'ома г'атта а во.
Х'ун нислац дахарехь?
Цкъа дорцо хьовзава арахь,
Б'аьстено б'аьрг хьосту,
Я г'аьткъа аьхкенан тов.
Деанехь дика а
Аш соьца доькъу кху эвлахь.

Сан керта вон даглахь
Дерриг а и шайгахь лов.
Цундела даима
Шун бехках ларвала Iема.
Шу деза кхиарна,
Вайдаха, мел воккхаве!
Елар-кха сан долахь
Дийнна цхьа эмкалийн рема,
Лахьийна ца юстош,
Той дина, шу сийнна ен.

Баймурадов Джаьммарза вина 1939 ша-
рахь Устрада-Эвлахь (Аргунехь). Чекхъяьк-
кхина пединститут. Зорбане ваьлла кхуэ-
ткъалгачу шерашкахь. Оьрсийн маттахь сти-
хаш араевлла «Дон» журнала тIехь. Болх беш
ву школахь.

РУБАИШ

• • •

Кхетар ву белхарах виначу лаьттан
КIадаллах, йовхонах хьо цуьнан кхеттехь,
Туьйранан бакъдериг цунаха хууш,
Толамехь, эгамехь цунаха кхуьуш,
Вехар ву сийлаллахь, синна тем боцуш.
Уьш дацахь, хир ду хьан дахар ирс доцуш.

• • •

Хийцало сан мехкан йочанан Iалам:
Цкъа-сирла, ткъа тIаккха — тIебовхуш тIалам,
Со а хуьлу — самукъне, ткъа юха — кхулуш,
БIаьргашца стигалан бухбацар муьйлуш.

• • •

КIордийна хьо дуьне, къаьстина вац
Бакълийнарг адмашлахь, я лийнарг а харц
Адмашца дахарехь дог цIена вериг,
Ямартлоерг санна тIайтIане вац.

• • •

Даггара сан хилар хьуна ца тов,
Сих-сиха хьедо ахь ца догIу дов.
Хетарехь, кхечанхьа хьнийза хьан ойла —
— Ас стенца ерзор ю ахь йина чов?

* * *

Къоналлин хазалла — юьхъ хаза, амат,
Лаьттар ду моттарна — жималлин гIалат,
Масангахъ ца хилла и тилла ойла,
Хьанах ца къабстина и аьппийн гIаларт?

* * *

Майралла, стогалла хьайн гайта лууш,
Ломара схьаваьлла ву хьо ма баха.
Кураллаш схьаетташ, беш хьайха тоам,
Хьо къестон адамех бахьнаш ма леха —
Марханел лакха йолий дIайоьду аьрзо,
Аьрзо ю ша бохург цхьанне а ца хазош.

* * *

Сан орам бу боху ахъ соьга оьзда,
Дош лелла кIенташца данмна доьзна —
Сан дайша лайна соь хало ца лалахъ,
Со хир ву адамийн даг тIера воьжна

* * *

Гаддита боху ахъ со вина латта,
Цхьа хIума ца оьшуш, вехар ву атта
Кхин мехкан гIитто сурт дац хьаьман дагна —
Ша шеха къаставан хьанна ду атта?

* * *

Лийра ву со хIинца, хьо а къабстар кхана
Дахарах, цалаарх, тIекхавчча зама.
Диканехъ, халонехъ, къабстинчул тIаьхьа,
ГIоьнна вай ца хилча, оьшур ду хьанна?

* * *

Дог-ойлан кIоргенаш ца сиклуш талла,
Адамна вай сикло маттах мах бала.
Аренах хIун хир ду бIаьстенца лепарх,
Аьхкенан йокIаллехъ хи дацахъ мала?

* * *

Хьалдериг, сийдарца, гуттар а тIеоьцу,
Мискачух, де доцчух цкъа а ца хуьйцуш.
Мичхьа ю вайн кхоччуш хир йолу нийсо,
Дахаран нийсонах карийчи харцо?

* * *

Къилбехъара лохку махо мархаш,
ЙогIуш хета уьш къа-бала ялхо —
Дин дIауьду, ницкъ ца кхочуш хьовза
Шен лааме, шена ма луьу ловза.

* * *

Вон хилар, дика хилар къастор ца лохуш,
Ахь, молла, веллачун гечдар ма доьху.
Харцонца цхьаьна тIегIан тIе бакъо йиллар —
Стенгара даьлла те и тайпа Iилма?

* * *

ОьгIазза ма гIолахь нийсаниг аларх:
Бакъдериг олуш дац уллерчо вонна —
Шен хеннахь ца нисбеш бисина сара,
Диттехьа бирзича буьсу бах гома.

* * *

Цхьана рицкъанца девлла дуьнен тIе вай,
Цхьаболчийн чкъор Iаьржа, цхьаболчийн — кIайн.
Цхьатерра дикачу дахарах хьаьгна,
Цхьаберш — дог Iаьржа, цхьаберш — юьхькIай.

* * *

ДоттагIий ца баьхки, доттагIий биси,
Кхачаре со волче дикка сатийси.
ХIинца ю царшиннан шиннен а хIусам —
— ХIусамда хIусамца сонта ду къийсар.

* * *

Дена лойь, нанна лойь, уьш бехке хеташ,
Дийларна дахарехь сакхталлин айпаш,
Сийлалла яьлла юй цхьаьннен а лакха,
Юьхьа тIе ша шена цо еттарх шеташ?

* * *

«Дахар цкъа бен хилац!» — цхьаццаммо олу,
Эхь доцчу ваьлладохь, ѳьздангал къовлуш —
— Тлехтохам тлаьхьарчу тлаьхьенна кхаьчча,
Хьанна до техьа вай дахарехь къола?

* * *

Мискачух дог лазар — дуьненахь адмалла лекха
Нехан яхь ца евзарг, де доцчух гуттар а векха
Цунна-м — ма эхь хетац киллолахь лела,
Аьттонна кийча, ву ша эшахь, котамах века.

* * *

Олуш ду: «Мегаш дац веллачунна лен,
Йоккхуш хиллехь а цуьнан вон цле!» —
— Вай стенца, берашна нийсо а гойтуш,
Дахарехь боьттуйтур харцонна пе?

* * *

Кхехкаро аьхналла лобху вайи дагна,
Мокх ларбеш эгначех хуьлу вай хьаьгна —
— Даьгначу дечигах дан хлумма а дуй вай,
И дацахь адмашна йовхо луш даьгна?

* * *

Цхьацаверг лаламо деглап куц делла,
Хуьлуш ву шен деглах тлех тоам хилла.
Вацахь а адмашна и жимма а пайде,
Хир ю латтана алсама кхелли.

* * *

«Къинг а глотту, тлееьча, къийганна хьала», —
Аларца, хьо веьна тлехлоьтти суна, —
Гадла со, кхочуш дан и дацахь а хала,
Къийганна стаг глоттуш ца гарна сайна.

* * *

Кхоьлли ас синтемна дахаран туьйра,
Лаарна хазнашца тлечлагъян уьйр.
Масанца теси ас аьттонна заьла —
— Заьла а заьла яц, яцахь сатуьйринг.

* * *

Дера лом, я цхьогал, бос хаза эфа.
Масанна амалш ю шайн рицкѣ леха.
Адмашка кхаъчна ю маснѣтта агло —
— Гийла ву, де эшча, ца хуург еха.

* * *

Машенаш, цѣрпошта — дѣсаваха лаьттахь,
Хѣваан лайнераш — сѣхаллийн аьтто.
Адамаш, шун кхиъна ирс кхолла хьекъал,
Цхьа собар хилчхьани шайн ирс ца ата.

* * *

Хьайн деда ахь вуьйцу, лом хилла бохуш;
Дош лелаш нахалахь, гѣулкхаца цхьаьна —
Мел боккха хир бар-кха хьоьх цунна бохам,
Хьо гуш и валхьара хѣинца а дийна.

* * *

Хезаш ю бохам тѣлебхаран гловгѣа, —
Хѣваэ хьалаюьйлу сѣх-сѣха хьаргѣа.
Сагатдац ас хѣумма а, — ву со сайн махкахь —
Кѣантанна денанас мукъам бо махкахь.

* * *

Шахматийн турнирах терра бу аьтто:
Эшаварх, ма хила оьгѣазло гѣоттуш.
Массо а хѣуманна шен-шен ю хьалхе —
Вир ялац, мел хехкарх, говрал хьалха.

* * *

Гѣенаха а ца тосу хьо дуьхьал суна,
Лаьтташ ду бенвацар, ца йохош тийналла,
Синтемна оьшуш дац дукха хѣума дагна —
Чиркхана хѣун дийр ду, и баьлча баьгна?

Бецаев Иса вина 1960 шарахь Казахстанехь. Грознера нефтан институт чехк а ялкхина, инженер-механикан болх бина. Дуьх-хъара зорбане ваьлла стохка араяьлачу «Тома лакхе» цле йолчу стихийн, поэзийн книги тIехь.

АС МОХЬ ЦА БЕТТА

ЙоI, цу хьан чIабанахь, чIабанахь
бенаш-м ца дехкина-те седарчаша?
ЙоI, и хьан чIаба, чIаба
лаа юй-те сел Iаьржа, Iаьржа?..

Буйсанаш, ков детташ хийла,
еха соьга цхьалла ихнера.
ЙоI, и хьан чIаба, чIаба
лаа юй-те сел Iаьржа, Iаьржа?..

ЙоI, и хьан чIаба, чIаба
хиларх сел Iаьржа, Iаьржа,
сайн ирсе боьдучу некъах
и суна-м тарьелла, тарьелла...

АС МОХЬ ЦА БЕТТА

«Олуш Iедал дацара вайн похчийн вай нехан,
аьлча мегаш дацара вайн похчийн вай нехан...»

Похчийн фольклора тIера

1

Кхарда да ма волийла
сан кийрахь, аталуш, оьгучу
сийначу бIаьвнех,

тур даьккхина
 чухъаьддачу
 беречунна...
 Дахар,
 бехк буй ткъа буййсанийн,
 седарчий детташ
 сан гIенаш къехкийча,
 тийналлийн шаьлташа
 кхетам сан берича,
 ас цхьаллех буйнаш детта,
 со-м ца ваьхъа
 кхин хъан орамашкахула,
 къайленаш лотьхуш лела...
 со-м адам бен ма ца кхоьल्लीна
 адам бен,
 Ас мохъ ца бетта
 мохъ ца бетта,
 гIаргIулеш дIайольху-кх
 кхин цхъаъ а
 къастаран мо быьтуш
 стиглан берийн юьхъа тIехъ,
 Iана йольху мархийн
 кIайн кIудалш,
 сан кийра, цхъа кIадбеш,
 доладели синхаамийн дера...
 хIара дитташ а
 дуьсу-те тохаделлачохъ
 тIемаш охъаьбгий —
 гIаш оьгу...
 гIаш оьгу шайн эшарца
 некъашка кхойкхуш
 со ненан кийрара
 схъаэчна...
 ткъа лаьттан кийра уьш
 лаа доьлхий-те
 цIеста барамна тIехъ
 гуьйре хьош беллачарна...
 Со кхоьру, дахар,
 хъан бIаьра хьежа,
 суна хIунда хета
 чурташна юккъехъ
 сайх а цхъа чурт,
 со муха ца кхета
 шен лаамехъ
 лаьттан кийра ваха
 неI схъайольлучух,

кешнашкахь санна мерза коканахь
кхуьуш
суна цхьанна а гина ца хилча...
ваша воцчу йишинн бӀаьрхишца
йоьлху йуьйренаш,
ваӀа да воцчу гӀайгӀанца
йоьлху суьйренаш,

стиглан кисна
оьгучу седарчашна
тийжа дегнех хилла
шайнаш а...
суна цкъа а гур дуй-те
беттан бӀаьра хьежна некъаш,
Я лаьттан цинцан,
адам делча,
доӀа дина,
цуьнан юьхь тӀе тосучу
лаьттан шинцан бӀаьра хьаьжна...
ДуьххьалдӀа
цхьа узам боьллийца
сан тӀамарх, цийих,
сийначу тӀулгийн узам
мохо эгийначу

уггаре лекхачу бӀаьвнина тӀера
аьрзуца цхьаьна,
дуьххьалдӀа
со чевнех кийчча ву теша,
теша дӀаволавелла
сан ворххӀий дайша
суна дитинчу

сан мехкан гӀайгӀанечу урдех,
тхан лулахь тхов тиллаза
лаьттачу ценойх,
теша дӀаволавелла
аренца сайна вевзинчу доттагӀех,
со кийчча ву теша,

зама, хьан хӀора цинцах а...

Декъала хуьлда-кха
шен ворххӀий дайх бисначу махко
кховдийна рицкъа,
маьлхан зӀаьнарех синхаамашна
хилла чевнаш,
декъала хуьлда-кха
лаьмнаша шен елла ойланаш
гӀиллакхца къуьйлуш,
шен меттехь латточу...

Лаьмнаш,
 суна хеза шун орамашкахь
 цлоькъалоьмаш глергаш
 суна го шун орамашка
 маьлха-йоблан члабанаш оьгуш
 уггаре лаьржа буьйса хуьлий,
 Лаьмнаш,
 шун орамашкахь дийшина loхку
 Нохчийчоьнан цлен хьаьжкIийн буьртигаш
 сатуьйсуш сатасале,
 малх гIаттале,
 суна хаьа,

кхуззахь
 кхузза бухахь
 кхуьйла хьан аьрзун тIемаш,
 болатах, цIастанах
 кхуьйла хьан кьонахийн тIемаш
 кхуьйла хьан кIудалийн иллеш,
 кIоранех уггаре лаьржа
 кхуьу хьан вертанаш
 кхуьу хьан мехкарийн цIоцкъамаш
 члабанаш,
 кхуззара
 уьш тIема довлу
 стиглан чам кхетий,
 и хIинца а
 со ву кхузара
 кху тIулгашца, аьрзушца
 хьала воьгуш
 я цаьрца юха а
 стиглара вужуш...

3

Ас мохь ца бетта,
 ас мохь ца бетта,
 дуьххьалдIа
 дог сан — цIен рема,
 цIен рема,
 ю цIийн рема,
 сан дой дуьне мел ду
 дIасауьду,
 сан синпхенашна чухула,
 хьо лоьхуш

хьо лъхуш,
Бабин йол, хьо лъхуш,
хьох лаьцна сан ойла
бераллехь седарчаша
суна хьехна,
гларгулийн тобанехь
сан цийлахь тIома н яхна,
Малха тIера хьуна кIудалш яхьаш
Сан дой а цIаоху
батта гIера гIабалеш яхьаш,
ткъа цхьадерш-м дIадоьлху
кхин цкъа а
юха ца дахка,
дагалецамийн гIамаршлахь
догIанха
юьтуш къоналла,
дуьтуш
хьох лаьцначу сан ойланийн
дакъа...
Мичахь ю хьо,
мичахь ю хьо сан гIайгIа,
хьан бIаьргаш —
лаьттан бIаьллаш
даймехкан латта тIера...

* * *

Хьомениг,
хан ца юьллуш ма дукха ахь хьийзийра,
ма дахделлера лулахошка кхийлар,
хьо коча яра, яра хьо кура,
ткъа кху буса
Лаьмнаш дIадаха, вайн махбнна,
вайша декъала днна,

седарчий а
вайшинна суждане кора кIел даьхкина,
хIинца хьо йоьлху, гларгулеш дIайоьлху,
хьуна хаьа,

кхин юха ца яхка...
Хьо Бабеха ели, хьо Бабеха ели, хьо Бабеха ели...
Сан езар,
аренца,

Даймехкан чиркх хилла,
ойланехь хьан цIе суна къедара,
хьан цIарца хьистинарг бен,
суна дин ма бацара,

маълхан Іедалехъ
хьо сан яр-кха,
стиглан къайленаша

сан дуьхъа кхоьллинер-кха,

хӀинца сан ю-кха
лаьттан лаамца а,
охъахецахъа чӀаба, охъахецахъа чӀаба, охъахецахъа чӀаба,
Кху буса

со беамах тешийний бен, дош ала ваьхъар вац,
беамах лаьцнарг бен тийналла хоржур яц,
сан езар,
сан цӀий

цӀовкъалом санна гӀергӀаш,
уьду сан синпхенийн татолашна чухула,
хъан деган стимех

барт хилла дӀахуда сатесна,

кху буса,
хӀара дуьне мухха а кхаьчнехъ а вайшинга,
дуьра я шийла

мухха а, мухха а...

и беамаман кийра бу, беамаман кийра бу

цхъа кийра вайшиннан,

и марздар хӀинца хьох доьзна ду
и яхъе даккхар хьох доьзна ду,
доьзна ду вайшиннах а...

охъахецахъа чӀаба, охъахецахъа чӀаба, охъахецахъа чӀаба,
тӀейоттахъа и буьйса кху буьйсанна
ма сирла ю хӀинца и вайшинна

вовшеха тилдалийтахъа,

хъан синан бешахъ со дӀалечкъар ву
сан сатийсарх хьийкъинчу кемсийн кондаршла ваьлла,
сан синан бешахъ хьо дӀалачкъа

Нохчийчовнан юькъачу хъаннашкахъ кхуьучу

эльхъаьмчийн кондаршла ялий.

ас хьо лоххур ю
кху дуьненан бӀаьрхиш совццалца,
ахъ со лехалахъ
хьо суна схъакараялалца...

Цкъа мацца а

Іуьйренца лилула сийна

вайшиь самадер ду хьох Хъава хилла

сох Адам хилла...

охъахецахъа чӀаба
вайн ков-керт-м ас дӀачӀаьгӀна,
охъахецахъа чӀаба
тховса-м, дуьне а...

* * *

Со чувоглу суыйранна
схъалехъадой массеран а бѣаьргаш —
адмийн бѣаьрсих дог дузий,
дуьненан бѣаьрсих дог дузий,
Сахиллалца и даьржа сан цийца,
сахиллалца ас и луьтту сайн цийца...
Ткъа шолгачу дийнахь
со лела дуьнен тѣхула
юха дѣадовкъуш бѣаьрса, айса хъанйна...

Суна бухадуьсу,
сатийсар, тѣулгаш, бѣаьрхиш...

* * *

Кхин цхъаь а де,
куьг лаьцна,
Малхо дѣадуьгу шеца,
Ткъа иза-м, доьлхуш,
соьга юхахьоьжу...

СО ВИНА ДЕ

Со сагла ду,
нанас кху дуьненна
шоьтабуьйсанна делла,
пѣраскабуса ша делларг
кѣезга а хетта...

* * *

Лаьмнаш —
Лаьтто Стиглане
орца доьхуш —
кховднийна куьйгаш...

* * *

Бѣаьстено юха а
кѣелхъара дехи зезагаш,
ѣаьнах къаьхкина,
лаьтта буха девдинчуьра...

Сан цийлара а самабуьйлу
бераллера синхаамаш...

Бугаев Ваха вина 1952 шарахь Казакста-
нехь. Школа чекхъяккхина, эскарехь г1ул-
лакх динна. Шоферан болх беш ву. Зорбане
волуш ву дуьххъара.

ХІЕТАХЬ САННА ЗЕВНЕ...

ПОЛЛА

Амма полла... полла боьжна!
Сила дуьне т1едоьжна

Т1емаш-кузаш д1адаржийна,
Полла 1уьллу баьржина.

Бай т1ехула хьодур бац кхин
Со а водур вац лаца и.

Можа полла... можа б1агор
Эх1, коьрте хьаьдда дагар!

Нек1айистехь полла 1уьллу,
Сийначу бай т1ехь хьуьлла.

ХІЕТАХЬ САННА ЗЕВНЕ...

Х1етахь санна зевне б1аьсте ю-кх,
Басарех, эшарех юьзна.
Х1етахь санна аьрха бераш ду-кх,
Ловзуш урамаш а дуьзна.

Сан дог хуьлу шераш а дицлой,
Мацах санна берех ловза.
Т1аккха лаьтта со хьоьжуш вицлой,
Сайх тераниг лаьий вовза.

Къаърззина, хьетабаьлла малх бу,
Йовхо, серло лаьтта йенош.
Гуттар санна дуьне хаза ду,
Чкъургах керчаш уьдуш денош.

ТУЪРКАШ

Туьркан дитта тIера лаьтта
Маьлхан гоьргаш оьгу.
«ТIох» деш лелха уьш цхьа атта
Мутт-хи дIатоьхча хьогу.

Можа туьркаш оьгу лаьтта,
Малх биъна, малхах юьзна.
КIело яьккхина лаьтта,
Бераш а уьш йиъна дуьзна.

«ЭхI, хьо беркат яI!» — цкъа олий,
Нана юха чуйоьду.
Боги чохь уьш гулъян йолий,
Царах аьхкаш ян дIайоьду.

• • •

И-м дегI нисдеш гIаьттира,
Амма юха а вуьйжира,
ТIаккха тIаьххьара гIаьттира,
Эххар ца гIатта вуьйжира.

ЦIечу зезагашла воьжна,
Дахаран мах безза оьзна.

НИАЬНА А, КЪАНО А

(Хьадис)

Токхе гуьйре схьаIоьттина,
Хьаьтта ялтех дIайоьттина.
Адамаш ду самукъадаьлла,
Чуэца кечдеш и хIайтIаьлла.

Бепиг хилахь иллеш хир ду,
Иллеш долчохь ирс, барт хир бу.
Берриг малх а хьаьтта хьъьжна,
Цец а баьлла бисна къежна.

Делкъанна нах дласабовлу,
Ткъа хьозарчий гучудовлу.
Дашон злаьнарш гучу хьаьттахь,
Ялтех лаьмнаш динчу лаьттахь.

Хьаьттан лулахь вежа къано,
Маж-мекх сир а дина хено.
Лекхчу учи тIера хьоьжуш,
Iа и ламаз делкъан оьчуш.

Ерриг къайленаш евзина,
Лаьттахь са мел дерг девзина.
Эвлаяь и хилла бохуш,
Цхьаболчара-м цIе а йошу.

«Оьли тIера дуур ду вай,
Арахь дерг ишта а ду вайн». —
Бохуш барт бо хьозарчаша,
Дахийна кIен буьртигаша.

Хьозарчийн къамелах кхетта,
Къано къежа там а хетта.
Учахь дезарш ден цIийниана,
Юлу хетта цуьнан бахьна.

«Дийца йиш яц, дийцахь лийр ву,
Веза воккхачун бехкам бу», —
ЦIийнанене къанос аьлла.
Ткъа зуда дехаре яьлла.

Дикка дехарш динчул тIаьхьа,
Зуда а, дуьне а хьаьхха,
Эвлаяа тIаьхьар аьлла:
«Чу гIой кIайн мотт билла».

Оцу хенахь иIаьна хьаьттахь,
Хилла ца Iаш цхьанаметтахь.
Эвлаяа аьлларг хезна,
Новкъа деьна и ца дезна.

ОьгIазьяхна цIен иIаьна,
Ткъех котам гулийна цхьаьна.
Дера зIок етташ лаьхкина,
Къанон неIарех чутесна.

Ша курра neIcarIexъ сецна:
«Велла вала хьо! Урх хецна,
Зудчунна къарвелла вожна.
Хъажал, сан котамаш эгна.

Шаьш яхъахъ ялал меттах цхъаъ,
Хир-м бацара цхъанна кхаъ, —
НIаьно къамкъарг екайо: кху-кх, кху-кх, —
Вай кIентий, доттагI, иштта ду-кх».

Хъаланккхина эвлаяъ
«Делан мостагI, копур хьо яI!» —
Аьлла дарвелла зудчунна...
Ламаз дагатесна цунна.

Юха а хъаьттахъ болх кхехка,
Адамех хьозарчий къехка.
Шен котамаш шаьш йитина,
Къано ламаз деш витина.

ЦIен нIаьна хъаьттехъа яха,
Харданга чохъ хIума яхъа.
«ХIума дац адамашна гахъ,
Хаза хир ду мацалла лахъ».

Дакаев Саидбек вина 1951 шарахь Казах-
станехь. Чекхъяьккхина Нохч-ГалгIайн пач-
хьалкхан университет. Стихийн юкъярчу кии-
гаш тIехь, периодикехь зорбайттина стихаш.
1982 шарахь шен книга араяьлла.

АРАХЬ ГУЬЙРЕ ЙОЬЛХУ

* * *

Буйсано ийзайо шен Iаьржа аса,
Лаьмнашкахь тийналла меттах ца хьов.
Стигланнийн паналлехь, цхьа седа, маса,
ДIабодий, цIеххьана бодашкахь бов.

ДIо стиглан некхах шен датон берг туьйсус,
Некь эцна, беттаса регIах тили.
Ойлан лачкьийна, хIай сирла буйьса,
Мах боцу хьан Iалам, дагчу дилли!

АРАХЬ ГУЬЙРЕ ЙОЬЛУ

БIаьрхиш ледош, арахь гуьйре йоьлху,
Шийла гIайгIа деган кедIа Iуьйдуш.
Вовших хьерчаш, мокха мархаш хьолху,
Стиглахь лечкьош маьлхан можа нуьйда.

* * *

Цкъацкъа, суна хьан бIаьргашчохь,
Стиглан ареш екха.
Цкъацкъа церан хIазарш цоьстуш,
Ткъесан суйнаш догу.
Цкъацкъа сирла кораш кхолош,
Мархийн тача текха,
ЖовхIарш санна, керчаш, суна
БIаьрхиш дагтIе оьгу.

СУЬЯРЕНАШ
АЪЗНАШ

Ховха аъзнаш
Гонах хьоърсуш,
Суьйре лома ели.
Цуьнан сирла
Басарш хьоържуш,
Даго илли эли.

Хъаъьна, Iена
Шовда делoш,
Безам серлабели. —
Вовшийн марзо
Суйнех летош,
Ши дог
новкъадели...

Малхо, регIахь
Къайлаболуш,
«Жолам суьйре!» --
эли.

Цунна гонах
Стиглан негIарш
ЦIечу цIастах лели!

* * *

XIaй хъаьддарг, дIо баьрче кхача,
Ахь цигахь хIун гIоли йо?
Момсаран буьхьиг а лаца,
Доцу сий цигахь-м ца ло.

Аз айдей, доккха дош ала,
Хъан аьлла-м хуур дай и.
Дешан а да везий вала,
Ткъа вуьшта-м шок ма ю и.

* * *

Давис-кха дуьне хъан!
Дерриге хIоь-молха,
Дахарах лардина,
Сайн кийра хьулдина,
Эккхийта.
Цул тIаьхьа, дахаре

Шен эшарш, вайн лаьттаь,
Цхьа зевне, самукъне,
Баланийн са дукъдеш,
Лекхийта...

* * *

Бохь уьйуш, чо лепаш, —
Хаза-м бу коьртара куй.
Коьртана-м, ца лебаш,
Хийламмо тосу шен туй.

* * *

Чо боьжна, мас йоьжна,
Хье-бIаьштиг-м тилла,
Дахар ца кхни-кха
Чу хьекъал дилла

* * *

Ма доккха дийкира
Ахь аьлла дош. —
Дог Iай хьан,
Меттах ца хьовш?
ЮьхьIаьржо мелла,
Юьхь цIий а елла,
Дог Iай хьан,
ЛадобIна
Меттах ца хьовш?
Шалхонца,
Шегара даьлларг ца ловш.

* * *

Къаьркъанаш,
Коньякаш,
чагIараш, —
Бес-бесар даараш, малараш. —
Хьо вина де даздечохь.
Адамех,
Iийдина
Даьккхина,
Хьарам цIий, —
Кхехкаш дерг, хьан пхьегIаш чохь.
Лам санна,

Хьо вазвеш,
Хьо ийвеш,
Ангалин зов этлош,
Хьо саннарш,
Ций муьйлуш, гIадбахана.
Сан меттиг яц хIара,
ДIавовду,
Кхул гIаьхьа
Ций молчу тойне со ма
кхайкхалахь.

* * *

ХIумма а ца оьшу,
Доттахьа цхьа стака чай.
Хьан бIаьргийн йогучу
Алунах буьзна сан кийра.
КIадвелла, гIелвелла,
ХIовттина, со-м адам дай. —
Хьан деган гечоне,
Ас дукха некъаш идийна.

Битахьа текъамаш, —
КIур бараш, хIу дараш шайн.
Со ма ца веана,
Хьовгара хIумма а деха.
Вохийна хьовзий ахь,
Бехк боцу безаман лай. —
Собарде, ков цIовзош,
Букъ тоьхна, туьлур ву кеха.

Собарде, кхуьур ду,
«ТIох» — дохуш дIахедон вай
Безаман иллешца,
Вайн дегнаш декийна мерзаш.
Со-м хIиница дIавовду,
Доттахьа цхьа стака чай.
Кхуьур ю даздан хьо,
Безамал... хьайн дешнийн терза.

* * *

Атта-м дара тийна дахар,
Къонахчо и волуш лацац тIе. —
ГоштIехь зама хелхаяха
ГIуьттущ волчо, хIора керла де.

Мукъам байна, тийна дахар
Декъазчунна кыйса важап¹ деш,
Къонах вогу дорцан кюьрехъ,
Маълхан мерзийн зевнаш лехъадеш.

Мила хир ву къонах воцург,
Вовдург, мархийн ковра лаъллина...
Дорцан лаг-шад буйна ловцург,
Сийна блясте елон, ниллина. —

Урх ца малъеш, зама ховхкуш,
Ловхуьйтург, шен буйна, шедан зов,
Юьйрре глоттий, гадюкь юьхкуш,
Даста вовдург, керла гечо-ков?

Хезний шуна, велла олуш?
И-м бакъ даций, хлара ваций леш-м:
Къонах лечкий, кайлаволю,
Шен меттана нанас къонах веш.

Деган, юьхъан сибат хуьйций,
Керла къонах лаьттахъ водало.
Шен тидаман кховле оьций,
Цо кхин некъаш листа доладо.

Цо а лацац тийна дахар,
Аьхна хиларх, атта хиларх, тле,
Гоштлехъ зама хелхаяха,
Гюьттуш волчу, хлора керла де.

КЕРЛА ШО

Меллаша ков тоьхна,
Юха а схакхечи керла шо,
Бос эцна шарбели
Гиччош тлехъ маснитта кьоьжа чо.
Шераш, аш къоналла,
Ткъес санна, сийнина стенга хьо?
Дахаран шовданаш,
Кхоамза аш стена ленадо?

Ткъе цхайтта, ткъе шийтта,
Кхин а шо дуьйжи сан дахаре.
Бешеран оьмар ло,
Ирс — сайна, аса-м ца бахарий.
Новкъа ду, диканийн

¹ Кост.

Це марса ца яьлхь, даьгна шо, —
Ишттачо дагна, шен,
Ган, балхо йиш йоцу, бала ло...

Ницкъ хилча, йиш хилча,
Дуьне а канашкахъ хьаьстина,
И хаздан, и кхион
Машаран некъ-гечо даьстина,
Заманан багара,
Дуьненна вас цаян дош доккхуш,
Со реза хир вара
Кийрара тӀаьххьара садаккха.

Йоьдучу заманан
Букъ боьшу бӀаьргаш, ойлане...
Хан кхаьчча, самукъне
Шен забарш юьтур ю кьоналло.
Гиччош тӀехъ йис санна,
Шарлур бу, лепар бу кьоьжа чо,
Ков тоьхна, юха а
ХьошалгӀа догӀур ду керла шо.

И ДУЬЗНА ДАЬЛЧА...

Замано, дагардеш,
гали чу шен денош кхуьйсу,
Кхехкачу дахаро,
Дуьненан кхерчахъ кӀеж
туьйсу:

Некъ бовза, дош ала
Масане дуьнентӀе волу?
Масаннан кийрара
Саозар тӀаьххьара долу?

Ойлане лечкъадеш,
Заманан «багара» дохуш,
Шен юхолье хӀиттадо
Дахаран билгала денош.
Ох! — бохуш, кийрара
Даккхийра синош а дохуш,
Дог-м Ӏа кьайллаха,
Я доьлуш, я бӀаьрхиш Ӏенош...

Тховса а хан йоцчу,
Адам дӀатийначу хенахъ,
«Кьоланна», сан ойла
Заманан «гали» чу кхерста:

Цу чохь ду бералла,
Дитинарг, ткъа шарал генахь,
Дуьххъара чам кхетта
Безам а цу чуьра къеста.

Цу чохь ду ас хӀинццали
Идийна бес-бесар некъаш.
ХӀун дуьсу шайна чохь,
Шайна тӀехь цара ца оьхьуш?
Я текъаш, я иллин
Мукъамехь самукъне декаш,
ХӀинца а цара со
Саццаза шайна тӀевоьху.

Селхана дахана де а ду
ТӀоьххула лаьтташ.
Иза а лобхур ду ойлан
Цхьа зама яьлча.
И-м и ду, кхин ду со
ЛадобгӀна ойлане лаьттарг:
Цу галех хӀун дер техь
Замано, и дуьзна даьлча?..

* * *

Сацал, цкъа, хӀай воьду,
Кху лаьттан кийрара ваьлларг,
Хьалха, я тӀаьхьа, хьо-м
Кху лаьтто дӀакхоллур вай.
Шераша, хан къажъеш,
Ала дерг, ма-дарра аьлла,
Хьан букътӀехь гӀовттур ю
БаӀ-яраш я сийна бай.
Хьан дегӀан дилхах
Хиллачу, каш-латта тӀера,
Хьакъ велахь, кхуьур бу
Дахарна, чам-мерза стом.
Хьажахьа! ХӀай воьдург,
Йоцачу оьмара тӀера,
БаӀарг тилла валале,
Бе делахь, дӀадолий шо-м...

* * *

Хьан дехар кхочушдан,
Хьох лаьцна, илли,
Хьо вахарг, со валарх,
Даго ца кхоьлли

* * *
 «Къонахчо»
 Белш тоъхна,
 Лам харций.
 Ша болччохъ,
 Лам лавтта,
 Клажъоъхуш
 Бовлуш.
 «Киллочо»
 «Къонахчуън»
 Сий харций. —
 «Къонаха»
 Киллочуън
 Баърхишца
 Вовлуху...

* * *
 Бакъдац и. Поэто
 Иллеш ца яздина атта:
 Хлора дош, юъхъ-дуъхъал
 Жол деха кийча ду кхана.
 Цо царна шалхо яхъ,
 Кхоамза, юъхъ-марш а автта,
 Гур ду уыш, аз дайна,
 Даържина, лехкалуш пана...

* * *
 Поэто стихашкахъ тлаъхъара ций-тладам,
 Махкана, халкъана длабелира.
 Къоначу дахарна цлехъана эшначохъ,
 Цхъа жимма, дехча а, ца делира.

* * *
 Сан деган иллеш дац,
 Теминчех, ког тоъхча, кхера.
 Уыш цкъа а дуъссур дац,
 Харц-Солтин вортана тлера...

Магомадов Мовлади вина 1939 шарахь Шеллахь. Чекхъяьккхина Нохч-Глаглаин пединститут. Болх бина школахь. Стихаш зорбатюхна периодикехь, юкъярчу кингаш тIехь.

САН ТУЬЙРА

— Сан кIант, хьо туьйранахь санна ма веха!
 Туьйранахь, дукхвахарг, бер бен ца деха.
 Ткъа хьо, хIай, кхетахьа, ялх беран да ву,
 Амма цу хьайн берел бIозза бер ду!
 Уьш кхиош, кхетабеш, диканнг хьеха
 Хьох церан да хилла де гур дуй-техьа?!
 КIордийна-кх хьан туьйра — и маьлхан аре!
 Къаньелла-кх, сатуьйсун, хьо кхетта гаре!
 — Бакълоь хьо, сан нана, къера ву хьуна.
 Хьан, дадин туьйра ду девзинарг суна.
 Ашшимма вигна со цу маьлхан ара,
 Шайн куьйга ваьккхина со «кога акха».
 Массо а Iуьйранна дIавоьхуш шена
 Лавтта сан бераллин дог цIена шеме.
 Тахна а воьду со цу маьлхан ара,
 Сайн туьйра дехачу сийначу пана.
 Башломан когашкахь, шовданна йистехь,
 Къеначу ножа кIел, жимачу хIусмехь
 Нур дашо малхаца воллу со гIатта,
 Стигларчу лечане сирла бIаьрг бетта.
 Шовданехь сайн юьхь-куьг дилале хьалха
 Къеначу ножана вер ву со хелха.
 Со хьоьстуш, тхи хьоьрсун, и техкаш эсал,
 Ловзур ву, кеп хIиттош, къена дог эццал.
 Сихонца буйнара кхокхий дIахецна,
 Шакарца тIаьхьаваьлла, ког буьхьар тоьхна,
 Хьаьвзар ву чепалахь цхьана кога хелха.
 Ахь, дов деш, тухур ю, со озош велха.

Делкъана дадина юуриг эцна
 Гур ву со. Охур ю, стерчийн юьхь лаьцна.
 ДІадийна, кхиййна, эрина, аьхьна,
 «Мазаца» юур ю, дегІана аьхна.
 Докъарехь йовхонна коьртан хье кхехкаш,
 Хьацарна вешна, со ИндагІе волуш,
 Эсалчу махана кучан чет доьллуш,
 Лаьттар ву, Іаламан мерза мут муьйллуш.
 Іай, докъар кхачийча, лам тІера литта
 Хаьхкина бора бу ког Іин чу кхетта.
 И метта хІоттош, со велхарна кхоьруш,
 Сан йоІзар йохийир ю дадас, со човхош.
 Хьо йоьллуш, дас эцна чІамара бекъа
 Хаьхкина Іаламца вуьсур ву веккъа.
 ДІатоьхна, сан динбухк ша бойча сецна
 ЧІамарчун бІаьргаш чохь тешам гур цІена.
 Ахь дов деш дадина, бехк буьллуш цунна,
 Сой, дадий воьлур ву, ца гучух хьуна.
 Эххар а, кІордаеш, хьо яьлча очча:
 «Ша майра Іемар ву!» — эр ду дас доцца.
 ХІуммаь дац дегІа тІехь дерт хиларх суна.
 Витахь сайн туьйранахь, хІун хуьлу хьуна?!.
 Вахийтахь мелдолчух (ас хийла дехна),
 Кху лаьтта, дІа стиглаьх санна, дог тешна.
 Сан бераш?.. Царна а дийца хьайн туьйра.
 Хьаналчун чам кхетта, дахаран нуьйра
 Уьш ховшахь ирс ду сан. Ца ховшахь?!. Деза
 Готтачу сан кийрахь жима дог лаза.

БАСС

Лам тІера долалой
 Аренам бос
 Лепабеш догІу хьо,
 Сан хьоме Басс.
 ГІургІезан нека ахь
 Йоькханехь до.
 Лом санна, дера хьо
 Йочанехь го.
 Сан дог — хьан амалан
 Тешаме мурд.
 Бераллехь хьох барна
 Дуьххьара кьурд.

Малаков Ваха вина 1955 шарахь Казахстанехь. Школа чекхъяьккхина, эскарехь глуглакх дина. Районан газета тӀехь, «Стелалад» журнала тӀехь зорботоьнна стихаш Болх беш ву гӀишлошъярхойн бригадахь.

ЭРНА ХИЛЛА-КХ

Ах дерзинчу декъийн шийла баьрзнаш,
Кънинош дебон йовгӀна кларлагӀа.
Ойла тӀехош дуьхьалхӀуьтту лаьмнаш,
Маьрша йисна еккъа бӀарлагӀа.

ТангӀалкх, кхел я гӀант даьккхина чаьлтач!
Вай-м тӀетоттур луьдучунна бехк,
Лазарх коьрте хӀутту эзар хаттар,
ХӀетахь хӀазарш динарг къонахех.

Уьрсан дитто-м кхачийна хир гӀайракх
Хьекхиарг шовзткъе доьалгӀачу шарахь
ХӀетахь цӀен ца хилла техьа байракх,
Хийла похчо кхелхиарг марахь?

ХӀетахь доцуш дара техьа лаьмнийн
Аренашца долу гергарло...
ХӀетахь воцуш вара техьа къаьмнийн
Барт цхьаь бинарг Ленин — хьехархо.

ЭРНА ХИЛЛА-КХ

Эрна хили-кх дийнна халкъо лайнарг,
Кешнаш хьекъош дина гӀалаташ.
Нанас хӀетахь дакъа доцуш вайнарг
Деле воьхуш дешна аяташ...

Ах дерзинчу синойн шийла бляргаш,
Доглмех хьерча екха мацалла.
Ойла лехош дуьхьал хлуьтту лаьмнаш,
Ирсах йисна еккьа хазалла.

* * *

Етт а хилла эзар шарахь
байтле важа оьхучул,
днн а хилла — халчу тламехь
валар тоьлу хьуна цул.
Вочу батто шаьлта санна,
Эхьо луьйдуш вехачул,
дош кьевсинчохь валар хилла,
Кошо Индар тоьлу цул,
шен даймахках, халкьах ваьлла,
дика хьега вуьсучул,
винчу махкахь ялхо хилла,
къелла Инйшар тоьлу цул.
Нехан махкахь, дагна езна,
мерза эзар хьоьстучул,
шен даймахкахь жоьра-баба
марахь кьийлар тоьлу цул.
Даго шена хьарам йнна,
стихаш язъян глертачул,
шена бабас дуьйцуш хезна,
туьйра дийцар тоьлу цул.

* * *

Со-м д'авовду, марша йойла,
Ас ларбина некь.
Со хьистина, ас хьистина
Эвхье зезагаш.
Шнийла шовда, хийла-хийла
Со лаьттинарг хехь.
Йог'лур яц-те бохуш хоьрцуш
Шнийла ойланаш.
Со-м д'авовду,
Йодика йойла, махехь леста кхор,
Тхан кьайленийн цхьаь бен воцу
Мотт ца хуу теш,
Кху дуьненна хено йина
Чевнаш ерзон лор
Хьанна карор, маргал йолахь,
Хенан сийна беш?

Со-м д'авовду, марша йойла,
Кхнн ца леха хьо.
Сайна цхьанна юьтуш кьнзчу цхьаллин
Ирча б'арлаг'ла
Никъ ца кхачахъ кеха баккха
Син г'айг'ланин б'ло.
Сох хуьлийла-кх вайх летиичу
Кьннотт к'арлаг'ла.

* * *

Со лелац хьоьгуш...
Со лелац Шекспира т'ехийна
Джультта ловхуш.
Казбегис тилийна, лаьмнашкахъ
Гуьржийн йол ловхуш.
Со лела безамо вагийна,
Хьан б'аьргаш ловхуш.
Хьо йоцург кху нана-дуьненчохъ
Кхнн йол ца оьшуш.
Со цкъа а ца хилла мехкарийн
безамца ловзуш.
Сайн дег'ан лаамийн эшарийн
Озе ладоьгуш.
Со лелла ц'еначу ойланца
Хьан амат хьоьстуш.
Безаман дарже со кхачавар
Кхолламе доьхуш.
Со цкъа а ца хьегна сайн боцчу
бахамах, хьолах.
Харц кехат гайтина баьккхинчу
кехатан болах.
Со хьегна дегнашка ц'е юьллуш
Декачу озах
Кху лавттан чевнийн да'ла лаза кхаж
баьллачу к'антах.

* * *

Нехан зудчуьн дагт'е боьду некъ —
Махьшаре боьдуш бу,

Сандов Сайд-Селим вина 1948 шарахь Казахстанехь. Зорбане ваьлла периодикехь, стихийн юкъярчу книгаш тӀехь. Гишлошярхойн школа чекх а яьккхина, мастеран болх беш ву.

ГУЪЯРЕ ЙОГӀУ

ГУЪЯРЕ

Эсарша кӀайн левси кхуьйсу.
Татол тӀе ийзабо ша.
Акхтарго мехашца къуьйсу,
лар ца луш тӀаьххара гӀа.

Ӏаржъелла, стигла ю лохха,
де-дийне шеллуш бу малх.
ДӀаяха и аьхке йовха,
дӀаели дахаран ах.

ГУЪЯРЕ ЙОГӀУ

Малхо зӀаьнарш хьоьрсуш Гуьйре йогӀу,
кӀайчу детех лаьмнаш къагадо.
Олхазарша зевне эшарш локхху,
тӀамарш хьотций зезаг айало.

Шовда догӀу дато суйнаш луьйдуш,
бердаш цара хьоьстуш хетало.
Керла илли ойланаша дудуш
гӀайгӀа йицъеш дог а делало.

ДИЦ ЦА ЛО

Мацах цкъа бӀаьстенан юьххьехь
ссибелла богӀура бай.
Хьоьга ас акхтарга юххехь,
дагара дийцира сайн.

Сеналлин хьожа схъаетташ,
эсала хьоькхура мох.
Кхачош сан ца кхачон хеттарш
ахь делла дош диц ца ло.

Хих тарлуш, длаихи денош,
ирс долу блаьсте а яй.
Хетте а ойла сан елош,
диц ца ло хьан сибат клайн.

ДЕГАН ИЛЛЕГА

Гпатта хьо сан деган илли,
лаьршашкахь декадеш зов.
Езачун хьоме цле хилла
сан кийра багийна ов.

Хьовза хьо зезагийн хьаьтта,
тобалкхаш техкачу дайн.
Уьш дерриг цуьнгахьа татта,
ца кхоош ницкъ-гIора хьайн.

Кхача хьо кхехкачу шовда,
тулгIеша керчабеш саз.
ЯгIахь и цунна тIе кховда,
довзийта хьайн аьхна аз.

НАНА

Хьоьжу со кьайлаха нене,
Iа иза: урчакх а хьийзош.
Са дахна генарчу хене
лайначо дог-ойла зийзош.

ДIакхевдий цле тойо кхерчахь,
юха а ойлане йолу.
Цу цIеран серлонал кьесташ,
чоь кьегош юьхь-сибат догу.

Юххехь Iа кIентан кIант ловзуш,
пеша чу кхийдадеш куьйгаш.
ЦIарна тIе бер санна, догуш,
сан дог ду ненехьа кхийдаш.

КЪОНАЛЛЕ

Къоналла, ма йийла сох херлуш гена,
цхъажимма хъайн динан озае урх.
Кху хазчу вайн дахарх, шовданах Iена,
дог Iабош къурд баллац суна хан луш.

Гуьйрено човхийна олхазарш девлча,
бIаьстенца юха а схъадогIу уьш.
Тароне ган лууш хьо гена яьлча,
кхин юха йоьрзуш яц даге кхаъ луш.

ДIо анахь гIелбелла, дIабуззалц баьгна
Iуьйранна юха а схъакхета малх.
Цкъа яйча, дезарийн хъашташа аьгна,
хьо юха йоьрзуш яц, гуш яц хъан ял.

Къоналла, дахаран исбаьхьа зама,
вай къаста хIинца а ду жерахьо.
Цхъажимма хан лохьа суна хъайх Iаба,
кхуьур ю со хьегош яда а хьо.

ПХЪАРМАТХОШКА

Вай ду кхиъна хазчу деношкахь,
машаро шен сирла зIаьнарш кхийдош.
Къызалла а ца сийсина дегнашкахь,
леткъаш лелац Iадаташа кънйзош.

Ца лела вай харцо, хало ловш,
хъаглуш, мацлуш хIусмехь чIана йоцуш.
Луьрчу тIамехь детташ тоьпан дIовш,
ца летта вай аьхна маршо лохуш.

И халонаш къаръеш эгна дай,
вай дахнйта галцех цIандеш некъаш.
Маржа хIинца йиш а хилла шайн
гIовтта ган царна дитнарг шаьш хьекъаш.

Чолхе богIу хенан хIора некъ,
хаац шега маца хIун де кхочу.
Атто, хало хийцар рожехь деш,
замано ю гIулчаш хъалха йохур.

Денна веша махкахь кIад ца луш
кханене вай гIур ду ирхеш цоьстуш.

Шераш дийларх тіеттіа дахар зуйш,
биц биір бац вай белларш ваьшна боцуш.

Гіур ду огуш муьлхха лекха гу,
Іалашоне кхача тіерташ, хьаьгна,
Йовхо кхийдош, дижна долуш чу,
мехкан сибат хіораннан а дагна.

Саиев Іумар вина 1960 шарахь МескетІахь.
Школа чекхъяьккхина, эскарехь гІуллакх дн-
на. Стихаш зорбатовхна перюдикехь.

БЕЗАМАН НОВКЪАХЬ

АХЬ БОХУ...

Ахь боху гергарло
Вайн хер ца делла,
ЙогІур яц юкъ херъеш гатто.
Ткъа соьга-м сийсара
Седарчийн къеллехь,
Кхин эли стигларчу батто...

Ахь боху еха хьо
Сан цхъанна дуьхъа
Багабеш безаман кхерч хъайн.
Ткъа тІаккха алал ахь
Стенна ду юьхь тІехь,
Хъан кхолар, гІайгІанан мерцхалг?..

БЕЗАМАН НОВКЪАХЬ

Ма чолхаллехь йохку уьйраш
Вай безаман бечу новкъахь,
Мел дийцарх хьоь деган туьйра
Хаалац-кха деган йовхо.

Хийла бІаьсте дІахъажий ахь,
Юха йогІург вайн ю бохуш.
Хийла денойн Іаьвши-кха къахь...
Хьо сайн хиларх дог а дохуш.

...Кхин а бӕвсте яха яӕлла
Гулчаш йохуш хепан новкӕхъ.
Тамаш бу-кх вайшиӕ ца даӕллехъ
Вовшийн ечух деган йовхо.

ЛАӔМНАШКАХЪ БУӔЯСА

Буӕйсанан тийналлехъ
Ойланашца цхӕлале вуӕйлуш,
Кхерста со урамехъ
Бӕвстенах а бохуш чам.
Гӕн-набарх тхӕвсина
Лаӕтта юрт дӕтийна пхуӕйрехъ,
Эсалчу махо сох
Хӕрчабо тулгӕнан тӕм.
Ойланаш хӕрча сох,
Маӕршачу дахарна хӕргӕш...
Дуӕненан серлонга
Кхайкхадеш шайн кӕора аз!
Седарчийн тобанехъ
Дӕо седа ма гӕйла хӕвжу?
Ларамза дӕахӕвжна
Йина-те ас цуина вас...
Бос-гӕйла бу моӕттуш,
Гӕйгӕне буй-те и седа?
Безамах ӕв гӕуӕттуш
Догуш ду-те цуӕнан нур?!
Я кхоллам бу-техъа
Суна сан ирсан юхъ кӕедош?
Ойланехъ ас сайна
Бӕвр хӕалха хӕоттадо сурт...
Седарчийн дукхаллехъ
Цунах бӕврг тиларна кхоӕруш,
Стигланан экъанехъ
Чекх хӕвжу седане со.
Сан дагчу безаман
Ховха тхиш зӕвнарех хӕврсуш,
Кӕорачу тийналлехъ
Цо суна тем бацар ло...
Ткӕ бутт бу техкалуш
Аганан жима бер санна,
Текхначу боларца
Седарчашлахъ нека деш.
Токхечу серлонца
Хӕврчи и ламанан хӕаннехъ,
Кӕоргечу ӕаннашкахъ

Ас бечу некъаша со чехош,
Я ирсах кхолуш.

Хинца а ву новкъахь
Анайистош йохуш хенан со,
Бераллин шовкъаца
Дахаран лакхенга кхийдаш.
Генарчу кханенгахь
Богучу сан ирсан седано,
Вуьгу со боккхачу лаамца
Дог-ойла сийсош.

ГУЪЙРЕНАН ІУЪЙРЕ

Дахкаро язйина гуъйренан Іуъйре
Тийналлехь йоьсси сан лома.
Хетало, хаьдда со дуьненан уьйрех,
Аматаш ца карош хьоме.

Дац тахна сан корехь зевналлехь иллеш,
Дог дузош алкханчаш декаш,
Ца хаьа хІун ду и хилларг тхан кетІахь...
Ткъа жІаьла-м ду хецца леташ.

ЦІеххъашха кхерстинчу мохо шен тулге
Хьовзайо ламанан новкъа.
Басошца далхадеш бІешерийн тІулгаш,
Суна а бо-кха цо Іовжам.

Сулейманова Зайнап йина Казахстанехъ.
Стихаш зорбатовхна дуккха а юкъярчу кни-
гаш тӀехъ. Шен шина книгин автор ю Сулей-
манова.

ПХЪАРМАТ

ХЪАДИС

1

Ма сихделла шерша шелчу Иннан кӀоргехъ
Чилланан тулгӀешца тӀулгаш тӀоьхла Орга,
Азаллех чекхдуйлуш, гӀайгӀане мотт лебеш,
Шен бегахчу новкъахъ къайленийн мохъ дебош.

— Аш ладогӀа соьга, шуна дика дийцарг,
Ас дуьйцур ду шуна нохчийн шира дийцар.
И хилла сов хьалха, эзар шерел генахъ,
И хилла вайн дуьне къона долчу хенахъ.

Гой шуна дӀо Башлам — лаьмнаш юккӀехъ зьортал,
Маьлхан зӀаьнарш ловзу цуьнан кӀайчу коьртехъ.
Ас дуьйцур ду шуна, жовхӀаре таж туьллуш,
Йиллина и гӀура маца дуьйна йуьллу.

Бос къорзачу бецнийн, гӀа-патарийн шорто
Хилла цигахъ, аьтто боцуш юккӀе гӀорта.
И бую ша хӀетахъ, Башлома тӀехъ боцуш,
Йуьллуш хилла ондда аренаш дӀалоцуш.

Цу заманчохъ кхин а лекха, стигла гӀерташ,
Хилла Башлам, тӀетесина хьаннийн верта.
Бердашкара дуьйлу хӀора зевне шовда
Хилла аьхналлица дерге дарба кховдош.

Лаьмнаш санна, лекха вайн шира дай хилла,
Церан дой а иштта вуно даккхий хилла.
Берзалоьл а каде, цюькьалоьмийл майра,
Нуьцкьала катухий, бердах йоккхуш гIайрахь,

Инзаре мохь-цIогIа тухий, стигла екош,
Ламанан тарх кхуссий, Нана-Латта дегош,
Цхьогалш санна мекар, черчий санна онда,
Амма синош оьзда, дегнаш доцуш сонта.

Мас-пелагал атта, ластабой, чхар кхуссуш,
Лаьмнийн регIал дехьа мохал маса вуссуш,
Зен-зуламах волуш, цийидина цIаст маларх,
ПаргIато ца юкхуш, маьлхан дуьне даларх.

Вайн дай — наьрт-аьрстхой — кху лаьмнашкахь
баьхна,

Дахаро ца хьестарх, бертахь, синош аьхна.
Амма Села — стигалан да — вара цаьрца дера,
Уьш хилийта лууш шен харцонна кьера.

Вайн ширчу дайн наьртийн, ницкъ болчу
наьрт-аьрстхойн,

Юйла яра тIулган бIаьвнаш, лекха аьрцнаш.
Церан хIусмаш яра унахцIена хьаннаш,
Лаьмнийн шийла хьехаш, тешам болу Iаннаш.

Вежарел а бертахь, дагца доцуш хIилла,
Синоьл цIогIа царна маршо езаш хилла,
Уггар сийлахь-лекха церан эхь-бехк хилла,
Дайм сийлахь-еза син паргIато хилла.

ХIун пайда бу ницкъан, шех дика ца хилча,
ХIун пайда бу цуьнан, дегнаш балехь хилча,
Стиглахь, Лаьттахь цхьа а машар-барт ца хилча,
ХIара дуьне Селас лахьтел а гатдича?

Дахар, маршо, кхоллам Селин карахь хилча,
ПаргIатонан цхьа а билгало ца гича,
Южаллин мукъ, эхарт мостагIчуьнгахь хилча,
Iазапан дукъ дайдан некъ карош ца хилча?

Стимал къаьхьа дуьне чомехь даа гIерташ,
Стиглара цIе езаш, шайна хилча бертахь,

Селигара езаш комаършо я нийсо,
Сел дерачу цуьнца бан ца хуттуш кыйсам.

Вайн турпал дай хилла гIораснз, ницкъ боцуш,
Дахаран ницкъ — СИЙЛАХЬ ЦIЕ — шайн долахь
йоцуш!

Сел сутарчу Селас карара ца хоьцуш,
Цунах герз а дина, маршонан лаг лъоцуш.

Дера угу мох-дарц данм дегIах хьерчош,
Лъаттан тайна сибат даьккхинера эрча,
Са хаьддера адамийн кхерчан цIарах хьегна,
ЧIагIделлера тIулгал, садиттина, дегнаш.

Данма дов хьедеш яра Стигла Лъатте,
Адам балехь дара и луьра тIом лъатташ,
Ткъа и мостагIалла Селин карахь дара,
Харцонна комаърша зуламда а вара.

Алунах, шах ийна Iовраш Лъатта хьовсош,
ГIаттабора Селас дуьне Iадо кьовсам,
Стелахьштигийн дарц шен Iодаца Iанош,
И сиклора, морцуш, Латта даха чIана.

ГIадьоьхура и халкъехь яллош Iаьржа гIело,
ГIел ца лора жехIал и тешнабехк Iело,
Стиглан кийрахь яра цуьнан онда чIагIа, —
Дерриг дуьне марца кийча, дага дарIахь.

3

Села гIад мел оьху, балехь яра Сата,
Наьрттийн сийлахь нана, нуьре Села-Сата.
Шен кьонгтийн гIо лаца и яра сов лууш,
Амма кхоьруш, цунах зулам хир дуй хууш.

ДоIанашкахь данм цо доьхура Батте:
— Хьайн серлонца маршо Лъатта хьажаелахь!
Малхе балхабора кийрара сингаттам:
— ХIай нур догург, Селин харцо хIаллакьелахь!

Нийсонца кхел елахь, хIай малх кхета луьре,
Тешнабехках ахь сан кьонгий Iалашбелахь,
МаслаIатца йоьллахь, хIай малх бузу суьйре!
Сийлахь хастам хиларг, тхох кьинхетам белахь!

Амма цу доҥанна дуьхьал, стигла ятҫош,
Дакъанашца кегъеш, дуьне-ҫалам ҫадош,
Са мел долу хҫума табош, инзардоккхуш,
Боссабора кхерам цо ҫаламат боккха.

Южаллин хҫу дебош, инзаре дур гҫиттош,
Шегара ницкь зейта, шен сонта кеп хҫиттош,
Церан хьорканаш тҫе хуй, Латта марца
Воалора Села шен карарчу цҫарца.

4

Вайн лаьмнашкахь вехаш цхьа говза наьрт вара,
Халкьана сов оьшуш цуьнан пхьола дара,
И вара дуьненна ҫараваьлла Пхьармат,
Шен сих, дегҫах саҫла дина майра Пхьармат.

Азаллера дуьйна сий ца хеда Пхьармат,
Шен халкьана серло еьна каде Пхьармат,
Ца лен волчу дарже кхаьчна кьона Пхьармат,
Тҫаьхьенашна дийца хьуьнар дитна Пхьармат.

И турпал наьрт вара оьздачу хҫух ваьлла,
Кхетам кҫорга, сица лекха хиларца говваьлла,
Хҫоранна тергонна цо гулдора собар,
Дагабуьйлучеран ца хедара тоба.

И кьаьстара, хҫорда юккьехь гҫайре санна,
И билгала вара, стиглахь леча санна.
Цуьнан сица яра тамашийна кьайле:
Цунна шера гора бҫаьргашна дерг кьайлах.

Адамашца тайна яра цуьнан амал,
И вехара церан дика шена ҫамош,
Оьзда гҫиллакх-ҫедал цаьргара схьайдеш,
Шен дагца и дебош, царна юха кхийдош.

(Ойла елаш дешиний: пхьоьха, пхьеда, пхьаркан,
Пхьарс, пхьатуха, пхьагҫат, пхьола, пхьалгҫа,
Пхьармат)

Бҫешершкара дуьйна шен кьайленийин догҫа
Тҫаьхьенашка кхийдош, церан маьйна догҫу.)

Шен пхьалгҫи чохь гҫуллакх дан хаарца шера
Эчигах гҫирс бора куьг говзачу пхьеро.
Кьахьоьгура алсам, кьамел кҫезиг дора,
Ойлане дог дожуш, и даимна гора:

«Члерана хн санна, сина хлаваъ санна,
Адамна цле оьшу, дуьненна малх санна,
Лаьттан ялур яра даго бохху терго,
Генара дуьненаш хиллур дара герга...

Ткъа цле караеъча, зовкх хир дара махкахь,
Ницкъ хир бара сенчу Стигла некъаш дакка,
Члаглур бара денна вайн дахаран орам,
Декъала хир вара, оьмар яхлуш, хлора...

Селига къурд бойтуш, харцонан ницкъ эшош,
Ас хлуи глולי йнча бакъахь дара теша? —
Хобьтура цо шеге, — цлеран серло яржош,
Гайгланечу Лаьтте цле кховдаян, маржа!

Стиглара цле ядо! — даго бира хаам,
Самабоккхуш наьртан сийлахь-боккха лаам, —
Бертаза дадийна, и берта ца ваглахь,
Ас дадор ду хаьштиг, йохош цуьнан члагло!

Карзахе дог глеллац дикане сатийса,
Хлетахь дуьйна ву со цу лааман йийсар, —
Телочур ду лазап, хиларх инзар-доккха,
Я ложаллин къурд бер, адам балех доккхуш.

Сайн ложаллел хьалха халкъан аьтто гойла,
Цунна тлера сан сих, деглах сагла дойла.
Кхобьлнинчо сан дагна халкъе безам белла,
Ткъа деглера хьуьнар цу безамо делла».

5

Наьртан гила лела Ламчохь парглат бежаш,
Мохо, малхо яхчош хлора буюто меже,
Ловза болу наггахь, боду ткъесал маса,
Парглатчу аренца шен акха дог дассош.

Адамаш цецдуьйлуду: — Къийсамехь бен къонах
Вахчалудуш вац, Пхьармат, хьуо волччура къона
Караламабе дин, тламна кечбеш белахь,
Дин бахчало хьуна беречунна клелахь!

Амма наьрто данм жоп хазадо дуьхьал:
— Эрна са ма гатде аш тхойшнинан дуьхьа!
Техлуттур ю киртиг кхуьнга глудлакх дайта,
Текхочур ду кхуннаъ цхьа де хьуьнар гайта!

Сан Турпал сапарлат аш лелийта тахна,
Эшча, цо дохьур ду хаьштиг, Стигла бахна!
Парлатонехь глора де-дийне совдуйлуш,
Аьрзу санна, аьрха ойла тломаюйлу.

Цхьана дийнахь дине нуьцкъала мохь тоьхна,
(Селас агло хорцу, цлехьана наб йохна),
Тлехайкхира Турпал — шен тешаме накьост,
Кийча берг сих къаста, халонах деш дакъа.

Пхьарматан мохь баьржи, Органан члаж декош,
Турпал дуьхьал терси, ламанийн раг! екош, —
Хьомсара аз хезча, мел хиларх а генахь,
Ткъесал маса гила тлехочура дена.

Шен буточу дерле ширделла глаг! дерзош,
Дихкира цо юкъах шен тешаме герзаш,
Тедуйхира шена тламна оьшу барзакь,
Йочанехь хлорд санна, дог дуьйлур карзах.

Булин неларх дина шира турс схьаоьцу,
Дато серло херца тур цо кара оьцу,
Маланца йий мелла, там би́на шен сина,
Юткъа нуьйр цо тилли тешамечу динна.

Шен болатан лаам лалашонах боьзна,
Халкъах йолу ойла шен дагна тле оьзна,
Дайма са глерташ долчу кхача лиьна,
Кечвелира Пхьармат, шен Турпал тле хиьна.

— Иизаречу новкъа хьо волуш ву тахна,
Цу новкъара дийна вирзина вац вахнарг! —
Адмаш гонах хьийза, шаьш кхерамах дуьзна:
— Воьдуш хуьлда ваьсса, воглуш хуьлда вуьзна!

Хала глудлакх эцна волучунна цлера
Когашка борц туьйсуш — гиллакх дара церан.
Бе́ха некъ длахлоттий, берриг мекхах буьзна,
Кхийригаш¹ схьагуьлн, ерриге хих юьзна.

— Ка хилийталахь сан, стелахаьштиг санна,
Ког латийталахь сан онда, бедах санна, —
Олуш, еза чхьонкар къевлира цо буйна,
Блаьргашкара кхерстош оьглазлонан суйнаш,

¹ Кхийриг — поппарх йина пхьегла.

Ойлано мел лоцу сийна стигла Іуьллу —
Хьесап дора наьрто, кхетамехь сурт дуьллун:
«Кхин кхийдор дац, Села, ахь тешнабехк, зулам,
Ас дагца дуй бнъна: хІаллакбан хьан хьулам!»

ЦІеххана ткъес тоьхна, де буйсанах ийра,
Алонца Іеттийра стигало шен кийра.
Лаам стигла хьаьдда, шед туьйхи дас динна,
Майралла бен, накъост вац тховса цу шиннан.

6

Иизаре букарчу дарцо доьстуш верта,
Иизаречу новкъа бере хьала Іерта,
Мелчу хьацарх буьзна, дуьхьал туьйсун лергаш,
Дино маса луьйзу цІийша юьзна бергаш.

ВорхІе Іннах волуш, ворхІе а лам хадош,
Йоькханаша воттуш, йочанаша тІадош,
Сел галморзах, чолхе, лекха ирхеш эшош,
И шиъ хьалха дуьгург бара — СИІЛАХЬ ТЕШАМ.

ВорхІ дийнаххьий, бусий Пхьармата некъ бира,
БархІалІачу дийнахь шен Іалашо гира —
Стигла хьала лаьцна лаьтта Башлам-корта!
Бос кьорзачу бецийн кхузахь яра шорто.

Іуьйре самаели, доьллун нуьре Ёаьрса,
Белабелла, малхо дашо зІаьнарш хьаьрсн,
Шен бенара аьрзу, даржадеш дайн тІемаш,
Тохадели стигла, дуьне довза Іемаш.

Чилланал а кІеда бецийн башха гулам,
Синкхетам бахийна и кондарийн хьулам,
Кху Башломан коьртехь, хІаваах са ийна,
И лаьтта, гушдолчо Іалашо яднийна.

Кху Іаламан кийрахь хета: зама сенна,
И лаьтта, шен Ёаьрса сенчу стигла хецна,
ГІелделлачу дагах нуьре марха хьерчаш,
Мархех хьаьдда Ёаьрхи бесни тІоьхла керчаш.

Эзар шерийн кІорге наьрт ойлано кхуссу,
БІарлагІийн дуьнене и меллаша вуссу.
Боданечу шерийн кирхьа Іасатоттуш,
ГІайгІанечу вастийн тоба дуьхьалгІотту.

Карлаюьйлу цунна и генара зама,
Цу декъазчу хенан и бос боцу амат,
Карладуьйлу цунна стимал къаьхьа денош,
ГІайгІанечу лаьтта гІайгІане цІий Іенаш...

— Я рабби хьо дуьне, хьо кхолламан йоза,
Хир дуй-теша, Села, хьан харцонан доза?
Я рабби хьо дуьне, хьо Іазапе дуьне,
Хьо адамийн мостагІ, стимал къаьхьа дуьне!

И лаьтта, гуш доза доцу сийна ана,
Йицъелла ша йоьлхуш йитна къена нана,
Болатан дог-ойла Селин кхерча кхийдаш,
Лаам карзахбуьйлуш, ойлане са ийдеш.

— ХІара ю-кх и Селин жовжахатин бертиг!
Села вехаш волчу стигла хьала гІерта
ХІара бу-кх дуьненна гІарабаьлла корта —
ХІиницалца ца даьхьнарг адам юххе гІорта!

Турпалан було дегІ Башлома тІехь къеста,
Стигалан Іаьршашка и гІоттур ву кестта!
Шийла лаьхьа санна, лаам дагах хьерча,
Саьрмаках таръелла, коьртехь ойла керча.

Дуьйцуш хезна жимчохь: малх кхеташ я бузуш
Тийналлехь садаІа юссу наггахь кхуза
Нуьре Села-Сата, Селин хьоме езар,
Наьртийн сийлахь нана хІиница кхача еза...

ГІенах дуьхьал йогІу яйн бІарлагІа санна,
Шаьшшиь эзар шарахь девза-дезаш санна,
Синкхетамах хьерча шен цІена аз лешош,
ГІоза елаелла, Пхьарматах дог тешаш,

Олхазаран васте йоьрзуш, цунна дуьхьал
И йоьссира тийна цу Башлома буьххье.
Пхьарматах цецъюьйлуш, цо адамийн маттахь,
Нуьре бІаьрса Іенош, дира зевне хаттар.

— ХІай ницкъ болу наьрт, ойла яьлла тІома,
Лаа веьна вац-кх хьо кху акхачу лома?
— Бакъ ду, хІай олхазар, со лаа ца лела:
Со цІе ядо веьна, къарвина шун Села!

Воьрзийла яц цІехьа, цІеран хаьштиг доцуш,
Ког боккхур бац Лаьтта, кхерчара цІе йоцуш!
— Дикчу гІуллакхана ара ваьллачунна,
Некьан аьтто гойтуш, со гІо деш ю хьуна!

Тхъавсина ву Села, ша марша ма гIаттарг,
Хъо тосалахъ шена, хIаллаквийр ву атта!
И некъ бу сов ирча, и некъ бу сов шира,
Лерг хилийта сема, бIаьрг хилийта ира!

ДIо дIахъажал стигла, гой хуна цIе къегаш,
Азаллера дуьйна шу йовхонах хъегош!
Саьрмакал а сема ву къадахна Села,
Iожаллел а чехка ву дарвелла Села!

Турпал — цIе хъакъ йолуш буй хъан маса гила?
— Сан дино берг тоьхча, шовда гучудолу!
— ДегIехъ ницкъ хиларца муьтIахъ буй хъан иза?
— Стиглара ткъес санна, и аренца кхерста!

Довналлица, хъуьнарца кийрара дог хъобсту,
Вон-диканехъ накъост и Iемина хила!
— Ткъа хъо хъуо вуй дегIехъ алсам гIора долуш?
— Сан карахъ цIокъболат балозал а кIадло!
— Халчу новкъахъ ларлуш, ахъ сема бIаьрг тоха,
Села тилкхазвоккхуш, хаьштигах катоха,
Хъайн хIилланах, ницкъах Села низарваккха,
Хъовзам боцуш Лаятта хъо воьрзур ву тIаккха.

Ас бийцинчу новкъахъ каде хила веза,
Селин само артъеш, хаьштинг дадо деза.
Дин хир бу хъан маса, хъесап хилахъ чехка, —
Сата хъалхайолу, гIургIезах яйн техкаш.

7

Тешамечу дине тIаьхъара кост дина,
Шен лаамах, ницкъах ца босту шад бниз,
Сакх хилира Пхъармат, дуьйлина Iад санна,
Дог кхехкара кийрахъ, йочанехъ хIорд санна.

Инизаре ницкъ гулбеш, ондда бергаш гIортош,
ДIатеттира маса дино ломан корта,
И бедира стигла, дерриг дуьне дегIаш,
Сов чехкачу бергех сийна суйнаш эгIаш.

Хийти: тохаделла, маьлхан дуьне лести,
Гила, леча санна, кхерча тIоьхла кхерсташ.
Чукхевдаш, катоьхна, цIеран хаьштинг лоцуш,
Наьрт дIаэккха маса, дуьненах шек воцуш.

Хецабелла гила лечанал а маса,
ЦIеран суйнаш Iена, юьлллуш дашо аса.
ЦIехъана бIаьрг кхетий етталучу кхесах,
Села хъалаэккха, хуьлучун деш хъесап.

Башломехъа берзош, наърто гила лоллу,
Це — боккха ницкъ — халкъе Пхъармат кховдо
воллу:

«Адам хир ду ирсе, адам хир ду майра,
Це — доьналлин хьоста, ницкъ — дахаран
байракх!»

Оцу сохъта Селас, инзаре тлом тлаттош,
Теттийра шен длаьвше, дуьне дего хаттар:
— Мила ву шух, гаурш, кхерчара це яхънар?
Мила ву и копур, сан сий даьа ваьхънар?

Ткъесал чехка болар Турпала ца хуьйцу,
Хуьйсучара Лаьттахъ, инзарбуьйлущ, дуьйцу:
— Тамаш бу-кх и гила тлома Буракъ¹ бацахъ!
Цу шиннел-м ду атта стелахаьштиг лаца!

Чекхъиккхира мархех, кхоьссина ткъес санна,
Литтинарг шен тлора кху сийлахъчу денна.
Мацъеллачу барзах лерехъ мох-дарц цийза,
Южаллица тлергаш, уьне мархаш хийза.

Адаме це кхачарх Села кхеравелла,
Ирча орца доху цо дера дарвелла,
Доккха кит схьадосту, араховцуш таьржа
Буьйса. Дуьне кхолош, и цлехъана яьржа.

Алу ца лакъийта хаьштиг дуьллуш чета,
Пхъармата мохъ туьйхи, ша ирсан да хеташ:
— Южалла, каетта ахъ, кьинхетам боцуш,
Со воьрзур вац Лаьтта цлеран хаьштиг доцуш!

Ктайн олхазар хилла, Сата хьалхайолу,
Некъ хьовхуш цо тамашийна илли олу, —
Шен исбаьхъа, зевне, эсала аз тенош,
Зен-зуламах бере цо вохура гена.

Боданечу новкъахъ шиъ бохамах лардеш,
Царна гонах тлергаша Южаллин дарц къардеш,
Бух боцучу ахка дахна, шиъ ца даьта,
Цо бохура илли, дегнийн шовкъ ца яйта.

Шоллагла кит досту Селас, дарц схьаховцуш,
Дорцан шийла тулгеш царна тлаьхъа ховцуш,

¹ Буракъ — туьйранашкахъ буьйцу дин.

Сийна даш тѣлестош, этладора лаьмнаш,
Кескаш йохуш бердех, Іенадора лаьмнаш.

Некѣх тила хѣаьхна, са бларзделла дуьссу
Шиѣ лаца ницкѣ боцуш, Села кѣра вуьссу.
Сатин назма ека, цу шинне некѣ хѣохуш.
Холчу хлѣъттинчарна деле орца доьхуш.

Кхозлагла кит досту, хѣцуш морса шело, —
Толамах догдиллац глирвоьллачу Селас.
Цу харцонна стигла сихѣелира елка,
Цу шелонна хѣбна, лаьмнаш дара лелхаш.

Акхарой длакѣхка, лаьхкина блѣ санна,
Хин татолаш Іена, кѣаьхкина жа санна,
Дийна йолуш санна, лела лаьминийн тархаш,
Син Іожалла Іеттош, глергла уьне мархаш.

Ялсаманин зевне, сирла назма бохуш,
Мох-дарцана дуьхѣал шен клѣйн тѣемаш лѣцуш,
Зен-зуламах лардеш, беглийла некѣ лѣхуш,
Села-Сата йоглу, цу шиннен глѣ лѣцуш.

Шен Іодара кхуссуш цларах догу хѣштит,
Ластийна ткѣес туьйхи, отуш ломан блѣштит.
Селас нелалт боху, кхетамчуьра ваьлла:
— Адмашка цлѣ кхечи, гауран каяьлла!

Инзаречу ткѣовне глѣра ца лѣ Пхѣармат,
Галморзахчу новкѣах гал ца волу Пхѣармат,
Іожалло каѣтарх, оза ца лѣ Пхѣармат,
Сѣлахаьштиташка лаца ца лѣ Пхѣармат.

Букарчу мох-дарцо кѣиза дласавѣтгаш,
Стигало алонца уьне кийра Іеттош,
Шѣло дагах хѣрчош, куьйгаш, когаш глѣрош,
Іожаллица кѣуьйсусуш, цѣ хала некѣ бѣра.

Ницкѣ ца кхѣаьчна эшо, лаца каде Пхѣармат,
Доьналла ца тоьѣна турпал бере кѣарван,
Цѣ катташ чу узу буьйса, мох-дарц, шѣло,
Данманна хѣарчош ломан коьртах башлакх.

Наьртан аьтто хилла, говза хѣсап динна,
(Цул кѣардайнарг цкѣа а Сѣлнна ца гинна!)
Бѣда серлабохуш, кхѣрѣста цлѣран байракх.
Ломан духхе кхѣаьчча, шиѣ гучуьра дайра.

Турпална тIекIирдеш Iожаллин цIен догIа,
НеIалт-нажжаз кхайкхош, Селас хьовкху цIогIа
Латтанаш бухдохуш, стигланаш чуIенош,
Шех ца озавелларг цо тIевоьху шена.

Сонтачу Селига эшаман къурд бойтуш,
Адамаш харцонна кIел ца сацар гойтуш,
Зуламда — гIирвоьлла Села вина аьшнаш,
Майрачу Пхьармата вити, ойла хьаьшна.

Некъах тила хьаьхна, са бIарзделла дуьссу
Пхьарматаш карарчу хьаьштиго цIе туьйсусу,
ЦIехъана гIар тийна, хьаьстиг шайга кховдош,
Синош малхадевлла, уьш цунна тIе хьовду.

Серлонна тIе кхевда маса наьртийн шога
Куьйгаш, сирла бIаьргаш ирсан цIарах догуш.
Маршонан кхаь хилла, самайолу Iаьржа
Буьйса, ирсан зевне гIовгIа Ламчохь яьржа.

— ХIан! ДIаэца алу! ХIан, серло дIаэца! —
Олу наьрто, воьлуш, — аш кхин дIа ма хеца
ХIара беркат цкъа а! Шу дехийла маьрша!
Ма хедийла цкъа а шун дегнех комаьршо!

БIаьвнаш серлайохуш, алу гIаттаелаш,
Ца локъуьйтуш, беркат даим латтаделаш!
Массо хIусамашка дIасаекъа йовхо,
Хилийталаш цIарца екаш хIора товха!

ХIара ю шун синош хьегна сийлахь алу,
ХIиница байлур шуна тIера беза бала!
Со Селас тIевоьху. ХIан, шу марша Iойла,
Вай эхартахь кхана дог гIоза а гойла!

Суна са ма гатде, гIаьгIане ма хила! —
Лаьмнашка бIаьрг кхарстош, цо лаьллира гила.
И вахара Стигла Селин кхел тIеэца,
Шен халкъера безам цо баьхьира шеца.

Вахара дог реза шен кхолламна дуьхьал,
Эшахь, дуьне дита Iалашонан дуьхьа,
Даиманна йицъеш дахарцара мерза
Уьйраш, хадош деган уггар зевне мерзаш.

Воккхаверца бляьрса цо туьйсура гонах,
Вовдура, иллешкахь даим ваха кьона,
Кхочушдина уггар сийлахь-деза декхар,
Шел декъала адам дуьненахь ца хеташ.

8

Сийлахь цле, хьо хиницалц зуламан герз дара,
Хьан боккха ницкъ хинца-м кхаьчна адмийн кара!
Изапан дукъ дайдеш, харцонан шад бостуш,
Наьрто кховдий халкъе хьо — дахаран хьоста!

Изапах чекхвуйлуш, цо еьначу цларо
Дахар карладаккха хилийтира таро.
Иалам малхадаьлла, хазделира дуьне,
Адмаш дара кхойкхуш вовшийн ирсан шуьне.

Гла-патаршца язлуш, длахИнттира хьаннаш,
Зевне кхаьгнаш дохуш дара кIорга Iаннаш,
Кечьелира башха, зезаго бляьрг боьллуш,
Хаза хьожа йогIу бецаш, юькъя коьллаш.

Ницкъ болу наьрт шена дуьхьал вогIу гича,
Селас алсамйоху буьрса яппарш, хичаш.
Сийлахь Башлам лоцу шелчу Iаьнан гура,
Даиманна хIоттош ца ясталу гIура.

Дицдолуйтуш цунна йовхоне сатийсар,
Цуо турпал дегI дира шелчу дорцан йийсар.
Даиманна цунна гонах хьовзош шело,
Мохь туьйхира буьрса гIирвоьлчау Селас:

— Айхьа ядийнчу цIарах даим хьогавойла
Хьо! Цуьнга сатуьйсуш, хьан са хIаллакдойла!
— Хама бац хьан, жехIал! Вашац со хьан кхелах!
Со саннарш бу хьуна шортта, диц ма делахь!

— Сан Iазап бен, цкъа а маршо гур яц хьуна!
Уггар луьра бокхам кечбина ас хьуна!
ЗIенашца дIавехка и Башлома буьххье! —
Шен лай Iужа лоллу цо наьртана дуьхьал.

Цхьа бляьрг болчу Iужас, муьтIахь волчо дена,
Хаьржина, кечйира уггар онда зIенаш.
Селин омра декча, наьртана тIеведда,
ДIавихкира тархах, лерина деш шеддаш.

Тешаме лай воллу дусийна цийн пхенаш,
Турпалхочун деглах члагъеш йовзан зленаш,
(Наьртан блаьргаш чуьра ирсан серло лешаш,
Iужа генаволу, гиначух ца тешаш (!)

Схьагулйира лам тIе ерриг харцо Селас,
Цунна дуьне жъахьдан алсамйохуш гIело,
Меллаша хъалаузуш аренцара шело,
Ткъа аренаш кечъеш, гIа-патаршца елош.

Шен сина дарделла цийза экха санна,
Дорцан тулгIеш хьерчаш деглах данманна,
Наьрто Iазап хьобгу, ловш низаре бала,
Цу кызалло кхерстош даге сийна алу.

— Долах дажал цуьнан! — малх гIаттале хъалха
Йийсарна тIе лоллу Iужас кыза ялхо
Олхазарийн эла — Ида. Iуьйрре гIоттий,
Наьртан голаш тIера цо лубра барт хотту:

— ХIай декъаза Пхьармат, хIай хьо кыне
Пхьармат,

Ца ваьлла хьо дохко айхъа диначунна?
Нагахь дохковаьлlexь, ас зен дийр дац хьуна,
Хъайн сина геч дойтуш, жоп хазаде сунз!

Цу даьссачу хабарх Пхьарматан дог кхаьрда,
Шена кхел ечуьнга курра олу наьрто:
— Ша халкъана динчу диканах шеквуьйлург
Базаран кIилло ю, шен кхетамца аьрта!

Айса цIе ядийна со дохко ца ваьлла,
Халкъе серло кхаьчна, сан са малхадаьлла,
Ас хадийна зуламхочо Селас латто гIело,
ТIаьхьенашна бийца цунах хилла белам.

ТIулгах хьокхий, ирйо болатан зIок Идас,
Цийх ца Iеба лаам ижунна тIе кхийдаш.
Цо Iалашо лоцу — турпалхочун долах.
(— Села-Сата, эрна хиллера хъан дола!)

Шен оьгIазе-буьрса, кьорза ши блаьрг кьарзош,
ТIекхохкало Ида, шуьйра тIемаш даржош,
Цунна Iеткъа турпал паргIат хилар шеца,
И сихло кызалла йийсарна тIе хеца.

Шен да вийна мостаг! чалтачна наьрт хета,
Оьглазалла гуллой, и цунна тле кхета.
Кескаш йоху дилхах (хиларг шена хьарам),
Наьртан долах цоьсту, туьйсуш длаьвше млараш.

Турпалхочун бляргех цхьа тладам ца болу,
Ощул лазап хьоьгуш, кьаьхьа кьурд ца олу,
Цуьнан багахь даим цхьа доца жоп хеза:
— Айса цле ядийна со дохко ца ваьлла!

Цу Башломал члогла ду Пхьарматан собар,
Дуьне духуш духур дац Пхьарматан собар!
Латтанаш, бухдийла! Стигланаш, чухелха!
Ницкъ карор бац шуна ламанан клант велхо!

Ида лабац, некхах шен ира злок етташ,
(Амма наьртан даг чохь нур дашо малх кхетта!)
Стиглара цле еьна, адмаш дина азат¹
Пхьармата шек воцуш лов низаре лазап.

Мархашлахь гоьдолу беттан сибат санна,
Кхетаман клоргенехь денло цхьана ханна
Ненан хьоме сибат, клентан сийлахь ойла,
Юха херйо дагна лазаме дог-ойла.

Южаллица кьуьйсусуш, деглах са ца долу,
Цуьнан курчу дагах цхьа узар ца болу.
И хиллерий хаац ша болатах дина?
Амма цул члогла дог дуьненина ца гина!

9

Башломах ша-лам беш, пльола дира Селас,
Цуьнан коьртах хьарчош барзах углу шело.
Наьртан долах дажа даим Ида доглу,
Буто ша бу цигахь луьллуш тлулгал члогла.

Хлетахь дуьйна дебна вайн Лаьтта тлехь беркат,
Нилматаца яьржи наьрто еьна серло.
Хлетахь дуьйна хлора шарахь маьрша ладам
Шен низамехь сихло сийлахь Латта кхала.

Вайн махкахь ду ледал — боьрша стаг ца воьлхуш,
Мел доккха вон шегла деьча, и ца вухуш, —

¹ Азат дан — лазапах маршадаккха.

Пхъармата хъуьнарца даимна ницкъ белла,
Вайн къонахийн дегнаш глйракхел члаглделла.

Пхъарматна некъ хъоьхуш хлетахъ орцах еьна
Нуьре Села-Сата вайн хъаннашкахъ йисна.
Хавштиго мас-пелаг мерцина, клйин доцуш,
И олхазар ду басца къорза, тлемаш доца.

Цу лазапан кийрахъ хлинца а ву Пхъармат,
Кхолламан ницкъ кхачац болатан дог къардан!
Пхъарматан хан-зама ю абадел еха:
Турпал цкъа а ца ле, турпал даим веха!

Анайисте керча малх набарна товжа,
Села-Сата дийки, лазама дог ювжош.
Глайглане мотт лебеш шелчу инан клоргехъ,
Блешерех чекхдуьйллуш, уьду Члаьнтийн Орга.

Супаев Руслан вина 1947 шарахь Казахстанехь. Къилбседа-Хирийн пачхьалкхан университетан юридически факультет чекхъяккхина. Шина киигин автор ву Супаев. Карарчу хенахь юристан болх беш ву.

ЖАЗЗАШШИЙ, ЛАЙН ЧИМАШШИЙ

(Поэма)

Корах чу къедаш го седарчийн хорханаш,
Егаеш лаьржачу есаллин марахь.
Лайн бесчу экханийн кхесаш а ловзаеш,
Мох а бу тхевнашлахь узарш деш барзах.

Серлонаш... серлонаш...
мох-дарцо шардина

Галин дIо урамаш
царалахь къега.

Ирсечу яххьаш тIехь бендацар тардина,
Галахойн тулгIенаш корах тIех керча.
Карарчу шарна тIе

серло а серсаеш
Гала дIатийна...

Со хьовжу ара...
Лакхахь го электройоза а «Керлачу
Эзар исбIе кхузткъе ворхIалгIачу шарца!»

Ткъа ши шо-м, хоттадала, гергаобхуш ду.
Дог-ойла шерийн кIуркламанехь хьийза.
Букь тIехьахь-м: синкьерам, кад бекар,
хехкарна

Тоххарехь хьуьхьадоьлла дош
даьржа зевне.

И хьулдеш аз дека.
ТIекхойкхуш хелхар дан,

Іад хьокху пондар а сов буткъа цлевза...
Хьаргланех дладахана шераш а лувьстуш,
Дагалацам, сан чевнаш ахь
хІунда хьейо?
Шераша бухдаьхнарш схьагаре сатуьйсусх,
БІаьргаш сайн ас хІунда
бертаза хьебдо?

1

Бес-бесара
басарийн
тачанах
Дладахнарш тховса а го.
Ойланехь
массанхьа
кхачавой,
КІуьбраха уьш дла ца дов.
Дог лувьсту —
сан некъан
уьйринг и —
Ас лувьсту юх-юха схьа:
Цкъа нисло
дарц хьийза
гуьйре а,
Ткъа тІаккха — чал дера Іа.
Толлуш
ног йиттина
некъаш сан,
Хьийзачу цу ойлао
Кхачаво
ГІум-Азин
мехашка,
Виначу юьрта а со.
Суна го
гу лакхахь
лаппагІа,
Мехашна йиллина схьа,
Ша бинчу
хин йистехь
лаьттина
ГІа доьжна акхтарг а цхьа.
Суна го
хеназа
кхелхинчу
Сайн пенан кошан барз...

Куц долуш
 йсна и
 кхетам чохъ,
 Дицлуш дац цуьнан аз.
 Суна го —
 стигларчу
 гIиргIанан
 Маршонах хьегарца
 Даймахка
 ойланехъ
 гIиртинарш,
 Полче шайн юрт, шайн цIа.
 Вайнехан
 дегнийн заз
 эгадой
 Сталинан харц Iедалчо —
 Ца хаьа.
 Жима ву.
 Хетарехъ,
 ХIетахъ сан дара пхи шо.
 Ца хаьа —
 мацалло,
 можкалло,
 Даррехъчу, къайлахчу
 ТаIзарша
 къиза
 хьовкхийла
 Вайнах ГIум-Ази ма-ю.
 Ца хаьа —
 пIераска
 деношца
 Хийла а да-нана, бер
 Собыйла
 гергарчийн
 кешнашца,
 Буйла ган каш доцуш берш.
 Ца хаьа —
 денна а
 дебийла
 Халкъан заьIапалла,
 Вовшех
 цатешар, хьагI
 хецнийла
 Питанчас вайнахала.

Ца хаа —
 муьлхха а
 илланча,
 Іалашдан халкъан яхь, сий
 Чалтачан
 гоьрге и
 биллина,
 Шен коьртах а вер варий...
 Амма со
 кхуьура
 цхьанхьашха —
 Нана сайна эшарах,
 Нохчийчохь
 иза
 цакхалхарах,
 Яларах мел дезначех.
 Хаьара,
 со ирсах
 хедийла,
 Сан вахар хала хир дуй,
 Эглазчу сайн
 лан
 дезийла
 Дахаран шогачех дукъ...

2

Кхин а
 масех шо
 даделира,
 Баьццарчу гла тӀехь гуш глов¹,
 Хуьйцуш
 гуьйренан
 ткъов-дерзаша
 Шайн роґӀехь аьхкенан тов.
 Истори
 чкьургаша
 хьаьшира
 Ша вазвар-и хеттарг дурс.
 Истори
 юха а
 хьаьдира
 Бакъ новкъа карчош шен чкьург.

¹ ГӀорийна ло.

Диц луш дац:
 вокзалаш,
 сертонаш,
 Аьчкан некъ, гIум-аре, йис,
 Вайнехан
 яххъаш тIехъ
 сегар а
 Дийцалун доцучех ирс.
 ХIетахъ сан
 кхаьчнера
 цхъайтта шо,
 ДIатосуш ас вина мохк,
 Ненан каш,
 ваьхна цIа,
 таьллаш,
 Газачу денойн малх, дохк.
 ЦIерпоштан
 чкъургаша
 хIинца а
 ГIовгIа йо сан лергаш чохъ,
 Хетало,
 аренаш
 идаеш,
 Цо кхоьхьу даймахка со.
 Цо кхоьхьу
 вазачу
 даймахка,
 Чаккхармаш — уьш кхуьссуш
 дIа.
 Дагатесча
 лайнарш,
 дIадахнарш,
 Хетара со — гIа доьжна га.
 Амма
 даймехкан сурт
 къедара,
 И дара со вохвеш лерг,
 Сан ненан
 иллешца
 бераллехъ
 Сан даг чохъ лезнариг тIех.
 Лаьара
 нохчий а,
 гIалгIай а,
 Лакхенца хьийзарах кьиг,

Бехийла
массо а
халкъашца,
ХъагI-гамо ца свзаш кхин.

Церпошто-м къилбехъа юьйгIира,
Къедара ло, тIаккха бай.
Церпошта хъалхахъа уьдура,
ТIехтосуш аре, хи — тIай.

3

Кхин а
тIехдевлира
шераш сан,
Сайн Хъалха-Марта а гуш.
Школа а
йнсира
бераллехъ,
Некъ гойту серло а луш.
Суна
уггаре а
гергарниш:
И эвла, цу эвлахъ цкъа
Сан дог шайн
къоналlex
лезна дерш,
Шаьш къанлун дерш шерашца.
Суна
уггаре а
гергарниш:
И эвла, цу эвлахъ цкъа
Хъалхарчу
безамца
лезна дерш,
Деза дерш тIаьххьарчу безамца.
Ойланйин,
лаамийн
сал-палца
Новкъа а велира токх,
Даймехкан
некъашца
схъалаха
Кхоллам сайн. Догура дог.

Хетара,
 стигла а
 хыйзаш ю,
 Схъатуыйсуш седарчийн цѣ,
 Тешара,
 кестта уыш
 легар ду,
 Дог Iабош, сан канаш тIе.
 Ткъа дахар
 хетачул
 шога ду,
 Жаззашца хъул бац цо некъ.
 Делахъ а
 шен ирсе
 кхочур ву
 Халонна ца беттарг пе.
 Масане
 лайна хир
 аса а
 ГIалатийн и къаыхъа дарц!
 Хало а,
 гIалат а
 ланза ша
 Некъ лехна къонаха вац-кх.
 Цул тIаыхъа
 институт,
 шахъар а,
 Ирсе ас баьккхина ког
 Халкъана
 дIадала
 Iамаргхъа,
 Иллешка дерзош, сайн дог.
 ДоттагIийн
 самукъне
 доьзалехъ
 Суна карийра сайн ирс,
 Цареха
 майрра ас
 доьху тIе
 Сингаттам, синайам и...
 Къона ду,
 теша тхайн
 кханенах,
 Дегнийн цѣ ю стихашца...

Кхоллам, тхо
 ларделахь
 харцонах,
 Тхан дегнийн заз-къизаллех!
 Нохчийчоь —
 тхан мерза
 илли.
 Нохчийчоь — тхан безам, сий.
 Арт ма де
 тхан бIаьрса
 сирла,
 Шел ма де тхан дегнийн цIий!
 Детталург
 муьлххачун
 кийрахь ша —
 Поэтан комаьрша дог.
 Дац иза
 балхана
 хийра а.
 Ду иза безамца токх.
 Цуьнан бу,
 шен дешнийн
 йовхонца,
 Мокхаз а лалон бакъ ницкъ!
 ДоттагIчун,
 езачун
 догъэца
 Хьанал, дика а ду и!
 Генарчу
 некъашца,
 лаьттаца
 Даг чохь ас лелийна суй,
 Ца хууш —
 цо, мох-дарц
 Iаьткъича,
 Шелдаларх дог лардийр дуй.
 Поэзин цIе
 кийрахь
 кхерстича,
 Кхира цу суйнах со,
 Къоначийн
 ДоттагIчун
 кхелана
 Хьалха а кхоьссира дог!

Догуриг
 лекхачун
 алонца —
 Мохьмада ¹ хьаьстича и,
 Нигат дира,
 йовхо луш
 халкъана,
 Дагийта шех хиллалц чим!
 Хетта ас —
 стигалца
 яхъелча
 Жатташца кIайн гIаргIулеш,
 Ношъелчу
 бIаьстенан
 малхо а
 Жил-Іалам Іабийча шех —
 Кховдийра
 хьалхарчу
 езаре,
 Лечкъадеш сайн деган «гурт»,
 Маьлхан нур
 хуьйдинчу
 зезагийн —
 Цу хризантемийн цхьа курс.
 Ткъа тхуна
 далале
 девзина
 Сирлачу безаман ирс,
 Некъаш тхан
 гал-морзах
 девлира...
 Седарчий. Цхьалхалла. Йис.
 Жаззаш
 вайн книгийн
 агIонашлахь
 Гича, дага-м лъоцу вай
 Маццахлера гIала (аре, лам),
 Зезаг, цо хазбина бай...

 Ез декар дагна дазделла,
 Ла ца луш мерз цIийзар чекх,
 Юхаъ со сашорте сихвелла,
 Юха а хьалха бу некъ.

¹ М. Мамакаев.

Дастамчу пхьобханах хервелла,
ДоттагIа гаре сатуьйсу,
Серлонан жатташа, сакхъевлла,
Бесалла баттаца кьуьйсу.
Лайн беса экханаш.

Тхевнаш.лахь

Мох угIу еккинчу барзах.
Соьлжа ду дIакерчаш, гечошкахь
ТулгIенийн клеж йохуш марса.
Буьйсанан кьорзалла гаьргашка ерзош,
ДIатуьйш ду Курантийн деттар..
БIаьрхинех серсаеш секундийн дерзаш,
Ший а шо кьаьсташ ду бертахь.
Цхьаь тили дахаран тачанах,
Есаллина дуьйжи чу,
Нахана дицлуче ца кхача,
ДобгIна шен хийцамийн чурт.
Ткьа хьанна ца хета новкьа
(Дахарца воьгучунна некъ беш)
Ша волуш керлачу новкьа,
Вахар шен шарна дацдеш?..
Цундела ма билла, со хьийзарх вoьхна,
Бехк суна, хиндолчун теш,
Сан ткьолгIа шо ду хьo, ас хьoьга боху,
Ирсан кьурд лазамца беш:
ДIаэца сан салам, эца —
Кьийсамехь ца хIуттуш гора,
КIеданиг ца лoьхуш гIовла,
Исторе боьлхучийн коста —
ДIаэца сан салам, эца.

ЮХА А ИРСЕ ХИР ДУ САН ДЕНОШ, БУЬЯСАНАШ

Лела со сайн гIалахь догйовха,
Урамаш пурх хедадо,
Леррина тидам беш схьалoьхуш
Цкьа сирла схьакъедда кор.

Карадо. Шийла ду. Лакхахь ду.
Лампанан серло а гац.
Акхтарго дегадо лазамца
ГIа-патар дицднна га.

Амма со тешна ву: лепар ду
Блаьстенца суна н кор,
Дуьххьар ас зезагийн елларг курс —
Сий, безам лардийр ду цо.

Блаьстенца зезагийн хорханаш
Охкалахь акказин гах,
Безаман ирс-марзо, йовхо а
Ер ю н сайна гарх.

Юха а ирсе хир буйсанаш,
Чухчахьеро туйсуш го.
Денна а гур ю и. Вуьсур вац,
Буйсанний бен, кхин со со.

Галин фонтанаш, майданаш,
Кхокхий, тхан хлора а де,
Ойланехь дуьсур ду кьан ца луш,
Дехарца тхо шайна тле.

Беттаса хьулдина мархаша
Верта шайн хьарчийна тле,
Соьлжа чу хьожачу стогаршна
Техкаш го шаьш тулгеш тлехь...

ЦІЕХХЪАНА ЙИЛБАЗМОХ ГІАЪТТИЧА

Кест-кеста воглу со хийисте
(Дахарах керча хи дла),
Тулгешца шабарш деш тийналлехь
Лайтташ го гла луьста дакх.

Цуьнга ас дуьйцу сайн дагахь дерг,
Дахаран хама а беш,
Космосе глертачу стагах со
Воккхавер... тлехдолу де.

Гуйре тлейоглу клац — эсарца,
Доглано дебабо ткъарш
Іаьржачу лайтта тле зевнашца
Оьгу, шайн рицкъ хаядча, глаш.

Ціеххъана йилбазмох гіаьттича,
Айаеш сорса глум, гла,
Тіегіовртиг бераллехь іаьткыннарг,
Хета со — гла доьжна га.

Бес-бесара басарийн тачанах
Дадахнарш кест-кеста го.
Ойланехь массанхьа кхачавой,
Клуьраха уьш да ца дов...

* * *

Тахана, сан шовзткъа кхочуш,
«Жаззашший, лайн чимашший»
Це йолу поэма йовшуш,
Ойланашка ваьлла йий.

И поэма ткъех шо хьалха
Яэйна ас. Таьхьо хин
Нис ца лой поэтан дахар
Ткъа шарера валарх и...

Цу шовзткъа шаро чулаьнна
Таьххьарлера ткъа шо а
Сан деган заз, иллеш санна,
Къиза чехош, даха да.

Блаьста жаззаш сайна гича,
Дагадоглу лайн чимаш,
Лай лайн чимаш тергалдича —
Диттийн, зезагийн жаззаш.

Нохчийчохь я генахь хвийзи
Суна дагахь жаззаш, лайш,
Лайттан некъаша тейизош,
Клайеш ярташ, галанаш.

Яртех йийзи Хьалха-Марта,
Соялжа-гала — галанех;
Вахаран ирс девзи цаьрца,
Кънсти некъан гайгланех.

Жаззаш, лайн чимаш ду ховха,
Басна — сан кьоьжаллех клайн.
Лайн чимаш тлейшна йовхехь,
Жаззаш эшна суна лай.

Лайн чимаша жаззаш санна,
Сан дог чехий дахаро.
Дахар-м дезна блаьста, лаьнтлехь
Цхьана зудчух, даггара.

Ткъевно лийчош, малхо доттуш,
Цлехъа сайца тейачу
Халкъах ваьлла, даймохк тосуш,
Цкъа длавахар теткъаш ву.

Церпоштан кор дагаоху,
Къоналlex — кхин гIаланаш,
Сан кху корах махо тоьхча,
Дахьош, гIа я лайн чимаш.

Нохчийн халкъ — сан лекха илли!
Нохчийн халкъ — сан сирла шовкъ!
ТкъолгIа блешо къиза хилла
Хьовца. Теш — сан хIора шо.

Амма некъал тоьлла кхечи
Таханлерчу дийне хьо.
Хъан де дика хуьлда — эли
Хьов ас... Хьалхахь кхин блешо.

Ирсе шераш вайна даьхки,
Ирсе доцурш дагна тац.
Кхин къежлур вац цхъа а хьалхе,
Къорано заз эгор дац.

Халкъана шех накъост вина,
Цуьнан дуьхъа хало ловш,
Халкъаца я ша некъ бинарг
Къоьжаллица а ву товш.

Ирс ду юххехь накъост хилар
Сихачу кху дахарехь,
ЦIахь хилар, вахаран илли
Чекхдаккха дайн лаьтта тIехь.

Соьлжа-гIала. Эзар исбIей
Дезткъе ворхIалгIа ду шо.
Декабрь. Сан бокал чу, нисдеш,
Зезаг хIоттий доттагIчо.

Тхуна гуш я ца гуш гIала
Хийцаелла шерашца,
Тхо кIел Ийна дитташ, гIант а
Тхайл кегийчийн хетийца.

Дахар, дахар... дагалецам...
Диттийн жаззаш... лайн чимаш...
Со хьо доцчу дIа ма хеца,
Воккхуш дагалецамах!

Дагаохуш некъаш, шераш,
Жаззашший, лайн чимашший,
Къоналлин поэма ерзош,
ХIара стих а ас язйи.

Цуруев Шарип вина 1963 шарахь Гезлойн-Эвлахь, Чекхъяьккхина университет. Зорбане ваьлла периодикехь, стохка араяьллачу «Тюма лакхе» цле йолчу стихийн книги тлехь. Болх беш ву школахь.

БІАЪРГАШНА ГО БІАЪРГАШ

* * *

Ас хьуна урдона йиькира
хинйолу буьйсанаьш,
Діаэца уьш хьайна, де царех луьуш дерг аьлла.
Ас хьуна томана — сатийсарх, гІайгІанех дуьйцина —
Цхьа илли делира,
безаман и сурт ду аьлла.

Хьо хІинца дІаяхна, дІахьом мел
хинйолу буьйсанаьш.
Хьан, дакъаз ма яларг, бакьо ю,
ас биллац бехк а.
Ахь илли дитина гІайгІанех,
сатийсарх дуьйцина —
Наха луш ма-хиллара там суна ахь юхабелла.

* * *

«Хьан біаьргаш, хьан біаьргаш, —
Дийнна ши малх!» —
Маьлхах уьш тера а
долуш ца бах.
Ткъа хІунда?
Хьан біаьра мел хьежа гІертарх,
Цу малхе санна бен
Ца хьежавелла.

БІАЪРГАШНА ГО БІАЪРГАШ

Біаъргашна го біаъргаш,
Балдаш го царна,
духар а, болар а къасто уьш деза.
Кура ву эли ахь тийжаш цагарна,
Кураниг лери ахь, сан дог цагарна.
Ткъа дог гург біаъргаш дац.
Дог ган дог деза.

* * *

Хьан васт шина декъе декъаделла:
Ша а, цле а суна хьобгахь го.
Гіоли ю-кха хіара цхьаллин къелла,
Дакъазвоккхучул со шалхалло.

Бовха хета хіара шийла лазам,
Къаьхьа гіайгІа елла суна марз.
Цунна бехке хьо хиларна аса
Хьо діахерйо! Хьо діахерйо ас!

Хіокху лаьттахь
Суна дуьхьал лаьтташ,
Хіара дуьне сох діалачкъий ахь.
Ас хьо буьту, сан къаьхьа сингаттам,
Сайна дуьне ца далийта къахь.

* * *

Давирзича — соьга хьуьйсу,
Схьаввирзича — сох діалечкъа...
И хьан біаъргаш гіайгІа юй сан
Хьуна хіунда хаац-теша?

* * *

Сан дайн хилла
Біешершкахь лардеш сийлахь гІиллакх:
Тіеман арахь
Эгначарна бугІуш хилла цара
Кешнийн кертахь хіолламаш.
Кху сан эвлан
Кешнийн кертахь-м яц-кха хіоллам гойла,
Ткъа мел бу уьш
Хіаллакьхилларш, мичахь бу ца хууш —
Дакъазбевлла кхолламаш!

Кху дуьненчохь,
Эзар сибат долчу, ширчу кху дуьненчохь
ХIун ца хуьлу?
Хилла хIара а: юртахой эгнехь а тIамехь,
Кешнийн кертахь хIолламаш ца го!
Эгначарна,
Кхоьруш ву со, иза дIахаарна...
Ас цундела
Дешнех бина хIоллам — иллеш сайн даг тIера —
Нехан эхьан кертахь хIоттабо!

НОХЧИЙН МОТТ

Акха яр санна и ца баьлла бацалахь,
Божна бац стиглара, эцна бац базарахь,
Цхьаьнггера юхалург баьккхина бацара —
Кхоьल्लीна хилла и вайн дайша азаллехь.

Ас лору дуьненчохь мел долу меттанаш,
Нохчийн мотт — гуттар а сан оьзда дозалла
Южаллин цамгаро дIалаьцна меттахь Iаш,
Цу маттахь дийр ду ас весет а доьзале.

Цу маттахь нанас со дуьхьара хьаьстина,
Цу маттахь некъан дош дадас а кхайкхийна.
Цу матто, — уггаре гергарчу сан сина —
Сан, генахь цхьа висча, дог-ойла айина.

* * *

Тахна суна дерриг ду куьце!
ХIара суьйре ма коча качьелла,
Щечу дарех йогу малхбузе,
Малх дIа чачкъа гIерта, нускалх терра.

Яьссин йистехь сийна акхтаргаш
Эвхье лаьтта. (Мехкарий бу хетий?)

Кестта стиглахь хир бу масех седа,
Сан хьомечун гича йоI-бIаьргаш,
ГIеххьачул шаьш кхоьल्लीна хеташ.

Малх ша-берриг кьайлабалале,
Бутт а гучубели — маьлхан эмгар.
КIайчу мархийн сурт ду беламс —
Шайн догIмашца йилли цара эмкал.

Сийна лаьмнаш — тера доттагIех —
Тешам болуш, сан букъ тIехьа даьтта.
Стигал, хаац, юй тера дех,
Амма ненах тера-м ду вайн латта...

Тахна суна дерриг ду куьце!
ХIара суьйре ма коча качьелла...

* * *

Тийналлин мукъаме дуьйлу,
Ахбеттан зIаьнарша дуьйцу
ХIара ду буйсанан туьйра,
Я ю и туьйране буйса.

ДIадаьлларг, вайн хиндерг, тилларг
Бен хетац, дага ца туьйсу.
Самукъан бохь иштта хилла-кх.
ХIара ю туьйране буйса.

Со бIозза лийр хилча, амма
Цкъа иштта ирс кхачахь буйна,
Дахар дац эрна, дац данне...
ХIара ду буйсанан туьйра.

Сахуьлуш дог дIа ца туьй сан.
И дог ду, и муха туьйр ду,
ЧекхIолуш туьйране буйса,
ЧекхIолуш буйсанан туьйра?

Хастам бо, хастам бо хьуна,
ХIай буйса, дахаран меха,
Цкъа юхаерзахьа суна,
Ас эр ду со шозза вежа!

Юсупов Илман вина 1951 шарахь Казак-
стансхь. Чекхъяьккхнна Ленинградан универ-
ситетан истори факультет. Зорбане ваялла
периодикехь, коллективан киниги тIехь. Болх
беш ву школахь.

ШЕРИЙН ГУНАН КОГАШКАРА

БЕТТАН ХЬОКХАМ

Дарделлачу цIовкьаловмах
дарцо мIараш туьйсусь,
Цистина сан коре лаьцна
шан пардонан кIай.
Ткьа стиглано мархийн цецах чекх
лайн дама луьйсусь,
Кху сан кертан бога дуззуш,
бод биллина кIайн...
Пхьуьйре юлуш, кийча хир бу
буьйда хьокхам беттан,
Мархийн цецахь, бенчохь санна,
цо Iaь еттар ю...
Дорцан цIока Iуьллуш хир ю
ло а хилла детта,
Кху сан коран бIаьрга лаьцна
кIай а жимлур ду...
Со а хир ву пхьор дан кечлуш,
пеша дечиг туьллуш,
Ялтин мерза хьожа суна
баттах йогIур ю.
Тхайн туьнкалган буйна
кIуьран беа гIуркх а буьллуш
Беттан хьокхам кхерчан цIерга
божон гIуртур ву.
ТIаккха сайна даго доьдар
схьахезар ду шера:

«Хіунда гІерта беттан хьокхам
хьо чубожон, хІай?!
И-м хьан нанас шен доьзалан
синмаршонна тІера
Мац ма-делли, седарчашна
хьалха буьллуш ба-й!...»

ГУЬИРЕНАН АМАТАШ

Дошан базе дирзи хІинца
Іоман сирла ангали.
Тулге отуш, цинцийн гаьргаш
Ца етта цо сих кхин сан...
Диттийн гаьннех лохха кхозу
Мехийн чорда гаьнгали —
Дахкаран кІайн шура луьттун
Гезгамашин хинкиса.

Къена эмкалш санна, лаьтта
Цанахь элан холанаш,
ХьаьжкІаш тилош хилла меттиг
Гойту лоьдгийн нехаша.
Доьрчаш чуьра ялта идош,
ЧІегІагаша до «къоланаш»,
Хьокхийн кертан цергаш малъеш,
Шажарш етта мехаша.

Дерзанна кІел лаца кийчча
Ширчу хоршан кана ю.
Акхароша орца доху,
ЧІана йолуш хьун гина.
Кхаш тІехь когабуьхьар хІуьтту,
Халла къаьсташ, анаюх,
Тийжа евлла,
гІаргІулеша
Мархийн бІаьргаш тІундина.

Йитта кечъен бедарш санна,
ДІо-о стигалан боганахь
Іохкуш ю и морса мархаш,
Хилларш кІеда чилланал.
Гой-те царна, бобер санна,
ГІийла Іуьллу охана,
Ахархоша векалдниарг
Іаьнан дера чилла лан?..

Гіанийн можа оъла махо
Сайн когаш кіел кхоъссича,
Суна иза сайн син заза
Ду ма члогла моттало...
Ткье итталгла хлара гуьйре
Кху сан керта йоъссича,
Кхин цхьа харш а тосу-кх дагчу
Сан оьмаран готало...

* * *

Жіаьлех кьаьхкий,
буьйса Іаьнан
Эзлан йистехь
гош тІе лахло.
Беттан серло
лайла Іаьнна.
Цуьнца куьйгаш
дохдо махо.

Сихвелла
ша йолчу кхача,
КІант цІа воґлуш
нанна гІан го —
ХІинццалц и цІа
лелла тача
Ненан даго
лайх дІацІандо...

ДАЯМАХКЕ

Стих — и сан шаьлта ю.
Ахь даккхяхь орца,
Ас цуьнца доккхур ду
МостагІчун са.
Хьан сийлахь лаам бу —
ГІайракхан орцха,
Цуьнна тІехь ирѣш ю
Шаьлтанаш сан...

(Американ империалисташа 1945
шеран 6-чу августехь атоман бомба
кхоьссина Японехь йолчу Хиросима
гӀаланна тӀе, духа эзарнаш адамаш
хӀаллак а деш. И низаре кьемат гин-
чара дийцарехь, адамаш доь доцуш,
тӀепаза довш хилла, догий. Пенаш
тӀехь а, тӀулгашна тӀехь а церан Ин-
дагӀаш-м дисина. Уьш хӀинца а до-
луш ду цигахь.)

Ойлаио вуьгу со деллачу ИндагӀийн
Тийналло туьйсинчу хьаьтта...
ИндагӀийн йозано варкьаца кхелина
Хьан хӀора тӀулг, Хиросима.
Къематан йиш-маӀаш дуьнене йиц цаяр
Довхучу хьан йиро зийна,
Гийлачу мукьамо садаьхьна адамаш,
Чурт-гӀала, хьан сийдеш, лаьтта.

Царна го:

даьгна юьхь-сибаташ
ТӀулгаш тӀе ИндагӀийн бой тесна,
тийна.

Асфальтан куьзганахь хьоькх юьтуш,
Дийшина ИндагӀаш олхазарийн а.
Ган догӀийн адамийн,
зезагийн ИндагӀаш

Таро ю юьхера син-ма...
Са чохь дерг сел кьиза ИндагӀе
Дерзийна де-м диц ца ло, Хиросима...

ДӀо шалха ИндагӀа — бер дакхош лаьтташехь
Яьгна, шех чим хуьлуш, нана,
Пенаца лакхо ду ирх хьаьддачохь, сецна
ИндагӀа маьхьаран беран,
Ткьа, юьхехь — бӀаьрзечу пекъаро
СагӀина лучуьнна кӀел лаьцна кана,
Гонаха ИндагӀаш — лазамах дисинарш —
Весетан кехаташ церан...

Кхагарен ИндагӀаш, мармаран тӀамаран
Шагделла синпхенаш огуш,
Даьгначу дилхан чим тӀе туьйсусш,
Ткьарше и дерзийна, цӀийх тӀулган ийна —
Къаьхьачу къематан эькхаро цӀе тесна,

Хьо — кийснг гIайренан — йогуш,
Зангдоьлла и тIулган дог царна
Адаман дагал а кIеда карийна...

Гергара ИндагIа синIовжам лайначу
Адамо тIулгаш тIехь ловху,
Эзарнаш юккIехь и карадой,
Сужде шен доглазар дIаэцар доьху...
Дуьнено тIемашний, машарний юккIера
Шал шийла и херо зийна —
Абаде хьан Iазап карла ца далийта
Дуй биъна цо, Хиросима!..

НЕНЕ

Нана, аса-м хьан хебарийн
Къаьхьа-дуьра йоза тидда.
ГIеххьа хан ю сан даго и-м
Хала гечдина.
ХьаьжаюккIех доьду харш — сан тача
Кхерам болчу идда.
Цуина уллехь — харш — сан гIалат,
Ахьа гечдинарг.

Шийла маьIна долуш ду-кха
Бесни тIера кхин цхьа харш а:
Со цкъа мацах, цамгар токхуш,
Меттахь Иллина.
Хьан бIаьргашна гонаха ю
Дахарера сан лараш а —
ХIинца уьш а хершинийн куьцехь
Го сан иллина.

...КIентан кошан барз ларбечу
Чуртан сема ИндагIа а
Саццаза хьан юьхь тIе оьгуш,
Харш хуьлуш ду шех...
КIант хьайх дIакъаьстичахьана
Ахь ловш йолу хIара хан а
КIоргга балдийн сенаш охкуш,
Къиза хьерча хьнэх...

Шуьшинна-м кlorда дац
сан темза синлаам кыйса,
Геметтахlotтаран тогле а,
кьоналлин бохь а...
Кьоналлин бохь хьулбеш,
даьржинчу дахкаран киса
Букь тlехьа дуьтуш,
со-м vogly сайн тогlичу охьа.
Там бара лакхахь
сан дахаран лараш ца йнса,
Аьлла, сайн болар а сацийна,
хьаьжча со хьала,
Го суна:

тlера дlашпершина
дахкаран киса,
Сан бохь ленийна ло
дешаш ду —
Iадамат х а л а...

ЕЗАЧУН ЦЮЦКЪАМАШ

Езачун цЮцкъамаш Iаьржа, —
Сан деган карзахе тlемаш,
Со воккхуш собарх, синтемах,
Таж хуьлий, тlехула даьржа...

Уьш цкъацкъа хlиллане сетта
(Хууш ду суна шайш дезий)
Со-м хуьду дагах цlелетта,
Езачун хlиллаь ца девзий.

Цкъа хуьлу бер санна, коча,
Бартаа ца догlуш берта.
Со, лехьош зезагийн кочарш,
Уьш сайна муьтlахь дан гlерта...

Ткъа наггахь кегло уьш дера,
Мархашлахь хаьштигаш санна,
Туьйсу сан гленашна кхерам,
Дохадо ойлашийн баннаш...

Амма уьш эххар а Iема
Шайх хьегна са тlема дажкха.
...Безамца хьоьсту ас тlаккха
Сайн деган карзахе тlемаш...

Сан лерсин тlorказаш
 «тlанк» — аьлла хьайн озах дуьзна,
 Сан бlаьрсин гура чу
 хlоттийна сурт куьцан хьайн,
 Орамаш тle кхаччалц вайн марзо дlахьакха
 хьайн лаам туьйсина,
 Ахь цхьаллин мехачу
 дlанисди кьастаран тай.

Хьо шовкье синхаам
 дlатeбен коч тега йоллу?
 Цхьалло са хьере деш,
 хьайн лол ахь беттар бу бетта-м,
 Амма хьо дlайоьдуш
 хьан ларийн тоьгано lаржийна йолу
 Лайн лоччарш йиттина,
 ши куьг мажардоьлла бетта-м...

Сан синан ангалин бlогlаман лекхалла
 уьдур ду хьала
 Цу беттан гинсу а,
 дуьтуш сан ойланийн дагар...
 ...тlorказаш досту ас,
 хиларх а хьан озе ладогlа хала,
 Лардо ас сайн бlаьрсин гурарчу
 хьан суьртан дахар...

А Я

Эххар а, сатийсам, тур санна
 баттара баьккхина,
 Хьан дагалецамийн корах ас
 пlелг тухур бу...
 Гlан го ца моттийга, цкъа
 хьалха хьо самаь яьккхина,
 Хьуна ма-веззара хила а-м
 со хьожур ву.

Осала мукlарло — муьтlахь теш
 хуьлуш дерг эшамна —
 Сан дохковаларан бух кeгош, ма
 лeхалахь,

Тоххара къастаро куц-хъарам
леринчу тешамна
Хъалха горхювтиина хъайна
сан куралла гахъ:
Ойланыйн лазартнехъ стих
язъеш, даържинчу шекъанах
Меттан чов ерзаен цхъа дарба
хилла хир ду...
...Мелхо а, легашкахъ даьлахках
йисинчу шеконах
Къурд биана, дог парглатдаккхар —
сан толам хир бу...

НОХЧИЙН КЪОНАЧУ ПОЭТАШКА

Дебаш ду Нохчийчохь
 вай лера хIоттийна терахь,
 Къаьсташ бу хIинцале
 поэзехь вай бетта лол...
 Тахана вай цхьаьнна нисделла
 дахаран хьерахь —
 ДIадоьлхуш, хIораммо вайх
 бухахь буьтур бу бол...
 Кхелаша ног етташ,
 кортошка хьийзарх а бIагор,
 Дуьненан вонаша
 бийIарх а дегнаш чу бохь,
 Поэзин товханахь
 вай синош махкана дагор —
 Хир бу вайн толамийн
 уггар а зорьтала бохь...
 Анайисте керча
 луьстачу вайн дешнийн уьйрнг,
 И-м, бата ца буьтуш,
 къоламца вай луьстуш бу...
 Мел чIогIа жилахь а
 вай дечу «бепиган» чкъуьйрнг,
 Вайн цIийн Iаь жхетта и —
 халкъана аьхна хир ду...

• • •

Даним лууш ду сан илли
Хүн чам болуш ю-те, вагах,
талла дуьне глерга:
беттан можа паста?

Сетташ доьду тача ду-те

сира эханг тIерган?

Цуьнан юьхьиг озае ас

Лаьттан уьйриг баста?!

ДЕШТИАХЬЕ

Вай дохпйначуъра цла даъкина — цхъа шо, шн шо сов я клезиг ца лерича — ткъе нтт шо ду. Хюкху авторех дукхах берш Казахстанехъ я Киргизехъ бевлла дуьненчу.

Мел кхиъна, мица кхаъчна хюкху шерашкахъ вайн литература? Маса ша-рахъ маършша, юха ца хьоъжуш болх бина яздархоша литература схъаиоласлча дуьйнина? — Ткъолгачу шерашкахъ масех шарахъ, партии XX съезд длаялла-чул тлаъха а масех шарахъ. Хинца юха а яъкина и хепаш, ма-хуьллу шена дубхъала бюрократийн-функционарийн «класс» лаьтташихъ.

Дешан маршо, вай кхаъчнарг тлаъхъара доза дацахъ а, коърта маъйна до-луш слахъ, амма литература кхион тоъаш яц. Литература кхион а цхъа хъал оьшу: оцу литературо вузон веза ша хаържинарг, рицкъа дала деза цуина, тлаккха бен профессионализмахъ дуьззина къамел хила йиш яц, и вай-на халахетахъ а Кхачо йочучу экономико, материальни производствос, ерриг искусство санна, тлаъхатотту литература а. Уггар герга цунах гюьрташ дерг шен маттахъ доцу журнал я тоъал периодика цахилар ду.

Шен ламасташ долу литература, индивидуалан гюллакх хиларе терра, вуно клезиг хилахъ а, юкъарадахарш доцуш ца хуьлу. Цуина масал — халкъан яз-дархочун Айдамиров Абузаран нтшерашихъ умаровгара, чалмасвгара ара ца йолуьйтуш латтйна «Лаьмнашихъ ткъес» цле йолу роман, 1972 шарахъ араяллачул тлаъха емалъян гюьртина цуьнан хъалхара книга «Еха буьйса-наш».

Хюкху юкъарчу книги юкъа бахана авторш дукха хьолахъ шайн кингаш йочуш бу. Абдулаев Леча стихийн шинна кингин автор ву. Прозехъ болх бан во-лавелла Леча, амма цкъачуина иза поэзех ца валавелла хилар гуш ду цуьнан шн дийцар дешча, цхъаьнна м турпалхо а поэт ву.

Шен хенахъ массо хъалакхиъна волучу стагана хъалха хюттущ ду зудчуи-ний, стаганин юкъара меттиг къастор. И муха хила еза, муха йолуш ю — цу-нах дерг талла хьоъжуш ву («Йнжарий», «Нескъаш») Алихаджиев Эльбрус. Де-лахъ а цхъацца хюттийна сурт деккъа суьрта дубхъа дуйте аьлла а хета. Эль-брус, хетарехъ, дийцарийн материалал хъала ца валалуш, материалана «чохъ» вуьсу.

Амаев Ваха Хъаьжин лехамаш юморан, сатирин тлера («Эдал», «Ахча-пач-чахъ») дукха хьолахъ бескъа шен маттана тле тидам бохуьйтучу дийцарна тле-

болу («Чехка деша деза дийцар»). Беламенг гар-дахар дезаран доккха похIма ду. Ша лелочуьнан хьокъехь велаваIла инцкъ хилча бен ца дитало адаме шен кхачамбацарш.

Ненан безам дуьненна — Iаламна бевзаш бу, амма нагахь цунах ца кхетаи а дуьсу вай, ваьш а дай-напои хилча а. Шеге ишттачу бераи дукха дIора синхаам ца кхачахь а, юха ца болу ненан безам (Арсампрзаева А. «Ненан дог»).

Байсултанов Даудан турпалхочо Хаважи («Боданехь») дуьнен тIе воллу-шехь бIаьрзе волу кIант вер бахьана и нахана «кочахь» ца висийтар хиларал совнаха, ша Хаважин амалехь кураллел а тIех кхин хIума а тIеобьшу аьлла хета, амма цунах дерг ешархошна дико хуур ду.

ЧIорIа маьIне хета Нуьнев Сайд-Хьамзата «пекъар» стеган васт гайтар («ДIа ца кхаьчна кхиъ»), амма цу дийцара тIехь гойтучу трагикомедии хьоло ешархочунна алсамо а дагахьбаллам буьтур бара аьлла хета, нагахь санна Ахь-луддина тIала шен стуйишша «деша дIатаса» ваханчуьра ца весча и маре ялана аьлла «кхаъ» ца кхаьчнехь.

«Iовзар чекхдаьлча» бохучу дийцара тIехь Сайд-Хьамзата гайтина Ми-тIарш-молла (и цIе тилларо гойту автор цуьнга «озабезам» болуш хилар) дукха атта гайтина васт хета. Газеташ тIехь а ледарчу литературехь а хIини-цалц сьа иштта чекхдаьлла моллин васт. Динан нехан дакъа дахарехь цул доккха хилла аьлла хета, вайна мухха хетахь, хIинца а иза иштта доцуш а дац М. Селимовича «Дарвиш а, Iожалла а» бохучу шен романа тIехь гайтинчу динахочун васте ца кхочу вайи литературехь долу цуьнан деккъа карикатуран васташ.

Нуьневн оцу дийцар тIехь уггар кьегинна турпалхо хетало массо хьолехь бакъенан стаг хилла вуьсуш сьаваоглу Хьамад.

Вай вуьлгарин оптимизмехьа дацахь а, чохьярчу драматизмах дуьзна до-цуш аьлла хета Ризвана (Цугаев С. «Со воглур вац хьовца»): «ХIан-хIа, со во-глур хьовца, дахар! Вовнех кьаьста вайшиннан некъаш. Иштта долу хьо, суна оьшуш дац. Со-со, нах боцчу а вахана, ваха хуур ву. Иштта атта ду, хIара кьизалла гучул. Со воглур вац хьовца».

Исбаьхьаллин сурт цIенна сьахIутту Яндарбиев Зелимхин «Шешенаш» боху дийцар деша долиьча. Казахстане бохийна нохчий баллийна. Казахстан васташ чохьхара дуьззина гайтина аьлла хета Зелимхас.

«Жаби» боху дийцар хьалха а зорбане даьллера «Орги» тIехь, амма цьаьц-ца йолу оцу тIера меттигаш чекх ца йовлийтинера Литос, масала Жабиш шен мидалш берашна дIасаекъар Ткъа хIинца иза «хIума» а ца хета — вай хьалха кхоьруш хилларг.

Очеркан хьу йолуш ду аьлла хета Яндарбиев Хьамзатан «Шера-шуййрачу арахь» аьлла дийцар.

Шена Казахстанехь гиначух, шех чекхдаьллачух яздо Яшуркаев Султана. Халкъан бохамна тIехь а са йоккху наха. ЦIадахар сикдаьта гIайбини чкъуьйриг чохь хьаькимна ахча лахьадо мухIажарша (махках баьцачара)... Дерриг хал-къоца цIаян сатесна изсах тилла (телхина) йоккха стаг Напсат... юьсу Казахста-нехь. Напсатан васт — цIабавькнинчул тIаьхьа Казахстанах, Киргизех бисина ца туьйи лаьам бу.

Сьахетарехь, литературехь уггар халаниг хила а мега цийинан Iер-дахар

гайтар. Дахар кIоршаме ду (я адамаш ду те иза нштта деш дерг?), амма кег-мерсаинг дIаинсина, и шен хорша дерзоо а ду иза (Юсупов С.-И. «Дечиг даккхар»). Оцу дийцаран чаккхе дукха «дика» чекхIолу аьлла хетало.

Партийни-бехамаллин бюрократис тIазар латтадо кхечу нахал шаьш лекха ца хIотточу пахана. ЯхьIолу адамаш дуьхьала хуьлу оцу хьолана, ницкъ бз-цахь а. Шелгах маха Iаттабелла хьаьккиман зуда «скорин» станци ятийна, цигара гIаш цIа дIаIохуьйту шайн машен цомгашчунна кхайкхича, Медийншас Маликас бекхам беш санна дIаIохуьйту иза нштта, шена лигча а машен тIехь дIаяхийта йиш ца хиллехь а. Коьртачу локро выговор до Маликиний, хьаьккиман зуда схьаялийначу фелдшерна Локминий. Муьлхарниг, хьан бинарг бу бекхам: шелгах маха Iаттабелла хьаьккиман зуда гIаш дIаяхийтар я иза дарна коьртачу локро выговор дар?

Исламов Мохьмад-Салахьан «Тамашийна дийцарш» шатайначу нахах ду, царах цхьацца берш «телхина» а лору Литература ца уьду стеган синхаам талларх, нагахь санна иза юьртан «Iовдал» хиларх а.

ТIаьххьарчу шерашкахь проза дикка «стамбелла», поэзига хьаьжча, амма и ша а ца лаьтта цхьана меттехь. Кьоначийн цIераш кхузахь а гучуевлла: Османов Кьосум, Цуруев Шарип, Бецаев Иса, Батаева Хеда, кхиберш.

Кьанвелла да дIакхоссаран шира ламаст деккьа цхьа ламаст хилла ца Iа, Аболханов Хьакинпа меха ду дех дисна дерг дIа цатасар, цунах дисина нэс. Тускара чохь вигна, дIакхобссина кIанта гIораснэ да:

«КIант, тускар ца обьшу суна,
Ца дохош ахь дахьо и.
Хьайн роIехь эшча и хьуна,
Кийчча хир ца дуцуш кхин».

Ахмадов Рамзана а йолайо шен поэзии «чот» генпара («ЖовхIарш») Рамзанан поэзехь тоьлларш лирикни стихаш ю аьлла хета («Со хIинца сайн кхожах...», «Хьовга», «Акказех белш тоьхна»). Эшарш хилла а делаш ю Рамзанан стихаш, кхузахь а ю царах цхьаерш: «Iоле ала», «Хьоме юрт». Вай эшарш язъярна дуьхьала ду бохург а дац и, — эшаран стихаш шатайпа стихаш ю, дукха хьолахь чолхе, кIорга маьIна долу стихаш эшаре ерза а ца ло, «Хьоме юрт» боху байташ эшар хилла йисна.

Баймурадов Джаьммарзас хьаржина стихийн жанр рубанш вайн поэзехь керла ю, цо уьш язйина кIеззиг хан яцахь а. Малхбален поэзии ламасташ вайн поэзица муха догIу ешархоша шаьш кьастор ду.

Бецаев Исан верлибраш ешча а хаьа, верлибр нохчийн поэзица вуно дика йогIуш хилар.

Бугаев Вахин стихаш дукха хьолахь балладин хотIе йокьрузу (НIаьна а, кьа-но а»), Iаламе, кхиндолчу хIуманашна тIе тидам бахийтахь а.

БIаьрхиш ледош, арахь гуьйре йокьлу,
Шийла гIайгIа деган кеда Iуьйдуш.
Вовших хьерчаш, мокха мархаш хьолху,

Стиглахь лечкьош муьлхан можа нуьйда, — яздо Дакаев Саиндбека. Хюкху книги тIехь тоьал ю Iамалах лаьцна стихаш: М. Магомадови «Басс», С.-С. Сандови «Iуьйре йогIу», «Гуьйре», I. Саниеви «Лаьмнашкахь буьйса», «Гуьйренан Iуьйре», I. Юсупови «Беттан хьокхам», «Гуьйренан аматаш», «ЖIаьлех кьаьхкий...», «Буьйса текхош кьайладели...» — царах цхьацца йолчийн цIераш а цхьаьнайогIуш ю, синхаамийн чулацам тайп-тайпана беларь а. Дукках болчу поэташна билггала тешош суьрташ хIоттало. Царах массарах а Iаламах лаьцна язйинчу стихаш тIехь философски маьIна лобхуш кьаьсташ ву Юсупов Инлман. Цуруев Шарипан иштта ойланаш кхечу хьокьехь, дахаран цхьацца хиламех йовзна хуьлу.

Малаков Вахин, Сулейманова Зайнапан поэзехь тоьлларг халкъан кхоллараллица, халкъан хьостанащца доьзнарг ду аьлла хета.

ТIехула йолу хронологи йоцуш, чохьярчу синхаамийн «хронологица» язйина Супаев Руслана шен поэма «Жаззашший, лайн чимашший». Русланан поэзехь чохьара хиламаш коьрта бу.

Бакъйолу кхолларалла абадега йовьзий хуьлу, шена цуьнан кIоргаллех, лекхаллех гиначух дуьйцуш. Царах цхьацца дерш доцуш хIокху кинго чулаьцна кхолларалла а хир яц.

Эльсанов ИСЛАМ

Ч У Л А Ц А М

Дийцарш

Абдулаев Леча. Хъжахъа, хъан куьйгаш ду хъуна!.. Буьйсанна, хан яьлгачу хенахъ	4
Алихаджиев Эльбрус. Пижарий. Некъаш	9
Амаев Ваха-Хъаьжа. Эдал. Ахча паччахъ. Меца некъ. Бляьстенап цхъана суьйранна. Ца оьшу цхъаьнгге а хетта. Чехка деша деза дийцар	17
Арсамирзаева Асет. Ненан дог	41
Байсултанов Дауд. Боданехъ. Борни ткъе кхойтта го	47
Нукъев Сайд-Хъамзат. Дла ца кхаьчна кхаъ. Ловзар чекхдаьлча	55
Цугаев Сулейман. Глан. Со воргур вац хьовца	78
Яндирбиев Зелимха. Шешенаш Церг тоьхна тIуьхк... Жаби. Буьйса	90
Яндирбиев Хъамзат. Шера-шуьйгачу арахъ. Хъаькми	131
Яшуркаев Султан. Напсат. Пасха. Картолаш	142
Юсупов Сайд-Иали. Дечиг даккхар. Бекхам	161
Исламов Мохмад-Салахъ. Тамашийна дийцарш	177

Стихаш, поэмаш

Аболханов Хъаким. Стаг товш ву	186
Ахмаров Рамзан. Хъекъийла хъан	189
Баймурадов Джаьммарза. Рубанш	203
Бецаев Иса. Ас мохъ на бетта	208
Бугаев Ваха. ХIетахъ санна зевне	216
Дакаев Салидбек. Арахъ гуьйре йовьлу	220
Магоматов Мовлади. Сан туьйра... Бас	228
Малаков Ваха. Эрна хилла-кх	230
Саидов Сайд-Селим. Iуьйре йогIу	233
Саиев Iумар. Безаман повкъахъ	237
Сулейманова Зайнал. Пхъармат	241
Сулаев Руслан. Жаззашний, лайн чинамашний	257
Цуруев Шарип. Бляьргашна го, бляьргаш	271
Юсупов Илман. Шерийн гунап когашкара	275
ДештIаьхъе. Эльсанов Ислам.	284

1 с. 40 к.

У ПОДНОЖЬЯ ЛЕТ
(На чеченском языке)